

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA KAZAKİSTAN'DA FİKİR HAREKETLERİ

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Emin ÖZDEMİR**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ**

Ankara - 2007

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Emin Özdemir'e ait 20. Yüzyılın başlarında Kazakistan'da fikir hareketleri adlı çalışma jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....
PROF. DR. HALE ŞIVGIN

Üye.....
PROF. DR. MEHMET ŞAHİNGÖZ (Danışman)

Üye.....
PROF. DR. M.EHMET AKİF TURAL

Üye.....
DOÇ. DR. VAHDET KELEŞYILMAZ

Üye.....
DOÇ. DR. ABDULLAH GÜNDOĞDU

ÖNSÖZ

Orta Asya'nın geniş bozkırları ile Türklerin anayurdu Altaylara kadar geniş bir coğrafyada yaşayan Kazaklar, Türklerin Kıpçak koluna dahildir. Kazaklar, uzun süre Moğollar ve diğer Türk devletlerinin hakimiyeti altında yaşadıktan sonra 15. yüzyılda Kazak Hanlığı'nın kurulmasıyla tarih sahnesine çıktılar. 18. yüzyılda Kazak bozkırlarına doğru başlayan Rus istilasını sonucunda Kazaklar, sadece bağımsızlıklarını kaybetmeyip din, dil ve kültürlerini de kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya geldiler.

19. yüzyıl boyunca devam eden Rus sömürü ve asimilasyon politikalarına karşı Kazaklar arasında doğan tepki, önce milli isyanlara sebep oldu. Rus ordularına karşı başarı kazanamayan Kazaklar, tepkilerini fikri ve siyasi alanda göstermeye başladılar. Rusya'ya karşı doğan bu tepki 19. ve 20. yüzyıl Kazak aydınlarının düşünce yapılarının şekillenmesinde de etkili oldu. 1905 Rus ihtilali sonucu, Rusya'da meşruti idarenin kurulmasıyla birlikte gelişen özgürlük ortamında Kazak aydınları yayınlamış oldukları gazete ve dergilerle fikirlerini dile getirmeye başladılar. 1905 ihtilaliyle başlayan bu özgürlük ortamı 1917 Bolşevik ihtilaline kadar devam etti. 1905 ve 1917 ihtilalleri arasındaki dönemde Kazaklar arasında gelişen fikirler bu dönemdeki siyasi hareketler üzerinde de etkili oldu.

Yapmış olduğum tez çalışması ile 20. yüzyılın başında Kazakistan'da gelişen fikri hareketleri ve bu hareketlerin siyasi düşüncenin gelişmesine etkilerini incelemeye çalıştım. Son dönemlerde bu alanda yapılan çalışmaların sadece siyasi hareketlerle sınırlı kalması ve fikri altyapısının incelenmemesi beni bu alanda çalışma yapmaya sevk etti. Bu dönemin en etkili iki yayın organı olan Kazak gazetesi ve Aykap dergisinin nüshalarının neşredilmiş olması çalışmama büyük kolaylık sağladı. Çalışmam esnasında gerekli olan materyallere ulaşmama yardımcı olan Kazakistan'da ki dostlarıma, Baymirza Hayit Kütüphanesi, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, İslam Araştırma

Merkezi Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi ve Almatı Milli Kütüphanesi yetkililerine,şahsi kütüphanelerini açan Bekir Pekdemir ve Abulvahap Kara'ya, çalışmamın hazırlanması aşamasında yardımcı olan öğretmen arkadaşlarıma, hiçbir zaman manevi desteğini esirgemeyen aileme ve fikirleriyle beni yönlendiren hocam Mehmet Şahingöz'e teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR CETVELİ.....	xi

GİRİŞ

1. “Kazak” Teriminin Manası.....	1
2. Kazak Hanlığı Döneminde Kazaklar.....	2
3. Hanlık Dönemi Kazaklarda Devlet Yönetimi.....	8

I. BÖLÜM

ÇARLIK RUSYASI HAKİMİYETİNDE KAZAKLAR

1.1. Kazakistan’ın Çarlık Rusyası Hakimiyeti Altına Girmesi.....	12
1.1.1.Kazakistan’ın Ruslar Tarafından İşgali.....	12
1.1.2.Rusya’nın Kazakistan’ı Sömürgeleştirmesi.....	18
1.2.Kazakistan’da Rus İşgaline Karşı Gelişen Milli Hareketler.....	20
1.2.1. Sırım Batur Ayaklanması.....	20
1.2.2. Colaman Tilenşi Ayaklanması.....	22
1.2.3. İsatay Tayman Ayaklanması.....	23
1.2.4. Kenesarı Kasımoğlu Ayaklanması.....	24
1.3. Çarlık Rusyası Hakimiyeti Altında Kazaklarda	
Sosyal ve Ekonomik Hayat.....	26

II. BÖLÜM

1905 RUS İHTİLALİNE KADAR KAZAKLARDA KÜLTÜREL HAYATIN GELİŞİMİ

2.1. Kazak Halk Edebiyatı ve Milli Düşüncelerin Gelişmesi.....	31
2.2. Kazak Kültürel Hayatı Üzerinde Çarlık Rusyası'nın Etkisi.....	34
2.2.1. Kazaklarda Dini Hayat ve Çarlık Rusyası'nın Uyguladığı Dini Asimilasyon.....	34
2.2.2. Kazaklarda Eğitim Hayatı ve Çarlık Rusyası'nın Eğitim Siyaseti.....	39
2.2.2.1. Kazaklarda Geleneksel Eğitim.....	39
2.2.2.2. Çarlık Rusyası'nın Kazakistan'da Uyguladığı Eğitim Siyaseti.....	42
2.3. Kazak Kültürel Hayatı Üzerinde Tatarların Etkisi.....	49
2.3.1. Kazak Gençlerinin Eğitim Aldıkları Tatar Medreseleri.....	50
2.3.2. Kazakistan'da Tatarların Etkisinde Açılan Usul-i Cedid Okulları... ..	58
2.3.3. Kazakistan'da Tatar Etkisine Karşı Rusya'nın Aldığı Tedbirler.....	60
2.4. Kazakistan'da Aydın Sınıfının Oluşumu ve Rusya'daki Yüksek Eğitim Kurumlarında Eğitim Alan Kazak Gençleri.....	62
2.4.1. 19. Yüzyılda Kazakistan'da Aydın Sınıfının Oluşumu.....	62
4.1.1. Çokan Velihanov.....	63
2.4.1 İbrahim Altınsarı.....	68
2.4.3. Abay Kunanbayev.....	70

2.4.2. Rusya'daki Yüksek Eğitim Kurumları ve Kazak Gençleri...	72
2.5. Kazakistan'da Basın-Yayın Hayatının Doğuşu.....	76
2.5.1. Türkistan Vilayeti Gazetesi.....	77
2.5.2. Dala Vilayeti Gazetesi.....	83
2.5.3. Torgay Gazetesi.....	86

III.BÖLÜM

20.YÜZYILIN BAŞINDA KAZAKLAR ARASINDA GELİŞEN FİKRİ HAREKETLER

3.1. 1905 Rus İhtilali İle Birlikte Batıcı ve Ceditçi Aydın Sınıfının Oluşması ve Savundukları Fikirler.....	88
3.1.1. 20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlarının Genel Durumu.....	88
3.1.2.Kazakistan'da Ceditçiliğin Gelişmesi ve Ceditçi Aydınların Düşünceleri	92
3.1.2.1. Ceditçiliğin Kökenleri.....	92
3.1.2.2. Kazakistan'da Ceditçiliğin Gelişmesi.....	95
3.1.3. Batıcı Kazak Aydın Sınıfının Oluşması ve Savundukları Fikirler.....	103
3.1.4. Batıcı ve Ceditçi Kazak Aydınları Arasında Yaşanan Görüş Ayrılıkları.....	111
3.2. Kazak Aydınları Arasında Sosyalist Fikirlerin Gelişmesi	115
3.3. Sömürgeciliği Karşı Milli Düşüncelerin Gelişmesi.....	117
3.4. 20. Yüzyılın Başında Önde Gelen Kazak Aydınları.....	123
3.4.1.Ahmet Baytursunov.....	123
3.4.2. Alihan Bökeyhanov.....	129
3.4.3. Mağcan Cumabayev.....	133

3.4.4. Mırcakıp Dulatov.....	136
3.4.5. Muhammetcan Seralin.....	143

IV. BÖLÜM

KAZAK MİLLİ BASINININ DOĞMASI VE TARTIŞILAN FİKİRLER

4.1. 1905 İhtilali Sonrası Kazak Milli Basınının Doğması.....	148
4.1.1. Serke Gazetesi.....	148
4.1.2. Kazakistan Gazetesi.....	149
4.1.3. Aykap Dergisi.....	152
4.1.3.1.Aykap Dergisinde Kültürel Meselelere Dair Düşünceler...	154
4.1.3.2.Aykap Dergisinde Sosyal Meselelere Dair Düşünceler....	163
4.1.4. Kazak Gazetesi.....	167
4.1.4.1.Kazak Gazetesinde Kültürel Meselelere Dair Düşünceler..	169
4.1.4.2.Kazak Gazetesinde Sosyal Meselelere Dair Düşünceler...	174
4.1.5. Sadak Dergisi.....	177
4.1.6. Alaş Gazetesi.....	178
4.2. 1917 Şubat İhtilalinden Sonra Kazak Basını.....	179
4. 2.1. Sarıarka Gazetesi.....	179
4.2.3.Birlik Tuvi Gazetesi.....	181
4.2.4.Cas Azamat Gazetesi.....	182
4.2.5.Abay Dergisi.....	183
4.2.6.Tirşilik Gazetesi.....	184
4.3. Kazak Milli Basınında Önde Gelen Yazarlar.....	185

V.BÖLÜM
20. YÜZYILIN BAŞINDA
GELİŞEN FİKİRLERİN KAZAK SİYASİ YAŞAMINA ETKİLERİ

5.1. 1905 İhtilali Sonrası Kazak Aydınları Arasında Gelişen	
Siyasi Hareketler.....	196
5.1.1.Kazak Aydınlarında Siyasi Bilincin Oluşması	
ve Partileşme Çalışmaları.....	196
5.1.2.Rusya Türklerinin I.II.III. Kongresi ve Kazaklar.....	200
5.1.3.Rusya Devlet Duma'sının Açılması ve Kazak Aydınlarının	
Faaliyetleri.....	203
5.1.4.Kazak Aydınlarının Kongre Çalışmaları.....	209
5.1.5.Rusya Türklerinin IV. Kongresi ve Kazaklar.....	212
5.1.6. I.Dünya Savaşının Başlaması ve Kazakistan'daki	
Gelişmeler.....	215
5.1.7. 1916 İsyanı ve Kazak Aydınlarının Faaliyetleri.....	222
5.2. 1917 Şubat İhtilali ve Kazak Aydınlarının Faaliyetleri.....	229
5.2.1.Kazakistan'da Kurulan Cemiyetler.....	231
5.2.2.Bölgesel Kazak Kongrelerinin Toplanması.....	234
5.2.3.Bütün Rusya Müslümanları I. Kongresi ve Kazaklar.....	239
5.2.4. I.Genel Kazak Kongresi.....	241
5.2.5.Alaş Partisi'nin Kurulması.....	247
5.2.6.Alaş Partisi'ne Muhalif Üç Cüz Partisi'nin Kurulması....	250
5. 3. Bolşevik ihtilali ve Kazakistan'daki Siyasi Gelişmeler.....	252
5.3.1. II. Genel Kazak Kongresi ve Alaş Orda Hükümeti'nin	
Kurulması.....	254
5.3.2. Alaş Orda Hükümeti'nin Faaliyetleri ve Sonu.....	259

SONUÇ	266
KAYNAKÇA.....	269
ÖZET.....	281
ABSTRACT.....	283

KISALTMALAR CETVELİ

D.T.C.F: Dil Tarih Coğrafya Fakóltesi

T.D.A.D: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

İ.A: İslam Ansiklopedisi

Kazak SSR Tarihi: Kazak Sovyet Sosyalist Respublikası Tarihi

S.S.C.B: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

1. “Kazak” Teriminin Manası

Türk halklarının bir boyu olan ve günümüzde Kazakistan’da yaşayan halk için kullanılan “Kazak” teriminin ilmi bakımdan ele alınması çok eski dönemlere gitmemektedir. Bu konuda araştırma yapan tarihçiler “Kazak” terimini bir boy ismi olarak 15. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başladığını iddia etmektedirler.

Önceleri sadece sultanlara mahsus kullanılmakta olan “Kazak” terimi daha sonra onlara bağlı kabileler ve kurmak istedikleri devlet içinde kullanılmaya başlandı. Bu tabir, genellikle siyasi bir maksatla veya isyan neticesinde ailesi ile birlikte cemiyetten uzaklaşarak dağ ve sahralara çekilen, ülke ve kabilesinin himayesinden dışarıda dolaşan sergüzeştler için de kullanıldı.¹

Çohan Velihanov’a göre “Kazak” terimi, askeri bir terim olarak “yürekli, cesur” manalarına gelmektedir.² Ünlü oryantalist W.Radloff³, “Kazak” terimini “bağımsız, serbest” olarak tanımlamaktadır. Şekerim Kudayberdiyev, bu düşüncelere katılmış ve “Kazak” terimini kendi başına serbest olarak dolaşan halk olarak tarif etmiştir.⁴ Kazakların milli şairi Abay Kunanbayev ise “Kazak” teriminin Arapça’da göçmen olarak yaşayan halk için kullanılan “Kuzak” denen sözden çıktığını iddia

¹ Zeki Velidi TOGAN: Bugünkü Türkili, Türkistan (İstanbul, 1981), 36-37.

² Niğmet MINCAN: Kazaktın Kısaca Tarihi (Almatı, 1994), 29.

³ W.Radloff (1837-1918), Aslen Almandır. Türk Lehçelerini yerinde tetkiki için Sibir’de ve Kazak-Kırgızlar arasında yıllarca kalan Radloff, zengin bir malzeme toplamış 4. ciltlik Türk Lehçeleri Lügati Tecrübesi adlı eserini yazmıştır. 10 ciltlik Türk Halk Edebiyatı Numuneleri adlı eseri Türk Folkloru alanında yapılmış en çaplı araştırmalarından biridir. Radloff’un hayatı ve çalışmaları için Bkz: Ahmet TEMİR: Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri, Hayatı-İlmi Kişiliği-Eserleri (Ankara, 1991)

⁴ Niğmet MINCAN: a.g.e., 29.

etmiştir.⁵ Babür'ün Babürname adlı eserinde “kazaklık günleri” tabiri kaçaklık günleri, prens veya padişahlar için kullanıldığında ise iktidarı kaybederek orada burada tahtsız, ordusuz, perişan bir vaziyette dolaşmak anlamına kullanılmıştır.⁶

“Kazak” teriminin yaygın anlamı hür, serbest, mert, derbeder, başıboş, cengaver, sert erkek sözleri ile ifade edilmektedir. Bununla beraber tarih araştırmacıları “Kazakların” teşekkülü meselesinde Kazaklığı, esas düzene boyun eğmeden, kendi başına buyruk, bağlı olduğu toplumu terk edenler olarak tarif etmektedir. Kazak Türklerinin tarih sahnesine ilk çıkışları da böyle bir olayla başladığına göre “Kazak” teriminin tarihi anlamı, bu kelimeye esas manasını vermektedir.⁷

Kırgız-Kazak tabiri ise Ruslar tarafından yanlış olarak Kazaklar için kullanılmıştır. Türkiye’de ise sınır boylarındaki yarı Ortodoks gruplar için de Kazak adı kullanılmaktadır. Bu Türk halklarından olan Kazaklarla, Rus Kazaklarının birbirine karıştırılmasına sebep olmaktadır.

2. Kazak Hanlığı Döneminde Kazaklar

Tarih ve etnoloji bakımından Kazaklar, Türk kavimler gurubunun Kıpçak bölümüne dahildir. Bu bölümde Kazaklardan başka Özbek, Nogay, Başkurt ve Tatar Türkleri bulunmaktadır.⁸ Kazakistan’ın asıl nüfusunu teşkil eden Kazaklar, muhtelif devirlerde geniş bozkırlardan göç eden Türk kavimlerinin bakiyeleriyle, Sibiryâ kavimleri ve Moğol Kalmuklarının birleşmesi sonucu 15.yüzyılda teşekkül etmiş bir topluluktur.⁹ Kazaklar, 15. yüzyılın 20. yıllarında Dest-i Kıpçak bölgesinde hüküm süren Cengiz Han

⁵ “Kazak Değen Sözdün Kanday Şıkkanı Turalı”, Kazak Tarihi, Nu.1 (1993), 17.

⁶ S.G. KLYASHTORNY ve I.T. SULTANOV : Kazakistan; Türkün Üç bin Yılı (İstanbul, 2003), 234.

⁷ Muhabay ENGİN: Kazak ve Tatar Türkleri (İstanbul, 1976), 34.

⁸ Zeki Velidi TOĞAN: a.g.e., 29.

⁹ Reşit Rahmeti ARAT: İslam Ansiklopedisi, “Kazakistan” maddesi, c.VI, 499.

soyundan gelen Özbek Hanlığı'na bağlı olarak yaşayan boylardan oluşan bir topluluktur. Bu topluluğun başında bulunan Barak Han'ın oğulları Canibek ve Kerey Sultanlar, Özbek Han'ı Ebul'l - Hayr Han'a karşı giriştikleri mücadeleyi kaybedince 1440 yılında kendilerine bağlı boylarla birlikte Aral bölgesini terk ederek Çu Nehri boylarına geldiler. Mal ve mülksüz olarak göç eden bu topluluğa yerliler "Kazak" adını verdiler.¹⁰ Bu dönemlerde Moğolistan Han'ı olan İsabuğa, Ebul'l - Hayr Han'a düşman olduğundan Kerey ve Canibek Sultanlara destek oldu. Onlara Yedisu bölgesinin batı bölümünü verdi. Ebu'l - Hayr Han'dan kaçan bir çok kabilenin buraya yerleşmesi Kazak Hanlarının tebaasının çoğalmasına sebep oldu.¹¹ 1456 yılında Kerey ve Canibek Sultanların bu bölgede Kazak Hanlığı'nı kurması sonucu Kazak halkı etnik bir topluluk olarak tarih sahnesine çıkmış oldu.¹²

Canibek Han 1480 yılında vefat ettikten sonra yerine Kerey Han'ın oğlu Burındık Han han oldu. Burındık Han, Kazak Hanlığı'nın sınırlarını doğu yönünde genişletmek için Ebu'l-Hayr Hanlığı ile mücadeleye devam etti.¹³ Bu dönemde Ebu'l-Hayr Han'ın yerine han olan Şeybani Han, Suğnak şehrini üst yaparak bozkırda yaşayan Kazaklar üzerine sürekli akınlar yapmaktaydı. Bunu önlemek için Burındık Han, Şeybani Han üzerine bir sefer yaptıysa da yenilgiye uğradı. Şeybani Han ile yapılan ikinci savaşta başarı elde edilmesi Kazak Hanlığı'nın güçlenmesine sebep oldu.¹⁴

Burındık Han'ın ölümünden sonra yerine Canibek'in oğlu Kasım Han geçti. Kasım Han devrinde Kazak kabileleri, Şeybani Han'ın bölgesinde süratle yayıldılar. Şeybani Han ile Sırderya bölgesinin

¹⁰ Kazak SSR Tarihi, , c.1, (Almatı, 1957), 152. ; Kurabek KURMANELİULI: "Tarihi Kezende Terenirek Unilsek", Kazak Tarihi, Nu.2, (1993), 19.

¹¹ Abdikerim HASENOV: "Kazak Handığı Kay Cılı Kuruldu", Kazak Tarihi, Nu.1 (1993), 39. ; Şekerim KUDAYBERDİYEYEV: "Kazaktın Kanday Şıkkarı", Kazak Tarihi, Nu.1 (1993), 34-35.

¹² Avelbek KONIRATBAYEV: Kazak Adebıyatının Tarihi, (1994), 26-27. ; Koyşıgara SALGARİN: "Anığına Cetip Akıkatin Aytayık", Kazak Tarihi, Nu.1 (1993), 41.

¹³ Baymirza,HAYİT: Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi (Ankara, 1995), 8.

¹⁴ Kazak SSR Tarihi, c.I, 153.

hakimiyeti için mücadele ettiler. Şeybani Han Kazakları ekonomik yönden zayıflatmak için Kazak tüccarlarla alış veriş yapılmasını yasaklamış, Kazak kervanlarını yağmalatmıştır.¹⁵

Ekonomik baskılardan istediği sonucu alamayan Şeybani Han, Kazak Hanlığı'nı zayıflatmak için Kazaklar üzerine iki sefer düzenledi. Bu seferlerin ilkinde başarı sağladı. 1510 yılında yaptığı ikinci seferde Kazak Han'ı Kasım Han'ın hazırlıklı olmasından dolayı yenildi. Bu yenilgi sonucunda Şeybani Han güç kaybetti. Aynı yıl İran Şahı Şah İsmail'le yaptığı savaşta yenilen Şeybani Han, kısa bir müddet sonra ölmüştür. Şeybani Han'ın ölümünden sonra Sırdeya boyundaki şehirlerin kontrolü Kasım Han'ın eline geçti.¹⁶ Sayıları 1 milyona ulaşan, aynı Türk dilini konuşan ve geçim kaynağı hayvancılık olan Kazakları Kasım Han kendi siyasi otoritesi etrafında birleştirmeyi başardı.¹⁷ Kasım Han zamanında Kuzey komşusu Nogay Hanlığı iç mücadeleler yüzünden zayıfladığından Nogay Hanlığı'ndan bir grup halk ta Kazak Hanlığı'na katıldı. Bu dönem Kazak Hanlığı'nın en güçlü dönemi olmuştur.¹⁸

1523 yılında Kasım Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Tahir Han Kazak birliğini koruyamadı. Dış baskılar ve iç çekişmeler sonucunda Kazak Hanlığı cüzlere bölündü. Kasım Han'ın ölümünden sonra ortaya çıkan siyasi boşluk ile başlayan siyasi mücadelelerin neticesinde Kazak boylarının siyasi bakımdan birbirlerinden ayrılması ile oluşan¹⁹ yön, taraf, bölüm²⁰, anlamına gelen "cüz" ler ortaya çıktı. Cüzlerin ortaya çıkmasında ekonomik ve coğrafi faktörlerde etkili olmuştur. Avrupa literatüründe cüz teriminin karşılığı olarak "horde-(orda)" terimi kullanılmıştır.²¹ Kazaklar cüzlere ayrılmasına karşın dilleri, kültürel ve ekonomik yaşam biçimleri aynı olan tek bir millet olarak

¹⁵ Kazak SSR Tarihi, "Köne Zamannan Bu Güнге Deyin", c.2 (Almatı, 1983), 276-277.

¹⁶ Muhtar MAGAVİN: Kazak Tarihının Elipgesi (Almatı, 1995), 18-20.

¹⁷ Martha Brill OLCOTT: The Kazakhs (Stanford, 1987), 4.

¹⁸ Muratkan KANİ: Kazaktın Köne Tarihi (Almatı, 1993), 243.

¹⁹ Kazak cüzlerinin ne zaman oluştuğu hakkında muhtelif görüşler vardır. En yaygın olanı, Kasım Han'ın ölümünden sonraki siyasi boşlukta çıktığıdır. Bkz; M.B.OLCOTT: a.g.e., 10-11

²⁰ Ocetbek ÖMİRZAKOV: Reseyge Kosılgannan Ne Uttık ? (Almatı, 1999), 9.

²¹ Geoffrey WHEELER: The Modern History of Soviet Central Asia (London, 1964), 32.

kalmıştır. Bu nedenle cüzler başlangıçta daha çok siyasal ve ekonomik amaçlar için kurulmuş sürekli olmayan kabile birlikleri görünümünde idi. 17. yüzyılda Kazakların egemen oldukları alanın genişlemesinden dolayı cüzler; sınırları belli olan bölgelerde, denetimini kendi ellerinde tuttukları üç ayrı özerk kabile birliğine dönüştü. Ancak Kazakların cüzlere(Küçük Cüz, Orta Cüz, Ulu Cüz) ayrıldıktan sonrada dirayetli hanların yönetiminde ya da ortak tehlike karşısında zaman zaman yeniden birleştikleri görüldü.²²

Tahir Han döneminde başlayan karışıklık Kasım Han'ın diğer oğlu Haknazar Han'ın hakimiyeti eline almasıyla sona erdi. Haknazar Han, parçalanmış olan Kazak siyasi birliğini yeniden kurmak için mücadele etti. Haknazar Han zamanında kuzeyde Nogay Hanlığı zayıfladığından dolayı bir kısım halk Kazak topraklarına göç etti. Güneyde ise Şeybani Hanlığı ile anlaşma yapıldı.1550'li yılların sonunda Sırderya boyundaki ticaret merkezlerini almak için uğraşan Haknazar Han Kazak siyasi birliğini yeniden sağladı.²³ Haknazar Han'ın ölümünden sonra yerine Tevekkel Han, han oldu. Onun zamanında Buhara Hanlığı ile savaşarak Türkistan(Yessi), Taşkent ve Semerkand şehirleri ele geçirildi.²⁴ Tevekkel Han, Buhara Hanlığı ile yaptığı mücadelede destek alabilmek için Rusya ve İran ile de işbirliği kurmaya çalıştı.²⁵

Tevekkel'in iktidarı zamanında Rus birlikleri Sibirya'ya girerek Tevekkel'in yeğeni Oraz Muhammet'i Güney Sibirya'da esir aldı. Tevekkel yeğeninin serbest bırakılmasını Rusya'dan talep etse de Ruslar, Tevekkel'in Ruslarla birlikte Güney Sibirya Han'ı Küçüm Han'a karşı savaşmayı kabul ettiği takdirde yeğenini serbest bırakacaklarını bildirdiler. Tevekkel Han, Rusların isteğine boyun eğerek Küçüm Han'a saldırmışsa da Ruslar sözlerinde durmayarak Tevekkel'in yeğenini serbest

²² Abdül Kayyum KESİCİ: Kazakistan'ın Etnik Yapısı. Bu Etnik Yapının Siyasal Örgütlenmelere Etkisi (İstanbul, 1999), (Yayınlanmamış Doktora tezi), 22.

²³ M.B.OLCOTT: a.g.e., 24

²⁴ Kömen MAMIRULI: Kazak Tarihi (Almatı,1995), 32-33.

²⁵ Muhtar MAGAVİN: a.g.e., 36.

birakmadılar. Aynı dönemde Tevekkel, Özbeklerle yaptığı savaşta yaralandı ve 1599 yılında öldü.²⁶

Tevekkel'in ölümünden sonra yerine halefi İşim Han (1599-1640) geçti. İşim Han dönemi karışıklıklar ve Kazakistan'a saldıran Kalmuklarla mücadeleyle geçti. İşim Han'dan sonra Cihangir ve Tevke Han zamanlarında da Kalmuklarla mücadele devam etmiş ama Kazakistan'ın Kalmuklar tarafından işgali engellenememiştir.²⁷

1680 yılında Tevke Han, (1680-1718) han olduktan sonra içte otoritesini sağlamak için bazı idari tedbirler aldı. Buhara Han'ı ile dostane ilişkiler kurulduktan sonra 1694'te Rus elçisi Skibin Troşkin ile görüştü. Komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmak için elçiler yollayan²⁸ Tevke Han'ın, iktidarının belirgin özelliklerinden birisi de adet ve kanunların sistematik bir şekilde tespit edilmesidir. Tevke Han Kazakların bütün adet ve hukuk normlarını bir araya getirmek için Tuli Ali Bey başkanlığında altı ilim adamından oluşan bir heyete Ahengeren Irmağının kıyısında "Ceti Cargı"²⁹ adı verilen kanun külliyatını hazırlattı.³⁰ Tevke Han bu kanunları çıkararak dağınık halde yaşayan Kazakları kendi hakimiyeti altında birleştirmeyi hedeflemiştir.³¹

Tevke Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Bolat Han'la Küçük Cüz Han'ı Ebu'l Hayr Han arasında ihtilaf çıktı. Bütün cüzlerin hanı olma isteğini Kazak beylerine kabul ettiremeyen Ebu'l Hayr Han, Bolat Han'ın hükümranlığını tanımak istemediğinden 1718'de Küçük Cüz'ün bağımsızlığını ilan etti. Onun döneminde Kalmukların Kazak topraklarına saldırıları devam etti. Poltava savaşında esir edilen İsveçlilerden top dökmeyi öğrenen Kalmuklar, Kazaklar üzerine daha etkili bir şekilde

²⁶ Nıgmet MINCAN: a.g.e., 256.

²⁷ Kömen MAMIRULI: a.g.e., 40-41.

²⁸ Almira TELEYOVA: "Tevke Han Tusındagı Kazak-Orıs Katınastarı", Kazak Tarihi, Nu.1 (1996), 38-39.

²⁹ "Ceti Cargı"1804 yılında "Yappas" boyu aksakalı Köbey Şüküraliyev'in ağzından kaleme alınmıştır. Yasanın onbir maddesi 1820'de G. Spassky tarafından "Sibirskiy Vestnik'de yayınlandı. Bkz; S.G. KLYASHTORNY ve I.T. SULTANOV: a.g.e., 320.

³⁰ Bağış GABDULİNA: "Tevke Tusındagı Kazak Handığı", Kazak Tarihi, Nu..6 (2006), 4.

³¹ Kömen MAMIRULI: a.g.e., 66.

saldırıları. “Aktaban Şubanı” adı verilen savaşta Kazaklar ağır yenilgiye uğradılar. Kazakların Kalmuklara karşı yenilgisi sonucu yaşadıkları üzüntüyü dile getiren “Elim-Ah” halk türküsü günümüze kadar Kazaklar arasında söylenile geldi.³²

Bir taraftan Rus Kazakları diğer taraftan Kalmukların saldırılarına maruz kalan Kazak halkı zor anlar yaşadı. Bir kısmı Harezmi’nin güneyine göç etmek zorunda kaldı. 1718 yılında Ebu’l Hayr Han, Üç Cüz Kazakları ile beraber Kalmuklara karşı birleşerek onları mağlup etse de sonradan tekrar mağlup oldu.³³ 1723 yılında Kalmukların hakimiyeti altına giren Ulu cüz 1758 yılına kadar Kalmuk hakimiyeti altında kaldı. Daha sonra kısa bir süre de olsa bağımsızlığını kazansa da doğu kısmındaki topraklarını Çin’in hakimiyetine kaptırdı. Güneyde Türkistan’a kadar geniş bir bölge ise Buhara Hanlığı’na bağlandı.³⁴

1781 yılında Abılay Han Orta Cüz hanı seçildi. Ruslar ve Kalmuklara karşı Çinlilerle işbirliği yaparak denge siyaseti uygulayan Abılay Han, Kazak cüzleri arasında tekrar birlik kurmaya çalıştı ama başarılı olamadı. Abılay Han’ın idaresinde onun ahlak danışmanı olan şair Bukar-Cırav Kalkamanulu yaşadı. Şair halk arasında birlik fikrini güçlendirmeye, Han’ın ise millete karşı adalet duygusunu geliştirmeye çalışmıştır.³⁵ Abılay Han’dan sonra yerine geçen Veli Han döneminde de karışıklıklar devam etti. Veli Han’ın ölümünden sonra Rusya, Orta Cüz’de han seçimine izin vermemiş 19.yüzyılın başında Orta Cüz kademeli bir şekilde Rusya’ya bağlanmıştır.³⁶

³² O zaman halkın kan ve gözyaşından doğan “Elim-Ay”(Ah Vatanım” türküsü dilden dile yayıldı. Bu türkü o dönemdeki Kazakların gerçek tarihi manzarasını yansıtmaktadır.

“Karatavdın basından köş geledi, ; Karadağın başından göç gelmekte.

Köşken sayın bir taylak bos keledi ;Göçenler sayısınca develer boş gelmekte.

El-curtınan ayrılğan kıyn eken ; Anayurttan ayrılmak zor gelmekte.

Eki közden möltirdep cas keledi ;İki gözümünden tertemiz yaş gelmekte.” M. MADANOV ve Ç.MUSİN: Ulı Dala Tarihi (Almatı, 1994), 87

³³ Canuzak KASIMBAYEV: “Congar-Kazak Tartısındagı Sayasi cene Askeri Meseleler”, Kazak Tarihi Nu.2, (1993), 25-26.

³⁴ Savle İMANBAYEVA: “AbılayHanga Arnalğan Keş”, Kazak Tarihi, Nu.1 (1996), 75-76.

³⁵ Manaş KOZIBAYEV: Cavdı Şaptım Tu Baylap (Almatı, 1996) ; 27-29. ; Kadırcan ABUYEV: Kazakistan Tarihının “Aktandak” Betterinen (1994), 19-20.

³⁶ M.B. OLCOTT:a.g.e., 43-44.

Küçük Cüz 1731 yılına kadar iç ve dış münasebetleri bakımından bağımsız kaldı. Fakat Ural bölgesine doğru ilerleyen Kalmuklarla yapılan savaşlar Küçük Cüz'ü zayıflattı. 1580 yılından itibaren Ruslarla komşu olan Küçük Cüz ile Ruslar arasında Yayık Nehri sınır idi. Kazakların Kalmuk korkusu onları Ruslara yakınlaştırmış 1731 yılında Ebul Hayr Han döneminde Rus hakimiyetine girmek zorunda bırakmıştır. Küçük Cüz 1731'den 1820'ye kadar tabi bir devlet olarak hayatını sürdürüp bu tarihten sonra ise Rusya'ya bağlanmıştır.³⁷

3.Hanlık Dönemi Kazaklarda Devlet Yönetimi

Kazak Hanlığı'nın başında bütün sultanların bağlı bulunduğu bir han bulunmaktaydı. Kazak Hanları bu sultanlar arasından seçilirdi. Han seçimine sultanlarla birlikte beyler de katılırdı. Hanın danışma mercii niteliğindeki sultanların ve beylerin katıldığı "Kengeş-(divan)" savaş, diplomatik sorunlar ve arazi anlaşmazlıkları gibi önemli konularda karar alınacağı zaman toplanırdı. Bütün ülke hanın malı sayılırdı.³⁸ Hanın hükümdarlığı ömür boyu sürer ve tahtı yakınlarına miras yoluyla geçerdi. Miras hakkı önce kardeşlere sonra çocuklara daha sonra erkek ve kız kardeş çocuklarına ait idi. Geleneklere göre gerekli koşulları taşıyan taht varisi sultanların ve beylerin kurultayında han seçilirdi.³⁹

Hanlara devlet yönetiminde sultanlar yardım etmekteydi. Hukuki olarak bir çok yetkileri olan sultanların, hanlık tahtına seçilebilme hakkı vardı. Sultanlardan sonra yetkili kişiler ise "Bey-(Biy)"lerdi. Beyler kabile

³⁷Sovyet dönemi tarih araştırmalarında Kazakistan'ın Rusya'ya bağlanması gönüllü bir katılım olarak izah edilmiştir. Sovyetler Birliği Komünist partisi kongrelerinde Gayri Rus milletlerle Rusların arasındaki dostluğun kuvvetlendirilmesi için Rus olmayan Milletlerin Rusya'ya katılımlarının kendi istekleri ile olduğu şeklinde yazılması istenmiştir. Bkz; Emin ÖZDEMİR "Sovyet dönemi Tarih araştırmaları ve Tarih Öğretiminde Kazakistan'ın Rusya'ya gönüllü katılma meselesi", Türk Kültürü, s.453 (Ocak, 2001), 60-63.

³⁸ Kazak SSR Tarihi, c.1 , 161-177.

³⁹ Geoffrey WHEELER: a.g.e., 32.

ve boyları yönetirlerdi. En ünlü beyler hanın yanındaki “Beyler İstişare Kuruluna” üye idiler. Beylerin aynı zamanda ordu komutanlığı ve mahkeme hakimliği görevleri de bulunmakta idi.⁴⁰ Hanların ve sultanların kendilerine bağlı sürekli savaşa hazır durumda olan askeri birlikleri vardı. Bu birlikler aynı zamanda vergi toplamakla da yükümlüydüler. Bu birliklerin dışında her boyun kendisine ait askeri birliği bulunmaktaydı. Her birliğin kendi sancağı ve “Uran” denilen savaşa çağrı nidası vardı. Genel ordu belli miktardaki bu tür birliklerden oluşurdu. Ordunun başkomutanı olarak han savaş ilan etmek ve barış yapmak hakkına sahipti.⁴¹

Halkın yaptığı tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden alınan vergiler ile askeri seferlerden elde edilen gelirler hanların başlıca gelirlerini teşkil etmekteydi.⁴² Halktan alınacak vergilerin oranını hanlar geleneksel hukuka dayanarak belirlemekteydiler.⁴³

Kazak Hanlığı’nın ilk dönemlerinde devlet geleneksel hukuka göre yönetilirken 17. yüzyılın sonunda Tevke Han zamanında geleneksel hukuk ile Şer’i hukuk birleştirilerek “Cetti Cargı” adı altında yeni bir hukuk sistemi oluşturuldu. “Ceti Cargı” Kazakların o zamana kadar kullandıkları hukuk kurallarını içermekle beraber bir çok yeniliğin de getirildiği bir nevi idare hukukuydu. “Yedi ferman” anlamına gelen kanunlar, ağızdan ağza nakledilerek son dönemlere kadar ulaşmıştır.⁴⁴ “Ceti Cargı” mal-mülk davası ve medeni hukuk ilgili esaslar yanında İslam dininin korunması için getirilen cezai tedbirleri de içermekte idi. Bu kanun maddelerinden bazıları şunlardır:

1-Allah’a dil uzatan adam (eğer yedi şahit varsa) taşlanarak öldürülür.

2-Kafir olan kişinin malına ve mülküne el konulur. Yaşadığı yerden

⁴⁰ Zeyneş İSMAİL: Kazak Türkleri (Ankara, 2002), 55.

⁴¹ S.G. KLYASHTORNY ve I.T. SULTANOV : a.g.e., 343.

⁴² Kömen MAMIRULI: a.g.e., 55-56.

⁴³ Kazak SSR Tarihi: c.2, a.g.e., 348.

⁴⁴ Muhabay ENGİN: a.g.e., 55.

sürülür.

3-Hırsızlık, zalimlik yapan ve insanları öldüren kişiler, ölüm cezası ile cezalandırılır. Cezalandırılan kişi eğer kan parası verirse cezası hafifletilir.

3- Karısına haksızlık yapan veya ona hakaret eden kişi para cezasına çarptırılır.

4-Bir kadına tecavüz eden bir kişi, bir kişiyi öldürenle aynı cezaya çarptırılır.⁴⁵

Ceti Cargı'nın ilan edilmesine üç Kazak cüzünün temsilcilerinin de katıldığı göz önünde bulundurulursa kanunların ortaya koyduğu hukuk normlarının sadece belli cüzlere değil Kazak Hanlığı'nın tamamına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanunlar Kazak toplumunda 19 yüzyılın ortalarına kadar sosyal hayata dair meselelerin düzenlenmesinde etkili olmuştur.⁴⁶

⁴⁵ L. RUSTEMOV: Ceti Cargı (Almatı, 1992), 5.

⁴⁶ S.G. KLYASHTORNY ve İ.T. SULTANOV : a.g.e., 233.

I.BÖLÜM

ÇARLIK RUSYASI HAKİMİYETİNDE KAZAKLAR

1.1. Kazakistan'ın Çarlık Rusyası Hakimiyeti Altına Girmesi

1.1.1.Kazakistan'ın Ruslar Tarafından İşgali

Rusya'nın Kazak topraklarını işgali 200 yıllık bir süreçte kademeli bir şekilde gerçekleşti. Altın Orda Hanlığı'nın yıkılmasından sonra bu Hanlık yerine kurulan Kırım, Astrahan, Kazan ve Sibir Hanlıkları ile geniş Asya bozkırlarına hakim olan Kazak Hanlığı'nın iç mücadeleler ve Rus Kazakları ile Moğol kabilelerinin saldırıları sonucu zayıflamaları Rusya'nın dikkatini bu bölgelere çevirmesine sebep oldu.¹

1550 yılında Rusya Kazan ve Astrahan Hanlıklarını yıkıp, Kazak bozkırlarına komşu olduktan sonra ilk Kazak-Rus münasebetleri başladı. Rus tüccarların Kazak bozkırlarına gelmeye başlamasıyla birlikte Kazak-Rus ilişkileri hızlı bir şekilde gelişme gösterdi. 18. yüzyılın başlarında Rus Çarı I.Petro ile Rusya'nın, Kazakistan ve Orta Asya üzerindeki ilgisi daha da arttı.² Çünkü bu dönemde ticari ilişkilerini Çin ve Hindistan gibi Doğu ülkeleriyle geliştirmek isteyen Rusya'nın bu bölgelere ulaşmak için Kazak topraklarından geçmesi gerekiyordu. Rus Çarlığının Kazak topraklarına olan ilgisini I.Petro'nun şu sözlerinde görmek mümkündür: "Bütün Asya ülkelerine girmenin anahtar ve kapısı Orda'nın (Kazakistan)

¹ Kazak SSR Tarihi, c.I, (Almatı,1957), 237-240.

² Steven SABOL: Russian Colonization and The Genesis of Kazak National Consciousness (Newyork,2003), 27.

kendisidir.Bu bakımdan bütün Asyalılarla onlar vasıtasıyla temasa geçeceğimiz için o Orda'nın Rusya'nın hakimiyetinde olması lazım.”³

Asya ticaretinin önemli bir kapısı olarak Kazak bozkırlarını gören Rusya, 1723 yılında Kazak topraklarına başlayan Kalmuk ve Başkırt kabilelerinin saldırıları sonucunda sıkışan Küçük Cüz Hanı Ebu'l Hayr Han'ın yardım isteğini en iyi şekilde değerlendirdi. Çar I. Petro, Başkırt kabile reisi Aldarbay vasıtasıyla Ebu'l Hayr Han'a Başkırtlar ile barış içinde yaşamak istiyorlarsa Rusya'nın himayesini talep etmelerinin gerektiği haberini ulaştırdı.⁴ Bunun üzerine dış baskılar sonucu sıkışan Ebu'l Hayr Han elçilerle birlikte Rusya'nın tabiiyetini kabul etmek zorunda kaldı.⁵ 1731 yılında Çariçe Anna İvanova⁶, bir tamim yayınlayarak Ebu'l Hayr Han'ın mahiyetini Rus tebaası olarak kabul etti. Bu tamim hanın Rusya'ya sadakatle hizmet etmesi, vergi vermesi ve Rusya'nın diğer tebaalarına zarar vermemesi şartlarını içeriyordu. Bütün bu şartlara karşılık olarak Çariçe, Kazaklara dışardan gelecek saldırılara karşı onları himaye edeceği sözünü veriyordu.⁷

1731 tarihinde Küçük Cüz'e elçi olarak tayin edilen Tевкелев, Küçük Cüz'e geldiğinde Ebu'l Hayır Han'ın kurultay kararı almadan Rusya'ya tabi olduğunu ve bu tabiiyeti diğer Kazak beylerinin kabul etmediğini öğrendi. Rusya, Ebu'l Hayır Han'ın sadakat yeminine artık inanmıyordu. Bunun üzerine Ebu'l Hayır Han sadakatinin karşılığı olarak oğlu Hoca Ahmet'i rehine olarak Rusya'ya göndermek zorunda kaldı. Hanlığını sağlamlaştırmak için bir taraftan Rusya'ya dayanmaya çalışırken diğer taraftan da Moğol kabilesi olan Cugarlarla anlaşmaya çalıştı. Politikaları Küçük Cüz sultanları tarafından nefretle karşılanan Ebu'l Hayır

³ Kazak SSR Tarihi, “Köne Zamannan Bu Güнге Deyin”, c.II (Almatı, 1983), 242-243.

⁴ Martha Brill OLCOTT: The Kazakhs (Stanford, 1987), 30.

⁵ R. DÜYSEEKEV ve C.AGABEYŞEV: Kazakistan Tarihinin Hrestomatiyası (Almatı, 1992), 129.

⁶ Anna İvanova, Büyük Petro'nın kızıdır. II. Petro'nun ölümünden sora tahta çıkmıştır. 1730-1740 yılları arasında Rusya'yı yönetmiştir.

⁷ Kömen MAMIRULI: Kazak Tarihi (Almatı,1995), 95.

Han, bir isyan sonucu idam edildi. Ebu'l Hayr Han'ın yerine Nur Ali han ilan edildi.⁸

Bu dönemde Rusya'nın Türk halklarını birbirlerine karşı başarı ile kullanması çok dikkat çekicidir. Daha önce Başkırt isyanına karşı Kazakları kullanan Ruslar, daha sonrada Kazaklara karşı Başkırtları kullandılar. Kazaklara güvenmeyip Küçük Cüz'ü muntazam bir şekilde nüfuzu altında bulundurmaya çalışan Rusya, 2 Eylül 1756'da çıkardığı bir kanunla Kazak Türklerinin Ural Nehrinin sağ yakasına ayak basmalarını yasakladı. Rusya, zaman içinde Kazak cüzlerinin iç işlerini nasıl yönlendireceğini öğrenmiş ve herhangi bir sultanın hana karşı gelmesini sağlayarak bundan sonra hakem rolünü oynamaya başlamıştır.⁹

Rusya, Küçük Cüz dahilinde bölücülük siyasetlerini yıllar boyu sürdürmeye çalıştı. Bu maksatla 1774'de teşkilatlandırılan Orenburg Rus Sınır Komisyonu faaliyet gösterdi. 25 Mayıs 1810'da Rusya İçişleri Bakanı Küçük Cüz hanının seçilmesine dair emir çıkardı. Aynı yıl yeni bir han seçilmesi için 10000 kişinin katıldığı bir Kazak temsilcileri heyeti Orenburg'a toplantıya çağrıldı. Hanın seçimi sırasında çıkan tartışmalar neticesinde iki grup ortaya çıktı. Gruplar arasında bir mutabakat sağlanamayınca her grup, kendi adayını han ilan ederek meclisi terk etti. Böylelikle Rus politikaları başarıya ulaşmış oldu. Rusya Devlet Şurası, iki grup arasındaki ihtilafı daha da derinleştirmek için 29 Mayıs 1812 tarihinde Küçük Cüz'ün iki hanını da tanıma kararı almıştır.¹⁰

Küçük Cüz'ün parçalanmasına dair ilk belirti 1800 yılında Nur Ali Han'ın oğullarından biri olan Sultan Bökey'in tebasıyla birlikte İdil- Ural Nehirleri arasındaki bölgeye göç etmek istemesiyle ortaya çıktı. Rus yöneticiler önce bu göç isteğine karşı gelseler de sonra izin verdiler. Çünkü Kazakların bir kısmının bu bölgeye yerleşmesi Rus hükümetinin de işine gelmekteydi. Böylelikle Küçük Cüz Kazaklarının iki hakimiyet

⁸ Kömen MAMIRULI: a.g.e., 117.

⁹ A.g.e., 120-121.

¹⁰ Baymirza,HAYİT: Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi (Ankara, 1995), 59.

bölgesi oluşacak ve daha da zayıflayacaktı. Rusya,18 Mayıs 1808'de çıkardığı kanun ile Bökey Orda'nın kurulmasını resmen kabul etti. Usen Nehrinden Bağdı Dağlarına; buradan da Hazar Denizine kadar yer alan bölgeyi Bökey Orda'nın sınırları olarak belirledi. Bu bölgeye göç eden Kazakların bir kısmı tekrar geriye göç etmek istedilerse de Rusya bunlara izin vermedi. İzin alamayan Kazaklar da Rusya'dan izinsiz olarak göç ettiler. Bunun üzerine Bökey Orda Han'ı Kaip Gali hapsedildi. Bu yüzden 1836-38 yıllarında İsatay Tayman yönetimi altında ayaklanma oldu. Bu isyan Rusya'nın emniyetini tehdit ettiğinden Rusya, Bökey Ordası'na son vermeye karar vermiştir. 1845 yılında Bökey Orda Han'ı Cihangir öldükten sonra yeni han seçimi yapılmadı. 1917 yılına kadar Bökey Orda'nın idaresi Rus memurlar tarafından yürütüldü.¹¹

Bir taraftan hanları birbirine düşürerek Kazakistan'daki siyasi otoriteyi zayıflatmayı başaran Rus yönetimi, diğer taraftan da Kazak bozkırlarına kaleler inşa ederek Kazakistan'ı işgal planını uyguladı.¹² Bu amaçla 1716'de Ombı, 1717'de Celezinsk, 1718'de Semey, 1720'de Ustı-Kamenegorsk, 1745'de Petrapavlovsk, 1845-1847'de Kapal, 1854'de Almatı(Verniy) kaleleri inşa edilmiştir.¹³

Orta Cüz'de ise Veli Han'ın ölümünden sonra yerine yeni bir han seçilmesine izin verilmedi. M.Seperansky tarafından 22 Haziran 1822'de hazırlanan ve 319 maddeden meydana gelen "Sibirya Kırgızları Statüsü" adlı kanunname 1824 yılında Orta Cüz için uygulandı. Bu kanunnameye göre Rus hükümeti Orta Cüz'de hanlık yönetimini kaldırarak yeni bir han seçilmesine izin vermedi. İdare sisteminde boy sistemi yerine Rusya'nın coğrafik temele dayanan "Okrug" sistemi getirildi. Bu sisteme

¹¹ Kazak SSR Tarihi, c.III, (Almatı,1982), 132-146. ; Baymirza HAYİT: a.g.e., 59-60.

¹² Oliver ROY: Yeni Orta Asya yada Ulusların İmal Edilişi (İstanbul, 2000), 60.

¹³ Samat ÖTENİ-YAZOĞLU: "Kazakistanın 19. Gasırdagı Alevmettik Hal Ahvalı", Kazak Tarihi, Nu.1 (1994), 39.

göre Orta Cüz sekiz okruğa bölündü ve her okruğu yönetecek bir komite kuruldu.¹⁴

31 ocak 1824 yılında çıkartılan bir kanunla Küçük Cüz ilga edilerek han seçimleri yasaklandı. Küçük Cüz: Batı,Orta,Doğu ve İç-Orda olmak üzere dört idari bölgeye bölündü. Kazakistan'ın genel idari merkezi Orenburg oldu. Bu tedbirlerle Rusya, Ural Nehri'nin sol sahilinden Sırderya'nın aşağı mecrasına kadar olan bölgelerin idari yetkilerini eline alarak Küçük Cüz topraklarını İmparatorluğu'nun hususi bölgeleri olarak ilan etti.¹⁵

Ulu Cüz toprakların Rusya'dan uzak olması sebebiyle Rusların bu bölge ile ilgilenmesi daha sonraki dönemlere rastlamaktadır. Rusya Küçük Cüz ve Orta Cüzde kontrolü sağladıktan sonra Ulu Cüz'e de baskı uygulamaya başladı. Bu baskılar sonucu diğer cüzlere nazaran tebaası daha az olan Ulu Cüz Han'ı Süyik Sultan 19. yüzyılın sonunda Rusya hakimiyetine girmek zorunda kaldı.¹⁶ Böylelikle Rusya Kazakistan'ın tamamını hakimiyeti altına almış oldu.

Kademeli şekilde Kazakistan ve Türkistan'ın işgalini tamamlayan Çarlık Rusyası, bu bölgelerin idaresini kolaylaştırmak için idari yapılanmaya gitmiştir. 22 Haziran 1822'de yayınlanan "Sibirya Kırgızlarının Statüsü" adlı kanunnameye göre: 15-20 aul'(köy)un meydana getirdiği volost(ilçe) ve 20 ilçenin meydana getirdiği Okruglar kuruldu. Aulun başında köy halkının seçeceği bir "aksakal", ilçenin başında aksakalların seçeceği bir sultan, okrugun başında da biri Kazak ikisi Rus olmak üzere üç kişilik bir heyetle birlikte ilçe sultanlarının seçeceği bir ağa sultan görevlendirildi. Ağa sultana Rus binbaşı unvanı verilerek Rus memuru sayıldı.¹⁷

¹⁴ Serik MEŞİMBAYEV: Patşalık Reseydin Otarlık Sayasatı (Almatı, 1994), 36. ; İsmail KAYABALI ve Cemender ARSLANOĞLU: Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu (Ankara, 1978), 35.

¹⁵ Serik MEŞİMBAYEV: a.g.e., 61.

¹⁶ Kazak SSR Tarihi, c.1, 259-260.

¹⁷ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 59-62. ; Steven SABOL: a.g.e., 32.

1824 yılında sultanların beyler tarafından seçilmesi yerine tayinle işbaşına getirilmesi için kanun çıkartıldı. Turgay ve Ural bölgelerinin yönetimi Orenburg Genel Valiliği'ne, Akmoła ve Semey bölgeleri Batı Sibirya Genel Valiliğine devredildi.¹⁸ Bu dört bölge 25 Mayıs 1891'de Omsk merkez kabul edilerek "Step Genel Valiliği" adı altında birleştirildi. İdare sisteminde 50 kadar ailenin yönetimiyle meşgul olan en küçük idari birimin yönetimi yerli halka bırakıldı. Bu küçük idari kuruluşları yöneten "aksakal" adı verilen yöneticilerin dahi bir üst makam tarafından onaylanması gerekiyordu. 1867 yılında bir kanun çıkartılarak Türkistan bölgesinde de "Türkistan Genel Valiliği" kurularak bu bölgenin yönetimi birleştirildi.¹⁹

Sivil ve askeri idare genel valilerin ve bölge valilerinin kontrolüne verildi. Genel valiler aynı zamanda Rus kıtalarının kumandanlarıydı. Türkistan ve Step Genel Valiliği Rus Savaş Bakanlığı'nın denetimi altında olup Türkistan Genel Valisi'nin doğrudan doğruya Çar'a başvurma ve dış siyasetle ilgili karar alabilme yetkisi vardı.²⁰

Çarlık yönetimi Kazaklara vatandaş statüsünü vermedi. Kazaklar daha ziyade "yabancı" olarak adlandırıldı. Askerlik hizmetinden muaf tutuldular ve kısmen kendi geleneksel hukuklarına bağlı kaldılar.²¹ Rus Hükümeti Kazak topraklarının kontrolünü sağlamlaştırmak için göçebe yaşayan Kazakların Rus makamlarının izni olmadan bir yerden başka bir yere gitmelerini, yaylak ve kışlak merkezlerinde hayvanlarını otlatmalarını izne bağladı.²²

¹⁸ Serik MEŞİMBAYEV: a.g.e., 35.

¹⁹ Edward ALLWORTH: Central Asia (London, 1994), 152.

²⁰ A.PIERCE: Russian Central Asia (Los Angeles, 1960), 46.

²¹ Alexandre BENNİGSEN: "Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altındaki Türkler" Türk Dünyası Araştırmaları, Çev. Kemal AYTAÇ, (Nisan 1986), 170.

²² Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 59-62.

1.1.2. Rusya'nın Kazakistan'ı Sömürgeleştirmesi

Rusya'nın Kazakistan'ı sömürgeleştirme hareketinin ilk adımı Kazak bozkırlarında uyguladığı iskan siyaseti olmuştur. Rus idareciler, bu siyasetlerini gerçekleştirmek için önce kale inşaatlarını bahane ederek Kazak arazilerini devletleştirip Rus Kazak birliklerini buralara yerleştirdiler.²³ Daha sonra Rusya'dan göç ettirilen fakir Rus köylüleri için tarım arazileri açma bahanesiyle hayvancılıkla uğraşan Kazakların kullandıkları otlaklar ellerinden alınarak Rus köylüleri buralara iskan ettirildiler.²⁴ Rusya'nın uygulamış olduğu bu iskan siyaseti sonucu Kazak topraklarının önemli bir kısmı Kazakların elinden çıkmış oldu.

Kazak topraklarına el konulması hareketi 1743'de Orenburg Kalesi'nin yapımı ile başladı. 1808 yılına kadar Akmola ve Ceti-Tam bölgesinde 5 milyon hektardan daha fazla arazi Rus Kazaklara verildi. 1889 tarihli yeni bir iskan kanunu ile Kazakistan topraklarına yerleştirilen göçmenlerin bu toprakları devamlı suretle kullanabilecekleri kabul edildi. Bu tarihten 1905 yılına kadar Step Genel Valiliğinde 5.144.115 desyatın²⁵ 1905'ten sonra ise 30.327.940 desyatın arazi Rus göçmenlere dağıtıldı. Rusya 1911 yılına kadar 1.950.000 Rus, Ukraynalı ve Rus Kazak'ını, Step ve Türkistan Genel Valiliği'nin topraklarına yerleştirdi.²⁶ 1917 yılına gelindiğinde Semey'in %25'i, Akmola'nın %17.5'i, Ural'ın %31.2'i, Aktöbe'nin %8.7'i, Yedisu'nun %13.9'u, Kostanay'ın %32'si olmak üzere bütün Kazak topraklarının %15.9'u Rus göçmenlerin eline geçti.²⁷ Bütün Kazak toprakları Rusya devletinin malı olarak ilan edildiği için Kazakların toprak sahibi olması imkansız hale getirildi. Çıkarılan yeni

²³ Telcan SONAYULI: Yer Tağdırı El Tağdırı (Almatı, 1995), 30.

²⁴ Daniel BROWER: Turkestan and The Fate of The Russian Empire (London, 2003), 126-131.

²⁵ 1 desyatın yaklaşık 2.5 dönüm etmektedir.

²⁶ Telcan SONAYULI: a.g.e., 137-145.

²⁷ Mambet KOYGELDİYEV: Alaş Kozgalısı (Almatı, 1995), 51.

kanunlara göre: “Kazakların yaşadıkları topraklar devletin toprakları olup sadece Kazaklara otlak olarak verilmiştir” denildi.²⁸

Çarlık Rusyası’nın sömürü siyasetini pekiştirecek diğer önemli bir adım ise 1891 yılında Orta Asya’yı katedecek Trans- Sibir demir yolunun inşasının başlamasıdır . Vladivostok’u Petersburg’a bağlayacak olan bu demiryolu başka bir hatla Mançurya üzerinden Port-Artur’a bağlanacaktı.²⁹ Rusya’nın sömürü tarihinin bir parçası olan bu demiryolu inşasını Tolstoy ve Dosdovski gibi Rus yazarları Rusya’nın Orta Asya’ya medeniyet götürme hareketi olarak değerlendirmişlerdir.³⁰

Rusya’nın Kazakistan’daki sömürge hareketinin bir kolu da halktan alınan ağır vergilerdi. Kazaklar Rus idaresinin masraflarını karşılamak için 2,5 ila 3 ruble arasında değişen vergi ödemek zorunda bırakıldı. Bu vergiler beş senede bir ruble artırılarak 1892’de ödenen vergiler daha öncekilerinin iki katı oldu. Ayrıca Kazaklar posta yolları ve okullar için de ek vergi ödemek mecburiyetinde kaldılar.³¹ Toplanan bu vergilerin miktarı yıldan yıla hızlı bir artış göstermiştir. Mesela 1800-1818 yılları arasında Rusya’nın Küçük Cüz Kazaklarından aldığı yol vergisinin ortalaması 15.894 ruble iken 1824’de bu vergi 126.2444 rubleye ulaşmıştır.³²

Çarlık Rusyası’nın uyguladığı sömürge politikaları sonucunda Kazak halkı günden güne fakirleşti. Bir kısım halk içine düştüğü zor durumdan çocuklarını köle olarak satarak çıkmaya çalışmıştır. Çarlık hükümeti, bunu kolaylaştırmak için 1809 yılında soylu sınıfından olmayan Kazak çocuklarının satılabileceğine dair kanun çıkarmıştır.³³

²⁸ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 78.

²⁹ Akdes Nimet KURAT: Rusya Tarihi (Ankara , 1993), 363.

³⁰ Ahmet RASHİD: The Resurgence of Central Asia (London, 1994), 51.

³¹ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 78.

³² Serik Meşimbayev: a.g.e., 31.

³³ Ermehan BEKMEHANOV: Kazakistan 19. Gasırdın 20-40 Cıldarında (Almatı, 1994), 142.

1.2. Kazakistan'da Rus İşgaline Karşı Gelişen Milli Hareketler

Kazakistan'da Rus işgal hareketine karşı Kazakların başkaldırma hareketinin temel de dört sebebi vardır. Bunlar verimli Kazak topraklarının işgali sonucunda hayvancılıkla geçinen Kazakların hayvanları için gerekli otlak alanlarının daraltılması, Rusların istedikleri yere kale inşa etmeleri, haksız yere halktan alınan vergiler ve Rus memurların halka kötü davranmalarıdır.

Rus işgalinin genişlemesi sonucu Kazakistan'da bir çok ayaklanma meydana gelmiş bazıları bütün Kazakistan'da etkisini göstermiştir. Bu ayaklanmaların en etkilileri Sırım Batur, Colaman Tilenşe, İsatay Tayman ve Kenesarı Kasımoğlu ayaklanmalarıdır. Bunlardan başka da Rus işgaline karşı küçük çaplı birçok başkaldırı hareketi de olmuştur.

1. 2.1. Sırım Batur Ayaklanması

Rus istilasına ve sömürge siyasetine karşı ilk ayaklanmalardan birisi 1783-1797 yılları arasında Sırım Batur önderliğinde Küçük Cüz'deki ayaklanmadır. Baybaktı boyunun beyi olan Sırım Batur'a Cancori Orazbet, Tilenci gibi boy önderleri hatta Küçük Cüz Hanı Nur Ali'nin kardeşi Ayçuvak'da destek verdiler. Ayaklananlar daha çok Rus makamlarının yanında yer alan Nur Ali'yi hedef aldılar. Ayaklanmanın en önemli sebebi Çarlık Rusya'sının, Küçük Cüz'ün verimli arazilerine kaleler inşa etmek bahanesiyle toprakları Kazakların kullanımına sınırlandırmasıdır. Diğer sebepler ise Küçük Cüz Kazaklarına Kuzey

bölgelerdeki Rus Kazaklarının saldırıları ve Küçük Cüz hanı Nurali'nin beyler toplantısı yapmamasıdır.³⁴

1783 yılında Sırım idaresindeki Kazaklar Küçük Cüz Han'ı Nurali'yi destekleyen Rus komutan Çaganov idaresindeki Rus Kazak birliklerine karşı savaştılar. Sırım komutasındaki Kazak birlikleri bu savaşlarda büyük başarı kazandılar. Ayaklananlar Sağız-Uil ve Temir Irmakları çevresini ele geçirdiler. Rus Hükümeti, askeri güçle ayaklanmayı bastıramayacağını anlayınca Orenburg Valisi Baron İgelstrom'u aracı olarak kullandı. Rusya, ayaklanmacıların isteklerini yerine getirmek için 1775'de Ufa'da bir halk kurultayı toplatmaya çalıştı. Sırım Batur, Rusya'nın barışı sağlamak için aldığı tedbirleri dikkate alarak ayaklanmayı durdurdu. 1785'de Ruslar, Orenburg'da Küçük Cüz Kazaklarının toplantısını organize ettiler. Bu toplantıda yeni bir han seçilmedi. Buna mukabil başına Sırım'ın geçtiği bir taht şurası teşkil edildi. Bundan sonra Ruslar, Küçük Cüz'ün işlerine kısa bir süre de olsa karışmaktan vazgeçmek zorunda kaldılar.³⁵

1791 yılında Orenburg Valisi Neuyling, Nur Ali Han'ın kardeşi Er Ali'yi Küçük Cüz Han'ı olarak tayin etti. Bunun üzerine Ruslara karşı yeniden ayaklanmalar başladı. 1792'de Sırım Batur, Orenburg Valisi'ne milleti adına Ruslara savaş ilan ettiğini bildiren bir mektup gönderdi.³⁶ Sırım Batur idaresindeki ayaklanmacılar, 1797'ye kadar Rus ordularına karşı mücadeleye devam ettiler. Bu dönemde hayvan hastalıklarını baş göstermesi Kazakları ekonomik olarak zayıflattığı için mücadele güçlerini kırdı.³⁷ 1797'de Küçük Cüz Hanı Er Ali'nin öldürülmesi üzerine Rus hükümeti yeni bir han ve yeni bir "taht şurası" seçilmesine karar verdi. Sultanlar, Ayçuvak'ın başkanlığında bir taht şurası seçtiler. Şuranın altı üyesinden başka Müftü Muhammet Hüseyin Rus makamlarının temsilcisi olarak bu şurada görev aldı. Ağustos 1797'de şuranın ilk oturumu yapıldı. Bu toplantıya yaklaşık bin adamın eşliğinde katılan Sırım Batur,

³⁴ Kömen MAMIRULI: a.g.e., 128-129.

³⁵ M.B.OLCOTT: a.g.e., 43-47.

³⁶ Kömen MAMIRULI: a.g.e., 129.

³⁷ Niğmet MINCAN: Kazaktın Kısaca Tarihi (Almatı,1994), 336.

halkın ekonomik durumunun kötüleşmesinden dolayı çarpışmaların durdurulmasını isteyerek taht şurasının verdiği kararı kabul edeceğini bildirdi. Rus askeri kuvvetlerinden kurtulabilmek için 1802 yılına doğru Hive tarafına çekilen Sırım Batur'un bundan sonraki hayatı ve ölümüyle alakalı olarak kesin bilgi mevcut değildir.³⁸

1.2. 2. Colaman Tilenşi Ayaklanması

Küçük Cüz Han'ı Sultan Arungazi'nin halkı Şeriat esaslarına göre yönetmek istemesi, Buhara emirliği ile münasebetler kurması ve 1820'de Rusya'nın A.Negri idaresindeki Buhara seferine mani olması Rusları öfkeliendirdi. Ruslar, Arungazi'yi bir bahaneyle Petersburg'a davet ederek Kaluga'ya sürgüne gönderdiler. Arungazi'nin sürgün edilmesi ve 1811 yılında İlek Irmağı'na Rusların bir kale inşaatına başlamaları Kazak bozkırlarında huzursuzluk meydana getirdi. Bu yüzden Tabın alt boyu önderi Colaman Tilenci yönetiminde yeni bir ayaklanma başladı. Rusya bu ayaklanmayı 1823'de Albay Berg idaresinde askeri birlikle bastırmaya çalışmışsa da bozkır şartlarının zorluğundan dolayı başarı sağlayamamıştır.³⁹

Rusya esirlerin serbest bırakılmasını görüşmek için Tilenci'ye bir elçi gönderdi. Tilenci, elçiye: "Ben bir şaki değilim. Rusya ile savaş halindeyim. İşgal edilen topraklar iade edilmediği müddetçe ve Arungazi serbest bırakılmadıkça Rus kalelerine saldırılar sürecektir" dedi. Bunun üzerine Ruslar, Rus Kazak birliklerini Tilenci üzerine gönderdi. Bu birliklerin baskısına dayanamayan Colaman Tilenci, teslim olmak zorunda kaldı.⁴⁰

³⁸ Kazak SSR Tarihi, c.III, 129-131.

³⁹ Baymirza HAYİT: a.g.e., 181.

⁴⁰ A.g.e., 181.

1. 2.3. İsatay Tayman Ayaklanması

1837 tarihinde İsatay Tayman ve Muhammet Ötemişoğlu⁴¹ ile başlayan ayaklanmanın sebeplerinden birisi Bökey Orda Han'ı Cihangir Han'ın Bökey Orda topraklarında 4 milyon desyatin araziyi çevresinde yaşayan beylere keyfi olarak devretmesi ve Prens Yusupov ile Graf Bezbodorski'ye Hazar Denizi kıyısından araziler satmasıdır. Bir diğer sebep ise Rusların Ural hattında kale yapımı için Kazakların kullandıkları otlakları müsadere etmesidir.⁴²

İsatay Tayman, halkın durumunun kötüleşmesinden dolayı Cihangir Han'a yaptığı şikayetlerin dikkate alınmaması üzerine 200 adamıyla birlikte Cihangir'e karşı ayaklanma başlattı. Rus Hükümeti İsatay'ın ayaklanmasını bastırmak üzere Albay Gekes komutasında bir birlik gönderdi. Rus birlikleri ile İsatay'ın kuvvetleri arasında ilk çarpışmalar 1837'de Taş Tübe vahasında gerçekleşti.⁴³ Ruslar, İsatay Han'ın Ruslara satıldığı sloganını yayarak Kazakların İsatay'a olan güvenini sarsmaya çalıştılar. Yapılan savaşlarda Rusların top kullanması Kazakların büyük zayıflık vermesine sebep oldu. Rus birlikleri isyana katılanları şiddetle cezalandırdı. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen Kazaklar, mücadelelerine Yayık Nehrinin iç kısımlarına çekilerek devam ettiler. Rus birlikleri ile İsatay önderliğindeki Kazaklar arasındaki ikinci karşılaşma Temmuz 1838'de Ak-Bulak ve Kıyıl Irmakları arasındaki bölgede meydana geldi. Kazaklar Rus birlikleri karşısında çok başarılı bir mücadele verseler de sayıca kalabalık olan Rus ordusuna mağlup oldular. Bu savaşta İsatay öldürüldü. Onun mücadelesini Muhammet Ötemişoğlu devam ettirdi.⁴⁴

⁴¹ Muhammet Ötemişoğlu, Rusça ve Türkçe okuyup yazabilen fasih sözlü ve halk üzerinde etkili bir aydıındı. : Bkz; Zeki Velidi TOGAN: Bugünkü Türkili, Türkistan (İstanbul , 1981), 312.

⁴² A.RAZANOV: İsatay Taymanoğlu (Almatı, 1996), 6-10.

⁴³ Kömen MAMIRULI: a.g.e., 146-147.

⁴⁴ Kazak SSR Tarihi c.III, 152-154.

1.2.4. Kenesarı Kasımoğlu Ayaklanması

1822 yılında Orenburg Kazakları için çıkartılan yeni yönetim şeklinin 1824 yılında Orta Cüz içinde uygulanması sonucu Orta Cüz Orenburg Genel Valiliği'ne bağlanarak sultanların iktidarına son verildi. Ordularını kademeli olarak Orta Cüz'e sokan Ruslar, kale yapımı ve Rus göçmenleri yerleştirmek amacıyla Kazak topraklarına 1835'te el koydular. Sultanların iktidarına son verilmesi ve toprakların Ruslar tarafından zorla alınması halkın şiddetli muhalefetine sebep oldu.⁴⁵ Halkın Ruslara karşı mücadeleden başka çaresi kalmayınca Abılay Han'ın torunu Sultan Kenesarı Kasım, kardeşleri Sarıcan ve Esengali ile birlikte halkını silahlandırarak mücadeleye başladılar.⁴⁶ Kenesarı ayaklanmasına Kazakistan'daki Kazak boylarının bir çoğunun destek vermesi sonucu Kenesarı'nın hareketi diğer ayaklanmalara göre daha geniş bir alanda etkili oldu.⁴⁷

Bu dönemde Küçük Cüz'de İsatay Tayman önderliğindeki ayaklanma hala devam ediyordu. Ruslar iki Kazak liderinin irtibata geçmelerini önlemek için tedbirler aldı. Kenesarı'nın kuvvetleri 1838 sonbaharında Kökçetav ve Akmola'daki Rus kalelerine saldırdılar. Ruslar, Kenesarı'ya karşı Rus Kazak birliklerini kullanmışlardır. 1840 yılında Taşkent-Sibirya ticaret yolunu ele geçiren Kenesarı, bir yandan Ruslarla savaşırken diğer taraftan halkı birleştirmeye çalıştı. Kenesarı'nın başarıları üzerine Ruslar anlaşmak istedilerse de Kenesarı işgal edilmiş bölgeler terk edilinceye kadar her türlü müzakereyi reddetti. Bunun üzerine Çar I.Nikola, Haziran 1843'te ayaklanmanın bastırılması için büyük bir seferin yapılmasını emretti. Lebedev komutasında harekete geçen Rus ordusu, Kenesarı karşısında başarısız olmuştur.⁴⁸

⁴⁵ Kömen MAMIRULI: a.g.e., 148.

⁴⁶ E.T. SMİRNOV: Kenesarı cene Sızdık Sultandar (Almatı, 1992), 8.

⁴⁷ Ermehan BEKMEHANOV: a.g.e., 174.

⁴⁸ Kazakistan Tarihi Oçerker (Almatı,1994), 229-230.

Savaş birliklerini takviye eden Rusya, bu kez Dunikovskiy komutasındaki Rus ordusunu Kenesarı üzerine göndermişse de Ruslar tekrar başarısız oldular. Kenesarı emrindeki Kazaklar, bu dönemde bir taraftan Ruslarla savaşırken diğer taraftan da Güney'deki Özbek Hanlıklarından Buhara Hanlığı ile ittifak yaparak Hokand Hanlığı'na karşı savaşmışlardır. Ruslar ve Hokand Hanlığı'na karşı yaptığı mücadelede büyük başarı kazanan Kenesarı'yı Buhara Hanlığı ve Hive Hanlığı Kazakların yetkili hanı olarak kabul ettiler. Taşkent civarında yaşayan Kazaklar da Kenesarı'ya bağlılıklarını bildiler.⁴⁹

Ayaklanmacılarla yaptığı mücadelesinde zor duruma düşen Rusya, Kenesarı ile anlaşmak için yeni bir heyet gönderdi. Bu heyetin diğer bir amacı da Bozkır hastalıklarını ve tedavi yollarını öğrenmek, Rusya'nın inşa edeceği yeni kalelerin yerini tespit etmektir. Orenburg Valisi Obruçev Kenesarı'ya gönderdiği mektupta "Kuran'ın esaslarına istinaden Rusya'nın hakimiyetinin tanınmasını" talep etmiştir. Kenesarı bu mektuba cevaben Rus valisine şöyle demiştir: "Bizden hükümdarınıza ve hükümetinize tabi olmamızı istiyorsunuz. Aynı Allah'a inandığımızı ama farklı dinden olduğumuzu yazıyorsunuz. Şunu bilmelisiniz ki bu fikirleriniz bizim anlayışımıza uymamaktadır. Size tabi olduğum takdirde Allah'ın rızasına karşı gelmiş olurum. Onun gazabından korkar, Müslüman hükümdarların önünde utanırım."⁵⁰

Bu mektuptan sonra Rus yönetimi ordularını daha da kuvvetlendirerek saldırıya geçtiler. Kenesarı'yı ele geçirmek için yeni kaleler inşa ettiler. 1847 yılında Kenesarı Ruslara karşı mücadelesine daha güçlü bir şekilde devam edebilmek için Kırgız topraklarına girerek Kırgızlarla birleşmenin yollarını aradı. Kenesarı'nın daha fazla güçlenmesini istemeyen Hokand Hanlığı'nın kışkırtmalarıyla Kırgız kabile şefleri, Kazaklarla işbirliğine yanaşmadılar. Kenesarı'nın kendilerini hakimiyeti altına alacağını düşünen Kırgızlar, Hokand Hanlığı'nın da desteklediği güçleriyle

⁴⁹ Ermehan BEKMEHANOV: a.g.e., 254-260.

⁵⁰ Baymirza HAYİT: a.g.e., 185.

Kenesarı'ya karşı saldırıya geçtiler. Uzun yıllar Ruslara karşı savaştıktan yorgun düşen Kenesarı'nın ordusu Kırgızlara karşı mağlup oldu. Kenesarı yakalanarak korkunç bir şekilde öldürüldü. Bu yenilgi 19. yüzyıldaki Kazakların Ruslara karşı verdiği en büyük direniş hareketinin sona ermesine yol açmış, Asya'nın kapılarının anahtarı Rusların eline geçmesine sebep olmuştur.⁵¹

1.3. Çarlık Rusyası Hakimiyeti Altında Kazaklarda Sosyal ve Ekonomik Hayat

Kazakların sosyal hayatının kendisine özgü nitelikleri vardı. Kazakların sahip oldukları göçebe ve yarı göçebe hayat tarzı hem Kazak sosyo-ekonomik hayatının biçimlenmesinde hem de 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başındaki Kazak aydınlarının programlarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Göçebe yaşam tarzının ağır tabiat şartları ile dış tehditlere açık olması, Kazaklar arasındaki akrabalık bağının güçlenmesine ve “avıl, boy, cüz” gibi sosyal-siyasi birlikteliklerin kurulmasına sebep olmuştur.⁵² En küçük topluluklar olan köylerin birleşmesinden boylar, boyların birleşmesinden ise cüzler oluşmakta idi. Kazak Hanlığı döneminde oluşan üç cüzün varlığı Kazak toplumunu derinlemesine sınıflara ayrılmış bir cemiyet haline getirmişti. Hem bizzat cüzlerin arasında hem de onları teşkil eden boylar arasında kıdem esası bulundurulmaktaydı. Mesela Ulu Cüz'ün en alt kolunu oluşturan bir boy, Orta Cüz'ün en üst düzeydeki başka bir boydan üstün sayılırdı. Bu kıdem farkı savaş düzeninde yerin belirlenmesinde, savaş ganimetlerinin paylaşılmasında, toplantılarda oturma sırasının belirlenmesinde önemli idi.⁵³

⁵¹ E.T.SİMİRNOV: a.g.e., 17-19.

⁵² Steven SABOL: a.g.e., 9-11.

⁵³ S.G. KLYASHTORNY ve I.T. SULTANOV : Kazakistan; Türkün Üç bin Yılı (İstanbul, 2003), 353.

Sosyolojik açıdan toplumsal hayat feodal temele dayanmakta idi. Kazak toplumu biri Ak-Süyek-(Ak Kemik)" diğeri "Kara-Süyek-(Kara Kemik)" olmak üzere bir birine tamamen zıt iki sosyal gruptan oluşmuştu. Ancak bu iki grup arasındaki farklılık ekonomik değil siyasi ve hukuki yöndendi. Sadece sultanlar ve Cengiz Han'ın soyundan gelenlerle, Hz. Muhammed'in ashabının torunları sayılan "Hocalar" "Ak-Süyek" zümresine mensuptular. Toplumun bunlar dışında kalan tüm fertleri "Kara-Süyek" idiler. Toplumun tabaka işaretlerine göre gruplara ayrılması ve işaretlere göre farklı hukuk normları uygulanması prensibine her zaman sıkı bir şekilde dikkat edildi. Hanlık döneminde oluşan sosyal yapıdaki bu statü ayrımı etkisini Kazaklar Rusya'nın hakimiyeti altına girdikten sonra da uzun süre devam ettirmiştir.⁵⁴

Sosyal hayat üzerinde dinin ve bilhassa örf ve adetlerin etkisi de büyüktü. Turgay eyaletinde yapılan bir araştırmaya göre 1830-80 yılları arasında Hanlık dönemine nazaran İslam dininin Kazak sosyal hayatında etkisinin arttığı, halkın arasında beş vakit namaz kılanların sayısının çoğaldığı bildirilmektedir. Kazaklar İslamiyet' ten önceki adet ve örflerini ise İslam inancının bir parçası olarak devam ettirdiler. Özellikle Kazakların eski dinleri olan Şamanizm'in de sosyal hayat üzerinde derin izleri bulunmaktaydı.⁵⁵ Halk arasında tedavi edici özellikleriyle tanınan Şamanların ruhların yardımıyla tabiat olaylarını da etkilediklerine inanılırdı. Kazaklar arasında bu tür Şamanlara "baksı" denilmekte idi. Baksıların giydikleri kıyafetler Şamanlarınkı gibi at kuyruğundan dikilmekteydi. Baksılar aynı şekilde şamanlar gibi kopız çalarak halkı etkileme güçleri yüksekti. Kazak baksılarının en önemli farklılıkları İslam dinine inanmaları, Allah'a ibadet etmeleriydi.⁵⁶ Kazakların Müslüman olduktan sonra yaşattıkları adetlerinden birisi de atalarının isimlerinden medet ummalarıdır. Çokan Velihanov bu konuda: "Kazaklar hayatlarının zor

⁵⁴ A.g.e., 349.

⁵⁵ E.Elizabeth BACON: Central Asians Under Russian Rule (Newyork, 1966), 42.

⁵⁶ Adilcan PIRMANOVA Ve Alcan KALPEYEVA: Kazak İntelighentsiyası (Almatı,1997), 55-58.

dönemlerinde ata babalarının isimlerini zikrederler ve onlar için kurban keserler” demektedir.⁵⁷

Rusya'nın Kazakistan'ı işgaliyle ekonomik hayattaki değişiklikler sosyal hayatı da etkilemiştir. Çarlık Rusya'sının Kazakistan'da kendi otoritesini kurması bey, sultan, han, aksakal gibi Kazak halkı üzerinde etkili olan geleneksel güçlerin etkisini yitirmesine sebep oldu.⁵⁸ Göçebe hayatın kendisine has kültürüyle beslenen Kazakların, Rus idarecilerin de teşvikleriyle yerleşik hayata geçmeleri sosyal hayatlarında hızlı değişimler meydana getirdi. Bu değişimde Kazakistan'a yerleştirilen Rus göçmenlerin de etkisi büyük oldu. Mesela 19. yüzyılın ilk yarısında İç Orda Kazakları arasında önce çay içimi yaygınlaşmaya başlamış daha sonra ise Rusların tesiriyle votka, sigara, enfiye gibi zararlı alışkanlıklar baş göstermiştir.⁵⁹

Göçebe hayat tarzının gereği olarak Kazak ekonomisinin temelini hayvancılık oluşturmaktaydı.⁶⁰ Günlük temel tüketim maddelerini hayvancılıktan sağladıkları ürünleri takas ederek sağlayan Kazaklar, genel olarak koyun, at ve deve yetiştirirlerdi. Bütün bir yıl boyunca meralarda otlamaya ve kar altından yem bulmaya alışık olmayan büyük baş hayvanların yetiştiriciliğinden Kazaklar uzak durmuşlardır. Dolayısıyla koyun, ekonomik açıdan en önemli hayvandı. Et ve süt ürünleri gıda maddesi olarak kullanılır, deri ve postlarından giysi, ayakkabı, kap kacak ve diğer bir çok ev eşyası yapılırdı. Kazaklar için vazgeçilmez olan diğer bir hayvan ise at idi. Kazaklarda atlar binek, yük ve koşu atları olmak üzere üçe ayrılıyordu. Göçebe Kazaklar için atın günlük yaşamda son derece büyük önemi bulunmaktaydı.⁶¹

Kazak topraklarının Rusya idaresi altına girmesi ile birlikte Kazaklar arasında hayvancılığın yanında ziraat faaliyetleri de başladı.

⁵⁷ A.g.e., 59.

⁵⁸ Steven SABOL: a.g.e., 51.

⁵⁹ Uşkıltay SUBHANBERDİNA, S.DEMİROV Ve K.SAHOV: Kazak (Almatı,1998), 200.

⁶⁰ Aygöl BOKEYEVA: “Kazak Göçebe Kültürünün Karakteri”, Türkler, Vol.19, Çev. Arzu GÜLER (Ankara, 2002), 429.

⁶¹ S.G. KLYASHTORNY ve I.T. SULTANOV : a.g.e., 350.

Rusya'nın iç kısımlarında yaşayan fakir Rus köylülerinin Kazak topraklarına göç ettirilmesiyle birlikte 19. yüzyıldan itibaren bir çok Rus göçmen Kazak topraklarına gelerek yerleştiler. Bu göçmenler daha çok ziraatla uğraştılar. Rusya idaresinin teşvikleri ile yerleşik hayata geçen bir kısım Kazaklar da Ruslardan ziraatçılığı öğrenerek zirai faaliyetlere başladılar. Fakat verimli topraklara Rusların yerleştirilmesinden dolayı Kazaklara verimsiz topraklar kaldı. Bu sebepten Kazaklar hem ziraatçılıkta hem de hayvancılıkta büyük sıkıntılar yaşadılar. Mesela Kazakistan'ın Yedisu hariç diğer bölgelerinde 1880'den 1905'e kadar koyun ve keçi sayısı %24 oranında azaldı. Rusya'nın uygulamış olduğu iskan siyaseti Kazakları daha da yoksullaştırdı.⁶²

Rusya'nın Kazakistan'ı işgaliyle birlikte Kazaklarla Ruslar arasındaki ticari faaliyetler de gelişti. Kazakistan'da ticaretin gelişmesinde farklı şehirlerde kurulan panayırların etkisi büyük oldu. Kazakistan'da ilk panayır 1832 yılında Han Ordası'nda açıldı. 1870-90 yılları arası Kazakistan'ın Şortandı, Karkara, Oyl, Temir, Çernoyarsk, Evliyaata, Kökçetav, Akmola, Tayınşagöl, gibi şehirlerinde 50 den fazla küçük ve orta büyüklükte panayır faaliyet gösteriyordu. Panayırlarda asıl ticaret hayvan ürünlerine aitti. Kazakistan'daki panayırlar Rusya'nın Nijegorod, İrbit gibi ünlü ticaret merkezleri ile sıkı bağlantı kurulmasını, Rusya'nın merkez ilçeleriyle alışveriş faaliyetlerinin gelişmesini sağladı. Böylelikle her yaz ve sonbaharda panayırların kurulduğu Petropavl, Semey, Akmola, Kökçetav, gibi Kazak şehirleri Nijegorod gibi birer ticaret merkezi haline geldi.⁶³

Kazakistan'da ticaretin gelişmesi Kazakistan'ın sömürülmesini hızlandırmıştır. Kazakistan'dan elde edilen ucuz hammaddenin Rusya'da fabrikalarda işlendikten sonra tekrar Kazakistan pazarında pahalı bir şekilde satılması Kazak halkının fakirleşmesine Rus tüccarların zenginlemesine sebep oldu. Kazak bozkırlarından Rusya'nın içlerine

⁶² Zeki Veldi.V.TOGAN : a.g.e, 271.

⁶³ Seyfullah YALIN: "Çarlık İdaresindeki Kazakistan'da Ticari Hayat", Türkler, Vol.19 (Ankara, 2002) 402.

götürülen pek çok mal ve hammadde Ural'daki fabrikalarda işlenip tekrar bozkıra deri ceket, kalpak, kundura, kandil, sabun türünde geri geliyordu. Köylerdeki Kazaklar, ticaretten fazla anlamadıkları için tüccarların getirmiş oldukları bu ürünleri değerlerinin üzerinde satın aldıklarından dolayı yapılan bu ticaretten de zararlı çıkmaktaydılar. Mesela Rusya'da 6-7 rubleye satılan bir semaver Kazak köylerinde 20-25 koyun karşılığında satılmaktaydı. Rusya, Kazakistan'da kendi lehine işleyen ticareti münasebetleri güçlendirmek için demiryolu inşasına büyük önem verdi. Kazakistan'da 1917 yılına kadar döşenen 2793 kilometrelik demiryolunun sadece 236 kilometresinin mahalli önemi olup geri kalan tamamen ticari ve askeri maksatlıydı.⁶⁴

Kazakların ekonomik şartlarının ağırlaşmasının diğer önemli bir sebebi de toplanan vergilerin halkın gelirinin üstünde olmasıdır ki vergilerin para ile ödenme mecburiyeti Kazakistan'da her geçen gün tefeciliğin artmasına sebep oldu. Alınan paranın iki katı faiz alınması ve borcun tefecilere malla ödenmesi Kazakistan'da havyacılığın dolayısıyla ekonomik hayatın günden güne kötüleşmesine yol açtı.⁶⁵

⁶⁴ Seyfullah YALIN: a.g.e., 403-405.

⁶⁵ Kazak SRR Tarihi a.g.e., 308.

II. BÖLÜM

1905 RUS İHTİLALİNE KADAR KAZAKLARDA KÜLTÜREL HAYATIN GELİŞİMİ

2.1. Kazak Halk Edebiyatı ve Milli Düşüncelerin Gelişmesi

Kazakistan'da Hanlık döneminden günümüze edebi çalışmalar yazılı ve sözlü olmak üzere iki yolla ulaşmıştır. Yazılı edebiyat alanında şecereleer ile yılnameleer önemli bir yer tutmaktadır. Kazak geleneklerine göre Kazak Hanları atalarından kalan şecereleeri saklayarak gelecek kuşaklara aktarmışlardır. Bu şecereleerin başında “Nisabname-i Kazak” gelmektedir. Bu eserin kim tarafından yazıldığı belli değildir.¹ Bu tür eserleerden olan 16. yüzyılda Farsça yazılan “Tarih-i Raşidi” de Kazak tarihi açısından önemli bilgiler bulunmaktadır. Kitabın yazarı Muhammet Duvlati, Kazak boylarından biri olan Duğlat boyunun bey soyundan bir kabileye mensuptu. Eserinde sadece Kazak Hanlığı'nın kuruluşundan bahsetmeyip milattan önceki asırlarda Turan'da yaşamış Türk boylarının tarihi ile ilgili bilgiler de vermektedir.²

Bu dönemde yazılan diğere bir önemli eser, Kadırgaliy Celayiri Kosınbekulı'nın yazdığı “Camiüt Tevarih” adlı eseridir. Kadırgaliy, eserinde Kazak Hanlarının şecereleeri ve Kazak bozkırında yaşayan Celayir, Argın, Kıpçak, Kanglı, Nayman, Kontrat, Kerey, Aşlın gibi Türk boyları hakkında bilgiler vermiş Şark memleketlelerini geniş olarak tahlil etmiştir.³

¹ Nığmet MINCAN: Kazaktın Kısakca Tarihi (Almatı,1994), 358.

² Bayuzak Kocabekulı ALBANİ: Tarihi Tanım (Almatı,1994), 164-170. ; Klavdiya PİŞUŞİNA : “Tarih-i Raşididin Tercimesi Turalı”, Kazak Tarihi, Nu.4 (2004), 129-132.

³ Asanbay AKSAR: Turan Büyükleeri, Çev. Aşur ÖZDEMİR (İstanbul, 2003), 95-96.

Türk devletlerindeki sözlü edebi gelenek Kazak Hanlığı zamanında Kazaklar arasında da devam etti. Hanlık dönemine ait en önemli sözlü edebiyat ürünleri kahramanlık destanlarıdır. Bunlar arasında: “Alpamıs”, “Er-Sayın”, “Kambar”, “Ertagin”, “Er Kosay”, “Töre Han”, “Koblantı” bulunmaktadır. Gerçekte yaşanmış olayları konu alan lirik destanlarda dönemin sosyal yaşantısı, halkın gelenek ve göreneklerinden izler bulmak mümkündür. Lirik destanların konusu genellikle yaşanmış aşk ve sevgi hikayeleridir. Bu lirik destanların en çok bilinenleri “Kozi Körpeş- Bayan Sulu”, “Kız Cibek” ve “Ayman-Şolpan” dır.⁴

Hanlık döneminde Kazak sözlü edebiyatı alanında Kazak şairleri ve ozanlarının edebi ürünleri de önemli yer tutar. Geleneksel Kazak nazımının temelini atmış olan bu ozanlar, Kazak soylularının himayesi altında olup onlarla birlikte göçer konarlardı. Eserlerinde Sufi düşüncesini yansıtan bu ozanlara köy köy dolaşan, destan ve menkıbeleri sözlü olarak nakleden ya da doğaçlama şiirler okuyan “Akın”lardan farklı olarak “Cırav” denirdi. Cıravlar mensubu bulundukları kabileden bilge kişi olarak saygı görür hanlar ve sultanlara danışmanlık yaparlardı.⁵ Abılay Han’a danışmanlık yapmış olan Bukar Cırav bu tür cıravlardandır.

1668 yılında bugünkü Pavlodar vilayetindeki Bayanavıl’da doğan Bukar Cırav, şiirlerinde Abılay Han’ın sadece siyasetini ve millete yaptığı iyilikleri övmeyip bunun yanında hanın da bir insan olduğunu, dolayısıyla hata yapabileceğini ifade ederek hatalarını da çekinmeden hanın yüzüne karşı söyledi. O devirde hana karşı sert konuşmak; hanın hatalarını nazımla da olsa yüzüne vurmak ve halk arasında yaymak ölümü göze almak demektir. Bukar Cırav, Abılay Han’ı ağır şekilde eleştiren bir çok şiir yazmış ona yol göstermiştir.⁶

⁴ Nıgmet MINCAN: a.g.e., 354.

⁵ Martha Brill OLCOTT: The Kazakhs (Stanford, 1987), 21.

⁶ Esenbay DÜSENBAY : Bukar Cırav (Almatı , 1993) 4-17. ; Barşagul İSABEK: “Bukar Cırav Gıbrattarı” , Kazak Tarihi, Nu.4 (2004), 27-30.

“Ay, Abılay, Sen onbir casında - Ey Abılay, sen onbir yaşında,
Aşeyin-ak kul edin- Küçücük bir oğlandı.
Onbeş caska kalgende- Onbeş yaşına geldiğinde
Arka’da Abilmambet Törenin- Arka’da Ebilmambet beyin

Kazak Hanlığı'nın zayıflaması ve Kazak birliğinin bozulması ile birlikte Kazak toprakları önce Kalmukların daha sonra ise Rusya'nın istilasına uğradı. Kazak şairleri ve ozanları bu istila hareketlerinden etkilenip duygu ve düşüncelerini eserlerine yansıttılar. 18. ve 19. yüzyıl boyunca Kazak halk edebiyatının temsilcileri olan şair ve ozanlar, Rus istilasına ve sömürge siyaseti karşısında zor duruma düşen halkın dili olup Rus istilasına karşı milli düşüncelerin gelişmesinde baş rolü oynadılar. 19. yüzyılın başında İsatay Tayman'ın Rusya'ya karşı başlattığı mücadeleye destek veren Muhammet Ötemişoğlu(1804-1840) bu tür şair ve ozanlardandır. Muhammet'in nerede tahsil gördüğü tam olarak bilinmemektedir. Ama onun İslami ilimleri çok iyi bildiği aynı zamanda Rusça'ya da vakıf bilgili bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Muhammet Ötemişoğlu "Atasına Çeken Kutlu Er", "Kaygılı Gün", "Halk Harekete Geçse Han Duramaz Yanında", "Yiğidim", "İsatay İsimli Ağam Var" adlı Rus istilasına karşı yazdığı ateşli şiirleriyle halkı coşturmuş gayrete getirmiştir.⁷

Bu dönemin Kazak sözlü edebiyatında önemli bir yere sahip olan halk ozanlarından birisi de Kurmangazı Sagırbayulı'dır.(1818-1889) Kurmangazi, Ural eyaletinde fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Sanatkar bir muhitte doğup büyüyen Kurmangazi, çocukluğundan itibaren müziğe karşı ilgisiyle dikkatleri çekti. İlk üstadı Küyşi⁸ Uzak'tır. Kurmangazi, Uzak'la beraber gezip halk arasında dolaşarak dombıra⁹ çalma yarışlarına katıldı. Böylece sanatıyla öne çıkan Kurmangazi, ömrü boyunca sanatıyla haksızlığa, zulme, sömürüye karşı mücadele etti. Sibirya'ya sürülmesine rağmen Rus sömürsüne karşı sanatını icra

Devesine bakan kuldın- Devesine bakan köle idin"

Bkz; .Metin ERGUN: Kopız Sarını, Kazak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıravlar (2002,Ankara), 185.

⁷ Mardan BAYDİLDAYEV: Üş Gasır Cırlaydı (Almatı,1965), 12-14. ; Asanbay AKSAR: a.g.e., 123.

⁸ Küyşü ; Halk ozanlarının edebi, tarihi destanları ve günlük yaşam konularını anlatmak için müzik aletleriyle çalınmak üzere yazdıkları eserlere Küy, bu sanatı icra edenlere de Küyşü, denirdi. Bkz; Jannat ERGALİEVA ve Nurhat ŞAKUZADAULI: Kazak Kültürü (Almatı,2000), 319.

⁹ Dombıra, Kazakların bağlamadan biraz küçük, iki telli milli çalgısı

etmekten vazgeçmedi. İlk eserlerinden biri olan “Küçücük” küyünü, bağımsızlık mücadelesi önderi İsatay Tayman’a ithaf etti. “Akбай”, “Köpük Saçan”, “Aksak Geyik”, “Hapisten Kaçan” adlı eserlerinde ise hürriyeti hayal eden halkın ümidi ve beklentisi oldu. Üst tabakaya olan kızgınlığını, kinini ve öfkesini yansıttı. “Aday” adlı eserinde ise halk ayaklanmasının kudretini ortaya koymaya çalıştı.¹⁰ Rusya’nın sömürü siyasetine karşı halkı küyleri ile bilinçlendiren bir başka ozan da Koceke Nazarulıdır.(1823-1881) Koceke, sanatını kabiliyetinden doğan eserlerle geliştirerek Rus işgalinin zor günlerinde doğan milli uyanışı eserlerinde dile getirdi.¹¹

Kazak bozkırlarında şiir sanatının bir dalı olan “Ayıtıs”¹² sanatında da halkın milli duygularını yansıtan bir çok ozan yetişti. Bunlar arasında Süyinbay Aranolı(1815-1898)’nin yeri önemlidir. Almatı şehrinde dünyaya gelen Süyinbay söylemiş olduğu ayıtılarda, “Ötegen”, “Karasay”, “Suranşı” ve “Savrik” gibi Kazak kahramanlarının erliklerini anlattı. Süyinbay’ın “Maksutka”, “Kasımga”, gibi etkili ve sert ayıtıları halk arasında çok meşhur oldu. Muhtar Avezov, Suyibay’ı “Süyinbay Yedisu şairlerinin altın direğidir” sözleriyle övmüştür. Süyinbay şiirleriyle adalet, hürriyet, bağımsızlık ve eşitlik için mücadele eden halkın sesi olmuştur. Onun Kazak halkını bağımsızlık mücadelesine teşvik eden ayıtıları asırlar boyu Kazak bozkırlarında söylenilmiştir.¹³

Bu dönemde Kazak halk edebiyatı içinde muhafazakar düşüncelerde kendisini gösterdi. Şortanbay Kanyoğlu(1818-1881), Dulat Babayatoğlu (1802-1871), Murat Mönkeoğlu (1842-1906), Bazar Cıray

¹⁰ Asanbay AKSAR : a.g.e., 124-125.

¹¹ A.g.e., 126.

¹² Ayıtıs, Kazak Halk edebiyatının en eski türlerindendir. Anadolu Türk edebiyatındaki “atışma” türüne benzeyen ayıtıs, bugün de canlılığını korumaktadır. Bkz ; Jannat ERGALİEVA : a.g.e., 305.

¹³ “ Bozkurtlu bayrak düşerse

Düşmeyen can kalmaz

Bozkurtlu bayrak yükselirse

Yoku da arayıp buluruz” Bkz ; AsanbayAKSAR: a.g.e, 138.

(1839-1911), Ebubekir Kerderi¹⁴(1858-1903) gibi ozanlar bu akımın en güçlü temsilcileri oldular. Bu ozanlar eserlerinde İslam kurallarına ve ahlak değerlerine çok geniş yer verdiler. Kazakların geleneksel yaşam biçimlerini öven bu ozanlar Rus sömürgecilerine ve yeni Rus idaresine özellikle Kazakistan'a Rus göçmenlerin getirilmesine karşı çıktılar. Bu nedenle bu ozanlar gurubu Kazak edebiyatı tarihinde "Zar Zaman-(Zor Zaman)" ozanları olarak ta adlandırıldılar. Bunlardan Şortanbay Kanayoğlu ve Murat Mönkeoğlu gibi ozanlar Kenesarı Han önderliğindeki milli kurtuluş hareketine katılarak Ruslara karşı savaştılar.¹⁵ Medrese eğitimi alan Dulat Babatayev Kazak halkının ve bütün Türki halkların eski şecerelerinden haberdar, eski ozan ve cıravların mirasını iyi tanıyan ve onların özelliklerinden ilham alan bir ozandı.¹⁶

19. yüzyılın son çeyreğinde Kazak edebi dili gelişmiş resmi dairelerin dışında edebi çalışmalarda bu dil kullanılmaya başlanmıştır. Kazak bozkırlarında İslamiyet'in güçlenmesi sonucu milli Türk ananelerinin yaşatılması için eserler verilmeye başlandı. Bu uğurda Mangışlaklı Ebubekir Molla, Tobıl'da Mevlikey Molla, Karkaralı hocalarından Şeyhulislamoğlu Cusupbek, ve Meşhur Cusup Köpeyev'in hizmetleri önemlidir. Bunlar arasından Cusupbek, Halk edebiyatına ait bir çok edebiyat ürünü neşretti. Bilhassa Hz.Ali, Hasan ve Hüseyin, Kerbela, Salsal, Zerkum gibi Şii efsanelerini, Rüstem destanı, Cemşid, Ferhat ile Şirin gibi İran destanlarını Kazakça'ya çevirerek yayınladı . Bu İslam-İran eserlerini Cusupbek, tam Kazak hayatına uygun bir şekilde yazmıştır. Hz.Ali, Hasan ve Hüseyin onun eserlerinde tam manasıyla göçebe Kazak tipindedir. Bu yönüyle eserleri İslami geleneklerin gelişmesi için

¹⁴ Şairin, 1903 ve 1905 yıllarında Tatar tüccar Niğmetcan'ın maddi desteğiyle Kazan'da Kerimovlar matbaasında iki kitabı basılmıştır. Kerderi eserlerinde ahret inancına İslam ahlakına yer vererek halka ruhani önderlik yapmıştır. Bu yüzden Komünist ihtilalden sonra şairin eserleri ihmal edilmiştir. Bkz ; Galım AHMETOV: a.g.e, 192-195.

¹⁵ M.B. OLCOTT: a.g.e., 108. ; Saylav KOCAGULOV: "Cetisu Ölkесinin Cıravlık-Akındık Desturu", Kazak Tarihi, Nu.2 (2006), 72

¹⁶ Orhan SÖYLEMEZ : "Bağımsızlığın 10. Yılında Kazakistan Cumhuriyeti", Türkler, Vol.10 (Ankara, 2002), 349.

büyük bir hizmet gördü. Radloff, Cusupbek “Kıssa-i Cümcüme” adlı eseriyle misyonierlerin faaliyetlerine set oldu demiştir.¹⁷

Kazak halkı yaşadığı geniş coğrafyada göçebe bir hayat yaşayıp atalarından miras kalan örf ve adetlerini, gelenek ve göreneklerini koruyup sanatını da nesilden nesile devam ettirdi. 19. yüzyıl boyunca Kazak yazılı ve sözlü edebiyatında gelişen milli düşünceler sadece dönemlerinde değil daha sonraki dönemlerde de düşünce hayatı üzerinde etkili oldu.

2.2. Kazak Kültürel Hayatı Üzerinde Çarlık Rusyası’nın Etkisi

2. 2.1. Kazaklarda Dini Hayat ve Çarlık Rusyası’nın Uyguladığı Dini Asimilasyon

10. yüzyılda Müslüman olan Kazaklar arasında İslamiyet Altın Orda Hanı Özbek Han’ın gayretleriyle hızlı bir şekilde yayılmıştı.¹⁸ Hanlık döneminde İslam dini Yesevi ve Nakşibendi tarikatlarının tesiri altındaki Buhara ve Semerkant gibi İslam kültür merkezlerine yakın olan ve nispeten yerleşik hayata geçen güney Kazakları üzerinde ¹⁹ Kuzeydeki göçebe Kazaklara göre daha etkili oldu.²⁰ Kazaklar İslam dinine girdikten sonrada Şamanizm’e ait bazı eski inançlarını da devam ettirdiler.²¹ Çokan Velihanov “Kazaklar Rusya’ya katılınca kadar sözde

¹⁷ Zeki Velidi TOGAN: Bugün ki Türkili (Türkistan) (İstanbul,1981), 492.

¹⁸ A.Serge ZENKOVSKY: Rusya’da Pantürkizm ve Müslümanlık Ter. İzzet KANDEMİR (Ankara, 1971), 51.; Ravşan MUSTAFİNA: “İslamın Kazakstanda Taralu Tarihinnan”, Kazak Tarihi, Nu.5 (2004), .53.

¹⁹ Kazakistan’da ve Orta Asya’da Nakşibendi ve Yesevilik tarikatının kolları ile ilgili Bkz; Alexandre BENNİGSEN ve Q.LEMERCİER Sufi ve Komiser, Rusya’da İslam Tarikatları, Çev. Osman TÜRER (Ankara , 1998)

²⁰ Kazak SSR Tarihi, “Köne Zamannan Bu Güнге Deyin”, c.II (Almatı, 1983), 246-247

²¹ Nıgmet MINCAN: a.g.e., 372.

Müslüman'dılar. Kazaklar İslamiyeti hiçbir zaman açıkça kabullenmemiş ve hükümetlerin kışkırtmalarıyla girmişlerdir” şeklinde yazmıştır.²² 1870 yılında Tatar okullarında Müfettiş olan Radloff' ise Velihanov'un aksine Kazakların İslam inancındaki Şamanizm'in tesiriyle alakalı olarak şunları söylemiştir: “Kazakların İslamiyet'i kabul etmelerinin üzerinden bir çok asırlar geçmiştir. Onlardaki Şamanizm kalıntılarına bakarak güya ancak şimdi Müslüman olan bir halk diye düşünmek hatadır. Kazakların Müslümanlığının diğer halkların İslam inancından az çok farklı olması, yalnız hayat tarzı farkından ileri gelmektedir.”²³

Kazakistan'ın Rusya tarafından işgalinden sonra İslamiyet'in Kazak bozkırlarındaki durumu Rusya'daki Müslümanlara karşı dini özgürlük isteyecek kadar onlara karşı ilgi duyan II.Katerina'dan²⁴ sonra kuvvetlendi. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları ve Pugaçev²⁵ isyanı Katerina'yı Müslümanlara karşı daha ılımlı davranmaya mecbur bıraktı. Bu dönemden sonra Rusya'nın teşvik ettiği Tatar din adamlarının tesiri altında İslam dini Kazak bozkırlarında hızlı bir şekilde gelişti. Katarina'nın dini alanda bir takım serbestlikler getirmesinin sebebi Rus istilasına karşı doğacak tepkileri hafifletmekti.²⁶

Bu amaçla II. Katerina, 1787' de İç Rusya'da Müslümanların çoğunlukta oldukları eyaletlerden biri olan Orenburg eyaletine bağlı olan Ufa şehrinde Müslümanlara Şer'i hakları konusunda başvurmaları için bir dini idare merkezi açmaya karar verdi. 1788 yılında senato kararıyla

²² A.Serge ZENKOVSKY: a..g.e, 51.

²³ W. Radloff: Sbiry'a'dan, Çev. Ahmet TEMİR (İstanbul,1956), 480.

²⁴ II. Katerina 1762-1796 yılları arasında Rusya'yı yönetmiştir. Onun zamanında Rusya'yı derinden etkileyen Pugaçev isyanı olmuştur. Pugaçev İsyanına Ural-İdil bölgesindeki Müslüman Türkleri de destek vermiştir. Bu durumu gören II. Katerina Müslüman Türkleri yeniden kazanmak için dini alanda bir takım tedbirler almıştır.

²⁵ Aslen Don Kazaklarından olan Emelyan İvanoviç Pugaçev Rus ordusunun çeşitli birimlerinde çalışmış Daha orduda iken bir kaç hapse atılmıştır. Pugaçev, Yayık nehri boylarında yaşayan ahaliyi kendisinin II.Katerina'nın öldürülen kocası III.Petro olduğuna inandırıp kısa zamanda büyük kuvvet topladı. Orenburg hariç bölgedeki birçok şehri aldıktan sonra Kazan üzerinden Moskova'ya yöneldi. Bir manifesto yayımlayarak köylü halkı çiftlik sahiplerinin zulmünden kurtaracağını ilan etti. Rejimden memnun olmayan köylüler ve Gayri Rus halk kitleleri halinde ona katıldı. Daha sonra yakalanarak idam edildi. Bkz : İsmail TÜRKOĞLU: Rızaeddin Fahreddin (İstanbul,2000), 75.

²⁶ Oliver ROY: Yeni Orta Asya yada Ulusların İmal Edilişi (İstanbul, 2000), 62.

Orenburg Müftülüğü'nün kurulma kararı kesinleşti.²⁷ İlk müftü olarak Muhammetcan Hüseyinov atandı. Müftülüğün kurulmasından sonra Akmola, Yedisu, Semey, Turgay ve Ural bölgelerinde yaşayan bir kısım Kazaklar da Müftülüğe tabi olmak istediklerini hükümete bildirdiler. Fakat halk müftülük konusunda ikiye bölünmüştü; birinci taraf kendi müstakil müftülerinin olmasını arzu ederken İkinci taraf Orenburg Müftülüğü'ne bağlanmak istiyordu. Hükümete yapılan başvurular neticesinde yukarıdaki bölgelerde yaşayan Kazaklar 1789 yılında Orenburg Müftülüğü'ne bağlandılar. Kazakların müftülüğe bağlanmasından sonra Baron Igelstrom'un teşvikiyle müftü bir ferman yayınlayarak Kazak bozkırlarına İmamlar gönderdi.²⁸ II.Katerina bununla da yetinmeyerek 1787 yılında ilk defa Rusya'da Kur'an bastırarak Kazaklara ücretsiz dağıttığı gibi idaresi döneminde Kur'an'ın 3-4 defa basılmasına izin verdi.²⁹ Bu dönemde Kazaklar din ve itikat meselesinde serbest bırakıldı. Hacca giden Orta Asyalı Müslümanlara Şii İran'dan geçmek zorunda kalmamaları için, Rusya'nın kontrolündeki yerlerden geçiş hakkı verildi.³⁰

Kırım savaşıdan sonra Rusya'da milliyetçilik düşüncesinin yükselmeye başlamasıyla birlikte Panslavist Rus aydınları, Rusya'daki Müslüman milletlerin Rus Kültür potasında eritilmeleri gerektiğini savundular. Bunun da ancak o milletleri Hristiyanlaştırarak olabileceğini

²⁷ Merkezi Ufa'da şehrinde olan, fakat, "Orenburg Müslüman Ruhani meclisi adını taşıyan bu müessesenin vazifesi mollalar ve başka Müslüman ruhanilerini tayin etmek ve Rusya'da Müslüman ruhani mansıbı sahiplerini idare etmektir. Bkz; Akdes Nimet KURAT: Rusya Tarihi (Ankara, 1993), 285.

²⁸ Gönderilen imamların hepsi halkın dini ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede eğitim almış kişiler değildi. Bunların arsında medreselerde eğitim almış kişilerin yanında cahillerde vardı. Bazı cahil imamların bölge halkına yaptığı kötülükler ve din dışı uygulamalar, halkı canından bezdirecek bir seviyeye geldi. İmamlar halktan çeşitli entrikalarla sürekli para topluyorlardı. Bölgenin coğrafi olarak çok büyük ve imam göndermeden cenazenin kaldırılmayacak olması, bazen mevtanın bir iki hafta gömülmeden kalmasına sebep oluyordu.. imamlar bazen Kazak kadınlarının nikahlarının sahih olmadığını iddia ederek para karşılığı ikinci şahıslara dahi nikahlıyorlardı bu nevi uygulamalar neticesinde "yaman araba yol bozar, yaman imam din bozar" sözü Kazaklar arsında yerleşmiştir. Bkz; İsmail TÜRKOĞLU : a.g.e., 99. ; Allen J. FRANK: Russian Muslim Institutions in Imperial Russia (Boston, 2001), 103-105.

²⁹ 1797 yılında 3600 adet 1806 yılında 1500 adet 1853 yılında ise 82000 adet Kur'an-ı Kerim basılıp dağıtılmıştır. Bkz; Savlebek RUSTEMOV : "Orınbor Muftiligi cene Kazaktar", Kazak Tarihi, Nu.4 (2004), 84.

³⁰ Oliver ROY : a.g.e., 52- 64.

iddia ettiler.³¹ Bunun sonucu olarak I.Nikola zamanında II. Katerina'nın uyguladığı İslam siyaseti terk edilerek geleneksel yöntemlere dönüldü. Bu dönemden sonra artık Rus yöneticileri İslam dinini Türk halklarının Ruslaştırılmasında en büyük engel olarak gördüler. Türk halklarının Ruslaştırılmasını Hristiyanlaştırma hareketiyle birlikte yürütmeyi planladılar.³² Rus aydınlarının tesirleri sonucu Rusya'nın uyguladığı Ruslaştırma siyaseti etkisini dini alanda da gösterdi. Kazakistan'daki dini gelişmeleri kontrol edebilmek için idari alanda terdirlir alındı. 1866 yılında çıkartılan kanuna göre evkaf arazileri yasaklanarak camilerin yaptırılması genel valinin iznine bırakıldı.³³

Rus idareciler bir taraftan İslam dininin Kazaklar üzerindeki etkisini kontrol etmeye çalışırken diğer taraftan da Kazakistan'da açılan Rus okulları vasıtasıyla Kazakların Ruslaştırılması ve Hristiyanlaştırılması için çalıştılar. Bu çalışmalar planlı bir şekilde yürütölüp misyonerler görevlendirildi. Bu amaçla 1846 yılının sonunda Kazan şehrinde Teoloji Akademisi'nin yanında misyonerlerin yetiştirilmesi için bölüm açıldı. Bu bölümde yüzlerce misyoner yetiştirildi. 1847 yılında "Tercümanlar Komitesi" kurularak burada Hristiyan dinini tanıtıcı kitaplar Türk halklarının dillerine çevrilerek halka dağıtıldı.³⁴

1872 yılında Almatı şehrinde Kazakların Hristiyanlaştırılmasını hızlandırmak için misyonerlerden oluşan bir komite kuruldu.³⁵ Bu komitenin yönetiminde misyonerler halk arasında İslam dininin aleyhinde propaganda yaparak Hristiyanlığı anlattılar. Bu türden propagandalar neticesinde din değıştiren Kazaklara nakdi yardımlar da yapıldı. Rus yöneticiler, Kazakların Hristiyanlaştırılması faaliyetlerinde kiliseye ve misyonerlere maddi desteğı esirgemediler. Orenburg ve Ural şehirleri Başpiskoposu'nun İçişleri Bakanlığı'na yazdığı mektupta bu konu ile alakalı maddi isteklerini belirtmektedir: "Turgay eyaletinde din değıştiren

³¹ A PIERCE : Russian Central Asia (Los Angeles, 1960), 204.

³² Mekemtas MIRZAHMETOV: Turkistanda Tugan Oydar (Almatı, 1998), 51.

³³ Baymirza HAYİT : Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi (Ankara, 1995), 159.

³⁴ Adilcan PIRMANOV ve Aycan KAPEYEVA: Kazak İntelighetsiyası (Almatı, 1997), 68.

³⁵ Mekemtas MIRZAHMETOV: Kazak Kalay Orustandırıldı (Almatı, 1993), 31.

Kazakların ev inşaatları ve tarım faaliyetleri için her aileye yılda 200 ruble olmak üzere 26 aileye toplam 5200 ruble verilmesini rica ederim.”³⁶

19. yüzyılın ikinci yarısında hızlanan Hristiyanlaştırma faaliyetleri sonucunda din değiştiren ailelerin sayısı belli değildir. Orenburg ve Ural Başpiskoposu'nun İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektuptan anlaşılabacağı üzere din değiştiren ailelerin sayısı sınırlıdır. Çünkü Rusya'nın Hristiyanlaştırma politikası aksi tepki yapmış Kazakları İslam dinine daha da yakınlaştırmıştır.³⁷ Bu durumu 19. yüzyılın sonlarında Rusya'nın engellerine rağmen hızla artan cami ve mescitlerin sayısından anlayabiliriz. 1864 yılında Türkistan(Yesi) şehrinde 20 mescit varken 1920 yılında bu sayı 41'e, 1868'de Çimkent'te 18 mescit varken 1910 yılında 36'ya yükseldi. 1910 yılında Kazakistan'da hacca gitmek için 500 kişi Rusya hükümetinden vize aldı. Bütün engellemeler rağmen Kazakistan'da dini eğitim veren mektep ve medreselerin de sayısı arttı. 1917 ihtilalinden önceki 40 yılda Kazakistan'da dini içerikli 200 kitap bastırıldı.³⁸ Bütün bu gelişmeler Rusya'nın Hristiyanlaştırma siyasetinde başarısız olduğunu, 20. yüzyılın başlarında Kazakistan'da İslam dininin etkisini koruduğunu göstermektedir. 20. yüzyılın başlarında Kazakistan'da İslamiyet'in durumu bu dönemde gelişen düşünce hayatına ve politik gelişmelere de tesir edecektir.

³⁶ Alihan PIRMNOV: a.g.e., 69-70.

³⁷ Alihan KONRATBAYEV: Kazak Edebiyetinin Tarihi (Almatı,1994), 123.

³⁸ Nurcan RIŞGALİ: Avezov cene Alaş (Almatı, 1997), 37.

2.2.2. Kazaklarda Eğitim Hayatı ve Çarlık Rusyası'nın Eğitim Siyaseti

2. 2.2.1. Kazaklarda Geleneksel Eğitim

İslamiyet'in, Orta Asya'da yayılması ile birlikte mescitlerin yanlarında açılan İslam dinini öğreten medrese ve mektepler Rus işgalinin başlamasına kadarki dönemde en önemli eğitim merkezleri oldular. İmamlar ve müderrislerin ders verdikleri bu medreselerde 18.yüzyıla kadar skolastik düşünce hakim olmayıp dini ilimlerin yanında diğer fenler de öğretilirdi. Kazak Hanlığı'nın başkenti olan Türkistan şehrinde ve diğer büyük şehirlerde medreseler bulunmaktaydı. Medreselerde özellikle varlıklı ailelerin ve Kazak beylerinin çocukları eğitim görmekteydiler.³⁹ 16. yüzyılda yaşayan Orta Asya tarihçisi Rozbehan İsfahani, "Mehmannamıy Buhara" adlı eserinde Kazakistan'daki medreselerin varlığından söz etmektedir. Hanlık döneminde Kazaklar bu medreselerin dışında Buhara Semerkand gibi şehirlerde açılmış olan medreselere de giderek dini eğitim almışlardı.⁴⁰

İslam dinini tebliğ vazifesi bulunan bu medreseler hanların ve işanların medreseleri ile zengin kişilerin açtığı özel medreseler olmak üzere iki türde olup eğitim başlangıç, orta ve yüksek olmak üzere üç kategorideydi. Bu okullarda her yaş gurubundan gençler eğitim almaktaydı.⁴¹ Ünlü Kazak şairi ve düşünürü Abay Kunanbayev'de bu tür medreselerden olan Semey'deki Kamali Hazret'in mescidinin yanındaki medresede eğitim almıştır.⁴²

19. yüzyılın başında Orta Asya'da 600 kadar medresenin varlığından söz edilmektedir. 1908 yılında Türkistan Genel Valiliği'nde

³⁹ Nığmet MINCAN: a.g.e., 37.

⁴⁰ Kazak SSR Tarihi, "Köne Zamannan Bu Güнге Deyin", c.III, (Almatı, 1982), 208-209.

⁴¹ Adilcan PIRMANOV: a.g.e., 42-44.

⁴² Abay Ansiklopediya, (Almatı, 1995), 513.

268 medresenin varlığı bilinmektedir. Araştırmacı H. Sebitov'un verdiği bilgilere göre Yedisu eyaletinde 1897 yılında 88 mektep ve medresede 12 835 öğrenci, Semey eyaletinde 1895 yılında 17 mektep ve medresede 900 öğrenci, Turgay eyaletinde 1911 yılında 13 mektep ve medresede 340 öğrenci, Ak-mola eyaletinde 1895 yılında 15 mektep ve medresede 340 öğrenci, Sırderya eyaletinde ise 1895 yılında 2409 mektep ve 34 medresede 28.988 öğrenci eğitim almakta idi.⁴³ Bu okullarda okuyan öğrenci sayısı yıldan yıla hızlı bir şekilde artmıştır. 1882 yılında Astrahan'ın Rus Valisi Ianovskii, Kazakların geleneksel eğitim kurumlarına rağbet göstermelerinin sebebini bu okulların basit ve faydalı eğitim vermelerine ve bu okullardan mezun olan öğrencilerin Kur'an'ı ve Tatarca yazılmış dini kitapları kolayca anlayabilmelerine bağlamıştır.⁴⁴

19. yüzyıldan itibaren Rusya, Ruslaştırma siyasetinin önünde bu açılan mektep ve medreseleri engel olarak gördüğünden kendi kontrolündeki Kazak-Rus okullarının sayısını artırmaya, medreselerin halk üzerindeki tesirlerini azaltmaya çalıştı. Bu amaçla bu tür okulların kontrolünü artırarak yeni okullar açılmasını güçleştirdi. Türkistan Genel Valiliği eğitim müfettişinin Yedisu eyaleti Kazak-Rus okullarının müfettişine 1910 yılında gönderdiği mektubunda medreselerin kontrolüyle alakalı olarak şöyle demektedir: "Mektep ve medreselerin halk üzerindeki tesirleri fazla olduğundan bu kurumların kontrolünün düzenli olarak yapılmasını ve her altı ayda bir rapor halinde gönderilmesini istiyorum."⁴⁵

Rus hükümeti halkı dini yönden bilinçlendiren mektep ve medreselerin kontrolünü sağlamak için 1874 yılında Kazakistan'daki bütün mektep ve medreseleri Rusya Halk Eğitim Bakanlığı'na direkt olarak bağladı. 1876 yılında Kazak mekteplerinin yanında Rus sınıfları açmayı zorunlu hale getirdi. Böylelikle Kazak gençleri Rus dilini öğrenecek, Ruslaştırılmaları hızlanacaktı. Hükümet yetkilileri göçer yada yerleşik olsun

⁴³ Mehrdad HAGHAYEGHI: *İslam and Politics in Central Asia* (Newyork, 1995), 8. ; Adilcan PIRMANOV : a.g.e., 45- 48

⁴⁴ Allen J. FRANK: a.g.e., 293.

⁴⁵ Adilcan PIRMANOV : a.g.e., 45.

halkın Rus dilini bilmesi gerektiğini çünkü Rusça'nın resmi dil olduğunu, hükümet kurumlarında ve mahkemelerde bu dilin konuşulmakta olduğunu belirttiler.⁴⁶

Kazak mektep ve medreselerine katı bir eleştirel gözle bakan Rus memurlara göre medreselerde sınıfların oluşmasında ve imtihan sisteminde belirli bir metot uygulanmamakta, öğrenciler ise yeterince bilgi alamamaktaydı. Bunların dışında bu okullar skolastik düşüncenin etkisi altında olup müderrisler dersler konusunda yeterli değillerdi. 20. yüzyılın başında Turgay eyaletinde medreselerin kesin olarak itaat altına alınabilmesi için bu okullarda Rus hükümetin onayladığı kitaplar dışında kitapların okutulmasını yasaklayan bir kanun çıkartılmıştır.⁴⁷

Çocuklarını Medreselerde okutmak isteyen velilere ilçe müdürlerinden izin kağıdı alma şartı getirilip İzin kağıdı almaktan kaçınanlara para cezası uygulandı.⁴⁸ 1877 yılında Halk Eğitim Bakanlığı tarafından çıkartılan kanunla il müdürlerinin izni dışında evlerde mektep ve medrese açılması kesin olarak yasaklandı. Medresede eğitim verecek olan müderrislere de Rus dilini okuma yazma seviyesinde bilmeleri, medreselerin yanında bulunan Rus sınıflarının ders programlarına vakıf olma şartı getirildi.⁴⁹

Medreseler müfettişler tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmekle kalmayıp ayrıca yeni medreselerin açılmasını zorlaştıracak bir takım şartlar da getirildi. Bu şartlar arasında açılacak olan yeni medreselerin yanında Rus sınıfı açılması için gerekli altyapının hazırlanması, medrese ile mekteplerin gerekli materyalleri için gerekli finansmanının gösterilmesi şartı bulunmaktadır.⁵⁰ Bütün bu engellemelere rağmen Kazakistan'da bu tür mektep ve medreselerin sayısı hızla artmış bu okulların açılması için cemiyetler kurulmaya başlanmıştır. Bu cemiyetlerden biri Ombı şehrinde

⁴⁶ Adilcan PIRMANOV: a.g.e., 47.

⁴⁷ A.g.e., 47.

⁴⁸ Kazak SSR Tarihi, c.III, (Almatı,1982), 346.

⁴⁹ Adilcan PIRMANOV : a.g.e., 48.

⁵⁰ G.CEKSENBAYEVA: "Orıs-Kazak cene Otarlav Sayasatı", Kazak Tarihi, Nu.1 (1996), 53.

kuruldu. 1906 yılında Ombı'da açılan ilk Kazak mektebinin finansmanı bu cemiyet tarafından karşılandı.⁵¹ Rusya hükümetinin uyguladığı bütün engellemelere rağmen Kazak halkı temelde İslam dinin esaslarının öğretildiği Kazak mektep ve medreselerine destek verdiler.

2.2.2.2. Çarlık Rusyası'nın Kazakistan'da uyguladığı Eğitim

Siyaseti

19.yüzyıldan itibaren Kazakistan'ı tamamen işgal eden ve hakimiyetini sağlam temellere oturtmak isteyen Rusya'nın, eğitim siyasetinin amacı Kazak halkını Rusya'nın düşünce ve hayat biçimine intibak ettirmektir. Bu hedefe ulaşmak isteyen Rusya'nın Orta Asya ve Kazakistan'da uyguladığı eğitim siyaseti iki ana temele dayanmaktaydı. Bunlardan birincisi Orta Asya Türk halkları arasındaki kültürel birliği bozmak ikincisi ise Türk halklarını Ruslaştırılmaktı. İlmiminski ⁵², A.E. Alekterov⁵³, ve N.P.Ostromov⁵⁴ gibi misyonerler bu siyasetin uygulanmasında görev almışlardır.⁵⁵

⁵¹ Adilcan PIRMANOV: a.g.e., 49.

⁵² Kazakistan'da Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerinde Nikolay İlminski önemli bir yer tutar. Kazanlı bir Ortodoks misyoneri olan İlminski, Kazan ruhani akademisinde tahsil gördü. Ve orada öğretmenlik yaptı. Azınlıkları Hristiyanlaştırmak için çalıştı 1846-1861 yılları arasına Kahire ve Kazan'da medrese tahsili görmüş olmasından dolayı İslamiyet'i tanımış Arap ve Türk lehçelerine de vakıf olmuştur. Bkz; Nadir DEVLET: "Ruslaştırmada Kazan Türkleri örneği", T.D.A.D, N-21, 87.

⁵³ ALEKTOROV Aleksandr Yefimoviç - (1861-1919), mesleki hayatına okutman olarak Orenburg'ta başlamıştır. Bu bölgede o dönemlerde İlminski'nin misyonerlik hareketi oldukça yayılmış olup, hükümetçe her yönden yeterince destekleniyordu. Alektorov, İlminski ile tanışıp, onun misyonerlik faaliyetlerini benimsiyor. Fakat diğer misyonerler gibi kiliseye bağlı kalmadan yerlileri Ruslaştırma siyasetinde zemin olarak okul ve eğitimi görüyordu. Resmi eğitim-öğretim kurumlarında öğretmenlik yaptı. Ona göre misyonerlikle uğraşan ilim adamlarının başlıca görevleri, sömürge milletlerin dilini, tarihini, folklorunu, etnografyasını, dinini ve yaşam tarzını ayrıntılı şekilde öğrenip, onları Ruslaştırmak için gerekli siyasi yöntemler geliştirmektir. Misyonerler tarafından bu doğrultuda yazılan eserler, bizim için geçmiş tarihimizi öğrenmede güvenilir kaynaklar niteliğinde olduğu görülmektedir. Alektorov 25 yaşında iken, yani 1886 yılında İç Ordu (Devlet) Öğretim Müfettişliğine atandı. Genelde Çarlık Hükümeti Kazak Türkleri üzerinde uyguladığı siyasi, sosyal politikaları öncelikle güvenli olan İç Orduda deniyordu. Daha sonra tüm Türkistan bölgesinde uygulamaya geçiyordu. Örneğin,

1870 yılında Rusya Eğitim Bakanı D.A.Tolstov : “Anavatanımızın sınırları dahilinde yaşamakta olan bütün yabancı milletlerin eğitimi; onları kayıtsız şartsız Ruslaştırma ve Rus halkı ile kaynaştırma hedefini gütmelidir.” sözleriyle İlimski’yi yönlendirmiştir. İlimski, Tolstoy’un gösterdiği hedefe ulaşmak için bütün engelleri ortadan kaldırmayı düşünmüş bu amaçla Tolstoy’a : “İslam dini var oldukça Rus harflerinin Arap harflerine karşı savaşı güç olacaktır” diyerek Ruslaştırma hareketinde ilk adımın alfabeden başlayacağını işaretini vermiştir. ⁵⁶

İlimski’nin programı Arap alfabesinin yerine Kril alfabesinin kullanılmasını içeriyordu. Her Türk lehçesi için hazırlanan ayrı ayrı yeni alfabeler sayesinde hem yerli halk kültürel köklerinden uzaklaştırılacak hem de Türk halkları arasındaki kültürel bağ koparılacaktı.⁵⁷ Çarlık döneminde uygulamaya konulan fakat asıl Bolşevik ihtilalinden sonra neticesi alınan İlimski’nin yeni metodunun amacı ayrı Türk boylarını müstakil milletler haline dönüştürmektir. Bu sayede bir birinden koparılan

Alektorov “Yerlileri Ruslaştırmada neler gerekiyor?” (Astrahanskiy Listok, 1892, No 27) adlı makalesinde İç Ordu Kazak Türklerini Ruslaştırma sorununa değinerek misyonerlik görevinin ana konularını belirlemiştir. Alektorov, “Okul, sömürge halkların Ruslaştırılmasında temel araçtır” demektedir. Yine o dönemlerde tanınmış Prof. Dr. L.N.Smirnov “Yerlileri Ruslaştırma ve Ruslaştırma siyasetinin amaçları” adlı makalesinde Ruslaştırma siyasetinin esasının yerlileri Hristiyanlaştırmak olduğunu ifade etmiştir. Misyoner ilim adamları tarafından yapılan öneriler içinde, Alektorov’un öne sürdüğü usullerin gerçekleşme ihtimali daha etkili ve güvenli olması, onun misyonerlik faaliyetlerinin başarısı hakkında fikir vermektedir. Alektorov, “Rus Doğusundaki Hristiyanlaştırma (Ortodoks dinine geçirme) Misyonumuz Hakkında Bizim Gazeteler” adlı makalesinde Türkistan halklarını Ruslaştırmak için öncelikle onların kızlarına Hristiyanlığı kabul ettirmenin önemli olduğunu savunmaktadır. Ona göre, çocukların aile atmosferinde milli ve manevi değerlerle yetiştirilmesinde başlıca rol oynayan annenin Hristiyanlığı kabul etmesi ile Ruslaştırma siyaseti hem güvenli, hem de verimli sonuçlar verecektir. Mirzahan EGAMBERDİYEV : Türkistanskiye Vedomosti gazetesine göre Türkistan’da Ruslaştırma siyaseti (Ankara 2002), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), 54.

⁵⁴ Rusya Müslümanlarının Hristiyanlaştırılması hareketinde ilimski’nin en önemli yardımcılarındandı5r. Taşken Kız lisesinde Müdürlük yapan, Ostroumov Dala Valayati’nin gazetesi’nin çıkartılmasındada görev almıştır. Eserleri; “Müslümanlar Arasında Hristiyanlık Misyonerliğin Tarihi ve Zamanımızdaki Önemi” (Kazan 1894), “Türkistan Bölgesinde Yerlilerin Eğitimi Meselesindeki Tereddütler” (Taşkent 1910), İslam Bilimi” (Taşkent 1910), “Türkistan Okulunun 25 senelik Faaliyetinin Raporu” (Taşkent 1900), “Arabistan ve Kur’an” (Kazan 1899), “Sartlar” (Taşkent 1908), “Göçebe Asya Halkının Hristiyanlık İnancını ve Hristiyanlık Medeniyetini Kabul Etme Yeteneği” (Taşkent 1895), “İslam Bilimi Kursuna Giriş” (Taşkent 1914) adlı eserleri vardır ; Mirzahan EGAMBERDİYEV : a.g.e., 59. ; Khalid ADEEB : The Politics of Muslim Cultural Reform (London, 1998), 88.

⁵⁵ G. CEKSENBAYEVA: a.g.m., 53.

⁵⁶ Baymirza HAYİT: Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi (Ankara, 1995), 167.

⁵⁷ A.PIERCE: a.g.e., 205.

Türk boylarının Rus kültür potasında eritilmesi daha kolay olacaktı. Bu dönemde her Türk boyunun Türkçe'si, tabiatıyla diğerleri ile az çok fonetik ve diğer özellikleri bakımından farklılıklar taşımaktaydı. Matbaa, gazete ve diğer toplu iletişim araçlarının olmadığı bu dönemde bu farklılıklar; Türkistan ve Rusya'daki Türklerin birbirlerini rahatlıkla anlayabilmelerine engel teşkil etmek bir yana Balkanlardan giden bir Türk dahi Türkistan'ın her bölgesinde anlaşabilmekteydi.⁵⁸

Rus misyonerlerin geliştirdiği eğitim siyasetinin uygulama alanı okullar oldu. Türkistan Genel Valiliği Halk Eğitimi Bakanı'nın 6 Mart 1870 tarihli raporunda Türkistan halkının konuşma dilleri dikkate alınarak onlara kendi şivelerinde eğitim verilmesi tavsiye edildi. Bu rapordaki önemli maddelerden bazıları şunlardır :

- 1- Sart, Kırgız, Kazak, Karakalpakların dilleri Türkçe olduğu için edebiyatları derinlemesine incelenmemiştir. Bu sebeple onların edebiyatları hakkında geniş çaplı araştırmalar yapılarak birbirlerinden ayırmaya gayret edilmelidir. Onların edebi dili Farsça, ilmi dili ise Arapça'dır. Bunu dikkate alarak, bu halkların kendi şivelerinde ders kitapları çıkartılmalıdır.
- 2- Türkistanlı çocuklar mektep ve medreselerde aynı kitaplardan faydalanmaktadır. Ayrıca bu kitapların içerikleri ve müderrislerin tatbik ettiği eğitim metotları bizim amaçlarımıza aykırıdır. Bu okulların yeniden organize edilmesi ve şu hususların dikkate alınması gerekmektedir:
 - a- Yerli eğitim müesseselerinde sistem değişikliğine gidilmesi zorla Rus dili ve kültürünün öğretilmesi Müslüman halkın hoşnutsuzluğuna sebep olabilir.

⁵⁸Alaadin YALÇINKAYA : Sömürgecilik ve Panislavizm ışığında Türkistan (İstanbul, 1997) 246.

- b- Yerli şivelerin çok fakir olması birtakım zorluklara yol açabilir. Bunu göz önünde bulundurarak yerli şivelerde çıkarılacak kitaplarda öncelik en önemli derslere verilmelidir. Bunlar Rusça, Rus edebiyatı, Rus tarihi ve Rusya coğrafyası dersleridir.⁵⁹

Kazakların Ruslaştırılması için öncelikle Rusça'nın hakimiyetinin sağlanması gerektiğine inanan Rus yönetimi, 19. yüzyılın 60. yılından itibaren eğitim alanında bir takım reformlar yaptı. 27 Mart 1870 tarihinde Rusya Eğitim Bakanlığı tarafından Türkistan bölgesinde bulunan okullarla ilgili bir kanun çıkararak Kazakistan'da ve Orta Asya'da Rusça eğitim kalitesinin artırılmasına yönelik başında İlimski'nin bulunduğu bir komisyon kuruldu. Komisyonun çalışmaları sonucu Kazak okullarında ve Kazak-Rus okullarında Rusça eğitimin kalitesinin yükseltilmesine karar verildi.⁶⁰ Bu kanunlar sonucunda Rusya'nın Kazakistan'daki eğitim politikası genel hatlarıyla şu şekli aldı: Kazak okullarında eğitim Kiril alfabesine uyarlanmış Kazak alfabesinde yapılarak yerli halkın Rus alfabesini tanımasını sağlanacak. Rus ve yerlilerin nüfus oranının bir birine yakın olduğu bölgelerde Kazak-Rus okullarının sayısı artırılacak. Bu okulların programlarında Rusça ağırlıklı dil olacaktır.⁶¹

Rus yöneticilerin Kazakları Ruslaştırmak ve ihtiyaç duydukları memurları yetiştirmek için Kazakistan'da açtıkları ilk Kazak- Rus okulu, 1786'da Omsk şehrinde açılan "Asya Okulu"dur. Bu okulu Orenburg'ta açılan devlet okulu takip etti. Bu okullarda Kazak çocukları devlet hizmetinde çalıştırılmak üzere tercüman yada katip olarak eğitiliyorlardı. 1825 yılında Orenburg'da "Neplyuev Askeri Okulu" açıldı. Daha sonra Rusya'nın ihtiyacı olan askeri uzmanların yetiştirilmesi için 1846'da Omsk'da "Askeri Okul"un temeli atıldı. 1841 yılında Bökey Ordası'nda

⁵⁹ Mirzahan EGAMBERDİYEV: a.g.e., 27-28.; Nazira NURTAZİNA: "Reseydin Köpültti Turkistanda Cürgizgen Sayasatı", Kazak Tarihi, Nu.6 (1996), 37.

⁶⁰ G. CEKSENBAYEVA: a.g.m., 53.

⁶¹ Mirzahan EGAMBERDİYEV: a.g.e., 27.

dini derslerle birlikte Rus dili, matematik, tarih, fizik, coğrafya ve diğer derslerin öğretildiği ilk yatılı okul açıldı.⁶²

Kazakların büyük kısmı kırsal alanlarda yaşadıkları için Kazak köylerinde de okullar açılmaya başlandı. Köylerde Kazak-Rus okullarında karşılaşılan önemli sıkıntıların birisi göçebelikten dolayı öğrencilerin aileleriyle birlikte göç etmeleri sonucu okullara yeterli sayıda öğrencinin gelmemesiydi. Diğer bir sıkıntı ise eğitim verecek yeterli öğretmen bulunamamasıydı. Turgay eyaletindeki 135 öğretmenin sadece 66 tanesi pedagoji eğitimi almıştı. Diğer bir önemli sıkıntı da bu okulların finansmanı meselesiydi. Kazak-Rus okullarına finansman ayırmayan Rus hükümeti, bu okullarının finansmanını sağlamak için 1874 yılında çıkartılan bir kanunla yerel halka ek vergiler yükleyerek okulların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.⁶³

Köy okullarını bitiren Kazak öğrenciler bir sınıflı ilçe okullarına ya da İki sınıflı Kazak-Rus okullarına gidebiliyorlardı. Her iki okulda da eğitim süresi iki yıldır. Orenburg'daki öğretmen okulunu bitiren Kazak öğrencilerin ise köy okullarında öğretmen olma şansları vardı. Turgay eyaletinde 1897 yılında gelindiğinde 71 Kazak-Rus okulu bulunmaktaydı. Bu okullarda eğitim alan 2000 öğrenciden 52 tanesi kız idi. Ural eyaletinde 1891 yılında 10 Kazak-Rus okulunda 500 kadar öğrenci eğitim almaktaydı. 1890 yılında Yedisu ve Semey eyaletlerinde ise Kazakların yerleşik hayata geçirilmesini hızlandırmak için ziraat okulları açıldı.⁶⁴ 19. yüzyılın sonuna doğru bu okulların sayısı hızlı bir şekilde artmış bu okullardan Kazakistan'ın düşünce hayatına yön veren aydınlar yetişmiştir.

⁶² Kazakistan Tarihi , Oçerkter, (Almatı, 1994), 248.

⁶³ Nazira NURTAZİNA: a.g.m., 209.

⁶⁴ A.PİERCE : a.g.e., 208.

2.3. Kazak Kültürel Hayatı Üzerinde Tatarların Etkisi

Kazakistan'da kültür hayatının gelişmesinde önemli bir yere sahip olan Tatarlar, Kazak bozkırlarına II.Katerina'nın teşvikliyle gelerek kısa zaman içerisinde Rusya İmparatorluğunun etki alanında İslami propaganda ve düşüncenin kaynağı olan Buhara ulemasının yerini aldılar.⁶⁵ II.Katerina Tatar mollalarını Kazaklar arasında çalışmaları için seçerek Rus idaresinin emrinde Küçük Cüz arazisine görevlendirdi. Rusya, I.Nikola zamanına kadar Tatar hocaların bulunduğu Kazak okullarının yalnız inşası için tahsisat vermekle kalmayıp Tatar din adamları vasıtasıyla Kur'an'ın yayılması için çaba harcadı.⁶⁶ Hükümetin teşvikleriyle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kazan Tatarları ile Mişerlerin⁶⁷ bir kısmı Orenburg bölgesine göçtüler. Özellikle Kazaklarla ticaret yapan Tatarlar buraya memuriyete yerleşiyorlardı. Hükümet bu göçleri teşvik ediyor hatta Tatar tüccarları Kazak bölgelerine yerleşmeye zorluyordu. Mesela Orenburg şehri kurulduktan sonra hükümet, 200 zengin Tatar ailesinin yeni şehrin yakınındaki Kargalı ve Seyid kasabalarına yerleştirilmelerini emretti. Bu dönemde bir çok Kazanlı Tatar tüccar Orta Asya'da ticari faaliyetlere başladılar.⁶⁸

19. yüzyıl boyunca Tatar tüccarları Kazak bozkırlarının her tarafına giderek İslamiyet'in temsilcisi gibi çalışarak halk üzerinde dini ve kültürel etkide bulundular. Radloff, bu dönemde Kazak bozkırlarında Tatar tüccarların yerli halkın evlerinde açtıkları okullarda verdikleri eğitimle onlar üzerinde derin bir dini etkide bulunduklarını söylemektedir.⁶⁹

⁶⁵ Oliver ROY : a.g.e., 64.

⁶⁶ A. SergeZENKOVSKY : a.g.e., 52.

⁶⁷ Bugün Ural'ın güneyinde yaşayan takriben 80 bin kişilik bir Tatar boyudur. Tatar lehçesinin batı ağızını kullanırlar

⁶⁸ Nadir DEVLET: Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, (Ankara,1999), 9.

⁶⁹ Hamid ALGAR: "The Last Great Naqshbandi Shaykh of the Volga-Urals Region" , Muslim in the Central Asia Experiptions oh identity and Change Der.Johann Gross (London, 1992), 122-124.

Kazak bozkırlarında etkili olan diğer bir grup ise İdil-Ural bölgesinde medreselerde okuyan Tatar talebeleridir. Bu dönemde medrese eğitim alan Tatar talebeler hem geçimlerini sağlamak hem staj amacıyla yazın medreselerin tatil olmasıyla birlikte Kazak bozkırlarına giderek Kazak çocukları okutuyorlardı. Ünlü Tatar yazarı Galimcan İbrahimov da bir kaç yıl Kazak çocuklarını okutmuştur. Onun “Kazak Kızı” isimli romanı bu günlerin mahsulüdür. Diğer bir Tatar yazarı Zarif Beşiri de hatıralarında Kazak bozkırlarında geçen öğretmenlik yıllarından bahsetmektedir. Ünlü Tatar şair Mecit Gafuri ve Abrurreşit İbrahim de Kazak Bozkırlarına gelerek eğitim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Abdürreşit İbrahim Kazaklar arasında geçirdiği günleri “Kazak Ahvali” isimli eserinde anlatmıştır.⁷⁰

19. yüzyılın ilk yarısında Kazaklar üzerindeki Tatar etkisi o kadar artmıştır ki; idarede memurlar ve tercümanlar tamamen Tatarlardan seçilmeye başlanmış, Tatar dili Kazaklarla Rus hükümeti arasındaki ilişkilerde olduğu kadar yerli Kazak okullarında resmi dil olmuştur.⁷¹

2.3.1. Kazak Gençlerinin Eğitim Aldıkları Tatar Medreseleri

Kazakistan'da kültür hayatı üzerinde Ufa, Troisk, Kazan, Orenburg'da açılan Tatar medreselerin de etkisi önemlidir.⁷² Kazak öğrencilerin Tatar medreselerinde eğitim almaları 18. yüzyılın sonlarında başladı. Orenburg müftüsü Muhammetcan Hüseyin'in kızı Fatma Hanım'ın Kazak hanıyla evlenmesinden sonra hana Kazak gençlerini Tatar medreselerine göndermesi yönünde telkinlerde bulunmuş bu telkinler sonucu birçok Kazak genci İsterimlak'taki medreselere eğitim

⁷⁰ İsmail TÜRKOĞLU: a.g.e., 100.

⁷¹ A. Seyge ZENKOVSKY: a.g.e., 52.

⁷² Allen J. FRANK: “Islam and Ethnik Reletions in the Kazakh Inner Horde”, Muslim Culture in Russia and Central Asia, (Berlin,1998), 213.

için gelmişlerdi. İsterimlak'ın 19. yüzyılın başında Kazakların eğitim hayatındaki yeri önemli idi. Yıllık 150 Kazak öğrencinin en az 10 yıl boyunca eğitim aldığı İsterimlak, bu dönemde Nakşibendi tarikatının merkezi durumunda olup buradaki medrese İşhan Nimetullah ve Niyazguli Han Turkmeni tarafından yönetilmekteydi.⁷³

İdil-Ural bölgesinde Müslüman din adamlarının kontrolünde olan eğitim-öğretim Rus hükümetinin hiç bir katkısı olmadan kendi kendine gelişti. Ruslar Hristiyanlaştıramadıkları Tatar-Başkırtları serbest bırakmayı tercih etmişler; dolayısıyla eğitim işleri din adamlarının kontrolünde kalmıştı. Bu durum 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiş hemen her caminin yanında medreseler açılmıştı.⁷⁴ Açılan bu medreselerde Kazak öğrenciler de eğitim aldılar. 20. yüzyılın başı itibarıyla İdil-Ural bölgesindeki medreselerin ve bu medreselerde eğitim alan öğrencilerin Kazak kültür hayatındaki etkileri o kadar artmıştır ki İçişleri Bakanlığı'nın dikkatini çekmiş valiliklere bu konu hakkında ikaz mektubu göndererek onları uyarmıştır:

"Ünlü bir Tatar molla'nın Panislamist propaganda yaptığı görülmektedir. Kazak öğrencilerin eğitim aldıkları dini merkezlerin takip edilmesi gerekmektedir. Özellikle Rusya Müslümanlarından olmayan ve dış ülkelerde eğitim almış olanların dini hizmetler yapmalarına müsaade edilmemelidir. Bununla beraber Rusya'daki bazı Müslüman din merkezleri mesela yeni usulle eğitim veren Oruburg'da Hüseyinov Medresesi ve Ufa şehrindeki Aliye Medresesi'nin çok fazla güvenilir mollalar yetiştirmediği tecrübeyle sabittir."⁷⁵

Hükümete göre yeni metotla eğitim veren medreseler halk arasında Pantürkizm ve Panislamizm propagandası yaptıkları için bu okulların faaliyetleri engellenmeliydi.⁷⁶ Rusya İçişleri Bakanlığı'nın dikkatini çeken bu medreseler arasında Medrese-i Resuliye, Medrese-i

⁷³ Hamid ALGAR: a.g.m., 124-125.

⁷⁴ Nadir DEVLET: a.g.e., 179.

⁷⁵ Adilcan PIRMANOV: a.g.e., 66-67.

⁷⁶ A.g.e., 47.

Hüseyiniye ve Medrese-i Aliye gibi Kazak öğrencilerin rağbet ettikleri medreseler bulunmaktadır.

Bu medreselerden olan Resuliye Medresesi, Troisk şehrinde açıldı. Müdürü tanınmış din alimi Şeyh Zeynullah Resuli'dir.⁷⁷ Troisk'ta doğan Resuli, kendi köyünde bir süre okuduktan sonra Moynak'ta Şeyh Yakup Hazret'in medresesinde eğitim aldı. 1848'de hocasıyla birlikte Ahund köyüne giderek orada eğitimine devam etti. 1851 yılında Troisk'ta Ahmet Halit Mengeri'nin medresesinde yüksek dini ilimler okudu. 1869 yılında ki hac ziyaretinde iki kez İstanbul'a geldi. 1884 yılında Troisk'ta açtığı ve kendi adıyla anılacak olan medrese⁷⁸ hızlı bir şekilde Tatarlar, Başkırtlar ve Kazaklar arasında ün kazandı. Aleksandır Benningsen bu medreseyi Müslüman dünyasında devrinin en iyi akademik merkezlerinden birisi olarak değerlendirmiştir.⁷⁹

Döneminin önemli ceditçi aydınlarından kabul edilen Resuli, medresede uygulamış olduğu yeni pedagojik eğitim sistemiyle başarı sağladı. Medresenin programını medreseyi materyallerle destekleyen İbrahim Altınsarı ve Rus dilinin hakimiyetinden çekinen ve geleneksel eğitimi modern eğitim metotlarıyla veren okullar arayan zengin Kazak tüccarları tarafından da beğenildi. Resuliye Medresesi'nde okuyan Kazak öğrencilerin kesin sayısı hakkında bilgi mevcut değildir. Araştırmacı Cemaladdin Velidov bu dönemde Resuli'nin öğrencilerinden yüzde 10'unun Kazak ve Başkırt öğrencilerinden oluştuğunu bildirmektedir.⁸⁰ Kazakistan'ın fikir dünyasında önemli yere sahip olan Aykap dergisinin

⁷⁷ Zeynullah Rasuli, gerek medresedeki uygulamaları ile gerekse de yazmış olduğu eserlerle Usul-u Cedit'in savunucusudur. Troisk'daki üç müderrisle birlikte kaleme alarak Vakıf gazetesinde yayımladıkları "Troisk Uleması ve Usul-i Cedide" isimli bildiri, Usul-i Cedit savunmasının en önemli örneklerinden biridir. Medrese faaliyetlerini ömrünün sonuna kadar sürdüren Zeynullah Rasuli geriye bilinen üç matbu eser bırakmıştır.; el Fevaidü'l Mühimmeli'l Müridini'n- Nakşibendiyye, St Petersburg 1898, Troisk Uleması ve Usul-i Cedide, Orenburg 1911; Elifba Hakkında, Orenburg 1912. Bkz; İbrahim MARAŞ: Türk Dünyasında Dini Yenileşme (İstanbul, 2002), 100.

⁷⁸ İbrahim MARAŞ: a.g.e., (İstanbul,2002), 99.

⁷⁹ Hamid ALGAR:, a.g.m., 122

⁸⁰ A.g.m., 122-125.

naşiri Muhammetcan Seralin ve baş redaktörü Ekrem Alimov bu medresede eğitim almışlardır.⁸¹

Zaynullah Resuli, medresede yetiştirdiği öğrencilerini Kazak bozkırlarına göndererek Kazaklar arasında İslam kültürünü yaymaya çalıştı. Resuli, Rusya'nın Kazakları Hristiyanlaştırma politikasına karşı çıkarak Rus misyonerlerin çalışmalarına karşı halkı uyandırmak için mücadele etti. Onun çalışmaları Rus yöneticileri endişelendirmiş bu yüzden Kazakistan'da Tatar etkisini sınırlandıracak bir takım tedbirler almaya çalışmışlardır.⁸²

Bu dönemde Kazak kültürel hayatında etkili olan diğer bir medrese 1890 yılında Tüccar Ahmet Hüseyinov tarafından Orenburg'da açılan Hüseyniye Medresesi'dir. İdil-Volga bölgesinde gelişen ceditçi düşüncenin tesiri altında kalan medresenin⁸³ kuruluş amacı 1906 yılında okulun yeni binaya taşınma töreninde Ahmet Hüseyin tarafından şöyle dile getirilmiştir:

"Milletimizin çocukları Müslüman ve Rus dillerinde öylesine bilgi sahibi olmalı ki hayata atıldıklarında her türlü işte rekabet edebilsinler. Mesela idareci, öğretmen, muhasebeci ve din adamı olabilsinler. Bilimsel konularla uğraşma arzusunda olan gençler Rus okullarına daha kolay girebilsinler. Hüseyniye Medresesi İslami araştırmalarda yüksek eğitim görmek isteyenlere açık fikirli İslam bilgini veya din öğretmeni olmalarını sağlayacak yeterli eğitimi de vermelidir."⁸⁴

Hüseyniye Medresesi'nde sadece dini dersler değil ayrıca tarih, coğrafya, kimya, zooloji, Türkçe ve Rus dili gibi dersler de okutuldu.⁸⁵ Rus okullarıyla yarış edebilecek seviyeye ulaşmayı hedefleyen Ahmet Hüseyinov, dönemin önde gelen aydınlarını medreseye ders vermek üzere davet ederek medreseyi kısa zamanda döneminin önemli modern

⁸¹ U. SUBHANBERDİNA ve S.DAMİROV: Aykap (Almatı,1993), 301.

⁸² Hamid ALGAR: a.g.m., 125.

⁸³ Timurbek DEVLETŞİN: Sovyet Tataristanı (Ankara, 1981), 61.

⁸⁴ A.A. RORLİCH :The Volga Tatars (California,1986), 94.

⁸⁵ Nadir DEVLET: a.g.e., 182.

eğitim kurumlarından biri haline getirdi. Medresede öğrenci sayısı 160 yatılı ve 150 gündüzlü olmak üzere 300'ü geçmiştir.⁸⁶

Medresede Kazan bölgesinde yetişmiş ceditçilerinin en önemlilerinden olan Musa Carullah Bigi(1875-1939)⁸⁷, 1909-1910 yılları arasında dinler tarihi, dönemin diğer Ceditçilerinden, Zakir Karidi⁸⁸ 1907-1917 yılları arasında felsefe, psikoloji, mantık , Cemaleddin Velidi(1887-1932)⁸⁹, 1911-1917 yılları arasında Türkçe dersleri verdiler. Bir başka ceditçi aydın Ayaz İshaki(1878-1954)'de,⁹⁰ 1902 yılında bu medresede farklı alanlarda dersler vermiştir. Medresede Tatar öğrencilerin yanında bir hayli Kazak öğrenci de eğitim gördü. Bunlar arasında Kudaybergen Cubanov, Şamgali Sarbayev, Gabit Sarıbayev, Cumabay Orazalin,Bilal Suleyev,Elemes Kermenov,Hayrettin Balgınbayev, zamanının önemli edebiyatçılarından olan Kencegali Gabdullin⁹¹ ve Abdülkerim Mecidulı bulunmaktadır. Mecidulı'nın medresede eğitim gördüğü dönemde Kazak öğrencilere yönelik yazdığı kitabı 1910 yılında yayınlanmıştır.⁹²

Bu dönemde Kazak öğrencilerin en çok rağbet ettikleri diğer bir medrese ise Aliye Medresesidir. Bu medrese İdil-Ural bölgesinin ceditçi

⁸⁶ A.N.KURAT: “Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri (1917 Yılına kadar)” D.T.C.F. , c.23 s.3-4 (1965), 116.

⁸⁷ Musa Carullah Bigi 1875'te Rostov-na Donu şehrinde dünyaya gelmiştir. Kazan, Buhara, İstanbul ve Kahire medreselerinde eğitim almıştır. 1905-1917 arasında İdil-Ural bölgesinde çıkan dergi ve gazetelerin çoğunda makaleler yayınlayan Carullah'ın Hüseyiniye medresesinde verdiği dersler Şura dergisinde yayınlanmıştır. Bkz; İbrahim MARAŞ: a.g.e., 86-88.

⁸⁸ Zakir Halimoğlu Kadiri, Samara bölgesinde doğmuştur. Medine ve Kahire'de eğitim almıştır.Turmuş gazetesi olmak üzere dönemin bir çok basın yayın organında makaleleri yayınlanmıştır. Dönemin ceditçi aydınlarından. Bkz; İbrahim MARAŞ: a.g.e, sy-108

⁸⁹ Cemaleddin Velidi, Kazan'da Bubi medresesinde eğitim almıştır. Orenburg'da yayınlanan Vakit gazetesinde görev almıştır. Kısa bir süre bu gazetenin editörlüğünü yapmıştır. Bkz; İbrahim MARAŞ: a.g.e., 109.

⁹⁰ Ayaz İshaki,1978'de Çistay'da dünyaya gelmiştir. Kazan'da öğretmen okulunu bitirdikten sonra Emirovlar medresesinde bir süre öğretmenlik yapmıştır. Bu okullarda Ceditçilik hareketi ve Rus edebiyatıyla yakından tanışmıştır. Gençlik döneminde, ceditçi görüşlerin yanında Sosyalist devrimci fikirleri savunan İshaki, sol çizgide devrimci bir ceditçilik anlayışı yerleştirmeye çalışmış ama başarılı olamamıştır. Bkz; Ahmet KANLIDERE : Reform within Islam The Tacdid and Jadid Movement Amongst The Kazan Tatars, (İstanbul,1997), 145.

⁹¹ Kencegali Gabadulin, 1913 yılında Kazan şehrinde harfleri resimlerle tanıtan “Önege” adı verilen bir kıraat kitabı hazırladı. Kazak SSC kurulduktan sonra Saken Seyfulin ile birlikte Enbekşi Kazak gazetesinde çalışmıştır.Bkz; Galım AHMETOV: Alaş Alaş Bolganda (Almatı,1996), 140.

⁹² Galım AHMETOV: a.g.e., 145-146.

din alimlerinden Ziyaeddin Kemali(1873-1942)⁹³ tarafından Ufa'da 10 Ekim 1906 tarihinde Medrese-i Aliye-i Diniye adıyla resmen açıldı. Kemali, Medresede bir taraftan müdürlük yaparken diğer taraftan tevsir , hadis, siyer, psikoloji dersleri okuttu. Aynı zamanda Hüseyiniye Medresesi'nde de ders veren Zakir Kadiri, Aliye Medresesi'nde de müderrislik yaptı. Dini ilimlerin yanında matematik, fizik, kimya, gibi fen dersleri de okutulan medresede,⁹⁴ başlangıçta 70 öğrenci, 1909-1910 eğitim yılında ise 226 öğrenci öğrenim görmekteydi.⁹⁵ Ceditçi ekolün temsilcisi olan medresede 1909 ile 1916 yılları arasında 154 Kazak öğrenci eğitim aldı. Bunlar arasında Tahir Comartbayev, Mağcan Cumabayev, İşangali Arabayev, Mustakım Maldıbayev, Mustafa Orazayev, Bekmuhammet Serkebayev, Beyimbet Maylin gibi Kazak gazetesi ve Aykap dergisinde yazıları yayınlanmış Kazak aydınları da bulunmaktadır. Aliye Medresesi'nden mezun olan bir kısım Kazak öğrencilerin isim listesi aşağıdadır:

- 1- Asılbayulı Muhammetrahım, Kazak gazetesinde 1917 yılında ona yardım verildiği yazılmaktadır.
- 2- Arabayev İşangali, Kazak gazetesinde makaleleri yayınlandı.
- 3- Berikov Abdolla, Kudaybergen Cubanov'un hocalığını yapmıştır.
- 4- Bisenbayulı Cumagali, Kostanay şehri Dambar ilçesindendir. 1915 yılında medreseden mezun olmuştur.
- 5- Bökeyev Abuşahman Ayurtalu, 1913 yılında medresen mezun olmuştur. Kazak gazetesinde "El kamınan bir-eki söz" adlı makalesi yayınlanmıştır.
- 6- Gaysin Zakir, Kostanay şehri, Sarıoy ilçesindendir. Aykap (N- 17, 1913)'ta ismi geçmektedir.
- 7- Gaysin Zakir, Kızıl Orda eyaletindendir. 1913 yılında medresen mezun olmuştur.Kazak gazetesinde de makaleleri yayınlanmıştır.

⁹³ Ziyaeddin Kemali, 1873 yılında Ufa'da dünyaya gelmiştir. Ufa'da Medrese- Osmaniye'de eğitim almıştır. 1906 yılında el-alemü'l-İslami gazetesini çıkarmıştır. Bkz; İbrahim MARAŞ: a.g.e., 81.

⁹⁴ A.A. RORLİCH : a.g.e., 94.

⁹⁵ İbrahim MARAŞ: a.g.e., 181.

- 8- Candosulı Sadvakkas, 1916 yılında imam-hatip olarak medreseden mezun olmuştur.
- 9- Cenekesov Biysen, Ural eyaleti Canibek köyündendir. 1916 yılı ayaklanmasına katılmış, Bökey bölgesinde Sovyet hükümetinin kurulmasında etkili olmuştur.
- 10-Comartbayev Tahir, Semey eyaleti Abay köyündendir. 1910-11 yılında medresede eğitim almıştır.Pedagog ve şair olarak tanınmıştır. Kazak gazetesinde de yazıları yayınlanmıştır.
- 11-İbrahimov Hayrulla, 1916 yılında imam-hatip olarak mezun olmuştur.
- 12-İbrahimov Hazma, Kızılyar'dandır.1916 yılında imam- hatip mezun olmuştur.
- 13-İmancanov Zeynel,öğretmen olarak uzun yıllar çalışmıştır.
- 14-Kayırov Abdilhamid, 1913 yılında medresede eğitim almıştır.
- 15-Kıyanbekov Teşen, 1911 yılı Orınburg'da yayınlanan "Şora" gazetesinin birinci sayısında "Kazaktarga Kala Salu" adlı makalesi yayınlanmıştır.
- 16-Kıpşakbayulı Sermuhammet, medreseyi bitirdikten sonra Selimgerey Canturinin yardımıyla İstanbul'a gitmiştir.
- 17-Beyimbet Maylin, tanınmış gazeteci ve yazardır Kazak gazetesinde makaleleri yayınlanmıştır.
- 18-Maldıbayev Mustakım, 1912 yılı Ufa şehrinde "Kazakça Şarkı ve Alfabe" kitabı bastırmıştır.
- 19-Memetov Ahmet, Bökey 'dendir. Daha sonra doktor olmuştur.
- 20-Manayev Nuğman, Ural şehrendendir. Kazak SSC kurulduktan sonra eğitim komiseri olmuştur.
- 21-Mustafin Gabdirahman, eğitimci olarak görev yapmıştır.
- 22-Nurbayev Muhammedoraz ile Nurbay Kızılcari 1910 yılında Ufa'da alfabe kitabı bastırmıştır.
- 23-Omskavi Zeynelgabidin, Ombı Kazaklarındandır 1916 yılında medreseyi bitirmiştir.Aykap dergisinin 1911 yılı sayısında Ombı şehrinde Nikolicki ilçesinde Zeynelgabidin'in açtığı

usul-i cedit okul hakkında makalesi yayınlanmıştır.

24-Serkebayev Bekmuhammed, medreseyi bitirdikten sonra öğretmen olarak çalışmıştır.

25-Sulatanov Gabdirahman, Pavlador şehrinden Baymuhammed Kazankapov köyündendir. Köyünde öğretmenlik yapmıştır.

26-Tilepbergenov Cyengali, Aktöbedendir. Gazeteci olarak çalışmıştır.

26-Turganbayev Mennan, 1915 yılında medreseyi bitirmiş öğretmen olarak çalışmıştır.

28-Huseyinov Bekmuhammet, Ombı Şehri Pokrovski ilçesindendir.1915 yılında medreseden mezun olmuştur.

29-Şokayev Abdolla, Kuzey Kazakistan'da okul açtığı okulda öğretmenlik yapmıştır.⁹⁶

Bu Medreselerin dışında Kazak gençlerinin eğitim aldıkları Kızılyar'da Hüsniddin halfe, Veli Ahund, Aziz Molla medreseleri , Arif Toymat tarafından kurularak Seyit Abdülcelil ile kardeşi Hasan Panamar tarafından idare edilen 150 talebelik Medresesi⁹⁷, Orenburg'da Muhammediye Medresesi, Ufa'daki Osmaniye Medresesi de bulunmaktadır.⁹⁸

2.3.2. Kazakistan'da Tatarların Etkisinde Açılan Usul-i

Cedit Okulları

İdil-Ural bölgesindeki ceditçi medreselerden mezun olan öğrenciler Kazakistan'ın eğitim hayatında da etkili oldular.

⁹⁶ Kırkbay ALLABERGEN, Aliye medresesinde 154 tane öğrencinin eğitim aldığından bahsetmektedir. Araştırmacı Galım Ahmetov Moskova'da yayınlanan "Temirgazık" gazetesinin birinci sayısında Aliye medresesinde okuyan Kazak öğrencilerle alakalı dönemin Polis raporuna dayanarak Aliye medresesinde okuyan Kazak öğrencilerin listesini vermiştir. Bu listenin dışında Kazak gazetesinin 1915 yılı sayısında Mağmura Naymankocakızının Aliye medresesinde eğitim aldığı haberi verilmektedir. Bkz; Galım AHMETOV : a.g.e., 143-145.

⁹⁷ Reşit Rahmeti ARAT: "Kazan Hanlığı", İ.A, VI, 502.

⁹⁸ Nadir DEVLET : a.g.e., 183-184.

Medreselerden mezun olan öğrenciler, Kazakistan'ın muhtelif yerlerinde yeni usûlde eğitim veren okullar açtılar ya da var olan okullarda yeni usûl eğitim verdiler. Kazak bozkırlarında yaygın olarak ceditçi okullar Semey eyaletinde açıldı. Bu dönemde Semey bölgesinin önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olmasından dolayı eğitim faaliyetlerine destek veren bir zümrenin oluşması ve bu bölgede Tatar tüccarların ve Tatar öğretmenlerin yoğun faaliyetleri Semey'i yeni usûl eğitimin merkezi durumuna getirdi. Semey'de ilk usul-i cedit okulu ceditçilik akımının öncülerinden Şehabettin Mercani'nin talebesi olan Keşafeddin Efendi Şahmerdanoğlu tarafından açıldı. Keşafettin efendi, Semey eyaleti Karkaralı şehrinde açtığı bu okulda İsmail Gaspıralı'nın "Hoca-i Sıbyan"⁹⁹ ders kitabını okutarak öğrencilere 3-4 ay içinde okuma yazmayı öğretti.¹⁰⁰ Yeni usulde eğitim veren bu okulun çok başarılı bir eğitim verdiğini bunu da yapılan imtihanla gösterdiğini Tercüman gazetesi okuyucularına duyurmuştur.¹⁰¹

19. yüzyılın sonlarına doğru Usul-i Cedit okulların sayısında bir artış gözükmemektedir. Semey şehir merkezinde ikinci Usul-i Cedit okulu 1897 yılının başlarında Abdullhak Efendi tarafından açıldı.¹⁰² Aynı sene Bahçesaray'a giderek eğitim alan Gıyaseddin Rahimov ile Hamid İsmailov bir müddet sonra memleketlerine dönerek Semey ve Lepsi şehirlerinde birer Usul-i Cedit okulu açtılar.¹⁰³

Sergiepol şehrinde de aynı yıl bir Usul-i Cedit okulu açıldı. 70 civarında öğrencisi bulunan okulun kurucusu ve öğretmeni İmam Habibullah Mahdum adlı Troisk Medresesi'nden mezun olmuş bir gençti.¹⁰⁴ Semey şehrinde 1896 yılında bir tane daha usul-i cedit

⁹⁹ İsmail Gaspıralı bu eserinde çağdaş mektep kurmanın esas yöntemlerini açıklamıştır. Bkz; Barçınay CURAYEVA: "İsmail Gaspıralı Türkistan Ceditçi Hareketi", Türkler, Vol.18 (Ankara, 2002) 632.

¹⁰⁰ Halilullah BEKMETOV, "Dala Vilayeti Karkaralı", Tercüman, N.12, (12. April, 1891), 24.

¹⁰¹ Ali Ekber Efendî SUTUYEV:, "Sbiryâ'da Karkaralı Şehrinden", Tercüman, Nu.16 (30.April, 1891), 31.

¹⁰² "Semipalatinsk", Tercüman, Nu.7 (17.Febral 1897), 27.

¹⁰³ "Ahbar-ı Dahiliye", Tercüman, Nu.36 (9.Sentabır, 1897), 143.

¹⁰⁴ "Yedi su Vilayeti", Tercüman, Nu.11 (2.April 1891), 22.

okulu açıldı. Bu okulu Bahçesaray'a giderek yeni usûl mektepleri araştıran ve İsmail Gaspıralı ile konuşarak usul-i cedid hakkında bilgi toplayan Fazıl Ekrem Münasiv açtı. Münasiv, bu okulu açarken varlıklı tüccarların da desteğini aldı.¹⁰⁵

Yeni usûlde bir başka okul Kapal şehrinde Mamanov ve Tursunbekov tarafından açıldı. Almatı'da ise 1883 yılında açılan erkek mektebinde Abdualiyev isimli öğretmen 1904 yılından itibaren yeni usûlde eğitim vermeye başladı.¹⁰⁶ Abdualiyev'in Kur'an, peygamberler tarihi, Tatar dili, Arap dili, Rus dili, tarih, fizik, aritmetik, gibi dersler okuttuğu okulda öğrenci sayısı kısa bir zaman içinde 136'ya ulaştı.¹⁰⁷ Kazakistan'ın değişik şehirlerinde açılan Usul-i Cedid okulları hakkında Kazak gazetesi ve Aykap dergisi okuyuculara bilgiler verdi. Bu bilgilere göre Kazakistan'ın Ural şehrinde Gabdilla Hazret Duşpanov, eski usulde eğitim veren bir medresede düzenlemeler yaparak yeni usûl eğitim vermeye başlamış, Temir şehrinde Moldagazi Halmuhammedov, tamamen kendi çabası ile 8 bin ruble harcayarak yeni usûl eğitim veren iki medrese inşa ettirmiş, Yedisu'da ise Şabten Batır Cantayev isimli bir Kırgız, açtığı medresede yeni usûl ile 200 kadar öğrenciyi okutmuştur.¹⁰⁸

Bu okulların dışında Kızılyar, Semey, Öskemen, Zaysan, gibi şehirlerde usul-i cedid ile eğitim veren okullar açıldı. Kazakistan genelinde 1912 yılında yeni usûl eğitim veren okul sayısı 121'e öğrenci sayısı ise 1810'a yükseldi.¹⁰⁹

¹⁰⁵ "Dahili haberler", Tercüman, Nu.30 (29. İyun, 1899), 125.

¹⁰⁶ Adilcan PIRMANOV: a.g.e., 46.

¹⁰⁷ Kırkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fayzolla ORAZAY: Kazak Curnalistikasının Tarihi, (1870-1995 cıldar), (Almatı, 1996), 63.

¹⁰⁸ Uşkiltay SUBHANBERDİNA ve S.DEMİROV: Aykap (Almatı, 1995), 52.

¹⁰⁹ Adilcan PIRMANOV: a.g.e., 45.

2.3.3. Kazakistan'da Tatar Etkisine Karşı Rusya'nın Aldığı

Tedbirler

II. Katerina'nın İslam siyasetinden dolayı Rus idarecilerin teşvikiyle Kazakistan'a gelen Tatarların eğitim faaliyetleri kısa sürede etkisini göstererek Kazaklar üzerinde İslam'ın etkisi artmaya başladı. Fakat Kırım savaşıdan sonra İslam siyaseti değişen Rusya Tatarların faaliyetlerini Kazakların Ruslaştırılmasının önünde engel olarak gördüğü için bu faaliyetlere karşı tedbirler almaya başladı. Rus tüccarların Kazakistan'a gelmesi ile birlikte Tatar tüccarlara rakip haline gelmeleri de bu tedbirlerin alınmasında etkili oldu.

Bu dönemde Rusya'da gelişen milliyetçilik düşüncesi sonucu Rus aydınlar da Orta Asya'daki Tatar etkisinin sınırlandırılması için hükümete baskı uygulamışlardır. Milliyetçi Rus aydınlarına göre: "İdil-Ural bölgesinde çok sayıda Usul-i Cedid okulunun açılması bölgedeki başka halkların da Tatarlaşmasına sebep olmaktaydı". Rus milliyetçileri, Orenburg Müftülüğü'nü ise II. Katerina dönemi siyasetçilerin başarısız fikirlerinin neticesi olarak düşünmekteydiler. Onlara göre "Müftülüğünün kontrolü altındaki Kazak halkı Tatar din adamları tarafından kandırılıyorlardı. Müftülüğe bağlı çalışan Tatar mollaları Kazak bozkırlarında köylere dağılıp Tatar nüfuzunu ve savaşçı Panislamizm düşüncesini yayıyorlardı."¹¹⁰

Kazakistan'da Tatarların faaliyetlerine karşı ilk ciddi adım 1818 yılında Kazakistan idari bölgelerinde Tatarca konuşulmasının ve Tatar tercümanların çalışmasının yasaklanmasıdır. İkinci adım ise 1870 yılında Rus olmayan milletlerin eğitiminin düzenlenmesi kanunu ile geleneksel Kazak okullarında ve Kazak-Rus okullarında Rusça eğitim vermeye başlanmasıdır. Böylelikle Rusya hükümetinin ihtiyacı olan Rusça bilen memur ve tercümanları Kazaklar arasından yetiştirilerek Tatarlara ihtiyaç

¹¹⁰ İsmail TÜRKOĞLU : a.g.e., 80.

kalmayacaktı.¹¹¹ Bu konuda oldukça titiz davranıldı. Kazak tercümanların yetişmesi için Rus okullarında okuyan Kazak öğrencilere ekonomik destek sağlandı. 1882 yılında kanun çıkartılarak hükümet merkezlerinde Tatar tercümanların yerine Kazak tercümanlar yerleştirilmeye başlandı.¹¹² Rus yöneticiler Kazakistan'da eğitim alanında Tatar etkisini önlemek için 1871 yılında müfettişlik sistemini kurarak Tatar okullarının kontrolü sağlandı. Ünlü oryantalist Radloff bu müessesinin ilk başkanı oldu.¹¹³ Bunların dışında Orta Asya'ya gelen Tatarların diğer Türk boyları arasında öğretmenlik yapmaları önlenmeye çalışıldı. Rusya'nın aldığı bu tedbirler yerli halkın arasından öğretmenlerin çıkmasına yardımcı olmuştur.¹¹⁴

Rusya Kazakistan'daki Tatar etkisine karşı sadece eğitim alanında tedbirler almayıp dini, idari ve basın alanlarında da bir takım sınırlandırmalar getirdi. Rus aydınların baskıları sonucu Rusya hükümeti 1868 yılında çıkarttığı bir kanunla Orenburg Müftülüğü'nün yetki alanını sınırlandırarak Kazaklar bu müftülüğün kontrolünden çıkartıldı. Dini işlerin yönetimi ise yerel yönetimlere bırakıldı.¹¹⁵ 1886 yılında Tatarlara Orta Asya'da geniş arazi edinme hakkı sınırlandırıldı. 1907 yılında ise Genel Valilik Tatar propagandasını durdurmak için sansür uygulanmasına başlayarak ceditçi yayınları yasakladı.¹¹⁶ Rusya, Kazakistan'daki Tatar etkisini bir taraftan aldığı tedbirlerle sınırlandırmaya çalışırken diğer taraftan da Dala Vilayeti ve Turkistan Vilayeti gazetelerinde Tatarlar aleyhinde olumsuz haberler yaparak halkın Tatarlara olan itimadını yok etmeye çalıştı.¹¹⁷

¹¹¹ Oliver ROY: a.g.e., 57-68.

¹¹² Adilcan PIRMANOV: a.g.e., 65.

¹¹³ A.g.e., 164.

¹¹⁴ Nadir DEVLET: a.g.e., 145-146.

¹¹⁵ Saylebek RUSTEMOV: a.g.m., 84-85

¹¹⁶ Mirzahan EGAMBERDİYEV: a.g.e., 67.

¹¹⁷ Bu konu hakkında Kazakistan'da basın hayatı bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

2.4. Kazakistan'da Aydın Sınıfının Oluşumu ve Rusya'daki Yüksek Eğitim Kurumlarında Eğitim Alan Kazak Gençleri

2. 4.1. 19. Yüzyılda Kazakistan'da Aydın Sınıfının Oluşumu

Kazak kültürel hayatında uzun süre Rusya'nın da teşvikiyle Tatarların etkisi görüldükten sonra 19.yüzyılın ortasından itibaren Rusya'nın etkisi de görülmeye başladı. Kazak kültürel hayatında Rus etkisinin artmasında Kazakistan'da açılan Kazak-Rus okullarının ve buraya farklı sebeplerden dolayı gelen Rus aydınlarının rolü oldu. Orenburg'da Kazaklar için açılan Rus dili okulundan sonra bu tür okulların sayısı hızlı bir şekilde arttı. Kazak aristokrasisinden çok sayıda aile çocuklarını Orenburg'daki Neplyuev Askeri Okuluna ve Omsk'daki akademiye yazdırdılar. S.F. Durov ve A.N Plescheev gibi Rus sosyalist siyasi sürgünlerinin çoğu bu bölgede faaliyet gösterdiler. Bunlarla birlikte bu bölgeye idareci olarak gelen P.P. Semenof, G.N.Ponyain, A.I.Maksheev, V.D.Dal gibi reformist Rus aydınları da 19. yüzyılda Kazak aydın sınıfının oluşmasında etkili oldular. Bu Kazak aydınları arasında batılılaşma hareketinin öncüleri olarak kabul edilen Çokan Velihanov¹¹⁸, İbrahim Altınsarı ve Abay Kunanbayev bulunmaktadır. Bu üç Kazak aydını kendilerinden sonra gelen 20. yüzyıl Kazak aydınları üzerinde etkili olmuşlardır.¹¹⁹

¹¹⁸ Sovyet rejimi döneminde Çokay'ın çalışmaları üzerinde durulmuş ve Kazakistan'ın ilk aydını olarak tanıtılmıştır. Onunla birlikte İbrahim Altınsarı ve Abay Kunanbayev Sovyet tarihçileri tarafından Rus ve Kazak halkının arasında kurulan dostluğun bir örneği olarak gösterilmiştir.

¹¹⁹ A.Seyge ZENKOVSKY: a.g.e., 53.

2. 4.1.1. Çokan Velihanov

Kazakların seküler dünya görüşünü ilk defa sistemli bir biçimde ortaya koyan Çokan Velihanov aristokrat bir aileye mensup olup Orta Cüz Han'ı Abılay Han'ın üçüncü kuşaktan torunudur.¹²⁰ Gerçek adı Muhammet Hanfiye olan Çokan 1835 yılında Amankaray kasabasında dünyaya geldi. Çokan'ın çocukluk yıllarında onun üzerinde etkili olan büyükannesi Aygarım Rus yöneticiler, tüccarlar ve şarkiyatçılarla güçlü ilişkiler kurup bu ilişkiler sayesinde yerel idareye yaşadığı bölgede Avrupai tarzda binalar inşa ettirtti. Yenilikçi düşüncelere açık olan Aygarım, Çokan'ın fikir dünyasının gelişmesinde etkili olan ilk kişidir.¹²¹

Çokan'ın çocukluk yıllarında üzerinde etkili olan bir diğer kişi de babası Cengiz Sultan'dır. Cengiz Sultan Omsk'taki askeri okulda eğitim alıp Sibiry'a sınır birliklerinde memur olarak çalıştı. 1834 yılında Amankarakay bölgesinin büyük sultanı ilan edildi. Cengiz, Rus bürokrat ve memurlarıyla çok iyi münasebetler kurup dekabrist olarak adlandırılan V.İ Şteygel, S.M.Semenov, N.İ. Basargin gibi Rus inkılapçılarıyla dost oldu.¹²² Kazak tarihi ve edebiyatına vakıf bir kişi olan Cengiz Sultan Kazak efsane ve menkıbelerini derlemiş Sibiry'a'da yaşayan diğer milletlerin sözlü edebiyat ürünlerini ve milli giysi örneklerini de toplamıştı.¹²³ Cengiz'in aydınlık görüşü ve tarih, etnografya üzerine yaptığı çalışmalar oğlu Çokan üzerinde de etkili olmuştur.

Çokan ilk eğitimini Kusmurun kasabasında babasının açtığı ve yönettiği modern eğitim programına sahip okulda aldı. Okulda okutulan dersler arasında matematik, coğrafya ve tarih dersleri de bulunmaktaydı. Çokan burada Arapça okuma yazmayı öğrendi. Aynı zamanda Kazak dili

¹²⁰ Asanbay AKSAR: a.g.e., 123.

¹²¹ E Mckenzie KERMİT:Chokan "Velikhanov; Kazakh Princeling and Scholar", Central Asian Survey, Vol.8, Nu.3 (1989), 9.

¹²² Asanbay AKSAR: a.g.e., 132-133.

¹²³ Karakaş ALPISBAYEVA: "Velihanovtar Avleti cene Kazaktın Halık Mirası", Kazak Tarihi, Nu.1 (Almatı, 1994), 26.

ve edebiyatı üzerinde etkisi olan Çağatayca'ya çalıştı. Fakat o sözlü halk edebiyat ürünlerine daha fazla ilgi duymuştur. Çokan öncelikle geleneksel Türk kültürü ve İslam düşüncesinin hakim olduğu bir çevrede büyümüştü. Bu dönemde Avrupalı düşüncelerin onun üzerinde henüz etkisi yoktu.¹²⁴

Çokan eğitime 1847 yılında Omsk'ta açılan askeri akademide devam etti. Bu dönemde Omsk şehri askeri ve ticari merkez durumdaydı.¹²⁵ Döneminin en iyi akademik merkezi olan askeri okul Cengiz Sultan'ın gayretleriyle açılmıştı. Çokan okula başladığı dönemde tecrübeli pedagog Jdan Puskin¹²⁶ okul müdürü idi. Çokan askeri akademide keskin zekasıyla arkadaşlarının ve öğretmenlerinin özel ilgisini çekmiş bazı ayrıcalıklar kazanmıştır. Bunların başında okul kütüphanesini limitsizce kullanmasına izin verilmesi gelmektedir. Onun okul hayatında ona tesir edenlerin başında okul arkadaşı ve aslen bir Sibirya Kazağı olan Potanin önde gelir. Çokan, ömrünün sonuna kadar Potanin ile olan ilişkisini devam ettirmiştir.¹²⁷

Potanin'e göre Çokan'ı, askeri akademide okuduğu yıllarda üç öğretmen etkilemiştir. Bunlardan birincisi Rusya'da sosyalist edebiyatın kurucusu Belinsky'nin¹²⁸ gizli bir taraftarı olan Rus dili ve edebiyatı öğretmeni N.F.Kostylerskii'dir. Kostylerskii sayesinde Çokan, Rus klasik edebiyatının temsilcileri olan Puşkin, Gogol, ve Lermantov'un eserlerini tanıma imkanı bulmuştur.¹²⁹ Çokan üzerinde etkili olan diğer bir öğretmen ise öğrencilik yıllarında Polonya'da inkılapçı hareketlere katılmasından dolayı sürgün edilen P.V.Gonsevski'dir. Tarih öğretmenliği

¹²⁴ E.M.KERMİT a.g.m., 3-4.

¹²⁵ Samat ÖTENİYZOV: "Kazakıstanın 19. Gasırdagı Alevmettik Hal-Ahvalı", Kazak Tarihi, Nu.1 (1994), 43.

¹²⁶ Reformist düşüncelere sahip olan Cdan Puskin, İngilizce, Fransızca ve Almanca'ya hakimdi o dönem Avrupada gelişen ihtilalci düşüncelerden etkilenmiştir. ; Samat ÖTENİYZOV: Çokan Öşken Orta (Almatı, 1995), 22.

¹²⁷ Mircakıp DULATOV: Çokan Şingısulı Velihan, Kazak Tarihi, Nu.6 (1994), 28. (Kazak gazetesi, 1914 yılı 71-73-76-77. sayılarından toplanmıştır)

¹²⁸ Vissarion Belinski(1811-1848), Döneminde Rusya'da Batıcı aydınların içinde en önde gelenlerindendir. Belinski'nin yazıları Rus edebiyatının kendine has bir yol almasında ve gelişmesinde mühim tesiri olmuştur.; Belinski, aynı zamanda, Rus radikal sosyalist edebiyatında ilk temsilcisi sayılmaktadır. ;A.N.KURAT: a.g.e., 460.

¹²⁹ Samat ÖTENİYZOV: a.g.e., 24.

yapan Gonsevski Fransız ihtilali , insanlığın bağımsızlık mücadelesi , sınıf mücadeleleri hakkında dersler verdi. Çokan'ın Gonsevski ile yakın diyalogu onun politik görüşlerinden derin bir şekilde etkilenmesine sebep oldu.¹³⁰ Çokan üzerinde etkili olan diğer bir öğretmende genel hükümet ofisinde yönetici olan ve askeri akademide coğrafya öğretmenliği yapan K.K.Gutkovskidir. Gutkovski daha sonra Çokan'ın memurluk yıllarında onun müdürü olmuş Çokan'ı ilmi araştırmalarında desteklemiştir. Potanin'in verdiği bilgilere göre: "Askeri akademinin öğretmenleri muhafazakar Rus düşünce yapısından uzak olup Çokan'ı nihilist düşüncenin temsilcisi N.Çernişevski'nin¹³¹ Sovremennik adlı eserini okumaya teşvik etmişlerdi". Çokan ayrıca okul yıllarında J.J.Russo, Dickens ve Tolstoy gibi Rus ve Avrupa klasikleri ile tanışmış onun fikri dünyasının gelişmesinde bu eserlerin derin tesiri olmuştur.¹³²

Çokan akademideki öğrencilik döneminde Omsk'a inkılapçı düşüncelerinden dolayı sürülen büyük kimya alimi Mendelyev ve Gutgovski'nin ailesi ile sıkı ilişkiler kurdu. Potanin'e göre tatillerini Gutkovski'nin evinde geçirmekte olan Çokan'a Gutkovski, oğlu gibi davrandı. Onun bu dönemde Rus ailelere yakınlığı Rus-Avrupai bir hayat tarzına ilgi duymasına sebep olmuştur. Kazakistan'ın Rusya'nın hakimiyetine girdiği ve Rus idaresinin hakimiyetini güçlendirdiği dönemde çocukluk ve gençliğini yaşayan Çokan'ın fikri hayatının geliştiği dönem ise Kırım savaşıyla orta çıkan hayal kırıklığı sonucu hükümetin resmen başlattığı idari ve sosyal reformlar dönemine denk geldi. Rusya'daki bu reformları Çokan, kendi toplumu içinde bir fırsat olarak gördü. Ayrıca bu dönemde Avrupa'da inkılapçı düşünceler ortaya çıkmıştır ki bu düşünceler kısa bir zamanda Rusya'da da etkili olmuştur.¹³³ Çokan bu düşünceleri 1854 yılında Sınır İdaresi'ne danışman olarak atandığı

¹³⁰ E.M.Kermit, a.g.m., 11.

¹³¹ Rusya'da mevcut olan her şeyi; idare sistemini, ahlak telakkilerinin tamamını reddeden Nihilizm düşüncesinin temsilcisidir. Rusya'da aşırı sol düşünceleri tesis etmek için uğraşmışlardır.Bkz; A.N.KURAT: a.g.e., 343.

¹³² Samat ÖTENİYZOV: a.g.e., 31.

¹³³ E.M.KERMİT: a.g.m., 3.

dönemde arkadaş olduğu Sergey Federoviç Durov sayesinde tanıdı. Durov, Çokan'ı ütöpik sosyalizmin nazariyecileri; Furrye, Saint Simon ve Owen'in eserleriyle tanıştırmıştır.¹³⁴

Memuriyet dönemde Çokan'ı etkileyen diğer bir kişi Semey'e hapis cezası için gönderilen edebiyatçı Fedor Dostdovskidir. Çokan'ın bilhassa Dostdovski ile yazışmaları Dostdovski'nin ona karşı olan ilgisini göstermektedir. Dostdovski, Çokan'a yazdığı mektubunda ona duyduğu sempatiyi başka kimseye duymadığını yazmıştır. Başka bir mektubunda ise "Steplere Rus halkının önemini izah etmede aynı zamanda Rusya ile aracılık etmede ilk insan olmanız, büyük ve kutsal bir görev değil mi?" diyerek Çokan'a misyonunu hatırlamıştır.¹³⁵

Çokan bu dönemde gelişen fikirlerinde tesiriyle kendisini Rus resmi makamlarının ve zengin Kazakların halkına karşı yaptığı haksızlıkları önlemeye adanmıştı. Kazakların geri kalmışlığını kabile hayatı düzenine ve İslam kültürünün etkisine bağlayan Çokan'a göre halkın kötü gidişatı ekonomi ve eğitim seviyesini yükseltmekle, Rus ve Avrupa kültürlerini benimsemekle durdurulabilirdi. Ona göre: "Cehalet ve fakirlik Maver'aun-Nehr'e hakimdi. Semerkand, Taşkent, Hive ve Buhara'nın kütüphaneleri ve rasathaneleri Tatarların tahripkarlığı ve dinden başka her şeyi yok sayan Buhara engizisyonu ile tahrip edilmişti. Hatta büyük abideler Allah'ın yaratıcılığına karşı olduğu için yok edilmişlerdi." Bu sebeplerden dolayı Çokan Kazak steplerini İslam dininin etkisinden kurtarmak için Tatar mollalarının Kazakistan'a tayinine engel olmak istedi. Hükümet Çokan'a kulak vermiş ve Kazak dini hayatının Ufa Müslüman İdaresi'nin etkisinden kurtarmak için gerekli önlemler almıştır. Çokan dini taassubun düşmanı olduğu kadar Şamanizm'in din konusunda gösterdiği hoşgörünün de hayranıydı. Ona göre yeri, göğü ve suyu kutsal kabul eden eski Türkler, doğaya tapmışlardı. Bu sebepten

¹³⁴ Asanbay AKSAR: a.g.e., 135.

¹³⁵ A.Seyge ZENKOVSKY: a.g.e., 53.

Şamanizm Kazaklar için en mükemmel dindi.¹³⁶ Doğayla iç içe yaşayan Kazaklar, eski Türklerin inanç ve geleneklerini en iyi biçimde korumuşlardı.¹³⁷ Çokan ideal din olarak gördüğü Şamanizm'i materyalizmin nihai şekli olarak tanımlamıştır.¹³⁸

Çokan Müslüman okullar yerine göçebelerin aydınlatılması için Rus-Kazak okulları kurulmasını istiyordu. O Rusya'nın yardımı ile Kazakların gelişmiş batı medeniyetini öğreneceklerine inanıyordu. Onun düşüncesine göre kendi kendine gelişme kendi kendine idare, kendi kendine savunma ve kendi kendine adalet ile gerçekleşebilirdi. Köklü Rus aydınlarından Çernicevski, Pisarev ve Beliski, Çokan'ın seküler anlayışı üzerinde etkili olmuşlardır. Çokan'ın fikirleri de kendisinden sonra gelen Kazak aydınlar üzerinde tesirli olacaktır.¹³⁹

1865 yılında ölen Çokan kısa ömrüne tarih, coğrafya, folklor, ve etnografya alanında bir çok eser sığdırdı. 1856 yılında Güney Doğu Kazakistan'a giderek burada Manas destanının farklı bir nüshasını derleyip Rusça'ya çevirerek Avrupalı şarkiyatçıların istifadesine sundu. Doğu Türkistan'a yapılan bilimsel seyahatleri sırasında Kaşkar ve Kulca'da bulundu. Marco Polo'dan sonra Kaşgar'a gidip orada araştırmalar yapan ilk coğrafyacı Çokandır.¹⁴⁰ Çokan'ın diğer eserleri şunlardır: "Ungarya Tasvirleri", "Doğu Türkistan Ahalisi, Yönetimi, Sanayi ve Ticari Durumu", "Tan-lu, Altışehir Ülkesinin Durumu", "Kırgızların Uruğlara Ayrılması", "Kazaklarda Şamanizm'in İzleri", Kazak Bozkırlarındaki Müslümanlık", "Abılay", "Kazaklarda Yargı Reformu", "Kazak Şeceresi", "Ulu Cüz Kazaklarının Efsane ve Rivayetleri", "Kazakların Eski Silahları", "Şona Batır", "Edige", "Kazak Yaylaları".¹⁴¹

¹³⁶ Z.V.TOGAN: a.g.e., 544-543.

¹³⁷ A. KONIRATBAYEV: a.g.e., 120 ; G. Bruce PRİVRATSKY: Muslim Turkistan (Kazak Religion and Collective Memory), (London, 2001), 17.

¹³⁸ Z.V.TOGAN: a.g.e., 545.

¹³⁹ A.g.e., 545.

¹⁴⁰ A. KONIRATBAYEV: a.g.e, 116.

¹⁴¹ Rahmankul RAHMANKUL "Suvsındar Öksen Töl Mura", Bilim Cene Enbek, Nu.11 (Almatı, 1985), 17-18.

2.4.1.2. İbrahim Altınsarı

İbray mahlası ile bilinen İbrahim Altınsarı Kostanay'da dünyaya geldi. 1850 yılında Orenburg'da Kazak çocukları için açılan 7 yıllık Rus okulunda eğitim almaya başladı. Bu okulda eğitim aldığı dönemde Lermantov ve Puskin gibi yazarların klasiklerini okudu. Bu okulu bitirdikten sonra 1859 yılında Orenburg'da yaşayan İlimski ile tanıştı. İlimski'nin Kazaklar için Kril harflerini esas alarak yaptığı alfabe çalışmalarının Altınsarı üzerinde büyük etkisi oldu. Onlar birbirleriyle Altınsarı'nın ölümüne kadar samimi dost kalmışlardır. İlimski'nin tesiri altında Altınsarı, Kazak dilinin edebi maksatlar için teorik ve pratik gelişmesi üzerinde çalışmaya başladı. İlk Kazak yazılı nesir çalışmasını yaptı.¹⁴²

Ezberciliğe dayalı geleneksel eğitim sistemine karşı olan Altınsarı, Kazakistan'da din etkisinden uzak modern eğitim sistemini uygulamak istedi. Bu amaçla 1867 yılında Turgay eyaletindeki Kazak-Rus okulunu açtı. Kazak kızlarının okutulması gerektiğine inanan Altınsarı, kızlar için 1888 yılında Irgız'da yatılı bir kız okulunun açılmasını sağladı. Altınsarı'ya göre Kazakların varlıklarını devam ettirebilmeleri ve Ruslarla eşit şartlara sahip olmanın yolu bu tür okullar açmaktan geçmekteydi.¹⁴³ 1874 yılında Turgay bölgesine müfettiş olarak atanmasından sonra Kazak dilinin eğitim dili olması için uğraşmış bu amaçla Kazakça gramer kitabı yazmıştır.¹⁴⁴ Kazakların Rusça'yı daha kolay öğrenmeleri için Kazakça-Rusça sözlük hazırlamıştır.¹⁴⁵

¹⁴² A.Sergey. ZENKOVSKY: a.g.e., 56.

¹⁴³ Martha Brill OLCOTT: a.g.e, 106.

¹⁴⁴ Altınsarı bu kitabın ilk sayfasına şu şiri yazmıştır.;

Bir Allahga sıynıp

Kel balaler okılık

Okıgandı könılge ıkılaspın tokılık

Modern sistemle eğitim veren Rus okullarının Kazaklar için faydalı olacağına inanan Altınsarı, Kazakların Ruslaştırılması hareketinde rol oynayan İlimski'ye yakın bir kişi olduğu halde Kazaklar arasında Hristiyanlık propagandası yapılmasına şiddetle karşı çıktı. İlimski'ye yazdığı mektuplarında Kazaklar arasında Hristiyanlık propagandasının zararlı olduğunu samimi olarak anlatmaya çalıştı. 1889 yılında İlimski'ye yazdığı mektubunda Bezsonov adlı bir Rus öğretmeni şikayet ederek “ O çıldırdı. Kazak çocuklarına Hristiyanlık öğretiyor. Böyle olursa bizim medeniyet ve kültür sahasındaki çalışmalarımız boşa gidecek. Millet okullardan kaçmaya başlayacak” demiştir.¹⁴⁶ Altınsarı Rusların Kazak bozkırlarında yaptığı Hristiyanlaştırma hareketine karşı halka İslam dininin prensiplerini öğretmek amacıyla Kazan'da Tatarların bastırdığı ilmihali taklit ederek “Şeriat-ül İslam Musılmanşılıktın Tutkası” adlı Kazakça ilmihali yazdı. Altınsarı eserinin mukaddimesinde ilmihali bastırma amacını şu şekilde açıklamıştır: “Komşumuz olan Tatar Türkleri Kur'an ve hadisin lüzumlu olan emirlerini kendi dillerine çevirerek halka anlayacağı bir lisanda kitaplar neşrederek dini ilimleri kendi yurtlarında yaydılar. Fakat bizim Kazak dilinde avam halkın anlayacağı sadelikte bir kitap bu güne kadar basılmadı.” Altınsarı eserinde “Müslüman kişi Müslüman kıyafetleri giyerek Müslümanlar arasında dolaşan kişi değildir. Müslüman kişi, önce imanlı olup imanın şartlarını yerine getiren kişidir”¹⁴⁷ diyerek benimsediği din anlayışının esaslarını ortaya koydu. Altınsarı Kazak bozkırlarına Rus göçmenlerin yerleştirilmesine karşı “Orenburski Listok” gazetesine makaleler göndererek tepkisini dile getirdi.¹⁴⁸

Eğitim alanında yapmış olduğu çalışmalarla 19. yüzyıl Kazak kültürel hayatında önemli bir yere sahip olan Altınsarı, seküler eğitimin

(Bir Allah'a sığınarak, gelin çocuklar okuyalım, Okuduklarımızı da zihnimize ihlasla yerleştirelim) Ancak Sovyet dönemindeki kitaplarda Altınsarının bu şiirinin ilk satırı hiç yer almamıştır. Bkz; Samsat ADİLBAYEVA: “Kazak Kültüründe İslam”, Bilig, s.21 (2002), 53-54.

¹⁴⁵ Samsat ADİLBAYEVA: a.g.m., 106.

¹⁴⁶ Z.V.TOGAN:, a.g.e, 491.

¹⁴⁷ İbray ALTINSARİN: Musılmanşılıktın Tutkası (Almatı,1991), 7-10.

¹⁴⁸ G.CEKENBAYEVA:, a.g.m., 491.

güçlü bir savunucusuydu. Onun seküler anlayışı 20. yüzyıl Kazak aydınları özellikle yine bir eğitimci olan Ahmet Baytursunov üzerinde etkili olmuştur.¹⁴⁹

2.4.1.3. Abay Kunanbayev

Kazaklar arasında aydınlanma ve kendi öz dilinde eğitim fikrini şuurlu olarak ilk defa ortaya koyan ve modern manada Kazak edebi dilinin temelini atan Abay Kunanbayev¹⁵⁰ 1845 yılında Karkaralı bölgesine bağlı Şıngıstav'da Kaskabulak köyünde dünyaya geldi. Babası Kunanbay, doğduğu bölgenin zengin beylerindendi.¹⁵¹

Semey'deki Kamali Hazretin mescidinin yanındaki medresede eğitim alan¹⁵² Abay bu medresede Arapça, Farsça ve birazda Rusça öğrendi. Medreseden mezun olduktan sonra edebiyatla ilgilendi. İnkılapçı düşüncelerinden dolayı Kazak bozkırlarına sürgün edilen Michailis'le tanışıp onun sayesinde Rusça'sını ilerletti. Bu sayede Puşkin, Lermantov, Nikrasov, Tolstoy, Byron gibi Rus edebiyatçıların, Çernşevski, Draper, ve Spenser gibi felsefecilerin eserlerini beğeni ile okuyan Abay aynı zamanda Doğu klasiklerinden Fuzuli, Sadi ve Nevai'nin eserleriyle ilgilendi. Abay'ın edebi anlayışının gelişmesinde bu eserlerin büyük etkisi oldu.¹⁵³

¹⁴⁹ Steven SABOL: Russian Colonization and The Genesis of Kazak National Consciousness (London,2003), 59.

¹⁵⁰ İbrahim YARKIN: "Türkistan'da Kazak Türklerinde Uyanış ve İlk fikir Adamları" Türk Kültürü, s.135 (Ocak, 1974), 201.

¹⁵¹ Asanbay AKSAR: a.g.e., 139.

¹⁵² R.N. HURGLİYEV: Abay Ensiklopediya (Almatı, 1995), 513.

¹⁵³ Abay Doğu edebiyatçılarına olan sevgisini Çağatay Türkçesi ile yazmış olduğu "Şıgıs Akındarına" adlı şiirinde dile getirmiştir.;

"Fuzuli, Şemsi Seyhali
Navai, Sağdı, Firdavsi,
Hoca Hafız- bu hemmesi
Medet ber ya şagiri feriyad"

Abay'ın çocukluk ve gençlik dönemi Kazakistan'da Rus sömürgeciliğinin iyice yerleştiği Rus hükümetinin ve Kazak beylerinin halk üzerinde uyguladığı baskı ve şiddetin arttığı yıllara rastlamaktadır.¹⁵⁴ Bu dönemde gelişen olaylar Abay'ın fikri hayatına tesir etti. Eserlerinde devrinin en büyük meselesi olan idarecilerin halka kötü davranışlarını tenkit ederek halkı öğrenmeye ve birleşmeye çağırırdı. Adaletsizlik, birbirini çekemezlik, kendini övme, yalan, dedikodu, tembellik gibi, olumsuzlukları bütün gerçekleriyle tenkit etti.¹⁵⁵

Kazak halkının içinde bulunduğu zor durumdan ancak eğitimle kurtulabileceğine inanan Abay, Çokan Velihanov gibi halkı eğitime teşvik etti. “Rus kültür ve edebiyatını öğreniniz o hayatın anahtarıdır. Rusça öğrenirseniz hayatınız daha kolay olacaktır” diyerek Rusça öğrenilmesini tavsiye eden Abay Kazak dilinde eğitime de büyük önem verdi. Çocuklara Kazakça'yı öğrendikten sonra Rusça öğrenilmesini tavsiye etti.¹⁵⁶ Dünyanın değiştiğinin farkında olan Abay bu değişimi suya benzettti. “Dünya büyük bir göldür, zaman ise vuran yel, ilk dalgalar büyük ağabey, arkadan gelenler ise küçük kardeşlerdir. Bunlar birbirini tamamlar.” diyerek bütünlük fikrini ortaya koydu. İnsanı realitesiyle kabul eden Abay'a göre İnsan doğar, büyür , ölür ancak onu hayvandan ayıran iki önemli fark ise gerçek peşinde koşmaya çalışması, bilimle uğraşması ve faydalı işler yapmasıydı. Aynı zamanda akılcılığa da önem veren Abay, “Bir şeye aklınız yatmıyorsa inanmayın.” diyerek halkına yaşayış tarzından gelen realist olma şuurunu vermeye çalıştı.¹⁵⁷ Abay'ın eserleri üç ana gruba ayrılır. Bunlar: Kazakça yazmış olduğu şiirler,

Bkz; Mardan BAYDİDAYEV: a.g.e., 26.

¹⁵⁴ Z.V.TOGAN: a.g.e., 139.

¹⁵⁵ H.Emel AŞA: “Abay Kunanbayoğlu'nun Edebi Çehresi” Türk Kültürü, s.428(Subat,1997) , 767.

¹⁵⁶ A.Sergey ZENKOKSY: a.g.e., 55.

¹⁵⁷ H.Emel AŞA: a.g.m., 766-767.

Tercüme Şiirler ve 45 Kara Söz'den ¹⁵⁸ oluşan nesirleri ile makaleleri ve mektuplarıdır. ¹⁵⁹

2.4.2.Rusya'daki Yüksek Eğitim Kurumlarında Eğitim Alan Kazak Gençleri

19. yüzyılın sonlarında Kazak gençleri Rusya'nın değişik merkezlerinde açılan yüksek eğitim kurumlarında eğitim almaya başladılar. Bu merkezler arasında Moskova, Petersburg, Orenburg, Ombı, Kazan, Varşova bulunmaktadır. Bu dönemde Kazan şehri Kazaklar için en önemli eğitim merkezlerinden birisidir. Kazan Üniversitesi'nde 20. yüzyılın başından başlayarak 1916 yılına kadar 26 Kazak genci eğitim aldı. Bunların 16 tanesi hukuk, geri kalanları tıp ve diğer alanlarındadır. Öğrencilerden bir kısmı genel valiliğin verdiği burstan yararlandılar. Kazan Üniversitesi'nde okuyan Kazak gençleri arasında Ahmet Birimcanov, Muhammetcan Karabayev, Ebubekir Adıyarov, İsa Kaçkınbayev, Şafkat Bekmuhammedov, Muhammetkazı Şotayev, Dinmuhammet Kosvakov, Aldıyarov Çuvakov, Ebubekir İmanbayev, Bazarbay Memetov, Nurgali Atantayev, Mahmut Şolturov, Batırhayır Niyazov, Muhammetcan Boketayev, Muhammetcan Sızdıkov, bulunmaktadır. ¹⁶⁰ Kazan'da Kazak gençlerinin eğitim aldığı başka bir

¹⁵⁸ Abay'ın Kara Sözler adı verilen nesir tarzında yazdığı eserinde, Kazakların gündelik hayatından esinlenerek yazdığı Kazaklara nasihat niteliğindeki sözlerinden oluşur. Asanbay AKSAR: a.g.e., 140.

¹⁵⁹ H.Emel AŞA: a.g.m., 761

¹⁶⁰ Ahmet Birimcanov (1871-1927); Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesini altın madalya ile bitirmiştir. I. ve II. Dumaya Torgay Eyaleti vekili olarak katılmıştır. Alaş Orda Partisinde de önemli görevler üstlenmiştir. Doğu Alaşorda hükümetinin adalet bakanlığını yapmıştır. Muhammetcan Karabayev(1858-1928); Kazan Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni 1858 yılında bitirmiştir. Kazakistan'da ilk tıp fakültesi mezunu olan doktordur. Ebubekir Aldıyarov, (1879-1938); Kazan Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni başarı ile bitirmiştir. Kazak gazetesinde Sultanmahmut Toraygırov'u tedavi ettiği yazmaktadır. İsa Kaçkınbay,(1891-1938); Kazan Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirdi. Alaş hareketinde önemli görevler üstlenmiştir. Kazak kongrelerine katılmıştır. 1918 yılında öldürülmüştür.

kurum ise Kazan Ekonomi Enstitüsü'dür. 1877- 1917 arasında 13 Kazak öğrencinin eğitim aldığı bu enstitüden, mezun olan Turlubek Esengulov 1916 ayaklanmasına katılmıştır. Kazan'daki başka bir okul ise Kazan Öğretmen Okuludur. 1917 yılına kadar bu okuldan 13 Kazak öğrenci eğitim almış bunlardan 13'ü öğretmen olarak Kazakistan'da hizmet etmişlerdir. Bu mezunlar arasında S.Mendeşev, M.Tungaçin, N.Zaliyev gibi 1917 yılından sonra Kazakistan'ın siyasi hayatında etkili olacak Kazak aydınları da bulunmaktadır.¹⁶¹

20. yüzyılın başında Kazakistan'daki siyasi gelişmelerde önderlik yapan Kazak aydınların eğitim aldıkları başka bir şehir ise Çarlık Rusyası'nın başkenti Peterburg'dur. 1889-1894 yılları arasında Alaş Orda hareketinin liderlerinden Alihan Bökeyhanov Petersburg Orman Enstitüsü'nden, Muhammetcan Tınışbayev Demiryolu Enstitüsü'nden mezun oldular. Bu dönemde Rusya'nın en önemli eğitim merkezi olan Petersburg Üniversitesi'nde 20 civarında Kazak öğrenci eğitim aldı. Bunlar arasında 20. yüzyılın siyasi hayatında etkili olan Bakıtcın Karatayev, Bakıtkerey Kulmanov, Barlıbek Sırtanov, Seralı Lapin, Aydarhan Turlubayev, Cahanşa Dosmuhammetov, Mustafa Çokayev, Cakıp Akbayev, Rahımcın Marsıkov, Almuhammet Kötibarov, Dinmuhammet Sultangaziz¹⁶² gibi aydınlar bulunmaktadır. Diğer bir

Ebubekir İmanbayev; Kazan Üniversitesi Hukuk fakültesinde eğitime başlamış fakat ihtilalci hareketlere katıldığı için okuldan atılmıştır. 1914 yılında Bütün Rusya Müslümanları öğrencileri toplantısına Kazan Üniversitesi öğrencilerin temsilcisi olarak katılmıştır.

Bazarbay Memetov; Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitim almıştır.

Nurgali Atantayev; Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitim almıştır.

Mahmut Şolturov, (1885-1965), Kazan Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde eğitim almıştır. Öğrencilik yıllarında ihtilalci hareketlere katılmıştır. Halk savaşı sırasında Kızıl Ordu'da görev almıştır.

Batırhayır Niyazov, Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitim almıştır. Alaş Orda'nın iki kongresine katılmıştır.

Muhammetcan Bokatajev, Ombı şehrinde gimnazyum bitirdikten sonra Kazan Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi'ne girmiştir. Öğrenci hareketlerine katıldığından dolayı ismi polis kayıtlarında geçmektedir.

Muhammetcan Sızdıkov, Ombı'da gimnazyum bitirdikten sonra Kazan Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi'ne girmiştir. Bokatajev'le birlikte öğrenci olaylarına karışmıştır. ; Galım AHMETOV: a.g.e., 124-136.

¹⁶¹Mambet KOYGELDİYEY : Alaş Kozgalısı (Almatı,1995), 86.

¹⁶²Bakıtcın Karatayev(1860-1934); Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. II. Duma'ya Ural Eyaletinden vekil seçilmiştir. Aykap dergisinde yer ve din meselelerine ait bir

önemli eğitim merkezi olan Petersburg Tıp Akademisi'nden Sancar Asfandiyarov, Sedvakas Şelimbekov, Halel Dosmuhammetov, mezun oldu. Dönemin önemli eğitim merkezlerinden birisi de Moskova'dır. Burada eğitim alanlar arasında Selingerey Canturin, Tel Camanmurinov ve Halil Gabbasov¹⁶³ bulunmaktadır. Rusya'nın dışında da eğitim alan Kazak aydınları bulunmaktadır. Bunlar arasında İstanbul'da ve Kahire'de eğitim alan Sermuhammet Kıpçakbayev, A. Gaysin, S. Şanov, D. Kolbayev, M. Turganbayev, A. Maşayev, Gabdulaziz Musagaliyev¹⁶⁴ gibi Kazak gençleri bulunmaktadır. Bu dönemde yüksek eğitim kurumlarından eğitim almış Kazakların toplam sayısının 70 olduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan önde gelenlerin isimleri aşağıdadır:

1- Abdullah Temirov, Petersburg Üniversitesi Doğu dilleri

çok makalesi yayınlanmıştır. Alaş hareketi liderleri ile arası iyi olmadığından Ekim İhtilali sonunda Kızıllara katılmış ve Sovyet Hükümeti'nin kurulmasında etkili olmuştur. Cahanşa Dosmuhammetov, (1886-1937); Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Alaş Orda hareketinin öncülerindendir. Bütün Rusya Müslümanları toplantısına delege olarak katılmıştır. Batı Alaş Orda Hükümeti'nin liderliğini üstlenmiştir. 1937 yılında Sovyet idaresince öldürülen Kazak aydınlarından.

Cakıp Akpayev, (1876-1934) 1898 yılında Tomsk yatılı okulunu bitirdikten sonra Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girmiş 1902 yılında bitirmiştir. I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ne delege olarak katılmıştır.

Rayımcı Mersekov; 1899 yılında Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girmiştir. Okul yıllarının öğrenci olaylarına katılmıştır.

Almuhammet Kotibarov, (1871-1926) Petersburg Askeri Tıp Okulu'nda okumuştur. I. Bütün Rusya Kongresi'ne delege seçilmiştir.

Dinmuhammet Sultangaziz; Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi ve Hukuk Fakültesi'nde eğitim almıştır. "Dala Valayati"nin gazetesi'nde bir süre redaktörlük yapmıştır. Bkz: Galım AHMETOV a.g.e., 123- 138.

¹⁶³ Sancar Asfandiyarov (1889-1939); Petersburg Askeri Tıp Akademisi'ni 1912 yılında bitirmiştir. Alaş Partisi'nin Haziran Kongresi'nde Bütün I. Rusya Müslümanları Kongresine delege olarak seçilmiştir. İlk Kazak üniversitesinin rektörlüğünü yapmış ve Kazak tarihini yazmıştır. Oda diğer Kazak milliyetçi aydınları gibi Stalin'in dönemi soruşturmaya uğramış ve öldürülmüştür.

Halel Dostmuhammetov (1883-1939); Petersburg Askeri Tıp Akademisi'ni 1909 yılında bitirmiştir. Alaş Orda hareketine katılmıştır. Alaş Partisi'nin Haziran Kongresi'ne ve I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresine katılmıştır.

Selingerey Canturin; 1864 yılında doğmuştur. Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş Ufa bölgesinden I. Duma'ya vekil seçilmiştir. Selingerey Ufa'daki Aliye Medresesi'ne maddi yardımda bulunmuş ve bu medresede okuyan Sermuhammet Kıpçakbay isimli bir genci İstanbul'a okuması için göndermiştir.

Tel Camanmurinov; Moskova Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'ni okumuştur. Genel Kazak kongrelerine katılmıştır. Galım AHMETOV : a.g.e., 130-132.

¹⁶⁴ Gabdulaziz Musagaliyev; Kahire Üniversitesi'ni 1909 yılında bitirmiştir. Semey Medresesi'nde ders vermiş Kazak gazetesine ve Aykap dergisine yazılar göndermiştir. Galım AHMETOV: a.g.e., sy-129

- Fakültesi'ni bitirmiştir. Alaş Orda hareketine katılmıştır.
- 2- azan Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi'ni bitirmiştir. Kazak kongrelerine ve I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ne katılmıştır.
 - 3- Gülsüm Asfendiyarova, Petersburg Üniversitesi Kız Tıp Fakültesi'ni bitirmiştir.
 - 4- Mariyen Asfendiyarova, Petersburg Üniversitesi'ni bitirmiştir.
 - 5- Velihan Tanaşev; Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Bölgesel kongrelerden Orenburg Kongresi'ne katılmıştır.
 - 6- Selimgerey Nuralhanov, Tom Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Kazak kongrelerine ve I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ne katılmıştır.
 - 7- Sadık Amancalov; Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1910 yılında bitirmiştir. Öğrencilik döneminde öğrenci olaylarına katılmıştır.
 - 8- Gumar Esengulov(1886-1930); Saratov Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni 1914 yılında bitirmiştir. Öğrencilik döneminde öğrenci olaylarına karışmış bölgesel ve genel Kazak kongrelerine katılmıştır.
 - 9- Seyilbek Canaydarov; Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1913 yılında bitirmiştir. Alaş Orda hareketine katılmıştır. 1917 yılı Haziran ayında yapılan Kazak kongresinde I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ne delege seçilmiştir
 - 10- Canak Sultanayev; Varşova Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi'ni bitirmiştir. Alaş Orda hareketine katılmıştır.
 - 11- Ahmet Tungaçin; Varşova Üniversitesi Veterinerlik Enstitüsü'nü bitirmiştir. Sovyet hükümetinde görev almıştır.
 - 12- Gumar Esengulov; Saratov Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni 1914 yılında bitirmiştir. Alaş Orda hareketine katılmış ve mart ayındaki Kazak kongresinde I. Rusya Müslümanları Kongresi'ne katılmak üzere delege olarak seçilmiştir.

13-Halil Gabbasov(1888-1931);Moskova Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi'ni bitirmiştir. Alaş Orda hareketinin önde gelen isimlerindendir. Aralık ayında yapılan Kazak kongresinde Otonomi ve askeri konularında beyanname hazırlamıştır. Alaş Orda Hükümeti'nde Alihan Bökeyhanov'un yardımcılığını üstelenmiştir.

14- Mirahmet İlyasov (1891-1937); Saratov Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni 1915 yılında bitirmiştir. Öğrencilik döneminde öğrenci olaylarına karışmıştır.

15-Esengali Kasabolatov(1889-1937); Saratov Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni 1915 yılında bitirmiştir. Kazak gazetesinde sağlıkla alakalı makaleler yayınlamıştır.¹⁶⁵

2.5. Kazakistan'da Basın-Yayın Hayatının Doğuşu

19.yüzyılın ikinci yarısında Kazakistan'ın Rusya tarafından tamamen işgal edilmesi ile birlikte Taşkent, Ombı, Turgay gibi bazı büyük şehirlerinde yerel Rus idareleri tarafından yerel resmi yayın organları olarak ilk gazeteler yayınlanmaya başladı. Bu gazetelerin yayınlanma amaçları şunlardır: 1-) Çarlık hükümetinin yayınladığı buyrukları yerel halkın dili ile halka duyurarak Rusya'nın, Türkistan ve Kazakistan'daki hakimiyetini kuvvetlendirmek. 2-) Rus idaresine karşı doğacak olan tepkileri hafifletmek için Rus işgaliyle birlikte bölgede yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeleri göstererek Rus işgalinin bu bölgede yaşayan halklar için ilerici bir hareket olduğunu anlatmak. 3-)Yerel halkın çocuklarını Rus okullarına göndermeleri teşvik ederek Rus asimilasyonunu desteklemek. 4-) Yerleşik hayatın faydaları anlatılarak Kazakları yerleşik hayata geçirmek.

¹⁶⁵ Galım AHMETOV : a.g.e., 132-140.

Kazakistan'da bu amaçla üç gazete yayınladı. Bunlar: Türkistan Vilayeti gazetesi, Dala Vilayeti gazetesi ve "Turgay gazetesidir. Sosyal ve kültürel konuların da yer aldığı bu gazeteler Kazakistan'da düşünce hayatının gelişmesinde etkili olmuşlardır.

2. 5.1. Türkistan Vilayeti Gazetesi

Türkistan Vilayeti gazetesi, Türkistan Genel Valiliği'nin resmi yayın organı olan ve amacını halk arasında Genel Vali'nin emirleri ile ilgili gerçek haberleri yaymak, bölgede düzen kurmak, yerli halka yenilikleri aktarmak ve asırlar boyunca İslam despotizminin baskısına maruz kalan halkı aydınlatmak olarak belirleyen "Turkistanskiye Vedomosti" gazetesi" ne ek olarak 1870 yılında Taşkent'te Kazakça ve Özbekçe yayınlanmaya başlandı.¹⁶⁶ Yayın hayatını 1917 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁶⁷

Kızılorda,Çimkent,Cambul ve Almatı eyaletlerinde yaşayan Kazaklara yönelik hazırlanan Türkistan Vilayeti gazetesinin yayınlanmasında aslen Başkurt olup Türkistan Genel Valiliği'nin tercümanı olarak çalışan Şahmardan Mirasoğlu İbragimov yönetici olarak, Hasan Canışev ile Zamanbek Şayhılibekov, Cüsip Kazıbekov, çevirmen olarak görev aldılar. Türkistan bölgesinde yaşayan Türk halklarını asimile etmek amacıyla gönderilen Ostroumov ve N.S.Severçev gibi eğitimciler yanında V.V.Barthold gibi Rus tarihçiler de gazetenin yayınlanmasına destek verdiler.¹⁶⁸

Çarlık Rusya'sının Kazakistan ve Türkistan'da yerli halka yönelik yayınladığı resmi nitelikli bir gazete olan Türkistan Vilayeti gazetesinin yayın politikası da Çarlık Rusyası'nın sömürü ve asimilasyon siyasetini

¹⁶⁶ Mirzahan EGAMBERDİYEV: a.g.e., 16.

¹⁶⁷ Uşkiltay SUPHANBERDİNA ve S.DAMİROV: Aykap (Almatı,1995), 7.

¹⁶⁸ H.BEKHOCİN: Kazak Baspasözü Tarihinin Oçerki (1860-1958), (Almatı,1981), 27.

desteklemek amacına yönelik oldu. İşgal altındaki topraklarda Rus hakimiyetini güçlendirmek amacıyla Rus idaresinin bu bölgelerde yaşayan yerli halklara yönelik çıkarmış olduğu kanun ve buyrukları gazete aracılığı ile Kazakça ve Özbekçe olarak yayınlanarak halka duyuruldu. 19. yüzyıldan itibaren Rus Hükümetlerinin Kazakistan'da uyguladıkları kültür politikalarını destekleyen gazete yönetimi, müstakil bir Kazak milleti oluşturmak amacıyla müstakil Kazak dili ve Kazak edebiyatı oluşturmaya çalıştı. Bu amaçla gazetede Rus misyonerler de görev aldı.¹⁶⁹

Resmi olmayan bölümlerde genel olarak tarım , hayvancılık, sanat, ekonomi, siyasi, sosyal, kültürel, bilimsel ve eğitim-öğretimle alakalı konular işlendi. Kazakistan'ın ve Türkistan'ın Rusya'ya ilhakı ile bu bölgelerde yaşayan sosyal ekonomik gelişmelerle alakalı bir çok haber ve makale yayınlanarak Rus işgaline karşı doğacak tepkiler hafifletilmek istendi.

Türkistan Vilayeti gazetesinde iç ve dış siyasette Rusya'nın güvenliğini ilgilendiren ve işgal altındaki topraklarda yerli halkı Rusya hükümetine karşı kışkırtabilecek hatta ayaklanmaya dönüşebilecek fikirlere karşı halkın hükümetle işbirliği içinde olmasını teşvik eden bir çok siyasi makale ve haberlere öncelik verildi. Bu amaçla 1871 yılında yayınlanan bir haberde Karasu bölgesinde halkın Rus idaresine karşı isyanı açık olarak anlatılarak bu tür isyan hareketlerinin hiç kimseye fayda getirmeyeceği dile getirildi.¹⁷⁰ Bu yönde yapılan başka bir haberde ise 1877-1878 yıllarındaki Rus - Osmanlı savaşında bir Pantürkistin Türklere yardım edilmesi gerektiği yönündeki sözleri değerlendirildi. Bu konu ile alakalı yayınlanan notta Rusya'nın düşmanı olan Osmanlı Devleti'ne yardım edilmesi için yapılan propagandalara halkın itibar etmemesi istendi.¹⁷¹

¹⁶⁹ K.ATABAYEV: Merzimdi Basılım :19.Gasırdın Ayağı 20. Gasırdın Basındagı Kazakstan Tarihının Dereği Retinde (Almatı,1998), 68. ; A.Serge ZENKOVSKY: a.g.e., 57.

¹⁷⁰ Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fayzolla ORAZAY: a.g.e., 8.

¹⁷¹ H.BEKHOCİN: a.g.e., 28.

Gazetede tarihi olaylara da yer verildi. Kazak Hanlığı'nın Rusya'ya bağlanması hadisesi gönüllü bir hareket olarak değerlendirildi. Rus işgalinden önce Moğol kabilelerinin Kazakistan'a saldırıları ve işgalden önce Kazakların içinde bulunduğu sıkıntılı durum geniş olarak anlatıldı. Bu yönde yayınlanan makalelerin bazıları şunlardır: "1731 Yılında Kazakistan Rusya'ya Kendi İsteğiyle mi Katıldı", "Kazak Ülkesine Jongar ve Kalmuk Saldırıları", "Rusların Orta Cüz'ü İşgal Etmeleri", "Güney Kazakistan'ın Rusya'nın Hakimiyetine Girmesi". Bu tür yayınların yanında Kazak bozkırlarında Kenesarı ile başlayan Sırımdatulu ve İsatay Tayman'la devam eden bağımsızlık mücadeleleri gibi Çarlık hükümetinin hoşuna gitmeyecek konulara da yer verilerek ayrıntılı bir şekilde tasvir edildi.¹⁷²

Gazetede sosyal olaylarla ilgili yapılan yayınlarda ise göçebe olan Kazak halkını yerleşik hayata geçirmek hedef alındı. Bu amaçla yerleşik hayatı özendirici bir çok makale yayınlandı. Bu tür yayınlarda genellikle yerleşik hayata geçen Kazakların hayatlarındaki olumlu değişikliklerden bahsedildi. Bu amaçla yayınlanan "Akmola'dan Mektup" adlı haberde sokakta yürüyen Kazakların hallerinden hangisinin göçer hangisinin yerleşik hayatta yaşadığının anlaşılabileceği yazılmıştır.¹⁷³

Gazetenin ilgilendiği diğer bir sosyal konuda kadınların sosyal hayatta karşılaştıkları problemlerdi. Bu konu hakkında birçok yayın yapılmış problemlerin kaynağı olarak ta İslamiyet gösterilmiştir.

Gazetede Kazakistan'ın Rusya'nın hakimiyeti altına girmesi ile birlikte ekonomik hayatta meydana gelen gelişmeler de vurgulanarak halkın Rus idaresine karşı tepkisi yumuşatılmaya çalışıldı. Bu türden yapılan yayınlardan birinde 1871 yılında Almatı şehrinde su gücü ile çalışan ağaç işleme fabrikasının açıldığı haberi verilerek Kazakistan'da sanayinin hızla geliştiği dile getirilmiştir.¹⁷⁴

¹⁷² Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fayzolla ORAZAY: a.g.e., 8.

¹⁷³ H.BEKHOCİN: a.g.e., 28.

¹⁷⁴ Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fayzolla ORAZAY: a.g.e., 9-13.

Eğitim-öğretim meselesinde ise gazetede Rus dilinde eğitimin önemi vurgulanıp ilk okullarda Rus dilinde eğitimin faydalı olacağı üzerinde duruldu. Bu konuda gazetede bir çok yazı yazan Hasanov adlı yazar gazetenin 1876 yılı 3. sayısında okulun insan hayatındaki önemini belirttikten sonra ilk okullarda ana dilde eğitimin yanında bütün fenleri öğrenmek için yabancı dili öğrenmenin de önemli olduğu vurguladı.¹⁷⁵ Yazmış olduğu başka bir makalede Hasanov, geleneksel eğitim kurumlarının yetersiz olduğunu, mollaların Arapça ve Farsça kitaplar okutarak okuma yazma öğretmeye çalıştıklarını, 5-10 yıl geçtikten sonra bile öğrencilerin okuma yazmaya yavaş başladıklarını, bazı öğrencilerin ise sakalı bıyığı çıktığı halde okuma yazmayı öğrenemediklerini dile getirdi. Hasanov Kazak halkına çocuklarını eski metotla eğitim veren Kazak okullarının yerine Rus okullarına göndermelerini tavsiye etti. Örnek olarak da Rusça eğitim alan Kazak aydını Çokan Velihanov'u gösterdi.¹⁷⁶

Türkistan Vilayeti gazetesi Kazak sözlü edebiyatının tanıtılmasına da önem vererek bir çok Kazak sözlü edebiyat ürününü gazete aracılığı ile halka tanıttı. Bunlar arasında; 300 civarında Kazak halk masalını toplayarak bastıran Babacanov'un çalışmaları bulunmaktadır. Kazak sözlü edebiyat ürünlerinden olan ayatılardan da bir çok örneğe yer verildi. Bunlar arasında Aciniyaz akın ile Meneş Kız'ın ayatıları yer almaktadır.¹⁷⁷ Türk ve Dünya edebiyatından örnekler de gazete sayfalarında yer buldu. Özbek şair Mukııddin ile Rus edebiyatçıları ve düşünülürlerinden Kurilov, Puşkin ve Tolstoy'un eserleri gazetede yayınlandı.¹⁷⁸

Rus idarecilerin kültür politikalarına paralel olarak Kazak kültürü üzerindeki Tatar etkisine karşı savaş açan gazete yönetimi, Kazak dilinin korunmasına da büyük önem verdi. 1876 yılı 29. sayısında

¹⁷⁵ Uşkiltay SUPHANBERDİNA: a.g.e., 8.

¹⁷⁶ H.BEKHOCİN: a.g.e., 28.

¹⁷⁷ Uşkiltay SUPHANBERDİNA: a.g.e., 9.

¹⁷⁸ H.BEKHOCİN: a.g.e., 27.

yayınlanan makalede “Kıssa-i Hoca Gaffan ve Sadvakkas” adlı kitabın Kazak dilinde basıldığıının haberi verilerek bu kitabın sözde Kazakça olarak basıldığını ama içinde bir çok Tatarca kelimenin olduğunu, bu sebeple Kazakça’yı bozduğu iddia edildi. Aynı makalede Kazak dilinin korunması gerektiği de savunuldu.¹⁷⁹

Rusya’nın yayınladığı buyrukları Türkistan bölgesi Kazaklarına duyurmak ve Rus sömürgeciliğini kolaylaştırmak için çıkartılan Türkistan Vilayeti gazetesi tarih, dil,edebiyat,sanat, kültür,ekonomi ve toplumsal alanlarda yaptığı yayınlarla toplumsal bilincin gelişmesinde de etkili oldu.¹⁸⁰

2. 5.2. Dala Vilayeti Gazetesi

1882 yılında Step Genel Valiliği kurulduktan sonra onun idaresinde 1888 yılında Almatı, Semey, Yedisu Eyaletlerine yönelik valiliğinin resmi yayın organı olarak Ombı şehrinde yayınlanmaya başladı.¹⁸¹ Rus dilinde "Osobov Pripavlenshye i Akmolinski Oblastim Vedomostim", Kazak dilinde ise Dala Vilayeti Gazetesi adıyla 1888’den 1902 ye kadar haftada bir defa yayınlanmaya devam etti.¹⁸²

Gazetenin redaksiyonunda İ.Kozlov, K. Mihaylov, G.Abaza, basılımlında ve Rusça metinlerin Kazakça’ya tercümesinde ise Step Valiliği’nin tercümanı olarak çalışan E. Abılayhanov, D. Sultangaziz görev aldı. Gazetede Ormancı Alcanov,C.Appasov, Ş.Aymanov,D.İmankulov, A.Kılışbayev, A.Negerbekov, M.CusupKopoyev, K.Canatayev, A.Şonayev, B.Abdikov gibi edebiyatçılar yanında Kazakların önde gelen aydınlarından olan Muhammetcan Seralin, Asılkoca Kurmanbayev,Rahımcı Dusatbayev,Alihan Bökeyhanov, Korabay Caponov’un da makale ve

¹⁷⁹ Uşkiltay SUPHANBERDİNA: a.g.e., 8.

¹⁸⁰ Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fayzolla ORAZAY: a.g.e., 8.

¹⁸¹ H.BEKHOCİN : a.g.e., 29.

¹⁸² Uşkiltay SUPHANBERDİNA: a.g.e., 9.

yazıları yayınlandı. G. Potanin, P.Opruçev, S. Gordlevskiy, A.Alektorov, V.Radlov, A. İvasnovskiy, N. Pantusov, N.Yardingçev gibi Rus ilim adamları ve yazarları da Dala Vilayeti gazetesine yazı ve makaleler göndererek gazetenin yayın hayatına devam etmesine destek oldular.¹⁸³

Gazete resmi nitelikte olduğu için yaptığı yayınlarla Rusya'nın Kazakistan'da uyguladığı sömürge siyasetini destekledi. Kazakistan'ın Rusya hakimiyeti altına girmesi ile birlikte Kazakistan'da meydana gelen ekonomik gelişmelere bir çok makalede yer verildi. Kazakistan'ın Rusya'ya katılımının ilerici bir hareket olduğu vurgulanmaya çalışıldı.¹⁸⁴ Gazetenin Kazak edebi dilinin ve Kazak sosyal eğiliminin oluşmasındaki rolü büyüktür. Bu durum Rusya'nın 19.yüzyıl boyunca uyguladığı kültür siyasetinin sonucu olarak Kazakları, Tatarların kültürel etkisinden kurtararak kendisine has psikolojisi ve kültür karakteri olan bir Kazak milleti oluşturma siyaseti ile açıklanabilir.¹⁸⁵

Kazak tarihine önem veren Dala Vilayeti gazetesinde Timur döneminden başlayarak Kazakistan'ın Rus işgaline girinceye kadarki dönemleri hakkında bilgiler verildi. Timur'un hayatı hakkında Kazak araştırmacı D.N.Cetpisbay'ın yazdığı "Temir Han'ın Orl" adlı makale yayınlanarak Timur'un hayatı ve savaşları tanıtıldı. Kalmukların Kazak topraklarına saldırıları sonucu Kazakların içine düştüğü sıkıntılı durum ve Kazakistan'da Rus işgaline karşı Kazakların mücadeleleri hakkında geniş bilgiler verildi. Bu yayınlardan birinde Sultan Kenesari'nin küçük oğlu Ahmet Kenesari'nin babası Sultan Kenesari ve abisi Sadık Sultan hakkında yazmış olduğu kitap tanıtıldı.¹⁸⁶

Kazak ve Dünya edebiyatından bir çok ürünün yayınlandığı Gazetede, B.A Cukovskiy, A.S Puskin, M.Y.Lermontov,,L.N Tolstoy, gibi edebiyatçıların eserleri ile Kazak sözlü edebiyatı ve yazılı edebiyatından

¹⁸³ Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fayzolla ORAZAY: a.g.e., 15.

¹⁸⁴ A.g.e., 15.

¹⁸⁵ A.Sevge ZENKOVSKIY: a.g.e., 57.

¹⁸⁶ "Cana kitap", Dala Valayatının Gazeti, Nu.34, 1889 ; Uşkiltay SUPHANBERDİNA: a.g.e., 15.

örnekler de yer aldı. Abay'ın şiirlerinden "Kulembayga", "Volost Boldım Minekey" ve "Cazdı Bolganda", sözlü edebiyat örneklerinden "Kozu-Kerpeş", "Bayan Sulu", "Kambat Batır", destanları, "Adlar Köse", "Hoca Nasretin" ve "Cirenşe Şeşen" hikayeleri yayınlandı.¹⁸⁷ Bu yayınlar Kazak yazılı ve sözlü edebiyatının gelişmesinde etkili oldu. Bunların dışında 19.yüzyılın başından başlayarak İdil- Ural bölgesinde basılan doğu edebiyatına ait eserler Kazakistan'a gelen Tatar mollalar vasıtasıyla halk arasında dağılmaya başlamasıyla birlikte halk arasında bu edebiyat ürünlerine karşı ilgi artmıştı. Bu sebepten dolayı Dala Vilayeti gazetesinde de Doğu edebiyatından örnekler yer verildi. Bunlar ürünler arasında "Bin Bir Gece Masalları", "Bozyiğit", "Şahname", "Ferhat ile Şirin" bulunmaktadır.¹⁸⁸

Dala Vilayeti gazetesinde Arap alfabesiyle alakalı makaleler de yayınlandı. Gazete yazarlarından Rahımcan Dusenbayev bu konu hakkında yazdığı makalesinde Arap alfabesinin Kazakça'nın fonetiğine uygun olmadığını dile getirerek Arapça'da sesli harfler olmadığı için Kazakça okumada güçlük çekildiğini, bu amaçla Arap alfabesinin düzenlenmesi gerektiğini savundu. Dusenbayev Kur'an-ı Kerim'in normal Arap alfabesiyle, Kur'an dışındaki diğer kitapların ise, Kazakça'ya uyarlanmış Arap alfabesiyle yazılmasını talep etti.¹⁸⁹

Alfabe konusunda Dala Vilayeti gazetesinde sadece Arap alfabesinin Kazakça için yetersizliğinden bahsedilmemiş bunun yanında Çokan Velihanov ve İbrahim Altınsarı'nın etkisi altında kalan Dinmuhammet Sultangaziz ve Asılkoca Kumanbayev gibi Kazak yazarları da Rus alfabesinin kullanılmasını talep etmişlerdir.¹⁹⁰ Dinmuhammet Sultangaziz Kazak diline Arapça ve Farsça'dan geçen sözlerin kullanılması meselesinde bu sözlerin Kazakça söylendiği gibi yazılması

¹⁸⁷ Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fayzolla ORAZAY: a.g.e., 16.

¹⁸⁸ Uşkiltay SUPHANBERDİNA ve S. DAMİROV: Dala Valayatının Gazeti (Almatı, 1996), 23-24.

¹⁸⁹ Rakımcan DUSENBAYEV : "Harip Turasının sözü", Dala Valayatının Gazeti, Nu.10 (1897)

¹⁹⁰ Kırıkbay ALLABERGEN ve Carılkasın,NUSKABAYULI: Altı Alaştın Ardaktıları (Almatı, 1994), 22.

istendi. Mesela Arapça'dan geçen "ulema" sözü Kazakça gulema diye söylendiği için "gulema" olarak yazılmalıydı.¹⁹¹

Kadının sosyal hayatta içinde bulunduğu kötü durum Dala Vilayeti gazetesinde de yer buldu. Bu makaleler arasında M.C.Köpeyev, M.Seralin, S.Togaygırov, S.Kabayev'in makaleleri önemlidir. Gazetede sosyal meseleler ve kadın hakları konuları 1900'lü yıllardan sonraki sayılarında yer aldı.¹⁹² Gazete yazarları sosyal hayatta diğer bir önemli mesele olan yerleşik hayata geçilmesi hususunda Kazak halkına göçebe hayatı bırakarak yerleşik hayata geçmeleri tavsiye etmişlerdir.¹⁹³

Gazetede Kazakistan'ın Rusya'nın hakimiyeti altına girmesinden sonra meydana gelen sosyal ve ekonomik gelişmeler sıkça vurgulanarak Rus işgalinin Kazaklar için olumlu neticelendiği dile getirildi. 1889 yılındaki sayısında Kazakistan'ın Rusya tarafından işgal edilmesinin yıl dönümü "Bayram Olan Gün" adıyla yazılan makalede ayrıntılı bir şekilde anlatıldı. Makalede Rusların bu bölgeye gelmeleri ile birlikte Kazakların önünün açıldığı, Kazakların sosyal ve ekonomik hayatlarında gelişmeler olduğu, sükunetin arttığı, Hokand Hanlığı'ndan gelen saldırıların da engellendiği yazıldı.¹⁹⁴

Kazakistan'a göçmen olarak gelip yerleşen Rus göçmenlerin de Kazak ekonomik ve sosyal hayatının gelişmesine büyük fayda sağladığı savunularak Rusya'nın Kazakistan'da uyguladığı iskan siyaseti gazete aracılığı ile desteklendi. Bunun yanında Tatar tüccarların Kazak halkına yönelik yaptıkları haksızlıklardan örnekler verilerek Tatarların Kazakistan'da yaptıkları ticari faaliyetler cahil Kazak köylülerinin sömürülmesi şeklinde değerlendirildi. Bu türden yayınlarla hem Tatarların Kazakistan'da ki sosyal ve ekonomik etkisi engellenmek istendi hem de

¹⁹¹ Dala Valayatının Gazeti, Nu.6 (1896)

¹⁹² Uşkiltay SUPHANBERDİNA: a.g.e., 18.

¹⁹³ H. BEKHOCİN: a.g.e., 31.

¹⁹⁴ "Meyram Bolgan Kün", Dala Valayatının Gazeti, Nu.44 (1898)

Rus tüccarların Kazakistan'da ki ekonomik faaliyetlerinin önü açılmaya çalışıldı.¹⁹⁵

Dala Vilayeti gazetesi eğitim öğretim meselesine de önemle eğildi. Rusça öğrenmenin faydaları vurgulanıp Kazakistan' da açılan Rus okulları hakkında geniş malumatlar verilerek halka çocuklarını Rusça eğitim veren bu okullara göndermeleri tavsiye edildi.¹⁹⁶ Bu yönde yayınlanan makalelerden birinde 1888 yılında Turgay eyaleti Irgız şehrinde kızlar için açılan 3 yıllık yatılı meslek okulundan bahsedildi. Bu okulda meslek derslerinin yanında matematik ve fen derslerinin de verildiğine değinilerek bu okulların Kazaklar ile Rusları birbirlerine yakınlaştırdığı vurgulandı.¹⁹⁷ Aynı zamanda Kazak halkı arasında çocuklarını Rus okullarına göndermeleri halinde çocuklarının askere alınacağı yönündeki söylentilere karşı yapılan yayınlarla cevap verildi. Rus yöneticilerin Müslüman çocukları bu okullarda eğiterek askere alacağına dair konuşmaların doğru olmadığını, Müslüman halk arasında okullar açılmasının ve bu okullara Müslümanların çocuklarını göndermesinin, Müslümanlar için faydalı olduğu belirtildi.¹⁹⁸ Bu türden yayınlardan birinde Kazak halkının Rusya'nın hakimiyetine girmesinden bu yana Rus Çarı'nın gayretleriyle Kazak halkının arasında eğitim-öğretim faaliyetlerinin yaygınlaştığı, son zamanlarda bu okulları bitiren Kazak çocuklarının memuriyet hizmetlerine girdikleri, Kazaklar arasında da bu okullara karşı ilgi ve alakanın artmakta olduğu belirtilerek bu okullar özendirildi.¹⁹⁹

Rus sömürü siyasetinin bir kolu olan Rus dilinin yerli halka öğretilmesi ve Rusça'nın yaygınlaştırılması meselesi üzerinde önemle duran Rus yöneticileri, Dala Vilayeti gazetesi yoluyla halka Rusça öğrenmeleri yönünde tavsiyelerde bulundular. Bu yönde yapılan

¹⁹⁵ "Nogaydarın Kır Cayında Turmuşu Kazak Halktarına Timiş Cönderi", Dala Valayatının Gazeti, Nu.12-13 (1900)

¹⁹⁶ "Bizdin Caktan Bir Cumus", Dala Valayatının Gazeti, Nu.48 (1888)

¹⁹⁷ "Torgay Eyaletinde Irgız Yeri Hakkında", Dala Valayatının Gazeti, Nu.18 (1891)

¹⁹⁸ "Onı-Bum", Dala Valayatının Gazeti, Nu.26 (1891)

¹⁹⁹ "Kırdan Hat" Dala Valayatının Gazeti, Nu.28 (1891)

yayınlarından birinde Almanların hakimiyeti altında yaşayan Polonya ve Rus halklarının Alman dilini öğrendikleri, Rusya'nın hakimiyeti altında yaşayan halkların da Rus dilini öğrenmeleri gerektiği vurgulandı.²⁰⁰

Dala Vilayeti gazetesi yapmış olduğu sosyal ve kültürel yayınlarla Kazakistan'da Rus sömürü ve asimilasyon siyasetini desteklemekle birlikte kültürel hayatın zenginleşmesine de katkı sağladı. 20.yüzyıl Kazak aydınlarının bir kısmının gazetecilik alanında ilk deneyimlerini kazanmaları açısından da Dala Vilayeti gazetesi önemli bir yere sahiptir. Bu aydınlar arasında Alihan Bökeyhanov ve Muhammetcan Seralin bulunmaktadır.

2.5.3. Torgay Gazetesi

1879 yılında Torgay eyalet merkezi Orenburg'da Valiliğin resmi yayın organı olan "Turgayskiye Oblastiniye Vedomosti" gazetesine ek olarak 1895 yılında "Turganskiye Gazeta" ismiyle çıkartılmaya başlandı. Gazetenin çıkartılmasında A. Balgımbayev görev aldı. Gazete yayın hayatına 15 yıl kadar devam etti.²⁰¹ Ç.Velihanov ve İ.Altınsarı eserleri ve faaliyetleri hakkında gazetede geniş bilgiler verildi.

Gazetede Arap alfabesinin yanında Kiril alfabesiyle yazılmış Kazakça makaleler de yayınlanmıştır. Kazakistan'daki sosyal ve siyasi hayattan örnekler verilip az da olsa eğitimden de bahsedilmiştir.²⁰² Tutanaklarının çoğu kaybolduğundan gazete hakkında teferruatlı bilgi mevcut değildir.

²⁰⁰ "Memleket Tilderi" DalaValayatının Gazeti,Nu.13 (1891)

²⁰¹ Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fayzolla ORAZAY: a.g.e., 26.

²⁰² A.g.e., 25.

III.BÖLÜM

20.YÜZYILIN BAŞINDA KAZAKLAR ARASINDA GELİŞEN FİKRİ HAREKETLER

3.1.1905 Rus İhtilali İle Birlikte Batıcı ve Ceditçi Aydın Sınıfının Oluşması ve Savundukları Fikirler

3.1.1. 20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlarının Genel Durumu

1904-1905 yıllarındaki Rus-Japon savaşında Rus ordularının ağır bir şekilde yenilgiye uğraması sonucu Rusya hükümeti yenilginin faturasını karşılamak için halktan alınan vergileri artırmıştı. Artan vergiler zaten ağır ekonomik şartlar altında yaşayan halk arasında genel bir hoşnutsuzluk meydana getirdi. Hükümetin otoritesini süratle kaybetmesine sebep oldu. Rusya'da savaş sebebiyle ekonominin bozulması sonucunda ihtilalci sosyalist hareketler gelişti. Hükümete karşı düzenlenen protesto hareketleri ve grevler önlenemez hale geldi. Bütün bu gelişmeler üzerine Rus Çarı II.Nikola, 17 Ekim 1905 tarihinde bir manifesto yayınlayarak Rusya'da yaşayan herkes için ifade, basın ve toplantı hürriyetini tanımak zorunda kaldı. Çar Nikola'nın Çarlık Rusya'sı meclisi olan Duma'nın toplanmasına izin vermesi ile birlikte Rusya'da meşrutiyet dönemi başladı.¹

Rusya'da meşrutiyetin ilanıla doğan fikri ve siyasi özgürlük etkisini Kazak bozkırlarında da gösterdi. Kazaklar arasında da siyasi ve

¹ Akdes Nimet KURAT : Rusya Tarihi (Ankara, 1993), 384-386.

III.BÖLÜM

20.YÜZYILIN BAŞINDA KAZAKLAR ARASINDA GELİŞEN FİKRİ HAREKETLER

3.1.1905 Rus İhtilali İle Birlikte Batıcı ve Ceditçi Aydın Sınıfının Oluşması ve Savundukları Fikirler

3.1.1. 20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlarının Genel Durumu

1904-1905 yıllarındaki Rus-Japon savaşında Rus ordularının ağır bir şekilde yenilgiye uğraması sonucu Rusya hükümeti yenilginin faturasını karşılamak için halktan alınan vergileri artırmıştı. Artan vergiler zaten ağır ekonomik şartlar altında yaşayan halk arasında genel bir hoşnutsuzluk meydana getirdi. Hükümetin otoritesini süratle kaybetmesine sebep oldu. Rusya'da savaş sebebiyle ekonominin bozulması sonucunda ihtilalci sosyalist hareketler gelişti. Hükümete karşı düzenlenen protesto hareketleri ve grevler önlenemez hale geldi. Bütün bu gelişmeler üzerine Rus Çarı II.Nikola, 17 Ekim 1905 tarihinde bir manifesto yayınlayarak Rusya'da yaşayan herkes için ifade, basın ve toplantı hürriyetini tanımak zorunda kaldı. Çar Nikola'nın Çarlık Rusya'sı meclisi olan Duma'nın toplanmasına izin vermesi ile birlikte Rusya'da meşrutiyet dönemi başladı.¹

Rusya'da meşrutiyetin ilanıyla doğan fikri ve siyasi özgürlük etkisini Kazak bozkırlarında da gösterdi. Kazaklar arasında da siyasi ve

¹ Akdes Nimet KURAT : Rusya Tarihi (Ankara, 1993), 384-386.

fikri hareketler gelişmeye başladı. Bu hareketler önce Rusya'nın sömürü ve asimilasyon politikalarına karşı tepki niteliğinde doğdu. Rus politikalarına karşı Kazak aydınları ilk milli tepkilerini Rusya politikalarının aleyhinde yaptıkları mitingler ve şikayet dilekçeleriyle gösterdiler. Rusya sömürü politikasının diğer bir önemli sonucu ise Kazakistan'daki geleneksel otoriteyi zayıflatmasıdır. Bu gelişmeler Kazak aydınlarının halk üzerinde etkisini artırmasına sebep oldu.² 19. yüzyıl boyunca meydana gelen gelişmeler Kazak aydınlarının düşünce yapılarının şekillenmesinde etkili oldu. Bu yüzyıl boyunca Kazaklar, göçebe kültürünün, Tatarlar yoluyla İslam kültürünün ve Rus kültürünün etkisi altında kaldılar. Bu üç kültürle olan etkileşim 20.yüzyılın başındaki Kazak aydın sınıfının düşünce yapısında derin tesirler bıraktı.³

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kazak bozkırlarında önemli değişiklikler meydana geldi. Kazak toplumunda İslam'ın gücü hızlı bir şekilde artmaya başladı. Ceditçilik düşüncesinin tesirindeki medreselerde Kazak gençlerinin eğitim almaya başlamasıyla birlikte Kazakistan'da İslam kültürünü benimsemiş ceditçi aydın sınıfı oluşmaya başladı. Kazak aydınları tesiri altında kaldıkları ceditçilik düşüncesinin Kazakistan'daki temsilcileri oldular. Bu aydınların arasında Muhammetcan Seralin, Bakıtcın Karatayev, Cihanşa Seydalın gibi isimler bulunmaktadır. Bu aydınların genel özelliği çoğunun kısa bir süre de olsa medreselerde İslami eğitim almış olmalarıdır.⁴

20. yüzyılın başlarından itibaren Kazakistan'da etkili olan ve siyasi hareketlerde öncü rolü oynayacak olan diğer bir aydın sınıfı da Batıcı Kazak aydınlarıdır. Bu aydınların ortak özellikleri hepsinin Rusça eğitim almaları ve genel itibarıyla Rusya'daki yüksek eğitim

² Martha Brill OLCOTT: The Kazakhs (Stanford, 1987), 100.

³ Tomohiko UYAMA : "The Kazakh Intelligentsia at the Crossroads of Three Civilizations", Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924 Osman Hoca Anısına İncelemeler, Haz. Timur KOCAOĞLU, SOTA (Haarlem, 2001), 393.

⁴ Alihan BÖKEYHAN : Tandamalı, Haz. R.N. NURGALİYEV (Almatı, 1995), 21.

kurumlarından mezun olmalarıdır.⁵ Kazak düşünce hayatında aydınlar arasındaki bu iki farklı oluşum 20. yüzyılın başlarındaki Kazak aydınları tarafından “Orusşa Okugandar-(Rus okullarına gidenler)” ve “Müşlûmanşa Okugandar (Medreselerde eğitim alanlar)” şeklinde yapılmaktaydı. 1905 ihtilalinden sonra Ceditçi aydınlar ile Batıcı aydınlar arasında belli başlı konularda fikir ayrılıkları yaşansa da siyasi alanda birlikte hareket ettiler. Bu iki sınıf aydın dışında yer alan Rusya Müslümanları genelinde “Kadimci” diye adlandırılan Gelenekçi İslamcı sınıf, Türkistan’daki ve İdil-Ural gölgesindeki “Kadimciler” kadar Kazak düşünce hayatında ve siyasi hareketlerde etkili olamadılar. Bununda en önemli sebebi bu sınıfın içinden halkı arkasından sürükleyecek liderlerin çıkmamasıdır.

Ceditçi ve Batıcı aydınlar Kazakistan’da büyük değişikliklerin ilk adımı olarak Kazak bozkırlarında ekonominin geliştirilmesini gördüler. Rusya’nın uyguladığı asimilasyon politikasını, Rusların Kazakları küçük görmesinden kaynaklandığını dile getirdiler. 1905-1906 yılındaki gelişmeler bu aydınlar için geniş katılımlı toplantılar yapma fırsatı verdi. Ortaya çıkan Kazak basını politik görüşlerin çeşitlenmesine ve politik atmosferin güçlenmesine sebep oldu.⁶

Batıcı ve Ceditçi Kazak aydınlarının en önemli ortak özelliği Kazakların başta bilim ve teknoloji olmak üzere eğitim ve sosyal hayatın bir çok alanında geri kaldığına, bu geri kalmışlıktan ise yenileşme hareketleri ile kurtulabileceklerine inanmalarıdır. Ceditçi aydınlar, yenileşme hareketinin İslam’a bağlı kalarak Rusya’daki Türk halkları arasında gelişen ceditçilik düşüncesiyle gerçekleştirebileceğine inandılar. Batıcı aydınlar ise yenileşme hareketlerinin Rusya ve Avrupa medeniyetleri örnek alınarak seküler bir anlayışla gerçekleşmesini savundular. Her iki aydın sınıfı da eğitim konusunda Kazakların geri kaldığına dikkat çektiler. Kazakistan’da eğitim veren geleneksel eğitim

⁵ Alihan BÖKEYHAN: a.g.e., 21.

⁶ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 101.

kurumlarının çağın ihtiyaçlarına cevap vermediği için eleştirerek modernleştirilmesi gerektiğini savundular. Bu iki aydın sınıfı farklı medeniyet merkezlerini referans kabul etmelerinden dolayı sosyal hayat, hukuk düzeni ve eğitimle alakalı konularda fikir ayrılıkları yaşadılar.

20. yüzyılın ilk 10 yılında Kazak aydınları arasında hızlı bir şekilde işbirliği ve beraber hareket etme yeteneği gelişti. 1905'ten sonra Rusya'nın asimilasyon ve sömürge politikalarını durdurması için toplantılar yapılmasında etkili oldular. Bu aydınlar müşterek çalışmalarını Alaş Orda siyasi hareketinde de devam ettirerek Kazak siyasi hayatının gelişmesinde etkili oldular. 1905 sonrası Kazak basının doğmasıyla birlikte Kazak aydınları düşüncelerini gazete ve dergilerde ifade etme imkanı buldular. Bu dönemde Kazak kültürel ve siyasi hayatında etkili iki yayın organı yayınlandı. Bunlardan Aykap dergisi (1911-1915), daha çok Ceditçi Kazak aydınlarının etrafında toplandığı bir yayın organı idi. Kazak gazetesinde (1913-1918) ise Batıcı Kazak aydınları düşüncelerini dile getirdiler.

Bu dönemde Kazak aydınları bağımsızlık düşüncesini açık bir şekilde dile getirmeyip Haziran 1917'den itibaren Rusya federasyonu içinde otonomi talep etmişlerdir. Israrla takip ettikleri en önemli hedef, Rusya federasyonu içinde asimilasyona uğramadan varlıklarını devam ettirebilmektir. Onların hedefleri sadece siyasi değil aynı zamanda kültürel idi. Onlar Alaş Orda hareketi başarısızlığa uğradıktan sonra faaliyetlerini yazar, gazeteci, şair ve eğitimci olarak Sovyet rejiminde devam ettirdiler.⁷

⁷ Tomohiko UYAMA: a.g.m., 393.

3.1.2 Kazakistan’da Ceditçiliğin Gelişmesi ve Ceditçi

Aydınların Düşünceleri

3.1.2.1. Ceditçiliğin Kökenleri

“Cedit” kelimesi, lügat anlamı itibariyle eskinin zıddı olarak yeni anlamına gelmektedir. Başlangıçta dini düşüncenin yeniden değerlendirilmesi olarak İdil-Ural bölgesinde Abdunnasır Kursavi ve Şahabettin Mercani’nin öncülüğünde gelişen ceditçilik, sonradan Rusya’da yaşayan Müslüman Türk gruplarda toplumsal reform ve değişim taleplerini yansıtan bir deyim olarak kullanılmaya başlandı.⁸ İsmail Gaspıralı’nın⁹, “dilde,fikirde, işte birlik” sloganı ile birlikte ceditçilik, Panslavizm karşıtı ve Türk dünyasını asgari müştereklerde birleştirmeyi amaçlayan bir akım haline dönüştü. Çarlık Rusyası’nın bütün Müslüman Türklerini kuşatan yeni bir kimlik oluşturma siyasetine karşı ceditçilik hareketi, ortak bir Türk dili etrafında Türk milli kimliğinin korunmasını esas aldı.¹⁰

⁸ Ahad ANDİCAN: Ceditizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi (İstanbul, 2003), 25.

⁹İsmail Gaspıralı(Gasprinski) (1851-1914) Kırım yarımadasında Bahçesaray’ın Avcı köy’ünde bir memur ailesinin çocuğu olarak doğdu.İlk öğrenimini Bahçesaray’da gördükten sonra Moskova’da askeri okula gitti. Bu okulda Gaspıralı, Rus medeniyetini yakından tanımaya muvaffak oldu. Bu okuldan ayrıldıktan sonra bir süre Paris’te kaldı.. Burada Rus yazarı Turgenev ile tanışmanın yanı sıra Avrupa medeniyetini öğrenme fırsatı buldu. Kırım’a dönüşünde İstanbul’a uğrayan Gaspıralı batılılaşma hareketleri içindeki Osmanlı İmparatorluğunun durumunu inceledi.Onun bütün bu deneyimleri kendisine sadece Rusya Müslümanlarının değil, bütün İslam dünyasının yaşamakta olduğu problemleri değişik açıdan araştırma fırsatı verdi. Gaspıralı bu konudaki düşüncelerini 1881 yılında kaleme aldığı “Rusya Müslümanlığı” adlı Rusça eserinde ortaya koydu. Rusya Müslümanlarının içine düştüğü geri kalmış durumdan eğitimin modernleştirilmesiyle çıkacağına inanan Gaspıralı, 1884 yılında Bahçesaray’da ilk Usul-i Cedit okulu açarak, eğitim alanında yenileşme çalışmalarına başladı.Gaspıralı,Usul-i Cedit eğitimi yayabilmek için 1894 ve 1908 yıllarında iki defa Türkistan’a, 1912 yılında İstanbul’a, Mısır, Süveyş Kanalı, Aden üzerinden Hindistan’a gitti. Gaspıralı 1914 yılında Kırım’da vefat etti.. Bkz ; Nadir DEVLET: “Rusya Türklerinde Milliyetçilik (Türçülük) şuurunun gelişmesi”, Türk Dünyası Araştırmaları, Nu.14 (1984) 154. ; İsmail GASPIRALI: Seçilmiş Eserleri I. Haz. Yavuz AKPINAR (İstanbul, 2003), 16-72. ; Edward j. LAZERENİ: “From Bakhchisarai to Bukhara in 1893 İsmail Bey Gasprinskii’s Journey to Central Asia”, Central Asian Survey, Vol. I-3, Nu.4 (1984), 77-86.

¹⁰ Svetlana KOVOLTKAYA: “Kazakistan’da Ceditçilik”, Türkler, Vol.18 (Ankara, 2002) 645.

Rusya Türkleri arasında Türk dil birliği görüşünü ileri süren ve bunu tatbika çalışan ilk ve en önemli şahıs İsmail Gaspıralıdır. 1883 yılından itibaren 20 yıl müddetle tüm Rusya'nın tek Müslüman gazetesi olan "Tercüman"'ı çıkarmaya başlayan Gaspıralı, Rusya Müslümanlarını hatta bütün Türk dünyasını ortak Türk dili ile birleştirmeyi amaçladı. Ama onun arzuladığı birlik siyasi olmaktan ziyade kültürel idi. Çünkü Gaspıralı, siyasi temelde muhtemel bir Türk birliğini formüle etmekten daima kaçınmıştı. Ona göre genel olarak Türklerin mevcut iç ve dış şartları altında böyle bir meselenin ortaya konulması tamamen gündem dışı ve son derece tehlikeliydi. Onun asıl kaygısı, ileride kurulacak böyle bir birliğin sosyo-kültürel yapısını hazırlamaktan ibaretti.¹¹

Gaspıralı Türk dünyasındaki kültürel birliğin sağlanmasının öncelikle dil birliği ile gerçekleşeceğini inanmış bütün çalışmalarını bunun üzerine bina etmiştir. Bu dönemde Türk dünyasında Çağatayca ve Osmanlıca olmak üzere iki yazı dili kullanılmaktaydı. Gaspıralı, Türk dünyasında hem dil birliğini hem de kültür birliğini sağlamak için ortak bir yazı dili oluşturmayı planladı. Bu amaçla gelişmiş bir yazı dili olan Osmanlı Türkçesi'ni sadeleştirip yalın bir hale sokarak ortak edebi dil şeklinde yaygınlaştırmaya çalıştı.¹² Türk-İslam dünyasının tamamında Arap alfabesi kullanılması Gaspıralı'nın işini kolaylaştıran etkenlerden birisi olmuştur. Çünkü Arap alfabesiyle Türkçe'nin seslerini tam olarak ifade etmek zor olsa da aslında bizzat bu sebepten konuşulan şiveler arasındaki farkları yazıda önemli ölçüde örtmekteydi. Diğer bir ifadeyle tamamen aynı harflerle yazıldığı halde pek çok kelimeyi her Türk halkı kendi şivesine göre okuyabilmekteydi.¹³ Gaspıralı'nın Türk dünyasında dil birliğine yönelik bir adım olarak Osmanlı Türkçesi ile çıkardığı

¹¹ Hakan KIRIMLI : Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916) (Ankara,1996), 51.

¹² İsmail GASPIRALI : Seçilmiş Eserleri II : Fikri Eserleri, Haz. Yavuz AKPINAR (İstanbul-2005), 52-53.

¹³ Hakan KIRIMLI : a.g.e., 49.

Tercüman gazetesi, Balkanlardan Çin'e kadar geniş bir Türk coğrafyasında okuyucu kitlesine sahip oldu.¹⁴

İsmail Gaspıralı aynı zamanda bütün Rusya Müslümanları arasında açtığı Usul-i Cedid okullarının da kurucusudur. Eğitimde yenileşme veya diğer bir tabirle eğitim reformu ilgili bir kavram olan Usul-i Cedid, önceleri Osmanlı ıslahat hareketleri çerçevesinde kullanılıp daha sonra Gaspıralı ile birlikte önce Kırım'da daha sonra tüm Rusya Müslümanları arasında bir çok taraftar kazandı.¹⁵

İsmail Gaspıralı 1881'de Bahçesaray'da yayınladığı Rus İslam'ı adlı Rusça risalesiyle temelini atmaya başladığı usul-i cedid ilgili tanımlamalarını 1883'ten itibaren çıkarmaya başladığı Tercüman gazetesiyle sürdürdü. Onun bu kavramla ilgili en açık tanımlaması ise 1894 tarihli Tercüman gazetesine ilave olarak verdiği "Mektep" ve "Usul-i Cedid nedir?" adlı küçük risalesinde yer aldı. İsmail Gaspıralı, eğitim sürecinin ilk basamağı olan çocuk eğitimi için usul-i cedid'i geliştirirken Avrupa pedagojisini benimseyen çağdaş Rus pedagoglarının tecrübelerinden de yararlandı.¹⁶ Gaspıralı'nın tanımlamasında Usul-i Cedid'in temel unsurları şunlardır:

- 1-Okuma- yazma öğrenmede uygulanan eski harf usulü yerine ses metoduna dayanan Usul-i Savtiye'ye denilen fonetik yönetime geçmek.¹⁷
- 2- Eski medreselerde yer verilmeyen imtihan istemini getirmek.
- 3- Öğretim yılının sınırlarını belirleyip seneyi iki öğretim yılına ayırmak.
- 4- Talebelere kendi ana dilini öğreterek okuma yazmaya kendi ana diliyle başlatılmasını sağlamak.

¹⁴ Cengiz ÇAĞLA: Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika (İstanbul,2002), 41.

¹⁵ Rafael MHAMMEDDİN : Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi (İstanbul, 1998), 35.

¹⁶ Hakan KIRIMLI : a.g.e., 54.

¹⁷ Usul-i Savtiye (fonetik usul)'e göre önceden uygulananın aksine Arap alfabesinin tamamı öğrencilere bir anda tanıtılmıyordu.; öğrenciler ilk derste beş harfle tanışıyorlar ve bundan sonraki her gün bir veya iki harfi öğreniyorlardı. Eski usulün tersine öğrenciler her harfin tekabül ettiği sesleri ve onların gerçek kelimelerle fiilen kullanışları öğretiliyordu. Bkz; Hakan KIRIMLI : a.g.e., 53-54.

- 5- Ders programlarında zaruri dini bilgilerin yanında fen bilimlerine yer vermek.
- 6- Ders kitaplarını kademeli bir şekilde özel olarak hazırlamak.
- 7- Sınıflara bölünme esasını getirmek.
- 8- Mektep ve medreselerin fiziki şartlarını düzeltmek.¹⁸

Usul-i cedid okulları 19. yüzyılın sonlarından itibaren Rusya ile Orta Asya arasındaki ticari ilişkilerde büyük bir gelişme gösteren Tatar tüccarların desteğiyle kısa bir süre içerisinde yayılmaya başlayıp Kazak bozkırlarında ve Türkistan şehirlerinde de kuruldu. Kısa bir süre sonra bu okullar Rusya idaresindeki Rus yerli okullarıyla rekabet etmeye başlamışlardır.¹⁹

Rusya genelinde geniş bir coğrafyaya yayılan ceditçilik her toplumda farklı bir nitelik kazandı. Ceditçilerin ortak özelliği ise modernlik söylemini paylaşmalarıdır. Ayrıca Rusya'nın her tarafındaki Ceditçiler birbirine bağlı modern bir basının okuyucularının oluşturduğu topluluğun tek bir parçasıydılar. Tercüman hepsi tarafından okunuyordu; fakat her gurubun gündemini belirlemiyordu.²⁰

3.1.2.2. Kazakistan'da Ceditçiliğin Gelişmesi

Ceditçilik düşüncesi Rusya Türklerinin tamamında olduğu gibi Kazakistan'da da etkisini gösterdi. İdil-Ural bölgesindeki ceditçi medreselerde okuyan Kazak öğrencilerin mezun olmaya başlamasıyla birlikte Kazak düşünce hayatında ceditçi aydın sınıfı oluşmaya başladı. Bu düşünce ilk olarak Kazakistan'da 19. yüzyılın sonlarına

¹⁸ İbrahim MARAŞ: Türk Dünyasında Dini Yenileşme, (İstanbul, 2002), 40-41. ; Barçınay CURAYEVA:, "İsmail Gaspıralı ve Türkistan Ceditçi Hareketi", Türkler, Vol.18 (Ankara, 2002), 632.

¹⁹ Hisao KOMATSU: "Üç Ceditçi ve Değişen Dünya", Osman Hoca Anısına incelemeler, Haz. Timur KOCAOĞLU, SOTA, (Harlem, 2001), 301-302.

²⁰ Adeeb KHALID : "Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş", Türkler, Vol.18 (Ankara, 2002), 636.

doğru muhafazakar Kazak şairleri ve ozanları tarafından ifade edildi. Ceditçilik düşüncesi ile birlikte gelişen yeni usul eğitimden etkilenen ozanlar, yazmış oldukları şiirlerle usul-i cedit eğitimi övdüler. Bu ozanların başında Ebubekir Kerderi gelmektedir. Kerderi Tatar Ceditçilerin açtığı Usul-ı Cedit okulları takdirle karşılayarak bu tür okulların Kazakistan'da da açılması için çaba gösterdi. Kerderi'ye göre Kazak bozkırının ağırlaşan ekonomik şartları altında geleneksel eğitim metotlarıyla Rus sömürüsüne ve asimilasyonuna karşı koymak imkansızdı. Bu sebeple bir an önce eğitim alanında reformlar yapılmalıydı.²¹ Kerderi, yazmış olduğu şiirlerinde Kazakların içinde bulundukları zor durumdan kurtulabilmesi için eğitime önem vermelerini tavsiye etti.²² Gaspıralı'nın kültürel birlik sloganından etkilenen Kerderi Türk halkları arasındaki karşılıklı güvensizliğin ve nefretin ortadan kaldırılması gerektiğine işaret etti. Hatta canlanmaya başlayan Alaş Orda hareketine Osmanlı'nın koruması altında birleşmelerini önerdi.²³

Ceditçilik düşüncesinden etkilenen başka bir halk ozanı da Akmolla(Muftaheddin Muhammetryaroğlu) (1831-1895) idi. Akmolla genç yaşta yetim kalıp zor şartlar altında Orenburg'da eğitim aldı. Eğitim döneminde ceditçilik düşüncesinden etkilendi. Eserlerinde ceditçiliği öven ozan, Başkırt Nurgali Molla'ya yazdığı bir mektubunda İdil-Ural bölgesinde ceditizmin sembolü olmuş din alimi Mercani'ye²⁴ olan

²¹ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 108.

²² Kazağım gafıl bolmansız - Kazağım gafıl olmayın
Önerden boska kalmansız - Bilimden geri kalmayın
Okıp, bilip coldanız - okuyup öğrenip
Orısşa gılım bolmasa - Rusça ilimler olmasa
Eş paydaga aspadı - Hiçbir faydası yoktur.”
Bkz: Galım AHMETOV: Alaş Alaş Bolganda (Almatı,19996), 186-189.

²³ Svetlana KOVOLTKAYA: a.g.m., 646.

²⁴ Rusya' Müslümanları arasında gelişen Ceditçiliğin öncülerinden olan Şehabettin Mercani(1818-1889), Kazan yakınlarında Mercan köyünde dünyaya gelmiştir. Eğitimine babasının medresesinde başlayan Mercani, daha sonra Buhara'ya daha sonrada Semerkand'a giderek eğitimine devam etmiştir. Semerkand'da fikirlerinde büyük değişiklikler olan Mercani'de dini ilimlerde ıslah fikri oluşmuştur. İl kez selef kitaplarıyla sonradan yazılan eserler arasında kıyaslamaya giden Mercani'de Müslümanların Kur'an ve hadisten, selefın yolundan uzaklaştığı kanaati oluşmuştur. ; Bkz: İbrahim MARAŞ: Türk Dünyasında Yenileşme Hareketi,(1860-1917) , (İstanbul,2002), 73-78.

sevgisini dile getirdi.²⁵ Kadimcilere karşı olan ozan, yazdığı şiirlerinde kadimci din adamlarını eleştirdi ve İslam dini için canını verebilecek gerçek din adamlarının zor bulunduğunu dile getirdi.²⁶ Tesiri altında kaldığı ceditçi düşüncelerden dolayı Akmolla her fırsatta modern eğitimi savundu. Şiirlerinde Kazak gençlerine Rusça da dahil olmak üzere batı dillerini öğrenmeyi tavsiye etti.²⁷

Akmolla'nın şiirleri döneminde o kadar meşhur olmuştur ki Ceditçi din alimi Rızaeddin Fahrettin'in meclisinde Akmolla, şiirlerini sunmuş bir başka Ceditçi Tatar aydını Abdullah Tukay, onun şiirlerini ezberden okumuştur. Akmolla'nın sağlığında Mercani'nin ölümüyle alakalı yazdığı kitabı 1892 yılında Kazan Üniversitesi'nde söylemiş olduğu şiirler ise Akmolla öldükten sonra 1904 yılında Troisk'ta Hizmet Cemiyeti tarafından bastırıldı.²⁸

Özellikle İdil – Ural bölgesinde Ceditçi medreselerden mezun olan Kazak öğrencilerin sayısının artması ile birlikte Kazakistan'da ceditçi düşünceye sahip Kazak aydın sınıfı oluşmaya başladı. Bu aydınlar 20. yüzyılın başında Kazakistan'ın eğitim ve basın hayatında Ceditçi düşüncenin temsilcisi oldular. Bunlar arasında Tahir Comartbayev, Mağcan Cumabayev, İşangali Arabayev, Mustakım Maldıbayev, Mustafa Orazayev, Bekmuhammet Serkebayev, Beyimbet Maylin, Muhammetcan Seralin, gibi aydınlar bulunmaktadır. Bu aydınlar daha öğrencilik yıllarında tesiri altında kaldıkları ceditçilik düşüncesini yaymak için fikri

²⁵“ Muhakkık Mercanığa avızın aşkan — Muhakak ki Mercani'ye karşı ağzını açan
İbılayday zehrin şaşkan molda sizbe?- İbılay denen molla sizmisiniz?
Mininnı ayaymın biraderim- Düşüncene acırım biraderim
Kutırsan da Uralday tıvdı süzme. Ural dağı gibi kudursanda” ; Galım AHMETOV: a.g.e., 187.

²⁶ Herkimni molda deymiz aldaganda- Herkesi molla gibi düşündüğümüzde
Şın molda az tabılar aldaganda – Gerçek molla zor bulunur
Molda bolsa, kebir bolmay, korkak bolsın- Molla olsa bozulmasın korkak olsun
Din colında Celmayday cortak bolsın- Din yolunda durmasın hızlı olsun”
; A.g.e., 187.

²⁷ Han kelse türlü fandi körgeñ yahşı- Han gelse çreşitli fenleri öğrenmek iyi
Kamıldar katarına kirgeñ yahşı – Kamiller sırasına girmek iyi
Orışşı okıp kana tügil bilmek – Rusça okumak tamamını bilmek
Hal kelse Fransuzşa bilgeñ yahşı- Yeri geldiğinde Fransızca bilmek iyi.” ;A.g.e., 188.

²⁸ A.g.e., 186-189.

alışmalara başladılar. Kazak dilinin gelişmesi ve edebi çalışmaların yayınlanması amacıyla Hseykiye Medresesi Kazak ğrencileri kendi aralarında birlik kurdular.²⁹ Bu ğrenciler ayrıca Aliye Medresesi'nde okuyan Kazak öğrencilerle birlikte Kazak gazetesinin çıkma aşamasında her türlü desteği verdiler. Aliye Medresesi'nde okuyan Kazak ğrenciler 1916 yılında Kazak bozkırlarında usul-i cedid okulların açılmasını teşvik etmek amacıyla "Sadak" dergisini elyazması olarak yayınladılar. Derginin yayınlanmasında Kazak gazetesinde de yazı ve şiirleri yayınlanan Beyimbet Maylin ve Ciyengali Tilenbergenov görev aldı.³⁰

Aliye, Hseykiye gibi ceditçi medreselerde eğitim alan ve bu medreselerden mezun olan Kazak ğrencilerin Kazakistan'daki faaliyetleri Rus polis teşkilatının dikkatini çekmiş bu öğrencilerin faaliyetleri takip edilmeye başlanmıştır. O dönemin polis raporlarında bu öğrencilerin faaliyetleri ile alakalı şu bilgiler bulunmaktadır:

"Ceditci ğrenciler Kazak-Rus okullarına Kazakistan'da gerek olmadığını, Rus dilinin Tatar medreselerinden de öğrenilebileceğini, medreselerde derslerin de Türk dilinde okutulmakta olduğunu söylüyorlar. Aynı zamanda Rus hükümetinin Kazaklara karşı uyguladığı sömürü siyaseti sonucu olarak Kazakların içinde bulunduğu ağır durumu dile getiren ve Kazaklar arasında infial uyandıran "Uyan Kazak", "Tur Kazak", "Masa" gibi kitapları Ufa'da bastırıp halka dağıtmaktalar."³¹

20. yüzyılın başından itibaren yetişen ceditçi aydınlar, geleneksel eğitim metodunu eleştirmeye ve yeni eğitim metodunu desteklemeye devam ettiler. Bu dönemde Usul-i Cedid'in takipçilerinden olan Muhammet Salim Keşimov, "Kazaklara Nasihatler", "Nezaket", "Kitapları Anlamak" adlı eserlerinde Usul-i Cedid'i savunup yeni usûl eğitim hakkında öğretmenler ve öğrencilere rehber olabilecek bilgiler verdi. Keşimov, "Propaganda" adlı kitabında Kazaklara tıka basa yemek

²⁹ Adilcan PIRMANOV ve Aycan KAPEYEVA: Kazak İntelighetsiyası (Almatı, 1997), 66.

³⁰ Kırıkbay ALLABERGEN , Carılıkasın NUSKABAYULI Ve Fezolla ORAZEV: Kazak Curnalistikasının Tarihi (Almatı, 1996) 63.

³¹ Adilcan PIRMANOV: a.g.e., 65-66.

yemekten vazgeçmeyi önerirken çocukların ilgilerini derslerine yoğunlaştırmalarını istedi. Keşimov, kadınların eğitilmesine özel bir önem verdi. Ancak Keşimov Kazak ailelerin çocuklarını Rus okullarına göndermelerine karşı çıkmış Rusça eğitim alan çocukların milli kimliklerini kaybedeceklerini iddia etmiştir. Kazakları uyanmaya davet eden Keşimov'a göre artık uyanmanın ve gelişmiş ülkeler gibi bilime sarılmanın zamanı gelmiştir. Ona göre: "Bilim ne altınla nede inciyle kıyaslanamayacak kadar değerli olan bir hazine ve asla tükenmeyen, kullanıldıkça artan bir değerdi."³² Keşimov Aykap dergisine gönderdiği makale ve haberlerle de Usul-i Cedid eğitimi desteklemiş eski usulde eğitim veren kadimci mollaları şiddetli bir şekilde eleştirmiştir.³³

Kazak ceditçileri arasında Muhammet Seralin'in ismi oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çocukluk yıllarını Troisk'ta geçiren Seralin eğitim aldığı medresenin ceditçi hocalarından etkilendi. Kazakistan'da ceditçiliğin gelişmesi için önemli çalışmalar yaptı. Seralin Kazak basınında ceditçilik düşüncesinin temsilcisi sayılan Aykap dergisini yayınlıyarak bu alanda en büyük hizmeti verdi. Aykap dergisine Ceditçi aydınlar yazı, makale ve haberler göndererek ceditçi düşüncüyü ve usul-i cedid eğitimi desteklediler.³⁴ Dergi yoluyla Kazakistan'ın muhtelif yerlerinde açılan usul-i cedid okulları ve vermiş oldukları eğitim takdirle halka duyurdular. Halktan da bu okullara destek vermelerini istediler. Aykap yazarları, Ceditçilerin gündeminde yer alan kadının sosyal hayattaki geri durumu ve eğitimin modernleştirilmesi meselesini gündemlerine taşıdılar.

Dönemin diğer bir önemli yayın organı olan Kazak gazetesi de ceditizmin tesirinde kaldı. Gazetede yayınlanan makale ve haberlerde eski usulde eğitim veren mollalar eleştirilerek usul-i cedid eğitim teşvik edildi. İdil-Ural bölgesinde eğitim veren ceditçi medreselerde verilen

³² Svetlana KOVOLTKAYA: a.g.m., 646.

³³ M. KEŞİMOV: "Evliyaata", Aykap, Nu.1 (1913)

³⁴ B. BEYSENOV: "Ombı Vezindeki Medrese Cvarye", Aykap, N.8, (1911) ; "Misal Boluga Cararlık Bir Mektep", Aykap, Nu.12 (1913)

eğitim her fırsatta Kazak halkına tanıtıldı. Kazak halkına çocuklarını bu medreselere göndermeleri tavsiye edildi.³⁵ Aliye Medresesi'nin kuruluşunun 10. yılıyla alakalı Kazak gazetesinde yayınlanan haberde bu medresede milletini seven Kazak öğrencilerinin yetiştiği dile getirildi.³⁶

Zaten ılımlı Müslümanlar olan Kazaklar arasında azda olsa İslam'ı ceditçiler gibi yorumlayan Kazak aydınlar da yetişti. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kazak din adamlarının İslam'ı Kazakça anlatmak ve Kur'an'ı Kazak dilinde okuma isteklerinden dolayı Kazakça'nın edebi bir dil haline gelmesiyle birlikte Kazakça dini kitaplar yazılmaya başladı. Bu alanda Türk dünyasında gelişen dini yenileşme hareketinden etkilenen Şekerim Kudayberdiyev, "Musılmandık Kitabı-(İslam Dini Hakkında)" isimli çalışmasında İslam'ı ceditçiler gibi yorumladı. Kuran'da İslam'ın temel esaslarını içeren bazı bölümleri Kazak diline tercüme etti.³⁷ Bir ilahiyatçı olarak İslam'ın Kazakların eski inançlarına göre çok ileri olduğunu, halka çok şey kazandırdığını belirtti. Şekerim, "Üç anık-(Üç malum)" adlı felsefi eserinde hakikati, gerçek iman yani insanlık, adalet ve merhamet olarak anlattı.³⁸

Gaspıralı'nın "dilde,fikirde,işte birlik" sloganıyla ortaya attığı Türk dünyasının kültürel birliğinin sağlanması projesi ile şekillenen Türkçülük düşüncesi etkisini ceditçi Kazak aydınları arasında da gösterdi. Kazak aydınları arasında gelişen Türkçülük düşüncesi siyasi bir hedef haline dönüşmeyerek kültürel bir hedef olarak kaldı. Genel olarak Kazakların kültürel kalkınmasını diğer Türk halkları ile birlikte gerçekleşmesi gerektiğini savunan ceditçi Kazak aydınları sosyal, hukuki ve eğitim alanında yapılacak yeniliklerin Kazakları Türk halklarından

³⁵ Ahmet CANTALİN : "Medreseden Okıp Şıkkın Talebelerimiz Ne Bolmak" Kazak,Nu.2 (1913), ; Niyaz MAKSUTOV:"Troçkide Medrese-i Muhammediye Baskarması Tapınan", Kazak, Nu.26 (1913)

³⁶ Medresenin 10 Cıldık Toyı, Kazak, Nu.246 (1917)

³⁷ Sevetlana KOVOLTSKAYA:: a.g.m., 646.

³⁸ Aksar ASANBAY : Turan Büyükleri (İstanbul, 2003), 145-146. ; Şekerim KUDAYBERDİYEV : İmanım, Haz.Beysembay BEYGALİYEV ve Ermek KASEYİNULI (Almatı, 2000), 4.

uzaklaştırmaması için Türk halkları arasında gelişen yenileştirme hareketlerinin takip edilmesini ve birlikte hareket edilmesini istediler. Ceditçi aydınların bu istekleri usul-i vavtiye ve yeni hukuk sistemi ile alakalı tartışmalarda onların iddialarının temel dayanağı oldu.

Ceditçi Kazak aydınları Kazak tarihi ile alakalı yapılan çalışmalarda Kazak soyunun köklerini Türk tarihinin dışında başka yerlerde aranmasını eleştirdiler. Kazakların menşeyinin Türklere dayandığını vurguladılar. Muhammetcan Seralin bu amaçla Aykap dergisinde bir makale yayınlarak Kazakların Türk neslinden geldiğini, Türk tarihinin de büyük cihangirler ve büyük ilim adamları çıkardığını gururla şu şekilde dile getirdi:

“Bizim neslimiz Türk’tür. Tarihçilerin dediklerine göre atalarımızın hiç kimseden eksik tarafı yoktur. Onlar bir zamanlar bütün dünyayı titretmişler ve geçmişte çok büyük medeniyetler kurmuşlardır. Cengiz Han ve Timur Han gibi büyük cihangirler, İbni- Sina ve Cevheri gibi büyük alimler çıkarmışlardır. Böylesine yüce atanın çocuklarının Türklükten kaçmasının sebebi anlaşılmamaktadır.”³⁹

Bu dönemde ceditçilik ile birlikte gelişen Türkçülük düşüncesinin sembol ismi Mağcan Cumabayev’dir. Ceditçi aydınlarla Ufa’daki Aliye Medresesi’nde tanışan Mağcan Cumabayev, eserlerinde Kazakistan’da gelişme gösteren Türkçülük düşüncesinin Kazak anlayışına göre sınırlarını çizmeye çalıştı. Cumabayev, bir taraftan Kazak dilinin şiirsel gücünü ustaca kullanarak Kazakların tarih şuurunu şekillendirmeye çalışırken diğer taraftan da umumi Türk dünyasıyla Kazakların bağlılık derecesini göstermek istedi. Cumabayev’in şiirlerinde 1910 ve 1920’ler itibariyle Türk dünyası kavramı oldukça kapsamlıdır. Yirminci yüzyılın başında Kazakların ırkdaş ve dildaş gördükleri halkların yaşadığı coğrafi saha Anadolu Türklerinin yuvası Osmanlı İmparatorluğu’ndan, Orta Asya’nın kalbine kadar uzanan genişliği kapsıyordu. Cumabayev’in şiirlerinde işlenen tarihi semboller Farabi’den, İbn-i Sina’ya, Cengiz’den,

³⁹ Muhammetcan SERALİN: “Kazak Kandastarımıza”, Aykap, Nu.4 (1911)

Timur'a kadar ki politik kültürel sahaları içine alıyordu. Cumabayev, Turan kavramını özellikle Orta Asya'daki Türkler için ne kadar birleştirici bir unsura sahip olduğunu Türkistan şiirinde dile getirmiştir.⁴⁰

Kazakların tarihini başka yerlerde arayanlara bir başka cevap olarak Şekerim Kudayberdiyev, "Hanlar Şeceresi" adlı kitabında Kazakların, Türk soyundan geldiklerini, bunu inkar edenlerin veya Kazakların soyunu başka yerlere dayandırmaya çalışanların aldatıcı olduklarını yazdığı şiirlerle dile getirmiştir.⁴¹

Gaspıralı öncülüğünde gelişen Ceditçilik hareketinin Kazaklar üzerinde nedenli etkili olduğunu Muhammetcan Seralin'in İsmail Gaspıralı'nın ölümünü alakalı yazdığı başyazıda görmek mümkündür. Seralin, Gaspıralı'nın yaptığı faaliyetleri takip ettiğini ve onun eserlerini okuduğunu, onun ölümünün Türk Dünyası için büyük bir kayıp olduğunu "Yeri Dolmayacak Ölüm" adlı makalesinde Aykap okuyucularına duyurmuştur: "Bu eylül ayının 11. günü Bahçesaray şehrinde İslam alemince tanınan Tercüman gazetesinin yazarı ve naşiri İsmail Gaspıralı 65 yaşında vefat etmiştir. Otuz beş yıldan beri İslam dünyasına öncülük yapmış olan ilim yolunda çalışan bir büyüğümüzü kaybettik. Altın elde iken kadiri yoktur demiş atalarımız. Bizde hayatta iken bir çok kişinin kıymetini bilmeyiz. Ama Gaspıralı böyle bir altın değildi. Çünkü onun kıymeti sağlığında milleti tarafından bilinmekteydi. Gaspıralı'nın bu denli sevilmesinin sebebi ne idi? O çok zengin bir adam değildi. Onun böylesine sevilmesinin sebebi yurduna olan sevgisi idi. Bundan 35 yıl önce o Rusya Müslümanlarının karanlık içinde oldukları dönemde

⁴⁰ "Türkistan eki dünyeye esiği goy, - Türkistan İki dünyanın(dünya ve ahretin) kapısıdır
Türkistan er Türktin besigi goy,- Türkistan -er Türk'ün beşigidir
Tamaşa Türkistanday cerde tuvgan - Muhteşem Türkistan gibi yerde doğmak
Türktin Tenri bergen nesibi goy - Türk'e Tanrının verdiği nasibidir
Ertede Türkistan dı Turan deksen – Eskiden Türkistan'a Turan demişler

Mağcan CUMABAYEV : Şıgarmalar, c.1, Haz. M. BAZARBAYEV (Almatı,1995), 186-188.;
Meryem KIRIMLI: "Kazakistan'da Milliyetçilik", Türkler, Vol.19 (Ankara, 2002), 365-366.

⁴¹ "Kazaktın tüp atası batır Türk- Kazak'ın esas atası bahadır Türk
Arapsın degen sözdün tübi şirik- Arapsın denen sözün kükü yalan
Palenşe Sahaba'nın zatisın dep- Filanca sahabenin evladısının diye
Aldağan din camılğan önkey cülük..." Aladatici dini alet eden bir sürü açığız..."
Hasan ORALTAY: Kazak Türkleri (İstanbul, 1976), 30.

Tercüman gazetesini çıkararak Rusya Müslümanlarını uyandırmıştı. Rusya Müslümanları birbirlerini tanımayan, kendilerinden habersiz, ilimden yoksun bir halktı. Gaspıralı, halkı uyandırarak kendine getirdi. Onlara okuma-yazmayı öğretti. Misyonerlerin İslam'ı kötüledikleri dönemde onun verdiği "Medeniyet-i İslam" adlı kitapla rahatlardım. Ondan sonra üstadın "Frangistan Mektebi" adlı kitabını okudum. Bu kitap benim geleceğe umutlu bakmamı sağladı. Allah rahmet eylesin.⁴²

Gaspıralı'nın öncülüğünde gelişen ceditçilik düşüncesi etkisini önce Kazak halk ozanları arasında göstermiş 20. yüzyılın başından itibaren ise ceditçi medreselerde okuyan Kazak öğrencilerin mezun olmaları ile birlikte bu düşünce Kazak düşünce hayatında etkili olmaya başlamıştır.

3.1.3. Batıcı Kazak Aydın Sınıfının Oluşması ve Savundukları

Fikirler

20.yüzyılın başında Kazakistan'da Batıcı aydın sınıfının oluşmasında 19. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya'nın uygulamaya başladığı kültür siyasetinin etkisi önemlidir. 19. yüzyılda Kazakistan'da artan Tatar etkisi ve nüfuzunu yok etmek amacıyla Çarlık idaresi, önce resmi dairelerde Tatarca konuşulmasını yasaklamış daha sonra ise Tatar memurlara sınırlandırmalar getirmişti. Resmi kurumlarda ihtiyaç duyulan memurların yetiştirilmesi için açılan Kazak-Rus okullardan mezun olmaya başlayan Kazak gençlerinin Rusya'nın değişik bölgelerindeki yüksek eğitim kurumlarında eğitim almaya başlamalarıyla birlikte Batıcı Kazak aydın sınıfı oluşmaya başladı.⁴³ Bu sınıfın oluşmasında Rusya'da

⁴²Muhammetcan SERALİN: "Ornu Tolmastay Ölüm", Aykap, Nu.17 (1914)

⁴³ A. Serge ZENKOVSKY: Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık, Çev. İzzet KANDEMİR (Ankara, 1971), 56.

gelişen batıcılık düşüncesi ile birlikte Fransız ihtilali sonrası ortaya çıkan fikirlerinde etkisi oldu.

Kazak aydınlarını derinden etkileyen batıcılık düşüncesi önce 18. yüzyıldan itibaren Rusya'da Petro ile başlayan yenilik hareketleri arasında gelişmişti. Rus Batıcılarına(zapadnik) göre Rusya ancak Avrupa medeniyetini yani bütün insanlığın en yüksek ve müşterek medeniyetini benimsemekle "Asyalı" olmaktan kurtulabilirdi. Onlara göre Rusya, Avrupa'da siyasi ve sosyal alanlarda gerçekleşen yenilikler takip edilerek modernleşme sürecini tamamlayabilirdi.⁴⁴ Batıcılık düşüncesi Rus düşünce hayatında hızla etkisini artırmış kısa zaman içinde Kazak gençlerinin de eğitim aldıkları Moskova, Kiev ve Petersburg gibi üniversitelerde batıcılık akımını benimsemiş hocalar ve öğrencilerden oluşan bir sınıf oluşmuştu.⁴⁵ Rusya'da gelişen batıcılık akımı Rusya'daki eğitim merkezlerinde eğitim alan Kazak gençleri üzerinde de etkili olmuştur.

Avrupa ve Rusya'da gelişen fikir hareketleriyle Kazak aydınlarının ilk tanışması 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşmişti. Çokan Velihanov, İbrahim Altınsarı ve Abay Kunanbayev gibi Kazak aydınları Rusya ve Avrupa'da yetişen edip ve düşünürlerin eserlerini okumuşlar ve etkilenmişlerdi. Avrupa'da gelişen fikirlerin tesirinde kalan bu aydınlar göre halkın kötü gidişi ancak ekonomik durumun ve eğitim seviyesinin yükseltilmesiyle, Rus ve Avrupa medeniyetinin benimsenmesiyle durdurulabilirdi.⁴⁶ Bu etki 20 yüzyıl Kazak aydınları üzerinde de devam etmiştir. Fransız ihtilalinden sonra gelişen fikirlerin de bu aydınlar üzerindeki etkisi olmuştur. Bu etkiyi Batıcı aydınlardan Alihan Bökeyhanov'un Kazak aydınlarına hitaben Kazak gazetesinde yazdığı makalesinde görmek mümkündür. Bökeyhanov Fransız ihtilali sonunda ortaya çıkan fikirlerin insanlığın faydası için ne kadar önemli olduğunu

⁴⁴ Galina M YEMELIANOVA: Russia and Islam (London,2002), 42.

⁴⁵ Akdes Nimet KURAT : a.g.e., (Ankara, 1993), 334. ; Helenne Carrere DENCAUSSE: Tamamlanmamış Rusya, Çev. Reşat UZMEN (İstanbul, 2003), 166-171.

⁴⁶ A.SERGE. ZENKOVSKY: a.g.e., 54.

şu şekilde izah etmiştir: “Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik 18.yüzyıldan bu yana ortaya çıkmış temiz ve aydınlık fikirlerdir. Bunları ilk olarak Fransız halkının siyasi kahramanları ortaya koymuşlardır. Bu değerleri Kur’an’da, İncil’de, Buda öğretisinde, Lev Nikoloviç Toltoy’un felsefesinde de görmek mümkündür. İnsanoğlu için bu üç ilkenin dışında mutluluk ve sevgi yolu yoktur.”⁴⁷

Batı’da gelişen düşüncelerden etkilenen Batıcı aydınlara göre Kazakların modernleşmesi ve kalkınması Türkiye veya Buhara’ya yakınlaşarak değil Rusya yoluyla Batı’ya yakınlaşarak ancak gerçekleşebilirdi. Onlara göre İslam, Doğu’ya yaklaşarak değil Batıya yaklaşarak gelişecek⁴⁸ Avrupa’da gelişen ilim ve teknolojiyi Kazak gençlerinin öğrenmesiyle Kazaklar kalkınabilecekti.⁴⁹

Batıcı Kazak aydınları Avrupa medeniyetini öğrenmenin yolunun Rusya’dan geçtiğine inandıkları için Rusça öğrenilmesini şiddetle tavsiye ettiler. Onlara göre İslami ilimleri öğrenmek ahret için gerekli olduğu halde Rus dili ile öğrenilecek olan fen ilimleri bu dünyada lazım olacaktı. Üstelik Çarlık hükümetinin çıkarmış olduğu kanunların hepsinin Rusça olmasından ve Rusya’da basılan kitapların dergilerin ve gazetelerin çoğunun Rus dilinde yazılmasından dolayı Rusça öğrenmek önemliydi.⁵⁰ Batıcı aydınlardan Bökeyhanov, Rusya’yı Batı medeniyetine ulaşmak için bir basamak olarak görmüştü. Ona göre Rus medeniyeti bilim ve teknik yönünden zayıftı. Batı medeniyetini temsil edenler ise Almaya, İngiltere, Fransa gibi Batı Avrupa ülkeleriydi. Asıl hedef bu ülkelerin seviyesine ulaşmaktı.⁵¹

Bu dönemde modernleşme hareketini başarıyla gerçekleştiren Japon modeli Batıcı Kazak aydınlarının dikkatini çekmiştir. Japonya’nın

⁴⁷ Alihan BÖKEYHANOV: Şıgarmalar, Haz. Mambet KOYGELDİYEV (Almatı, 1994), 8.

⁴⁸ Mambet KOYGELDİYEV: Alaş Kozgalışı (Almatı,1996), 89-90.

⁴⁹ Mırcakıp DULATOV: “Tarşılık Halimiz Hakkında Az Munacat”, Şıgarmaları, Haz.Marar SEMETOV ve Gulnar DULATOVA (Almatı,1991), 40-48.

⁵⁰ Mırcakıp DULATOV: “Nasihah Gumumiya”, Şıgarmaları, a.g.e., 58-63.

⁵¹ Gülnar KENDİRBAYEVA: “We are Children of Alash”, Central Asian Survey, Vol..18, Nu.1 (1999), 9.

modernleşme sürecini inceleyen bu aydınlar Kazakların da Japonlar gibi Batı medeniyetini öğrenebileceklerini savundular. Bu aydınlardan Sultan Mahmut Toraygırov, Kazakların batılılaşma hareketinde Japon modelinin nasıl uygulanabileceğini şu şekilde açıklamıştır: “Artık Nikolay’ın önünde Kazaklar hizmetçi olmayacaktır. Eğer biz hep birlikte çalışırsak 20- 30 yılı içerisinde Avrupa medeniyetini öğrenmemize ve onlar gibi olmamıza hiç bir engel yoktur. Japon modeli, bizim için en güzel örnek olabilir. 1860’ lı yıllarda Japonlar bizden daha geri durumda idi. Onlar Avrupa bilimini ve sanatını öğrenerek Avrupalılaşılmışlardır. Biz de hazır olan bu medeniyeti öğrenirsek hızlı bir şekilde kalkınabiliriz.”⁵²

Japon modeline dikkat çeken bir başka aydın ise genç Kazak aydını Muhtar Avezov’dur. Avezov henüz gençlik döneminde iken 1918 yılında yayınlanmaya başlayan “Abay” dergisinde Japon modernizasyonu hakkında yaptığı incelemelerini yayınladı. Yazmış olduğu makalesinde Japonya’nın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alandaki kalkınma sürecini tarihsel açıdan incelemiş Japon modelinin eksik ve iyi yönlerini örnek olarak sunmuştur. Eski dönemlerdeki Japon imparatorunun cesur siyaset yapamama ve yenilikleri çabuk benimsememe gibi zayıf yönlerini eleştirmiştir. Avezov’a göre Japonya’nın gelişim sürecini doğrudan etkileyen faktörler şöyle sıralanabilir: “Milli şuura, vatanseverliğe, demokrasiye, anayasaya, ve bilime önem vermek.” Avezov çalışmasında modernleşme için sadece bilimin öğrenilmesini kafi görmeyerek halkın kültürel seviyesinin yükseltilmesine, ülkede demokratik bir yönetimin kurulmasının gerekliliğine de dikkat çekmiştir.⁵³

20. yüzyılın başında gelişen batıcılık düşüncesinin öncüsü kabul edilen Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baydursunov ve Mircakıp Dulatov’un ortak özellikleri ilk eğitimlerine din adamlarının ders verdiği medrese tarzı eğitim kurumlarında başlamalarıdır. Her üç aydında da bu eğitim kurumları hakkında memnuniyetsizlik oluşmuş, eğitimlerine Kazak-Rus

⁵² D.U. KİŞİBEKOV: *Philosophia* (Almatı, 1994), sy-89

⁵³ Abdilmalik NİSANBAYEV: “Kazakların Büyük Şairi M. Omarhanulı Avezov”, *Avrasya Etüdleri*, c.3, s-4 (1996), 116.

okullarında devam etmişlerdir. Kazak aydınlarının ilk intibaları onların eğitimle alakalı fikirlerinin şekillenmesinde etkili oldu. Bu sebeple Kazak aydınları eğitim alanında yapılacak yenilikleri, modernleşmenin birinci şartı olarak gördüler. Kazakistan'daki din adamlarının kontrolündeki geleneksel metotlarla eğitim veren okulları eleştirdiler.⁵⁴ Eğitimde modern ve çağdaş modellerin uygulanmasını istediler. Bu eğitim modeli önce Kazak basınında tartışıldı. Daha sonra ise Mayıs 1917 yılında Kızılyar şehrinde yapılan öğretmenler toplantısında ana hatları ile ortaya kondu. Bu eğitim modelinin en belirgin özellikleri İlk okulların altı yıl olması, okullarda kız ve erkek çocukların birlikte eğitim görmelerinin planlanmasıdır.⁵⁵

Kazak halkının modernleşmesinin ve gelişmiş ülkeler seviyesine çıkmasının İslam kültür medeniyetine yakınlaşmaktan ziyade Rusya yoluyla Batı medeniyetine yakınlaşarak sağlanacağına inanan Kazak aydınlarının sahip oldukları düşünce yapısı, 1905 ihtilali sonrası oluşan siyasi serbestlik ile birlikte gelişen siyasi faaliyetlerde de etkili oldu. Başta Alihan Bökeyhanov olmak üzere Batıcı Kazak aydınlarının tamamı Batı tarzı demokrasiyi benimsediği için Rusya Anayasal Demokrat Partisi(Kadet) çatısı altında siyasi faaliyetlerini devam ettirdiler.⁵⁶

Batıcı Kazak aydınlarının en önemli özellikleri laik devlet modelini benimsemeleri ve sosyal alanlardaki reformları ise seküler anlayışla gerçekleştirmek istemeleridir.⁵⁷ Batıcı aydınların sahip oldukları laik ve seküler anlayış sosyal ve siyasi alanlarda gerçekleştirilmek istenen bütün yenilik faaliyetlerinde kendisini hissettirdi. Bundan dolayı Kazakistan'da yeniden yapılandırılacak olan hukuk sistemine İslam hukukunun temel teşkil etmesine şiddetle karşı geldiler.⁵⁸ Batıcı Kazak aydınlarının önderliğinde yapılan Kazak Kongrelerinde ve Alaş Partisi'nin

⁵⁴ Ahmet BAYTURSUNOV: "Bastavış Mektep", Kazak, Nu.61 (1914)

⁵⁵ A.CALMUHAMMETOV : "Uçitelder Svezinin Kabuldarı", Kazak, Nu.231 (1917)

⁵⁶ Alihan BÖKEYHANOV: a.g.e., 16.

⁵⁷ Ahmet BAYTURSUNOV: Cana Nizam (Almatı, 1996), 53.

⁵⁸ Ahmet BAYTURSUNOV : "Kazak hem Türli Meseleler", Akcol, Haz. Rımgali NURGALIYEV (Almatı, 1991), 264-265.

programında da laik devlet yönetimi istekleri öncelikli hedefler arasında yer aldı. 1 Nisan 1917 tarihinde Orenburg şehrinde düzenlenen I. Genel Kazak Kongresi'nde din ve devlet işlerinin bir birinden ayrılması kararı alındı.⁵⁹

Batıcı Kazak aydın grubu Tatarların öncülüğünde gelişen Türkçülük hareketine ve onların siyasi örgütü olan İttifak-ı Müslümin teşkilatının faaliyetlerine karşı mesafeli yaklaştılar. 1905-1906 yıllarında gerçekleşen I., II. ve III. Rusya Türkleri kongrelerine katılmadılar.⁶⁰ Batıcı aydınları Ceditçi aydınlardan ayıran en önemli farklardan birisi de bu aydınlar arasında "Kazakçılık"⁶¹ düşüncesinin ön plana çıkmasıdır. Batıcı aydınlar birinci hedef olarak Kazak halkının farklılıklarının korunması için Kazaklara kültürel ve politik alanda ayrıcalıklar verilmesini talep ettiler. Kazak gazetesi aracılığıyla "Kazak" milli kimliğinin oluşmasını desteklediler. Baytursunov Kazak gazetesinin ilk sayısındaki baş makalesinde gazetemizin ismi Kazak sloganımız ise Kazakların milli karakterinin korunmasıdır diyerek amaçlarını ortaya koydu.⁶²

Kazak aydınları arasında gelişen Kazakçılık düşüncesi 19. yüzyıl boyunca Kazak bozkırlarında gelişen Tatar kültürünün etkisine karşı bir tepki olarak doğdu.⁶³ Tatar dili ve kültürüne karşı tepkiler önce Çokan Velihanov ve İbrahim Altınsarı gibi 19. yüzyıl Kazak aydınları tarafından gösterildi. 20 yüzyılın başından itibaren ise bu tepki milli kimliğin korunması şeklinde gelişti.⁶⁴ Kazakistan'da artan Tatar nüfuzuna ve kültürel etkisine karşı çıkan bu aydınlar, Kazak dilinin korunmasına ve Kazak mili edebiyatının oluşturulmasına önem verdiler. Kazakların ilkokullarda Kazak dilinde eğitim taleplerini ve Kazakça gazete

⁵⁹ Mırcakıp DULATOV: "Kazak Svezi", Kazak, Nu.252 (1917)

⁶⁰ Günar KENDİRBAYEVA: "Alaş", Türkler, Vol.18 (Ankara, 2002), 654.

⁶¹ Kazaklar arasında gelişen Kazakçılık fikri Tatar basınında dikkatini çekmiştir. Şura dergisi yazarlarından Fatih Süleyman "Milli meselelerimiz tiresinde" adlı makalesinde Kazaklarda Kazaklığın onların kanlarına işlediğini ve din ile milliyetin birlikte telakki edildiğini ileri sürmüştür., Bkz: İsmail TÜRKOĞLU: Rızaeddin Fahrettin (İstanbul, 2000), 343.

⁶² Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 119.

⁶³ Alexandre BENNİGSEN: "Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altındaki Türkler", Türk Dünyası araştırmaları, s.41, Çev. Kemal AYTAÇ (1986), 172-173.

⁶⁴ A.Serge ZENKOVSKY: a.g.e., 57.

çıkarmalarını yadırgayan Tatar basınına da şiddetli tepki gösterdiler. “Kazak çocukları Kazakça eğitim görsün, Tatar çocukları da Tatarca eğitim görsün” diyerek Kazakların taleplerine müdahale edilmemesini istediler.⁶⁵

Batıcı aydınlardan Alihan Bökeyhanov Rusya Müslümanları toplantısında müftülüğünün, yazışmaları Tatar dilinde yapması şeklindeki aldığı kararı “Biz, her eyaletin yazışmayı kendi diliyle yapmasını istedik. Çünkü Kazak dili Tatar dostlarımızca yok sayılmakta” diyerek eleştirdi. Bökeyhanov, Kazak dilinde eserler veren Abay, Şekerim, Mircakıp Dulatov, Ahmet Baytursunov gibi aydınların sayesinde Kazakça’nın mili bir dil haline dönüştüğünü dile getirdi.⁶⁶

Milli kimliğin korunması için Kazakça’nın korunması gerektiğini savunan Kazak aydınları ilkokullarda ilk üç yıl anadilde eğitim yapılması gerektiğini savundular. Önce ana diliyle eğitim yapan öğrenciler daha sonra hangi dili öğrenirlerse öğrensinler kendi milli kimliklerini asla kaybetmeyeceklerdi.⁶⁷ 10. Şubat 1913’te yayınlanan başyazıda Kazak gazetesi yönetimi, Kazakların milli varlıklarını devam ettirebilmeleri için Kazak dilini korumaları gerektiğini belirtilerek Tatar medreselerinden mezun olan Ceditçi aydınların edebi çalışmalarında Kazakça yerine Farsça ve Arapça ağırlıklı dil kullanmalarını şiddetle eleştirdi. Mircakıp Dulatov, Kazak dilinin zengin bir dil olduğunu ve diğer dillerin etkisinden korunduğunu ama son dönemlerde Kazakistan dışında Mekke’de, Mısır’da, İstanbul’da ve İdil-Ural bölgesinde eğitim alan Kazak öğrencilerin geri dönmeleri ile birlikte Kazak diline bir çok Arapça ve Farsça kelimeyi soktuklarını, Rusça eğitim alan Kazak gençlerinde Kazakça’yı Rusça ile karıştırarak konuştuklarını, bununda Kazak dili için zararlı olduğunu vurguladı. Kendisinin de bir dönem Tatar edebiyatının tesirinde kalığını, Tercümen gazetesi gibi Tatar matbuatını takip ettiğini söyleyen Dulatov, son dönemde Kazak grameri ile alakalı bir çok

⁶⁵ TİLŞİLERDEN: “Şekispey Bekispeydi”, Kazak, N.167 (1916)

⁶⁶ Alihan BÖKEYHAN: Şıgarmalar, a.g.e., 383-385.

⁶⁷ Ahmet BAYTURSUNOV: “Bastavış Mektep”, Kazak, N.161 (1914)

kitabın yayınlandığını, bununda Kazakça'nın diğer dillerin tesirlerine karşı korunması açısından önemli olduğunu , Kazak gazetesinin çıkmasıyla birlikte temiz Kazak dilinde halkın gazete okuma fırsatı bulunduğunu dile getirmiştir.⁶⁸

Kazakların modernleşmesinin kendi içinden çıkardığı düşünürler ve edebiyatçılarla gerçekleşeceğine inanan Dulatov'a göre, Puşkin, Gogol, Lermantov, Krilov, Turgenov ve Tolsloy gibi Rus halkına yol gösteren aydınlar gibi Kazaklar arasından da Abay Kunanbayev ,Ahmet Baytursunov, Akmolla, Meşhur Cusup gibi Kazak halkının geleceğini düşünen edipler ve aydınlar yetişmiştir.⁶⁹

Kazak gazetesi etrafında toplanan Batıcı Kazak aydınları arasında yükselen “Kazakçılık” düşüncesi Kazak tarihi ile ilgili çalışmalarla da desteklenmiştir. Tarih araştırmalarında Kazakların Rus Kazakları ve Kırgızlarla karıştırılmalarına şiddetle karşı gelinmiştir. Bu aydınlara göre Kazaklar ancak milli tarihlerini öğrenerek Kazak olarak yaşayacaklardır. Önümüzdeki asırlarda Kazaklar bilim yoluyla gözünü açacak, “Kazaklığına” sahip çıkarak kendi medeniyetini ve kendi edebiyatını oluşturacaktır.⁷⁰

3.1.4. Batıcı ve Ceditçi Kazak Aydınları Arasında Yaşanan Görüş Ayrılıkları

1905 Rus ihtilali sonucu Kazakistan'da gelişen özgürlük ortamında farklı düşüncelerde gazete ve dergiler yayınlanmaya başladı. Aykap dergisinin yayınlanmaya başlamasıyla birlikte derginin ilk yıllarında Batıcı ve Ceditçi Kazak aydınlarının çoğu düşüncelerini bu dergide dile getirdiler. Kazak aydınları arasındaki görüş farklılıkları sonucu Batıcı Kazak aydınları 1913 yılında Kazak gazetesi

⁶⁸ Mircakıp DULATOV: “Til Kuralı”, Şıgarmaları, a.g.e, 265-268.

⁶⁹ Mircakıp DULATOV: “Söz Ahır”, Şıgarmaları, a.g.e, 76.

⁷⁰ TÜRİK BALASI: “Kazaktın Tarihi”, Kazak, Nu.2 (1913)

yayınlanmaya başladılar. Bundan sonra Ceditçi aydınlar Aykap dergisinde, Batıcı aydınlarda “Kazak” gazetesinde görüşlerini dile getirdiler. Aykap dergisinde ön plana çıkan yazarlar Muhammetcan Seralin, Cihanşa Seydalın ve Bakıtcın Karatatev’dir. Kazak gazetesinde ise Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov ve Mırcakıp Dulatov’dur.

Ceditçi aydınların en önemli ortak özelliklerinden birisi Batıcı aydınların tersine kültürel kalkınmayı Rusya’da yaşayan Türk halkları ile işbirliği içinde gerçekleştirmek istemeleridir. Ceditçi aydınlar Tatar medreseleri destekli Kazakistan’da gelişen yeni usulde eğitim faaliyetlerini destekleyerek Gaspıralının ileri sürdüğü ve Tatarların geliştirdiği Usul-i Savtiye’yi değiştirmeden Kazakça öğretimde uygulamak istediler. Batıcı aydınlar ise Usul-i Savtiye’nin mevcut Arap alfabesiyle Kazakça öğretimde uygulandığı takdirde başarısız olacağını iddia ettiler. Batıcı aydınlardan Ahmet Baytursunov, Aykap dergisinde “Okuv Kuralı-(Yazı Tertibi)” adlı makalesinde bu konu hakkındaki düşüncelerini dile getirerek Kazak ses sistemine uygun olarak Arap alfabesinde bir takım değişiklikler yapmayı önermiştir.⁷¹ Baytursunov’un bu teklifi Ceditçi aydınların tepkisini çekmiştir. Ceditçi aydınlardan C.Şuyaşov alfabe konusunda şunları söylemiştir: “Biz Kazak’ız bizim alfabemiz farklı olmalı demek yanlıştır. İsmail Gaspıralı önderliğindeki usul-i cedid ve Usul-u Savtiye ile öğrenciler kısa zamanda okuma-yazmayı öğrenmekteler. Farklı metotlar uygulamak Kazakları Türk ve İslam dünyasından koparabilir.”⁷²

İki grup aydın arasındaki görüş ayrılığı yerleşik hayata geçilmesi meselesinde de ortaya çıkmıştır. Ceditçi aydınlar göçebe Kazak toplumunun geri kalmışlığı konusunda hemfikir olup modernleşebilmek için yerleşik hayata geçmeyi gerekli görüyorlardı. Daha da önemlisi yerleşik hayatı ananevi milli kimliklerinin (Kazaktık-

⁷¹ Ahmet BAYTURSUNOV: “Cazu Tertibi”, Aykap, Nu.4 (1912)

⁷² C.ŞUYAŞOV: “Birge Kozgalayık”, Aykap,Nu.6 (1912)

Kazak olmak) değişmesi olarak addediyorlardı. Çünkü eskiden Kazak kimliğine sahip olmak göçebelik ile özdeşleşmiş bu da Kazak tarihi ve etnik hafızasında derin bir yer tutmuştu. Ceditçi yazarlar Kazak toplumunun bir millet olarak kendilerini muhafaza etmelerinin tek yolu olarak çabuk ve kitle halinde yerleşik hayata geçme fikrini savundular.⁷³ Buna karşılık Kazak kültürünün Kazakların göçebe hayat tarzından beslendiğine inanan Batıcı aydınlar göre Kazakların yerleşik hayata geçmeleri milli kimliklerini kaybetmelerine ve Ruslaşmalarına sebep olabilirdi.⁷⁴

Bökeyhanov'a göre Rusya'nın Kazakları yerleşik hayata geçirmek istemesinin sebebi Kazakları kültürel açıdan kalkındırmak değil Kazakistan'a gelecek Rus göçmenler için yeni yerleşim alanları açmaktı. Bökeyhanov, özellikle verimli alanlara Rusların yerleştirildiğini, Kazaklara ise verimsiz arazilerin kaldığını, tarım faaliyetlerine alışık olmayan Kazakların da geriye kalan verimsiz arazide tarım yapmalarının zor olacağını vurguladı. Rusya'nın Kazaklara yerleşik hayata geçmeleri için önerdiği 15 desyatin araziye az bulan Bökeyhanov, Kazakların serbestçe hareket edebilecekleri bir statü ile Rus yönetiminin önerdiği 15 desyatin araziden daha fazlasını alarak yerleşik hayatı tercih etmelerini savundu.⁷⁵ Ahmet Baytursunov ise bu meseleyi politik ve kültürel yönden ayırt ederek Rusya'nın Kazakları yerleşik hayata geçirmek istemesinin sebebinin Rusya'nın kendi tarım ihtiyaçlarını karşılama amacına bağladı.⁷⁶ Batıcı aydınlar bu sebeplerle yerleşik hayat geçilmesi hususuna temkinli yaklaşmışlardır. Onlar yerleşik hayata geçmenin batılılaşmak için gerekli olduğuna inansalar da Rusya'nın Kazakları yerleşik hayata geçirmeye zorlamalarının altındaki sebeplere şüpheyle bakmışlardır.

⁷³ Gülnar KENDİRBAYEVA: "Alaş", a.g.m., 652.

⁷⁴ Alihan BÖKEYHANOV: Şıgarmalar, a.g.e., 20.

⁷⁵ Alihan BÖKEYHANOV: "Orınbırg 10. Febral", Kazak, Nu.2 (1913)

⁷⁶ Alihan BÖKEYHANOV: "Kazak Hem Cer Meselesi", Kazak, Nu.54 (1914)

20. yüzyılın başından itibaren Kazak aydınlarının tartıştığı meselelerden birisi de mahkemelerde uygulanacak hukuk sistemiyle alakalı idi. Ceditçi aydınlar oluşturulacak olan yeni hukuk sisteminin Kazak geleneksel hukuku yerine İslam hukukuna göre hazırlanmasını istediler. Onlara göre Rus mahkemelerinde son dönemde rüşvet gibi suiistimallerin sayısı artmıştı. Üstelik Kazakların çoğu Rusça bilmedikleri için haksızlıklara uğramakta idiler. Eğer mahkemelerde İslam Hukuku uygulanırsa yapılan suiistimallerin ve haksızlıkların önüne geçilebilecekti. Buna karşılık Batıcı Kazak aydınları Şeriat'ın hiçbir zaman Kazak sorunları olan sığır davaları ve Thanom hastalığı gibi konularda düzenleyici olmadığını, bu yüzden İslam Hukuku yerine Kazakların geleneksel kanunlarının esas alınmasını istediler.⁷⁷ Bökeyhanov, Kazaklar arasında İslam hukukunu bilen molla sayısı az olduğundan yeni hazırlanacak olan hukuk sisteminin, İslam hukuku yerine geleneksel hukuk örnek alınarak hazırlanmasını teklif etti.⁷⁸ Bökeyhanov'un başını çektiği Batıcı Kazak aydınlarının hukuk sistemi ile alakalı düşüncelerini tehlikeli bulan ceditçi aydınlara göre Kazak hukuk sisteminde adetlerin esas alınması halinde Kazaklar, Rusya'da yaşayan diğer Müslümanlardan uzaklaşacaklar, İslam'la olan bağları zayıflayacak hatta Ruslaşmaları kolaylaşacaktı.⁷⁹

Kadının sosyal hayattaki konumu ve kadın hakları konusunda her iki aydın grubu da kadınların sosyal hayattaki statülerinin yükseltilmesi gerektiğini savundular. Kazak geleneklerinin de tesiriyle Kazak kızlarının küçük yaşta evlendirilmeleri veya başlık parası karşılığında zenginlere satılmalarını eleştirdiler. Batıcı aydınlardan Mırcakıp Dulatov'nun "Bakıtsız Cemal" adlı romanında bir Kazak kızının istemediği bir kişi ile zorla evlendirilmesi ve kızın başından geçen talihsiz olayları Şeriat kurallarına bağlaması, Aykap dergisi

⁷⁷ Gülnar KENDİRBAYEVA: a.g.m., 655.

⁷⁸ Alihan BÖKEYHANOV: "Tagıda Bi hem Bilik", N.50, Kazak (1914)

⁷⁹ Bakıtcın KARATAYEV, Cihanşa SEYDALİN, Seralı LAPİN, Dosan AMANŞİN ve A.NARINBAYEV: "Kazaktardın Dini Hukuk hem Cer Cayındagı Özara Kenesterinin Korutundusu", Aykap, N.14 (1914)

etrafında birleşen Ceditçi Kazak aydınları arasında tepkiye yol açtı.⁸⁰ Dergi yazarlarının bir kısmı kadınların Şeriatın koruyuculuğu altında haklarını elde edebileceğini savunurken⁸¹ hedeflerini batı medeniyetine ulaşmak olarak belirleyen Batıcı Kazak aydınları Batı'daki kadın hakları konusundaki gelişmeleri takip etmişler Temmuz 1917 tarihinde toplanan I.Genel Kazak Kongresi'nde kadınlara erkeklerle eşit hukuki haklar verilmesini talep etmişlerdir.⁸² Sosyal hayattaki modernizasyonun dini değerler örnek alınarak ve İslam'ın yol göstericiliğinde yapılmasını savunan Ceditçi aydınların tersine Batıcı Kazak aydınları bu mücadelenin Kazak geleneklerinden taviz verilmeden Batı medeniyeti örnek alınarak yapılmasını istemişlerdir.⁸³

3.2. Kazak Aydınları Arasında Sosyalist Fikirlerin Gelişmesi

19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da gelişen sosyalist düşünceler önce Rusya'da etkisini göstermeye başladı. 20. yüzyılın başlarından itibaren de Rus ve Tatar sosyalistler vasıtasıyla Kazakistan'da yayılma imkanı buldu. Kazakistan'ın Rus siyasi suçluları için sürgün yeri olarak kullanılmasından dolayı bir çok sosyalist aydının Kazakistan'a sürgün olarak gönderilmesiyle birlikte Kazak aydınları sosyalist fikirleri ilk olarak tanıma imkanı buldular. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu bölgeye S.F. Durov, A.N Plescheev, 20. yüzyılın başından itibaren V.G. Haritanov, P. Topopkin ve Petraçevtsi gibi sosyalist aydınların sürgün edilmeleri sonucu Kazakistan'da sosyalist fikirler yayılmaya başladı.⁸⁴ Rus sosyalistlerin yanında Hüseyin

⁸⁰ Tomohiko UYAMA: a.g.m., 394.

⁸¹ A.BIDIKOV: "Ayelder Cayınan", Aykap, Nu.12 (1915)

⁸² Mircakıp DULATOV: "Calpı Kazak Svezi", Kazak, Nu.238 (1917)

⁸³ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 117.

⁸⁴ B.KUTANOV: Otanımızdın Tarihi Turalı Siyasi Engime (Almatı, 1993), 35.

Yamaşev gibi Tatar sosyalistler de sosyalist fikirlerin Kazakistan'da yayılmasında etkili oldular.⁸⁵

Sosyalist fikirlerin Kazakistan'a girmesi ve gelişmesi aynı zamanda Rusya'da eğitim gören Kazak gençleri yoluyla gerçekleşti. Çünkü sosyalist düşüncelerin Rus üniversitelerinde etkin bir şekilde tartışıldığı ve sosyalist karakterli ihtilal hareketlerinin Rusya'da yoğunlaştığı bir dönemde Kazak öğrenciler eğitim almaya başlamışlardı. Kazak öğrencilerden bir kısmı eğitim aldıkları üniversitelerde sosyalist nitelikli öğrenci faaliyetlerine katılmışlardı. Bu öğrenciler arasında Sadık Amancalov, Gumar Esengulov, Mirahmet İlyasov, Ebubekir İmanbayev, Mahmut Şolturov, Muhammetcan Bokatajev gibi isimler bulunmaktadır.⁸⁶

Sosyalizmin Kazakistan'da yayılma imkanı bulmasının bir başka sebebi de sosyalist fikirlerin milli hareketin nefes darlığı çektiği yerlerde gelişebilmesidir ki Kazak bozkırlarında da Kazak aydınlarına karşı getirilen siyasi engeller ve baskılar sonucu ortaya çıkan ümitsiz durum sosyalist fikirlerin gelişmesine imkan hazırlamıştır. Duma'nın Müslüman vekillerinin uğradıkları başarısızlıklar, 1916 yılında ki isyan sırasında Kazak milli liderlerinin barıştırmacı ve tedbirli hareketleri, aydınların bir kısmını ihtilalci muhalefete doğru itmiş milli hareketin sol yanında yavaş yavaş bir sol radikal güç meydana getirmişti.⁸⁷

1917 Şubatına kadar Rusya Müslümanları ve de Kazaklar için "Sosyalizmin" ne ifade ettiğini kesinlikle ortaya çıkarmak zordur. Zira sosyalist kelimesi 1905-1917 döneminde tümüyle "Siyasal ihtilalci grupları" içine alıyor veya sadece milli hareketin solunda bulunanları temsil ediyordu.⁸⁸ 1917 Şubat ihtilaliyle birlikte Kazakistan'da Genç Tatarlara benzer gizli yahut açık şekilde pek çok sosyalist grup ortaya çıkmaya başladı. Bunlar baştan aşağıya Rus sosyalizmi ile

⁸⁵ Nadir DEVLET: 1917 Ekim ihtilali ve Türk Tatar Millet Meclisi (İstanbul, 1998), 65.

⁸⁶ Galım AHMETOV: a.g.e, 28-35.

⁸⁷ A.BENNİGSEN ve C. QUELQUEJAY :, a.g.e., 90.

⁸⁸ A.g.e., 91.

dolmuşlardı. Kazakların Rus emperyalizminden kurtulması gerektiğini ifade eden anahtar kelimeler Kazak bozkırlarına bu kanaldan yayılıyordu. Bu dönemde Kazakistan'da ayrıca yepyeni bir kelime dolaşmaya başlamıştı. Kazak siyasal düşünce tarihinde ilk defa ortaya çıkan bu slogan yerli feodal aristokrasiye karşı yürütülecek sınıflar mücadelesini ifade etmekteydi. Söz konusu siyasi grupların bazıları sosyalist olduklarını ilan etmekle birlikte dini düşüncelerle irtibatları devam etmekteydi. Şubat ihtilalinden sonra ortaya çıkacak olan Üç Cüz siyasi hareketi bu özellikleri taşımaktaydı.⁸⁹

Özellikle 1917 Ekim ihtilalinin arifesinde Kazakistan'da genel olarak ihtilalci karakterli ve bir çoğu sosyalist kökenli işçi ve öğrenci "Birlik"leri kurulmaya başladı. Bu birliklerin kurulması sosyalist faaliyetlerin ivmesinin artmasına sebep olacaktır. Bu birliklerin kurulmasında I. Dünya savaşında cepheden geri gelen gençlerin etkisi büyük olmuştur. Cephe gerisindeki hizmetler için askere alınan gençler, Rus, Ukraynalı, ve Belarus işçilerden etkilenmişlerdi. Bolşeviklerinde etkisiyle onlar arasında da ihtilal sesleri yükselmeye başlamıştır. Cephe gerisi hizmetlere katılanlardan birisi olan E. Bekmuhammetov kendi hatıralarında: "Cephe gerisi hizmete gittiğimizde burada Bolşevizm ve Lenin'in fikirleri ile tanıştık ve Bolşevik Partisi taraftarı olduk." demektedir.⁹⁰ Bu durumu Cusupbek Aymatımov'un "Kartkoca" adlı romanı en güzel şekilde anlatmaktadır. Bu romanda cepheye çalışmaya giden Kazak genci Bolşevik fikirlerden etkilenererek Kazakistan'a dönmüştür.⁹¹

Kazak basının da sosyalist düşüncelerden etkilenen gazeteler yayınlanmaya başlamıştır. 1912 yılında önce Orda'da sonra Uralsk'da yayınlanmaya başlayan "Kazakistan" gazetesi bu tür yayınlardandır. Bu gazetede işçi hakları ve sınıf farklılıkları ile alakalı bir çok makale

⁸⁹ A.g.e., 92-93.

⁹⁰ Kenes NURPEYİSOV: Alaş hem Alaş Orda (Almatı, 1995), 112-113.

⁹¹ A.g.e., 114.

yayınlanmıştır.⁹² 1917 Ekim ihtilali ile birlikte Kazakistan'da sosyalist düşünceleri savunan gazete ve dergi sayısında hızlı bir artış olacaktır.

3.3. Sömürgeciliği Karşı Milli Düşüncelerin Gelişmesi

1905 Rus ihtilali sonucu Rusya Müslümanlarında olduğu gibi Kazaklar arasında da milli hareketler hız kazandı. Ekonomik baskılara isyanlarla karşılık veren Kazaklar, ihtilalle birlikte siyasi ve dini baskılara karşı dilekçeler göndererek barış yoluyla haklarını geri almaya çalıştılar. 1905 öncesi dönemde Sivastopol yenilgisi sonucunda II. Aleksandır'a köylüler lehine bazı iyileştirmeler yapmaya zorlayan halk hareketleri steplerdeki Kazak aydınlarını etkilemişti. Çokan Velihanov Rus sosyalist aydınlarla diyaloga geçerek Rusya hükümetinden Kazakların mahkeme işlerinde bazı muhtariyetler talep eden dilekçesini göndermiş ama Çokan'ın bu talebi sonuçsuz kalmıştı. 1902 yılında Rusya'nın Kazakistan'da yaptığı sömürge ve asimilasyon politikalarını protesto eden bildiri de Kökçetav'ın tanınmış ve nüfuzlu alimlerinden olan Molla Palas oğlu Navruzbay ve talebeleri tarafından hazırlanarak halk arasında dağıtmıştı.⁹³ 1905 öncesi dönemde Rusya hükümetinin Kazakistan'da yaptığı haksız uygulamalara ve Müslüman Kazakların Hristiyanlaştırılması faaliyetlerine karşı diğer bir protesto hareketi de Alihan Bökeyhanov, Yakup Akpayev ve Ahmet Baytursunov gibi aydınlar tarafından gazetelere makaleler gönderilerek gerçekleştirilmişti.⁹⁴ Bu protesto hareketine karşı Çarlık hükümeti, önce Kazakların arasındaki birliği bozacak tedbirler aramış daha sonra ise bu protestocu grubun önde gelenlerini tutuklatmıştır. Kazaklar arasında gelişen sömürgecilik karşıtı düşüncelerin etkisini hızla artırması Rus

⁹² Kırıkbay ALLABERGEN: Kazak Juranalistikasının Tarihi (Almatı, 1996), 38.

⁹³ Zeki Velidi TOGAN: Bugünkü Türkili, Türkistan (İstanbul, 1981), 346.

⁹⁴ Svetlana SIMAGULEVA .“ Karkaralı Petisiyası”, Kazak Tarihi, Nu.1 (1996), 47.

yönetimini, telaşlandırmış ve Müslüman din adamlarının halk üzerindeki etkisini kısıtlamaya ve yasal olmayan geleneksel dini okulların artışını önlemeye yönelik tedbirler almaya zorlamıştır. Sovyet tarihçiler bu dönemdeki protesto hareketini sosyalist aydınların sömürgeciliğe karşı tepkisi olarak değerlendirmişlerse de bu dönemde Kazakistan'da sosyalizm düşüncesi henüz emekleme döneminde olduğu için sosyalist aydınların bu hareketlerde etkisi yoktu.⁹⁵

1905 sonrası Kazak protestosu daha organize bir şekilde siyasi bir karakter kazanmaya başladı. Batıcı ve Ceditçi Kazak aydınları Kazakistan'daki Rus sömürüsüne karşı aynı hedefte birleşerek geniş katılımlı protesto hareketleri organize ettiler. Steplerdeki protesto hareketini destekleyen bir başka grup ta Rusya Türklerinin I. Kongresi'nde kurulan İttifak-ı Müslümin teşkilatı idi. Bu teşkilat Orenburg, Omsk, Semipalatinsk ve Semey gibi şehirlerde teşkilatlanarak hızlı bir şekilde güçlenmişti. Bu teşkilatın çalışmaları Kazak siyasi yaşamının şekillenmesine ve protesto hareketlerinin organize edilmesinde etkili oldu.⁹⁶

Bu tür protesto hareketlerinin en etkiliisi 1905 Haziran'ında Semey eyaleti Karkaralı şehrindeki Kuyandı panayırında 14.500 Kazak'ın katılımıyla imzalanan ve hükümete gönderilen dilekçe ile gerçekleşti.⁹⁷ Tarihe Karkaralı dilekçesi olarak geçen ve Kazak aydınlarının birleşerek Rusya hükümetinden isteklerini dile getirdikleri dilekçe 47 maddeden oluşmakta idi. Dilekçe hem Kazak dilinde hem de Rus dilinde Çar'a ve İçişleri Bakanlığı'na yazıldı. Aynı zamanda "Sın Oteçestva" ve "Russkiye Vedomosti" gazetelerinde de yayınlandı.⁹⁸ Kazak aydınları Dilekçe yoluyla hükümetten şu hakların verilmesini talep ettiler: 1-) Kazakistan'da İslam dinine karşı saldırılara ve engellemelere son verilmeli. 2-)Yerel hükümetler cami inşaatlarını ve

⁹⁵ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 110.

⁹⁶ Martha Brill OLLCOT: a.g.e., 111.

⁹⁷ Zeki Velidi TOGAN: a.g.e., 346. ; Lokman UZEL: "1905 Yılında Kazakeli'nde Başlayan Alaş Orda Partisi ve Alaş Hareketi", Dr.Baymirza Hayit armağanı (İstanbul , 1999), 269.

⁹⁸ S.SIMAGULOVA: a.g.m., 48.

Hacca gitmek isteyen Kazakların isteklerini engellememeli. 3-) Daha önce dini mahkemelerde halledilen aile hukuku ile alakalı meselelerin resmi mahkemelere sevk edilmesi durdurulmalı. 4-) İslam dininin, Ortodoks kilisesiyle eşit hukuki haklara sahip olması sağlanmalı. 5-) Misyonerlerin faaliyetlerine engel olunmalı. 6-)Kazakların elinden alınan topraklar geri verilmeli ve Rus iskanı durdurulmalı.7-)Kazakistan'daki orman, göl ve nehirlerden sadece Kazaklar faydalanmalı.⁹⁹

Alihan Bökeyhanov Karkaralı dilekçesini hazırlayan aydınları sahip oldukları düşünce bakımından şu şekilde tasnif etmiştir: “Bu dilekçenin hazırlanmasında görev alan birinci grup Rusça eğitim almış olan ve ülkenin gelişmesinin Batı medeniyetini örnek alarak Avrupa medeniyetiyle bütünleşerek olacağına inanan batıcı gruptur. Bu gruba mensup aydınlar din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olması gerektiğini savunuyorlardı. İkinci grub ise Türkçülerdir. Bunlar geleneksel muhafazakar dini eğitim almışlardı.” Bökeyhanov,Türkçü aydınların fazlalığından dolayı dilekçede İslam dini ile alakalı isteklerinin ön planda tutulduğunu söylemektedir.¹⁰⁰

1905 yılı itibariyle başlayan Kazak siyasal yaşamındaki hareketlenme sadece Karkaralı dilekçesi ile sınırlı kalmamış Kazakistan'ın farklı şehirlerinde de Kazak aydınlarının öncülüğünde Kazaklar toplanarak Rusya'nın Kazak bozkırlarında yaptığı haksız uygulamaları eleştiren ve Kazakların haklarını talep eden bildiriler yayınlarak hükümete dilekçeler gönderdiler. Bu dilekçelerden birisi de Yenisey eyaleti Lepsi şehrinde yaşayan Kazaklar tarafından 1000 kişinin katılımıyla yazıldı. Petersburg'daki hükümete yetkililerine gönderildi. Başka bir dilekçe ise Ebubekir Kerderi ve Ahmetcan Halfe Baymuhammetulı'nın önderliğinde Ural ve Turgay eyaletinde yazıldı. Bu dilekçe dini ve ekonomik olmak üzere iki bölümden oluştu. Her

⁹⁹ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 111.

¹⁰⁰ ZekiVelidi TOGAN: a.g.e., 346-347. ; Mambet KOYGELDİYEY: a.g.e., 98-99.

bölümün sonuna 22 kişi imza attı.¹⁰¹ Bu dilekçe ile Kazaklar, hükümetten İslam'ı engelleyici hareketlerin durdurulmasını, medeni hukukla alakalı sorunların Şer'i mahkemelerde halledilmesini, Kazaklara Rus göçmenlerin sahip oldukları hakların verilmesini ve Kazak topraklarındaki nehir ve göl gibi tabi zenginliklerden Kazakların istifadesine yönelik bazı kısıtlamaların kaldırılmasını talep ettiler.¹⁰²

Rusya hükümeti steplerde başlayan protesto hareketlerinin geniş kitlelere yayılmasını önlemek için bazı tedbirler almış Kazak aydınlarının talepleri karşılığında Kazakistan'da bazı iyileştirmeler yapmıştır. 17 Nisan 1905 tarihinde ilk okullarda Kazak dilinde dini eğitim verilmesine izin verilmiştir. Ama bu tür iyileştirmeler Kazakların memnuniyetsizliklerini gidermeye kafi gelmemiştir.¹⁰³

Kazak aydınları Rus politikalarına karşı giriştikleri protesto hareketlerine gelişmeye başlayan Kazak basını ve yayın faaliyetleri ile devam ettirdiler. 19. yüzyılda Rus işgali ve sömürüsüne karşı tepki gösteren halk ozanlarının yerini 20. yüzyılın başlarından itibaren tepkilerini yazmış oldukları şiirlerle ve yayınladıkları makalelerle göstermeye başlayan eğitilmiş Kazak aydınları almaya başlamıştır.

Bu aydınların başında Mırcakıp Dulatov gelmektedir. Mırcakıp, milli Kazak basınının doğması ile birlikte 1907 yılında "Serke" gazetesinde yayınladığı "Bizim maksadımız" adlı makalesinde Rus politikalarını şiddetli bir şekilde eleştirdi. Mırcakıp'ın yazmış olduğu "Uyan Kazak" adlı şiir kitabı ise Kazaklar arasında büyük bir yankı uyandırdı. "Uyan Kazak", Mırcakıp'ın 1905-1909 yılları arasında yazdığı şiirlerden oluşan bir koleksiyondur. Şiirleri, genel olarak Kazak halkının sosyal ve politik isteklerini içermekteydi. Mırcakıp "Uyan Kazak" adlı şiirinde Abay gibi Kazakların tembelliklerini, yerel yönetimlerin bozukluklarını,

¹⁰¹ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e., 96.

¹⁰² Martha Brill OLCOTT : a.g.e., 112.

¹⁰³ A.g.e., 111.

zenginlerin kendilerini düşünmelerini eleştirerek Kazakları uyanmaya davet ett.¹⁰⁴

Rus politikalarını ve din adamlarının davranışlarını inceden inceye hicveden ve uyumakta olan halkını yazdığı şiirlerle uyanmaya davet eden diğer bir Kazak aydını ise Ahmet Baytursunov'dur. Kendi karakterini ve duygularını yansıttığı şiirlerinden oluşan "Masa-(Sivrisinek) adlı şiir kitabı 20 yüzyılın başında Kazak gençleri arasında slogan haline dönüşmüştür. Baytursunov, bu kitabında yer alan "Cigan-Tergen" adlı şiirinde halkın artık uyanmasının vaktinin geldiğini belirtti. "¹⁰⁵

Bu dönemde Kazakistan'da ses getiren bir başka eserde Meşhur Cusup Köbesov tarafından yazıldı. Köbesov, "Han Ahvalı" adlı eseriyle Rus yöneticilerin ve zengin Kazak aristokratların yaptıkları haksızlık ve zulümleri şiddetle eleştirdi. Kazakların siyasi ve kültürel bağımsızlığını destekleyerek basın hürriyeti ve Kazak okullarının açılmasına izin verilmesini talep etti.¹⁰⁶

1911 yılında Aykap dergisi 1913 yılında ise Kazak gazetesinin yayınlanmaya başlamasıyla birlikte Kazak aydınları bu yayın organları vasıtasıyla Rusların Kazakistan'da yaptıkları haksız uygulamaları dile getirmeye devam ettiler. Kazak basınında gündeme getirilen meselelerin başında Kazakların Duma'ya vekil gönderme haklarının alınması meselesi, Toprak meselesi ve Kazakistan'a göç ettirilen Rus göçmenleri meselesi bulunmaktadır. Alihan Bökeyhanov, Kazak gazetesinde yazdığı Kazak halkına uyarı niteliğindeki "Üçüncü Duma ve Kazaklar" adlı

¹⁰⁴ "Közindi aş, Oyan Kazak köter bastı- Gözünü aç uyan Kazak, Yükselt başını
Ötkizbey karangıda beker castı Geçirme karanlıkta boşuna yaşını
Cer ketti, din naşarlap hal haram bop- Yer gitti, din kötüleşti, hal haram oldu
Kazagım, endi catu caramas-tı- Kakım şimdi yatma zamanı değil" Mırcakıp DULATOV:
Şıgarmaları, a.g.e., 13.

¹⁰⁵ Kazağım elim, Halkım
Kaykınıp belin- Belin eğildi
Sınuga tur tayanıp- Yağmalanmakta malın
Talavda malın- Tükenmeye başlamakta
Kanavda canın- Kanamakta malın
Aş közindi uyanıp- Uyanıp aç gözünü" Bkz; Ahmet BAYTURSUNOV: "Masa", Ak col
(Almati,1991), 79.

¹⁰⁶ Steven SABOL: Russian colonization and The Genesis of Kazak National Consciousness,
(London,2003), 66.

makalesinde Rusya'nın yaptığı haksız uygulamaları şu şekilde özetlemiştir:

“Birinci ve İkinci Duma’da Kazak halkı eyalet başına bir vekil seçmekte idi. İkinci Duma’nın kapatılmasından sonra 3 Haziran kanunu ile Kazakların Duma’ya vekil göndermeleri yasaklandı. Bundan dolayı Duma’da Kazaklarla alakalı söz söyleme ve karar verme yetkisi diğer halklara kaldı. Onlar da vermiş oldukları kararlarda Kazakları fazla düşünmediler. Mesela Yedisu, Ural, Akmola, Torgay ve Semey eyaletleri ile ilgili kanunlar çıkarttılar. Bu kanunlara göre bu eyaletteki toprakların bir kısmı Kazakların elinden alınarak devletleştirildi. El konulan bu topraklara Rus göçmenler getirilip yerleştirildi.”¹⁰⁷

Rus politikalarına karşı gelişen milli düşünceler ve tepki hareketleri gelişmeye başlayan Kazak siyasi yaşamında da kendini gösterecek, 1917 yılından itibaren toplanmaya başlayan Kazak kongrelerinde ve kurulan siyasi partilerin programlarında da yer alacaktır.

3.4. 20. Yüzyılın Başında Önde Gelen Kazak Aydınları

4.1.Ahmet Baytursunov

Kazakların tanınmış ilim ve siyaset adamlarından birisi olan Ahmet Baytursunov, 1873’te Kazakistan’ın Turgay eyaletinin Sartübek kasabasında doğdu. Kazakların önde gelen bir ailesine mensup olan babası Kazak beylerinden Ümbetey Batır’ın torunudur.¹⁰⁸ Baytursunov, ilk eğitimini köyünde okuma yazma bilen kişilerden ve Buhara’da eğitim almış bir mollanın ders verdiği köy mektebinden aldı.¹⁰⁹ Geleneksel

¹⁰⁷ KIRBALASI: “Üşünşi Duma hem Kazak”, Kazak, Nu.10 (1913)

¹⁰⁸ Ferhat TAMİR: “Ahmet Baytursunov ve 1926 Bakü Türkoloji Kongresi” 1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı, (Ankara, 1999), 115.

¹⁰⁹ Mağcan CUMABAYEV: Şıgarmaları, c.2-3, Haz.M.BAZARBAY (Almatı, 1996), 324.

eğitim veren bu mektebi beğenmediğinden babası onu 2 sınıflı Kazak-Rus okuluna yazdırdı. 13 yaşına geldiğinde babası Rusya hükümetine göre sakıncalı adam olarak görüldüğü için Sibiry'a sürüldü. Babasının haksız yere sürülmesi Baytursunov'u derinden etkiledi. Yaşadıkları bu üzüntüyü daha sonraki dönemlerinde girdiği hapisanede yazdığı "Anama Mektup" adlı şiirinde dile getirdi.¹¹⁰

Ahmet Baytursunov'un eğitim hayatını devam ettirmesinde babasının vasiyet niteliğindeki şu sözleri çok etkili olmuştur: "Oğlum, işte biz 25 yılı hüküm giyip Sibiry'a gönderiliyoruz. Yukarıdaki hükümet yetkililerine dilekçe veremedik. Eğer dilekçe verebilseydik verilen cezayı azaltırlar mıydı yoksa tamamen kaldırırlar mıydı kim bilir ? Bu nedenle zorluk görsen de aç kalsan da ne kadar horlansan da oku. Senden istediğim budur. Bizim evde bana mektup yazacak oğlum olsun."¹¹¹

Babasının vasiyetini gerçekleştirmek isteyen Baytursunov, Turgay'daki okulu bitirdikten sonra okumaya devam etmek için Orenburg'daki öğretmen okuluna yazıldı. Bu okulu başarılı bir şekilde bitirdikten sonra önceden düşündüğü gibi halk arasında Kazak çocuklarını okutmak maksadıyla Aktöbe ve Kostanay gibi şehirlerde köy okullarında daha sonra Kazak-Rus okulunda görev yaptı. 1896 yılında Omsk'da Akmola ve Semey okullarını yöneten Alekterov ile haberleşerek Omsk'a gitti. Baytursunov'un Alekterov ile görüşmesi onun sonraki hayatını derinden etkilemiştir. Bu görüşmeler sayesinde Rusya hükümetinin Kazaklara yönelik sömürge ve asimilasyon siyasetini fark eden Baytursunov, Kazakların Rus asimilasyonundan ancak eğitim yoluyla korunabileceğini anladı. Bu sebeple Kazaklar arasında eğitim faaliyetlerinin gelişmesi için ilk çalışmalarını yapmaya başladı. Omsk'tan sonra Kalkaralı'ya giden Baytursunov, bu şehirde 1896 yılından 1907 yılına kadar eğitim faaliyetlerini sürdürdü. Kalkaralı'da önce öğretmen okulunda

¹¹⁰ Muhtar AVEZOV: "Ahmet Baytursunov'un Ellinci Yaş Günü" , Çev.İbrahim KALKAN, Türklük Araştırma Dergisi (Mart ,2001), 171.

¹¹¹ Vahit TÜRK: "Kazak Aydınlanma Hareketi İçerisinde Ahmet Baytursunov ve Çalışmaları" , Türkler, Vol.18 (Ankara, 2002), 665.

sonra Rus- Kazak okulunda görev yaptı. Karkaralı'da ki son dört yılında siyasetle de uğraşmaya başladı. O yıllarda 1905 ihtilali olmuş Kazan ve Moskova ve diğer şehirlerde okumakta olan gençler arasında değişim ruhu yayılmış, milliyetçilikten bahsedilmeye başlamıştı.¹¹²

Baytursunov Karkaralı'da görev yaptığı yıllarda Çarlık hükümetinin sömürge siyasetine karşı protesto mitinglerinin düzenlenmesinde ve şikayet dilekçelerinin yazılmasında görev aldığından Karkaralı hapishanesinde bir müddet hapis yattı. Bu dönemde edebi çalışmalarına hız verdi. 1909 yılında İ.Krılov'un "Kırk Misal" adlı eserinin Kazakça çevirisini yaptı. Abay Kunanbayev'den etkilen Baytursunov bu eserin çevirisinde Kazak kültürel hayatına uygun hikayeleri tercih etmiştir.¹¹³ Aynı yıl Semey'de tekrar tutuklandı. 1910 yılında sürgün cezasına çarptırılarak Orenburg'a gönderildi. Baytursunov sürgün yıllarında ilmi ve edebi çalışmalarına devam etti. 1911 yılında şiirlerinden oluşan "Masa-(Sivrisinek)" adındaki şiir kitabını yayınladı. Kazak halkının bağımsızlık yolunda vereceği mücadelenin edebi manifestosu niteliğinde olan bu eser, Miryakup Dulatov'un yazdığı "Uyan Kazak" kitabından sonra Kazakistan'da en çok ses getiren eser oldu.¹¹⁴ "Elippe-(Alfabe)" ve "Okuv Kuralı-(Okuma Kuralı)" adlı pedagojik eserleri ise onun öğretmenlik yıllarında kazandığı tecrübenin ürünleridir. Bir süre Aykap dergisine makaleler gönderen Baytursunov Orenburg'da 1913 yılında Batıcı Kazak aydınları ile birlikte "Kazak" gazetesini yayınlamaya başladı. Gazetede baş redaktörlük görevini üstlendi.¹¹⁵ Gazetede yazdığı makalelerle halkı içine düştüğü tembellikten ve cehaletten uyandırmaya çalıştı. 1917 Şubat ihtilali döneminde Alaş Partisi'nin kurulmasında diğer Kazak aydınları ile birlikte görev aldı.¹¹⁶

Baydursunov Alaş Partisi'nin 1919 yılı Mart ayında Bolşeviklerle anlaşmasından sonra ülkesinin eğitim-öğretim işlerinde görev aldı. Bu

¹¹² Muhtar AVEZOV: a.g.m., 172.

¹¹³ Steven SABOL: a.g.e., 98.

¹¹⁴ Ahmet BAYTURSUNOV: Ak col, a.g.e., 6. ; Samırat KEKİŞEV: Ahan Turalı Akikat (Almati, 1992), 12.

¹¹⁵ Vahit TÜRK: a.g.e., 665.

¹¹⁶ Elmira DOSIMBEKOVA: "Ahmet Baturunov", Kazak Tarihi, 2 (2004),123.

alışmalarını 1929 yılına kadar devam ettirdi. 1929 yılında Sovyet rejimine karşı olduğu gerekçesi ile tutuklanarak hapse atıldı. 1934 yılında serbest bırakıldıysa da 1937 yılında tekrar tutuklandı ve öldürüldü.¹¹⁷

20. yüzyılın başında Kazakların geri kalmışlıktan ve içine düştükleri cehaletten ancak eğitim yoluyla kurtulabileceklerine inanan ve geleneksel eğitim metoduna karşı olan Ahmet Baytursunov, eğitimci kimliğinin de tesiriyle Aykap dergisi ve Kazak gazetesinde dil ve eğitimle alakalı bir çok makale yayınladı. Döneminde gelişen ceditçilik akımından etkilenen Baytursunov, Usul-i Cedit ile eğitim veren Aliye ve Hüseyniye medreselerinden mezun olan öğrencilerin her türlü ilime sahip olduklarını ve onların Kazak ilkokullarında öğretmen olarak çalışmaya layık olduklarını dile getirdi. Bununla beraber usul-i cedit ile birlikte geliştirilen usul-i savtiye'nin üzerinde değişiklikler yapılması gerektiğini, düzenleme yapılmadan uygulandığı takdirde başarısız olacağını ileri sürdü.¹¹⁸ Bu amaçla 1912 yılında yazdığı 40 sayfadan oluşan usul-i savtiye ile tertip edilen Kazakça alfabe kitabı olan "Okuv Kuralı" adlı eserini yayınladı. Bu eserinde daha önce alfabede olmayan seslileri gösteren işaretler kullandı. Kazak dilinin fonetiğine uymayan bazı Arap harflerini çıkararak yumuşak ünlüler için bazı işaretlere yer verdi. "Okuv Kuralı" adlı bu eseri, Arap alfabesine göre düzenlenmiş bir Kazakça okuma kitabı niteliğindeydi.¹¹⁹ 19. yüzyılın sonlarında alfabe ile ilgili çalışmalar yapan İbrahim Altınsarı'dan etkilenen Baytursunov'un düşünceleri bazı yönleriyle ondan ayrılmaktadır. Arap alfabesinin Kazakça için yetersiz olduğunu ve değiştirilmesi gerektiğini düşünen Altınsarı'nın tersine o bu alfabenin, Kazakların kültürel ve tarihi mirasının bir parçası olduğunu, basit değişikliklerle Kazakça yazı diline uyarlanabileceğini savundu.¹²⁰ Ahmet Baytursunov, kitabın sonraki baskılarında alfabeyi pek çok kez geliştirmiştir. 1912-15 yılları arasında kitap yedi kez baskı yaptı ve

¹¹⁷ Ferhat TAMİR: a.g.m., 115.

¹¹⁸ Ahmet BAYTURSUNOV: "Kazakça Oku Cayman" ,Akcol, a.g.e., 253.

¹¹⁹ Vahit TÜRK: a.g.m., 670.

¹²⁰ Steven SABOL: a.g.e., 104.

Kazak okullarında başarı ile uygulandı. 1915 yılında Ahmet Baytursunov üç kısımdan oluşan ve Kazak dilinin morfolojisi ve Sentaksını incelediği “Til Kural” adlı eserini yayınladı.¹²¹

Kazak dilinin gelişmesi için yaptığı çalışmaların yanında Ahmet Baytursunov bir pedagog olarak Kazakistan’da eğitimin modernleştirilmesi için çalışmalar yaptı. Eğitimci olarak çalıştığı yıllarda kazanmış olduğu tecrübe onun bu konudaki düşüncelerinin gelişmesinde en büyük etken oldu. Kazanmış olduğu tecrübe, ona eğitim konusundaki çarpıklıkları görme fırsatı verdi. Bu çarpıklıkları 1913 yılında Kazak gazetesinde yayınladığı “Nadanlık-(Cehalet)” adlı makalesinde şöyle özetledi:

“Kazakistan’ın bütün bölgelerinde verilen eğitimin seviyesi bir biriyle aynı değil. Mesela, 1912 yılında 510 bin Kazak’ın yaşadığı Turgay eyaletinde sadece 132 Kazak çocuğu okullardan eğitim alabilmekteydi. 1909 yılında 112 bin Kazak’ın yaşadığı Kostanay eyaletinde ise 6025 yetişkin Kazakça, 379 yetişkin ise Rusça okuma yazma bilmekteydi. Bunlar arasında sadece 379 kadın Kazakça, 29 kadın ise Rusça okuma yazma bilmekte.”¹²²

Eğitimin gelişmesini “para, program ve öğretmen” olmak üzere üç unsura bağlayan Baytursun’a göre eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi için gerekli mali desteğin Kazak zenginlerince karşılanabileceğini ama bu meselede zengin Kazakların gönülsüz olduklarını dile getirdi. Buna Orenburgta’ki öğretmen okulunu kazanıp da parasızlıktan dolayı okuyamayan öğrencileri örnek olarak verdi. Ona göre bu tür öğrenciler Kazak zenginleri tarafından desteklenirlerse onlar da borçlarını yurduna hizmet ederek ödeyeceklerdir.¹²³ Baytursunov, Kazak eğitim sistemine uygun yeni kitaplar ve programlar hazırlanıncaya kadar Tatarların geliştirdiği programların Kazak eğitim sistemine uyarlanarak kullanılabileceğini dile getirdi.¹²⁴ Ona göre bu öğretmenler usul-i savtiye ile eğitimi öğrendikleri için Kazak okullarında zorlanabilirlerdi. Bundan

¹²¹ Gülnar KENDİRBAYEVA: a.g.m, 656.

¹²² Ahmet BAYTURSUNOV: “Okuyucu”, Ak col, a.g.e., 254.

¹²³ Ahmet BAYTURSUNOV: “Orusça Okuyucular”, Kazak, Nu.2 (1913)

¹²⁴ Ahmet BAYTURSUNOV: “Okutucu Cayınan”, Ak col, a.g.e., 262.

dolayı bu öğretmenlerin 15 günlük seminerden geçmeleri gerekmektedir.¹²⁵

Baytursunov eğitimin yeniden yapılandırılmasına inanmış ve bu konudaki çalışmalarına ilk önce Kazak ilk okullarından başlamıştır. Ona göre Kazak ilk okullarının hükümet tarafından desteklenmesi ve uygun yaştaki bütün çocukların bu okullara gitmesi gerekmektedir. Bu amaçla Kazak gazetesinde yayınladığı “Bastavış Mektep-(İlk okul)” adlı makalesinde Rus dilinin öğrenilmesinin Rusya’nın hakimiyeti altında yaşayan milletler için önemli olduğunu ama okullarda ilk üç yıl ana dilde eğitim verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Baytursunov makalesinde İlk okullarda verilecek eğitimin nasıl olacağını şu şekilde açıklamıştır:

“ İlk üç yılda öğrenciler Arap alfabesini kullanarak Kazak dilini öğrenmeli. Sonraki iki yılda ise çocuklar Rusça’yı öğrenmeli ve Kril alfabesine iyice hakim olmalı. Köy okullarında öğretim Kazak dilinde yapılmalı. İlçelerdeki mahalle okullarında ise Rus dili kullanılmalı. İlk okulların programı okuma-yazma, din, anadil, milli tarih, aritmetik, coğrafya, imla, ve biyoloji derslerini içermeli. Bu dersler Kazak dilinde öğretilmeli. Öğretimin diğer safhası Rusça yürütülmeliydi ki bu da Rus ortaokul ve teknik liselerinin ilk sınıflarıyla uyum sağlamak içindir. Bu tür okulları bitirdikten sonra Kazak öğrencileri hem Müslüman hem de Rus okullarında eğitimlerine devam edebilirler.”¹²⁶

Hayatının uzun bir dönemini farklı Kazak şehirlerinde eğitimci olarak geçirmiş olan Batursunov, sadece eğitimle alakalı değil sosyal, ekonomik ve dini alanlarda da tahliller yapabilme imkanı buldu. Rusya’nın sömürü siyaseti sonucu halkın içine düştüğü ağır ekonomik durumu ve Kazak toplumunun her bakımdan geri kaldığını yakından müşahade etti. Ona göre halkın içinde bulunduğu iptidai durum sadece Rus politikalarından değil aynı zamanda halkın içine düştüğü tembellikten kaynaklanmaktaydı. Aykap dergisinde yayınlanan “Kazak Öfkesi” adlı öz

¹²⁵ Ahmet BAYTURSUNOV: “ Kazakşa Oku Cayınan”, Ak col, a.g.e.,253.

¹²⁶ Ahmet BAYTURSUNOV: “Bastavış Mektep”, Kazak Nu .61 (1914)

eleştiri niteliğindeki makalesinde topraklarını kaybeden halkın hükümete olan öfkesini anlamsız bulup asıl sorumlunun bizzat kendilerinin olduğunu kinayeli olarak şu şekilde anlattı:

“Hareketsiz yatan Kazakların gönlüne son zamanda yeni bir kaygı girmeye başladı. Hükümetin Kazak topraklarını Rus göçmenlere dağıtmasından dolayı endişelenmekteler. Başlarına gelen musibetin neden geldiğini anlamadan hükümete öfkelenmekteler. Her bakımdan geri kalmış olan ve tembellikten kurtulamayan Kazakların öfkelenmeye hakları var mı? Kazakların içine düştükleri tembellik geçmişten bize miras kalan bir adet. Geçmişte de topraklarını kullanmayıp para karşılığında Rus göçmenlere kiralayan Kazaklar yok mu idi? Ata yoldaşı olan tembellik ve cehalet günümüzde de bizi bırakmamakta.”¹²⁷

Baytursunov’un dikkat çektiği bir başka konu din adamların üstlendikleri misyonu kötüye kullanmalarıydı. Ona göre din adamlarının asıl görevi halkı doğru yola sevk etmek ve aydınlatmaktı. Kazak mollaların, cennet ve cehennem gibi ancak yaratıcının tasarrufunda olan kavramları kullanarak kendilerine maddi çıkar sağlamalarını eleştirel dille yazdığı şiirlerine yansıttı.¹²⁸

Yaptığı çalışmalarla Kazak eğitim sitemine ve edebiyatına sağladığı katkılar Baytursunov’u kendisinden sonra gelen kazak aydınları arasında sembol haline getirmiştir. Sovyet döneminde onun Kazak aydınları üzerinde etkisini bilen Komünist yöneticilerin sosyalist

¹²⁷ Ahmet BAYTURSUNOV: “Kazak Ökpesi”, Aykap, Nu.2 (1911)

¹²⁸ “Basında salle - Başında sarık
Avzında alla - Ağzında Allah
Moldalarga ne gamal? - Mollalara ne üzüntü?
Aldap curtı cimak mal - Aldatıp halkı biriktirmekte mal
Uçmak molda kolunda - Cennet molların elinde
Savda-sattık coulunda - Ticaret yolunda
Bergende-uçmak - Cennet molların elinde
Bermeğende-tozak - Vermezsen- cehennem
Dep üyreter halıka – diye öğretmekteler halka
Uçmaktın kiltin – Cennetin kilidini
Allanın mülkün – Allah’ın mülkünü”
Arendeğa alıppa?- Kiraya mı vermekteler”

Bkz; Ahmet BATURSUNOV: “Masa”, Akcol, a.g.e., 78.

enternasyonalizmi desteklemesi yönünde yaptıkları baskılara rağmen Baytursunov, kendi düşüncelerini dile getirmekten çekinmemiştir.

3.4.2. Alihan Bökeyhanov

Soyu Kazak hanlarına dayanan Alihan Bökeyhanov 1870 yılında Semey eyaleti Karkaralı şehrinde Tokıravin Nehri kenarındaki bir köyde dünyaya geldi. İlk eğitimini Kazak mollalardan aldı. Aldığı eğitimden tatmin olmadığı için 3 sınıflı Kazak-Rus ilk okuluna kendi isteği ile kaydoldu. İlk okulu bitirdikten sonra Karkaralı'daki 3 yıllık okulu kazandı. Bu okulu da başarı ile bitirdikten sonra 1879 yılında Karkaralı şehrinde Kazak öğrenciler için açılan okula kaydoldu. 1879 yılından 1886 yılına kadar eğitimine bu okulda devam etti. Bitirme imtihanında yüksek not alarak okuldan mezun oldu. 1882 yılında Sibir demiryolunun teknik altyapısı için açılan teknik okulu kazandı. Bu okuldan fen dersleri ve teknik derslerin yanında Rus tarihi ve Rus dili alanında da başarılı bir eğitim aldı. 1890 yılında Orman Enstitüsü profesörü Borodin'e yazdığı dilekçe karşılık gördü. 200 ruble burs almaya hak kazanarak Petersburg Üniversitesi Orman-Teknik Enstitüsü'nde yüksek öğrenime başladı.¹²⁹ Onun Petersburg'daki yılları Marksizm'in, Avrupa'da en ateşli yılları olup Rusya'da da yayılmaya başladığı döneme rastlamaktadır. Bu dönemde Bökeyhanov ihtilalci ve sosyalist düşüncelere sahip öğrenci hareketlerine katılmıştır.¹³⁰

Üniversiteden mezun olduktan sonra 1895 yılında Rusya'dan Orta Asya'ya göç eden Rus köylülerinin sosyal ekonomik durumlarının araştırılması için kurulan ekibe katılmak için başvurdu. Ama başvurusu kabul edilmedi. Bunun üzerine Ombı şehrindeki ziraat okulunda

¹²⁹ Alihan BÖKEYHAN: Tandamalı, a.g.e., 6.

¹³⁰ Alihan BÖKEYHAN: Tandamalı, a.g.e., 10.

matematik dersleri vermeye başladı. Bu dönemde sosyalist düşüncelere sahip “Stepnoy Kray” gazetesinde de makaleleri yayınlanmıştır.¹³¹

Alihan Bökeyhanov 1896 yılında Akmola, Semey ve Turgay eyaletlerindeki yer altı ve yer üstü kaynaklarının tespiti için kurulan F.A. Şerbina’nın yönettiği araştırma ekibinin çalışmalarına katıldı. Ekibin başka bir amacı ise Kazakların yerleşik hayata geçirilmesi için gerekli olan altyapının hazırlanması ve bu bölgelerin sosyal ve kültürel yapısının tespitiydi. Bu çalışmalar 1903 yılına kadar devam etti. Elde edilen sonuçlar 13 ciltlik bir eser olarak yayınlandı. Bökeyhanov’un “Pavlodorskii Uyezd” ve “Karkaralinski Uyezd” adlı çalışmaları da bu eserin içinde yer aldı. Buradaki çalışmalarının onun açısından en önemli sonucu Rusya’nın Kazakistan siyasetini yakından görmüş olmasıdır.

Bu dönemde ayrıca Rusya Coğrafya Kurumu’nun Batı Sibirya bölümüne üye seçilen Bökeyhanov’un 1898-99 yıllarında “Dala Vilayeti gazetesinde altı tane makalesi yayınlanmıştır. Onun Şerbina araştırma ekibinde yaptığı başarılı çalışmalar diğer araştırma ekiplerine katılmasına imkan hazırladı. Rusya hükümetinin sponsorluğunda Kuzey Kazakistan’daki ekonomik ve demografik yapıyı araştırmak üzere kurulan ekibe kabul edildi. Bökeyhanov, bu ekiple birlikte Turgay, Semey ve Akmola eyaletlerindeki at ve keçi besiciliği üzerine incelemeler yaptı.¹³² Bu çalışmaları döneminde ayrıca tarihi araştırmalar da yapma fırsatı bulmuştur. Orta Cüz hanı Abılay Han’ın Rusya memurlarına gönderdiği mektupların tercümelerini içeren çalışmasını Coğrafya Kurumu dergisinde yayınlattı.¹³³

Bilimsel araştırmalar amacıyla yaptığı bu seyahatleri sırasında Kazak tarihi, etnografyası, ve edebiyatı üzerinde de çalışma fırsatı buldu. Tarih alandaki çalışmaları onun siyasi alandaki mücadelesinde takip edeceği yolu belirlemesinde önemli rol oynadı. Bökeykanov, Kazak ülkesinin tarihini derinlemesine araştırdı. Küçük Cüz’ün, Orta Cüz’ün ve

¹³¹ Alihan. BÖKEYHANOV: Şıgarmalar, a.g.e., 10-11.

¹³² Alihan BÖKEYHAN: Tandamalı, a.g.e., 153-92

¹³³ Steven SABOL: a.g.e., 76.

Ulu Cüz'ün Rusya'ya katılmasının sebepleri ve 19. yüzyılın başlarında Kazakistan'daki Kenesarı ve Navrızbay ayaklanmaları üzerine yoğunlaştı. Rusya'nın baskıları sonucu ortaya çıkan milli hareketlerin başarısızlığına uğramasının sebeplerini inceleyerek kendisine dersler çıkardı. Rusya'ya karşı verilecek olan mücadelenin ancak halkın tamamının desteği ve kültürel seviyenin yükseltilmesi ile başarıya ulaşabileceğini anladı.¹³⁴

Petersburg Üniversitesi'nde eğitim aldığı dönemde Rusya'da ve Avrupa'da gelişen fikir hareketlerini yakından takip eden Bökeyhanov'un üzerinde bu fikirlerinde derin tesirleri olmuştur. Bu tesiri daha sonraki dönemlerde Fransız ihtilaliyle ilgili yazdığı makalelerde görmek mümkündür. O Fransız ihtilalinin sonunda ortaya çıkan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi ilkeleri insanlığın kurtuluşu için yegane çözüm yolu olarak görmüştür.¹³⁵

Semey bölgesinde yaptığı çalışmalar onun Abay'a olan ilgisini artırmıştır. Onun düşünce yapısının oluşmasını, Abay'ın Kazak dili ve edebiyatıyla alakalı düşünceleri¹³⁶ ile Rus istilasına karşı halk ozanlarının yazmış olduğu şiirler de etkilemiştir.¹³⁷ Abay'ın fikir dünyası ile alakalı yazdığı makale 1907 yılında Semey şehrinde Coğrafya Kurumu tarafından bastırıldı. 1910 yılında Petersburg'da A. I. Kostayanski'nin "Milli Hareket Türleri" adlı kitabında Bökeyhanov'un "Kazaklar" adlı makalesi de yer aldı. Bu makalede Bökeyhanov Kazakların yerleştikleri bölgelerin özellikleri hakkında bilgiler vermiştir.¹³⁸

1905 yılında Çarlık sömürsünü protesto etmek amacıyla yapılan mitinglerde ve dilekçelerin yazılmasında önemli rol oynayan Bökeyhanov'un faaliyetleri Rus Polis Teşkilat'ının dikkatini çekmiş ve kara listeye alınmıştır.¹³⁹ Bundan sonraki dönemde Kazakların haklarını siyasi yoldan korumak için Rusya Anayasal Demokrat Partisi(Kadet)'ne

¹³⁴ Alihan BÖKEYHAN: Tandamalı, a.g.e., 15.

¹³⁵ Alihan BÖKEYHANOV: Şıgarmalar,a.g.e., 8.

¹³⁶ A.g.e., 8.

¹³⁷ Alihan BÖKEYHAN: Tandamalı, a.g.e., 6.

¹³⁸ Kırıkbay ALLABERGEN ,Çarılkasın NUSKABAYULI: Altı Alaştın Ardaktıları, (Almatı, 1994), 40.

¹³⁹ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e., 102.

üye oldu. 1906 yılında açılan I. Rusya Devlet Duma'sına Semey'den vekil seçildi. Semey'de yapılması planlanan bölge toplantısına giderken Ombı Valisi tarafından Nisan 1906'da tutuklandığı için Duma toplantısına katılmakta gecikmiştir.¹⁴⁰ Petersburg'a geldiğinde Duma'nın Rus Çar'ı tarafından kapatılmasını protesto eden Viborg bildirisine imza koyduğu için yargılandı. 1908 yılında Semey şehrinde 3 ay hapis yattı. II. Duma seçimleri onun hapiste olduğu dönemde yapıldığı için bu seçimlere katılamadı. Hapisten çıktıktan sonra 1908'den 1915 yılına kadar fikri ve siyasi faaliyetleri sürdüreceği Samara guberniyasına sürgün edildi. Bu dönemde önce Aykap dergisinde daha sonra ise Kazak gazetesinde yazdığı makalelerle Rusya'nın Kazakistan'da yaptığı haksızlıkları ve Kazak halkının problemlerini dile getirdi. Aynı zamanda Kadet Partisi çatısı altında siyasi mücadelesini devam ettirdi.¹⁴¹ 1914 yılında gerçekleşen IV. Rusya Türkleri Kongresi'ne katılan Bökeyhanov, bu kongre sonrasında Duma'da Müslümanlar Fraksiyonu çatısı altında çalışan büroda Kazakların haklarını korumak için görev aldı.¹⁴²

1916 yılında Bökeyhanov, Samar'da ki sürgün süresi bittikten sonra Orunburg'a geldi. Siyasi faaliyetlerine burada devam etti. Kadet Partisi'nin ve Geçici Hükümetin Kazaklara otonomi vermemesi üzerine Kadet Partisi'nden ayrıldı. Tom şehrinde gerçekleşen Sibir Otonomistlerinin kongresine katıldı. Tom'daki bu siyasi faaliyetler Alaş Partisi'nin kurulmasıyla neticelenmiştir. 1917 yılı Aralık ayında Kazak Otonomisi ilan edildiğinde Alihan Bökeyhanov'da bu otonominin başkanı seçildi. Kazakistan'a Komünistler hakim olduktan sonra diğer Alaş Orda liderleri gibi suçlu muamelesi gördü. 1920-22 yılları arasında hapiste yattı. Daha sonra ise Moskava'ya sürgün edildi.¹⁴³

Sürgün yıllarında da boş durmayan Bökeyhanov, Ahmet Bayytursunov, Mırcakıp Dulatov ve Mağcan Cumabayev, gibi Kazak aydınları ile birlikte "Alka" adındaki cemiyeti kurdu. Mücadelesini bu

¹⁴⁰ Galım. AHMETOV: a.g.e., 204.

¹⁴¹ Alihan BÖKEYHAN: Tandamalı, a.g.e., 22.

¹⁴² TİLŞİLERDEN: "Büroga Kişi Civerü", Kazak, Nu.177, (1916)

¹⁴³ Alihan BÖKEYHAN: Tandamalı, a.g.e., 23.

cemiyet vasıtasıyla sürdürmeye çalıştı. Bu dönemde hem S.S.C.B.'nin merkezi basım hanesinin Kazak bölümünde yazar olarak ilmi ve edebi çalışmalarına devam etti hem de bir çok Batı klasiğinin Kazakça çevirisini yaptı. Gazetecilik faaliyetlerine de devam eden Bökeyhanov, sadece üç sayısı çıkacak olan “Temirkazık” gazetesini yayınladı. 1927 yılında merkez basım hanedeki görevine son verildi. Pantürkist ve Panislamist düşüncelere sahip olduğu iddiasıyla hapsedilen Bökeyhanov, 1927-37 yılları arasında Petersburg’da hapis yattı. 1937 yılında Sovyet yönetimi tarafından idam edildi.¹⁴⁴

3.4.3. Mağcan Cumabayev

Mağcan Cumabayev ilk eğitimini 1905 yılında Kızılyar şehrinin önde gelen zenginlerinden olan ve İstanbul’da üniversite eğitimi almış olan Muhammetcan Berişev’in açmış olduğu medreseden aldı. Bu medrese Kuzey Kazakistan’ın o dönemdeki en önemli eğitim kurumlarından birisi olup medresede Arapça, Farsça, ve Türk dilinde eğitim verilmekte, Türk tarihi ise teferruatlı olarak öğretilmekte idi.¹⁴⁵ Şiirlerinde Türk tarihinin zenginliğini işleyen Mağcan, tarih bilincini Kızılyar’daki bu medreseden almıştır. Onun edebiyata olan ilgisinin artmasında Kazak şairi Abay ve Tatarların ünlü şairi Zakir Sadıkulı Ramiyev’in eserlerinin yanında medrese eğitimi sırasında tanıştığı Sadi, Firdevs, Ömer Hayyam gibi Şark edebiyatının önde gelen isimlerin eserlerinin de büyük etkisi oldu.¹⁴⁶

Medresedeki eğitimini tamamladıktan sonra Mağcan Cumabayev, 1910 yılında medreseden arkadaşı Bekmuhambet Serkebayev ile birlikte Ufa şehrindeki Aliye Medresesi’nde eğitimine devam etti. Bu dönemde,

¹⁴⁴ A.g.e., 24-27.

¹⁴⁵ H.ABDULLİN ve K.KESENOV: Mustafa men Mağcan- Turan Elinin Danaları (Almatı, 1993), 33.

¹⁴⁶ A.g.e., 36.

Aliye Medresesi'nde önde gelen hocalar arasında Selimgerey Canturin ve Alimcan İbrahimov'da bulunmaktaydı. Mağcan, Aliye Medresesi'nde eğitim alan Suleyev, Kudiyarov, İmancanov, Orazayev, Maylin, Eşkeyev gibi Kazak siyasi ve düşünce hayatında söz sahibi olacak olan Kazak gençleri ile tanışmıştır.¹⁴⁷

Abay'a karşı büyük muhabbet besleyen Mağcan'ın Abay'la alakalı şiirleri 1912 yılında "Şolpan" adlı şiir kitabında yayınlandı. Mağcan'ın kitabını yayınlamasında onun şairlik yönünün ne kadar güçlü olduğunu fark eden Alimcan İbrahimov'un büyük desteği oldu. İbrahimov bir Kazak kızının hayatının anlatan "Kazak Kızı" adlı romanın giriş sayfasına genç Mağcan'ın yazdığı şiiri koymuştur.¹⁴⁸ Döneminde Türkçülük ve Ceditçilik düşüncelerinin temsil edildiği Aliye Medresesi'nde aldığı eğitimin Mağcan'ın fikir dünyası üzerinde etkili olmuştur.¹⁴⁹

Genç şair 1911 yılında Kızılyar'a döndükten sonra Mırcakıp Dulatov'la tanışarak ondan Rusça öğrenmeye başladı. 1914 yılında girdiği Omsk öğretmen okulundan 1917 yılında başarıyla mezun olan Mağcan, Kazak çocuklarının akademik başarılarını desteklemek için kurulan "Potanin Fonu" tarafından para ile ödüllendirildi. Potanin, Mağcan'ın geleceğin "Çokan Velihanov'u" olacağına dair tahmininde yanılmamıştır. Çünkü Mağcan Cumabayev, sadece şair olarak değil tarihçi, dilbilimci ve eğitimci olarak da Kazak aydınları arasında yerini almıştır.¹⁵⁰

Mağcan, şiirlerinde Türk kavimlerinin o dönemdeki dağılıklığını, yabancı işgali altında yaşamak zorunda kalışlarını ve bundan kaynaklanan ezikliği de anlattı. Şair mütareke yıllarında Türkiye Türklerine hitaben kaleme aldığı "Alıstağı Bavırıma-(Uzaktaki kardeşime)"

¹⁴⁷ Mağcan CUMABAYEV: Tandamalı, Haz. D.BERİMBETOV (Almatı, 1992), 6.

¹⁴⁸ H.ABDULLİN ve K.KESENOV: a.g.e., 36.

¹⁴⁹ Mağcan CUMABAYEV: Şıgarmaları, c.1 a.g.e. 9.

¹⁵⁰ Svetlana KOVALTSKAYA: a.g.m., 648.

adlı şiirinde Anadolu Türklerinin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu dile getirdi.¹⁵¹

20. yüzyılın başlarında dünyanın değişik yerlerinde yaşayan Türklerin içinde bulundukları zor durumu Tanrı'ya hitap ettiği şiirlerinde dile getiren Mağcan, "Çölde yaşayan Araplara bile peygamber ve kitap gönderdiğin halde Türk'e böyle bir lütufta bulunmadın" diyerek Allah'tan doğru yolu göstermesini istemiştir.¹⁵² Rusya yönetiminin Kazak Türklerine yaptığı haksızlıklara ve Kazakistan'ı işgaline tepkisini şiirlerine yansıtan Mağcan, şiirlerinde Ruslardan ve Türklerden bahsederken gece ve gündüz gibi sembolleri kullanmıştır. Ona göre Türkler gündüzü, Ruslar ise geceyi, karanlığı temsil etmekteydiler. Şair, "Türkistan", "Ot-(Ateş)", "Oral", "Aksak Temir Sözü", "Künşığıs" gibi şiirlerinde Türklerin eski savaşıklık ruhunu büyük bir coşkuyla överek Rusya'ya karşı verilen özgürlük mücadelesinde halkın maneviyatını yükseltmeye çalıştı.¹⁵³

Stalin döneminde Kazak aydınlarına karşı başlatılan yok etme hareketinden nasibini alan Mağcan, Sovyet mahkemelerinde yargılanmış 1937 yılında Pantürkist fikirlerinden dolayı suçlu bulunarak öldürülmüştür.¹⁵⁴

3.4.4. Mırcakıp Dulatov

25 Kasım 1885 tarihinde Turgay eyaletinin Sarıkopa ilçesinde dünyaya gelen Mırcakıp Dulatov'un babası eski usul medrese tahsili

¹⁵¹ "Alista avır azap çekken bavrım - Uzaklarda ağır azap çeken kardeşim
Kuvargan bayçeşektey kepen bavrım - Solmuş bayçeşek(lale) gibi olmuş kardeşim
Kamagan galın cavdın ortasında - Kalın düşman kuşatması altında
Köl kılıp közdin casın tökken bavrım- Göl gibi göz yaşlarını döken kardeşim"
Abdul Kayyum KESİCİ: "Bolşevik İhtilalinden Önce Kazak Türklerinde Eğitim, Kültür, ve Fikir hayatı", Türkler, Vol-19 (Ankara, 2002) 445.

¹⁵² Zeki Velidi TOGAN: a.g.e., 567.

¹⁵³ Timur KOCAOĞLU: "Mağcan'ın Şiirleirnde Güneş,Ateş ve Alev", Türk Edebiyatı Dergisi, s.243 (Ocak,1984) 36.

¹⁵⁴ Kayırcan KASENOV ve Emircan TÖREHANOV: Kızıl Kırğın, 37'-ge Apat Bolgandar (Almatı, 1994) 27.

görmüş ve genç yaşta hacca gitmiş bir kişi idi.¹⁵⁵ İlk eğitimine köyündeki medresede başlayan Dulatov'u medreseden aldığı eğitim tatmin etmeyince, babası onu medreseden alarak İbrahim Altınsarı'nın açtığı Mukan Toktabay'ın Rusça eğitim verdiği Kazak-Rus okuluna yazdırdı. Dulatov daha sonraki dönemlerde eğitim aldığı medresenin kendisi için faydalı olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: "Babam beni sekiz yaşında Tatar mollasına okumaya verdi. Hoca çok sevimsiz bir adamdı. Ondan ne kadar ders aldığımı hatırlamıyorum. Ancak hiçbir şey anlamasam da duaları Arapça aslından okumayı öğrenmiştim."¹⁵⁶ Dulatov Kazak-Rus okulunun ise gözünün açılmasına sebep olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷

1897 yılında Turgay şehrindeki Kazak -Rus okuluna giren Dulatov, bu okulda 5 yıl okuduktan sonra 1902 yılında öğretmen olarak Kazakistan'ın değişik yerlerinde çalışmaya başladı. Kazakistan'da ses getiren eserlerini bu dönemde yazdı. Onun bu en verimli çağı, Kazakistan'da siyasi hareketliliğin hızlandığı, Rusya Müslümanları arasında liberal ve milli düşüncelerin gelişmeye başladığı döneme denk gelmiştir.¹⁵⁸

İki yıl köy okullarında öğretmenlik yapan Dulatov, o sıralarda Kazak halkı arasında ismi duyulmaya başlayan ve onu her bakımdan etkileyecek olan Ahmet Baytursunov ile tanışmak için Ombı'ya gitti. Bir süre sonra Karkaralı'ya giden Dulatov, burada önceleri gizli sonradan ise açıktan açığa yapılmaya başlayan Çar aleyhtarı faaliyetlere katıldı.¹⁵⁹ 1905 yılında Rusya'nın Kazakistan'da yaptığı haksızlıkları protesto etmek amacıyla hazırlanan dilekçede onun da imzası bulunmaktadır. Bu dönemde onun fikir yapısının gelişmesinde, beraber hareket ettiği Alihan Bökeyhanov'un da büyük etkisi olmuştur. Karkaralı'da bulunduğu sırada Kadet Partisi'nin çalışmalarına katıldı. 20

¹⁵⁵ Aşur ÖZDEMİR: "Kazak Türklerinin Büyük Edibi Mırcakıp Dulatov", Bilig, s.3 (1996) 162.

¹⁵⁶ Asanbay,ASKAR: Turan Büyükleri (İstanbul, 2003), 159.

¹⁵⁷ Mırcakıp DULATOV: Şıgarmaları (Almatı,1991), 3.

¹⁵⁸ A.g.e, 4.

¹⁵⁹ Aşur ÖZDEMİR: a.g.m., 162.

Kazak genci ile birlikte delege seçilerek parti çalışmaları için Petersburg'a gitti.¹⁶⁰

Mircakıp Dulatov Kazakistan'daki Rus sömürüsüne karşı bir taraftan siyasi hareketlere katılırken diğer taraftan da bu mücadelenin fikir altyapısını hazırlamaya çalıştı. Bu amaçla 1907 yılında çıkmaya başlayan Serke gazetesinin ilk sayısında "Gençlere" adlı şiiri, ikinci sayısında da "Bizim Maksadımız" adlı makalesini yayınladı. Yazmış olduğu makalesiyle Rusya'nın Kazakistan'da yapmış olduğu haksız uygulamaları ağır bir şekilde eleştirdi. Serke gazetesinin bu makaleden dolayı kapatıldığı tahmin edilmektedir.¹⁶¹

Rusya yönetiminin Kazakistan'da uyguladığı sömürge ve asimilasyon politikalarının Kazak halkı için ne kadar tehlikeli olduğunu gören Dulatov, halkını uyarmak maksadıyla "Uyan Kazak" adlı şiirini Ufa şehrindeki "Şark" matbaasında bastırdı.¹⁶² Şiir kısa zamanda halk arasında elden ele dolaşmaya başladı. Şiirin halk arasında yayılmasında din adamları ve imamlarında büyük rolü oldu. Şiirin Kazaklar üzerindeki ne kadar tesirli olduğu Rus makamlarının yazışmalarından da anlaşılmaktadır. Mircakıp, tutuklanmadan önce dosyasını hazırlamak üzere Rusya yönetimi tarafından görevlendirilen Ombı şehri jandarma bölümü başkan yardımcısı Yüzbaşı Levanevskiy 1911 yılında yazdığı raporda: "Şiirin Rusça'ya tercüme edildiğini, ustaca yazılan şiirin tercümesinin bile çok etkileyici olduğunu, mahiyeti bakımından ise Kazakları Rus hükümetine karşı kıskırttığını, Panislamizm'i teşvik ettiğini" belirtmiştir.¹⁶³

Kitabı yüzünden polis tarafından yakın takibe alınan Dulatov, Akmolla tarafına sürgüne gönderildi ve kitabı toplatıldı. Burada resmi hizmete alınmadığından dolayı Kazak gençlerine Rusça dersler vererek geçimini sağladı. Bu dönemde edebi çalışmalarına da devam etti. Kazak edebiyatında ilk roman denemesi olan "Bakıtsız Camal"'i Kerimovlar matbaasında yayınlattı. Aykap dergisinde de yazılar yazan Dulatov, 1911

¹⁶⁰ Mircakıp DULATOV: a.g.e., 6.

¹⁶¹ A.g.e., 7.

¹⁶² A.g.e., 3.

¹⁶³ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e., 137-138.

yılında “Uyan Kazak” adlı şiirinde suç unsuru bulunduğundan dolayı tutuklandı ve 6 ay hapis yattı.¹⁶⁴ Çarlık sansürü bu dönemde o kadar şiddetli olmuştur ki Dulatov’un tutuklanma haberi yayınlandığı için Aykap dergisine 300 ruble Vakit gazetesine 100 ruble ceza kesilmiştir.¹⁶⁵

Hapisten çıkan Dulatov Orenburg’da sürgün hayatı yaşayan Ahmet Baytursunov’nun yanına giderek Kazak gazetesini çıkarmaya başlamışlardır. Nisan 1918 tarihine kadar yayınlanacak olan gazetede edebiyat, tarih, medeniyet ve siyasi konularda makaleler yazdı. 1917 yılında Kazak gazetesinde yayınladığı “Tarihi Yıl” adlı makalesinde Kazak halkının kısaca tarihçesini anlattı. Kazakların Kalmuklarla savaşı ve Rusya’nın hakimiyeti hakkında bilgiler verdi.¹⁶⁶

Alaş Partisi çatısı altında siyasi faaliyetlerini devam ettiren Dulatov, Alaş Orda milli hükümetinde de görev almıştır.¹⁶⁷ Bolşeviklerin Kazakistan’a hakim olmasından sonra Taşkent’te yayınlanan “Ak Col” gazetesinde çalışmaya başladı. 1921 yılında Semey’e giderek buradaki mahkemede hakim olarak çalıştı. 1922 yılında tekrar tutuklandı ve hapse atıldı. Bökeyhanov ile birlikte hapisten çıkartılarak Orenburg’a gönderildi. Orenburg’da Kazak Eğitim Enstitüsü’nde hoca olarak göreve başladı. Aynı zamanda da “Enbekşi Kazak” gazetesinde de yardımcı redaktör olarak çalıştı.¹⁶⁸ 1922 yılında iki bölümden oluşan “Esep Kuralı-(Hesap Kitabı)” adlı kitabını Taşkent’te bastırttı. Yine bu yıllarda “Balkiya” adlı dört perdelik bir piyes yazdı.¹⁶⁹ 1925-30 yılları arasında Sovyetler Birliği genelinde olduğu gibi Kazakistan’da da milli bağımsızlık görüşlerini savunan ve bu yönde mücadelelerini sürdüren ileri görüşlü aydınlar “Halk Düşmanı” olarak ilan edilmiş ve onlara karşı Merkez Komite’nin desteği ile Komünist Partisi tarafından tahkikat başlatılmıştı. Tahkikata uğrayanlar arasında bulunan Dulatov, 1930’da tutuklanarak idama mahkum edildi. Bu karar daha sonra 10 yıllık hapis cezasına

¹⁶⁴ Mircakıp DULATOV: a.g.e, 9.

¹⁶⁵ A.g.e., 9.

¹⁶⁶ MADİYAR: “Tarihi Cıl” Kazak, Nu.212 1917

¹⁶⁷ Mircakıp DULATOV: a.g.e., 10.

¹⁶⁸ A.g.e., 12.

¹⁶⁹ A.g.e., 13.

çevrilmiştir. Dulatov 5 Ekim 1935'de Solovetsk sürgün kampında vefat etmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti 4 Kasım 1988 tarihli kararı ile suç kanıtı olmadığından itibarı geri verilmiştir.¹⁷⁰

20. yüzyılın başında Kazak düşünce hayatında önemli bir yere sahip olan Dulatov, eserlerinde Kazak topraklarına Rus göçmenlerin yerleştirilmelerinden dolayı ağır ekonomik şartlar altında ezilen Kazakların içine düştüğü sıkıntılı durumu dile getirmeye çalıştı. Rusya'nın sınırlandırmalarının olmadığı Kazak Hanlığı dönemindeki Kazakların mutlu hayatlarından ve adetlerinden geçmişe özlem duyarak bahsetti. Aynı zamanda Kazakların içinde bulunduğu dağınıklık ve geri kalmışlığın sebebini eleştirel gözle inceledi. İçine düşülen kötü durumun sebebini, Kazaklar arasında birlik olmamasına ve halkın tembelliğine bağladı.¹⁷¹

Rus göçmenlerin Kazakistan'a yerleştirilmesini eleştirmesine rağmen göçmenlerin yaptıkları tarımsal faaliyetleri överek Kazaklara örnek gösteren Dulatov, Rus teknolojisi ve biliminin Kazakistan'da bilimin gelişebilmesi için fırsat olduğunu savundu. 20. yüzyılın başındaki teknolojik gelişmeleri takip eden Dulatov telefon, araba, gramofon, telgraf gibi teknolojik aletlerin icat edildiğini bunlardan faydalanmanın gerektiğini, bu gelişmeler olurken Kazakların bu gelişmelerden habersiz kalmasının acı verici olduğunu dile getirdi.¹⁷² Kalkınmanın anahtarı olarak İslami ilimlerin yanında Rus ve Avrupalı bilim tekniğinin öğrenilmesini gören Dulatov, Kazak gençlerine halkın faydası için Batı'da gelişen bilimi öğrenmelerini ve bilgilerini halkla paylaşmalarını tavsiye etti.¹⁷³

Kazakları Batı medeniyetini öğrenmeye teşvik eden Dulatov, aynı zamanda Kazak bozkırlarında İslam'ın gelişmesine önem verdi. Kazakistan'da İslam'ın gelişmesi ve İslami eğitim veren medreselerin yeniden düzenlenmesi için bir takım çözüm önerileri sundu. Onun bu

¹⁷⁰ Gulzhanat SAKENOV: Kazakistan'daki "Alaş" Milli Kurtuluş Hareketi ve Türkiye'deki Milli Kurtuluş Hareketi ile Mukayesesi (1917-1923) (İstanbul, 2002) 52., (Yayınlanmamış doktora tezi)

¹⁷¹ Mircakıp DULATOV: "Kazak Halkının Buringı hem Buggingı Hali", Şıgarmaları, a.g.e., 20-24.

¹⁷² Mircakıp DULATOV : "Huner menen Hasıl Bolgan Nerseler", Şıgarmaları, a.g.e., 25-27.

¹⁷³ Mircakıp DULATOV: "Nasihah Gumumiya", Şıgarmaları, a.g.e., 58-63.

konu hakkındaki düşünceleri şu şekildedir: 1-)Kazaklar, Müftülüğe bağlanmalı ve Müftülerde seçimle ve imtihanla göreve başlamalıdır. 2-) Her eyalet ve her şehirde Müslüman din adamları görev yapmalı ve bu din görevlileri Rusça bilmeseler de İslam'ı iyi bilen kişilerden seçilmeli, halkın nikah, boşanma, miras gibi şeriatın medeni hukuk alanındaki hükümlerini iyi bilmeleri gerekmektedir. 3-) Medreselerde iki tane molla olmalı. Bunlardan birisi Arapça diğerinin ise Rusça eğitimi pedagojik kurallara uygun olarak verebilecek seviyede bilgiye sahip olmalıdır. 4-) Bu eğitimciler 5 yılda bir seçimle göreve gelmeli. Aylıkları zemstvo(yerel yönetim) tarafından ödenmelidir. 5-)Mescit ve medreseler için vakıf kurulmalıdır.¹⁷⁴

Medreselerde eğitim veren mollaları şiddetli şekilde eleştiren Dulatov, geleneksel medreselerde verilen eğitimin günün şartlarına kafi gelmediğini bu medreselerde eğitim veren mollalarında yetersiz olduklarını belirtti.¹⁷⁵

Geçmişten kalan ve terk edilmesi gereken bir çok adetin varlığından söz eden Dulatov'a göre bu adetlerin başında beşik kurtmesi gelmekteydi. Kazak aileleri, çocukları doğar doğmaz evlenmeleri için anlaşmakta, çocuklar büyüdükleri zaman birbirlerini sevmeseler veya başka birilerini sevseler bile evlenmek zorunda kalmaktaydılar. Kurulan ailede kısa bir zaman içinde geçimsizlikler başlamakta idi. Kazakların bir diğer kötü alışkanlığı da başlık parası idi. Bu adete göre yaşları 60-70'e gelmiş olan Kazak erkekleri karıları öldükten sonra genç kızlarla onlar istemeseler bile babalarından para karşılığında satın alarak evlenmekteydiler. Parası olmayan Kazak gençlerinin ise maddi imkanları olmadığından dolayı evlenememekteydiler. Kazakların terk edilmesi gereken diğer adetleri ise ölen bir kişinin eşinin ölen kişinin erkek akrabası ile evlenmeye zorlanması ve Şeriatta olmadığı halde Kazak erkeklerinin birden fazla kadınla evlenmeleri idi. Dulatov, Tatarların evlilikle alakalı adetlerinin Kazak adetlerinden farklı olduğunu onların

¹⁷⁴ Mircakıp DULATOV: "Kazak Halkına Dini Bir Vagız", Şıgarmaları, a.g.e., 34-36.

¹⁷⁵ A.g.e., 36.

kızlarını genç yaşta zorla evlendirmediklerini veya para karşılığında sevmedikleri insanlara vermediklerini, hepsinden önemlisi Tatarların kızlarının eğitimlerine önem verdiklerini dile getirerek bu konularda Tatarların örnek alınması gerektiğini vurguladı.¹⁷⁶

“Bakıtsız Camal” adlı eserinde Kazak kızlarının 20. yüzyılın başında eski adetlerin tesiriyle içinde bulundukları zor durumu edebi bir şekilde dile getiren Dulatov’a göre Nikah esnasında da Mollaların kızların rızasını almadan nikah kıydıklarını, bunun günah mı, sevap mı olduğunu düşünmediklerini dile getirdi. Ona göre Kazaklar bu tür eskimiş adetleri bıraktıkları takdirde Kazaklar arasındaki münakaşalar sona erecek, herkesin sevdiği kişiyle evlenmesiyle mutlu Kazak ailelerinin temeli atılacaktı.¹⁷⁷

Dulatov, Kazak sosyal hayatında ve eğitim siteminde yapılacak olan yenilik hareketlerine İslam’ın engel olmadığını hatta ancak İslam’ın teşvik edici gücü kullanılarak bu yeniliklerin yapılabileceğini düşündü. Bu amaçla yenilik hareketlerinde toplumun da desteğini kazanabilmek için İslami kavramları kullanmaya özen gösterdi. Bu yönüyle döneminde gelişen ceditçilik düşüncesinden etkilenmiştir. Bazı eserlerinde bu etki açık bir şekilde görülmektedir. “Balkiya” adlı piyesinde, bir Kazak köyüne eğitim vermek amacıyla gelen ceditçi düşünceye sahip bir öğretmenin Kazakları aydınlatmak için verdiği mücadeleyi, karşılaştıkları problemleri ve eski usulde eğitim veren mollaların İslam dinini yanlış anlatarak halkı kandırdıklarını, İslam’ı kendi çıkarları için kullandıklarını anlattı. Dulatov’a göre mollalar halktan İslamiyet’i kullanarak zekat adı altında para toplamakta, bu paraları kendi rahatları için kullanmakta ve zenginleşerek birden fazla kadınla da evlenmekteydiler. Toplanan bu paralarla Kazaklar, kendilerine ait okullar açarlarsa hem Rusya’nın uyguladığı Hristiyanlaştırma siyasetinin önüne geçilebilir hem de Kazaklar milli şuurlarını kazanabilirlerdi.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Mircakıp DULATOV: “Cesir Dağvaları Hakında”, Şıgarmaları, a.g.e., 50-55.

¹⁷⁷ Mircakıp DULATOV: “Bakıtsız Camal”, Şıgarmaları, a.g.e., 127-165.

¹⁷⁸ Mircakıp DULATOV: “Balkiya”, Şıgarmaları, a.g.e., 165-191.

Batılılaşmak için Rusça'nın öğrenilmesi gerektiğini savunan Dulatov, Milli varlığın devam ettirilebilmesi için de Kazak dilinin asla ihmal edilmemesi gerektiğini belirtti. Ona göre İnsan nerede okursa okusun kendi ana dilini bilmesi gerekiyordu. İlk mekteplerde alınan eğitim çocukların terbiyesi için çok önemli olduğundan ilk mekteplerde ana dilde eğitim verilmesi gerekmektedir. Ana dilde eğitim alan çocuk milli ruh kazanacak ondan sonra eğitimine hangi milletin okulunda devam ederse etsin milli ruhunu asla kaybetmeyecekti.¹⁷⁹

20. yüzyılın başında Batıcı Kazak aydınları arasında önemli bir yere sahip olan Dulatov, yazmış olduğu eserlerle uyuyan bir halkı uyandırmaya çalıştı. Düşünceleri kendi döneminde olduğu kadar kendisinden sonraki Kazak aydınlarına da rehber oldu.

3.4.5. Muhammetcan Seralin

20. yüzyılın başında Kazakistan'daki ceditçi hareketin sembol isimlerinden olan Muhammetcan Seralin, 1872 yılında Turgay eyaletinin Kostanay şehrinde dünyaya geldi. Daha üç yaşındayken kaybettiği babası Serali, tanınmış bir halk ozanı idi. Babasının ölümünden sonra aslen Tatar olan annesi ile birlikte Troisk'a göç etti. Troisk'ta kendilerine maddi destek sağlayan tanınmış Tatar tüccarı Molla Ahmet Yauşev'le kurmuş olduğu yakın münasebetler Seralin'in fikir dünyasında etkili oldu. Çünkü bu dönemde Yauşev'in evi tanınmış yenilikçi aydınların toplandığı bir yerdi. Seralin, Tatarlar arasında gelişen yenilikçilik düşünceleri ile ilk kez bu evde tanıştı.¹⁸⁰

Seralin ilk eğitimini tamamladıktan sonra Troisk'taki Resuliye medresesinde eğitime devam etti. Ceditçi düşüncelerin onun fikir

¹⁷⁹ Mircakıp DULATOV: "Mugalimderge", Şıgarmaları, a.g.e., 237-239.

¹⁸⁰ Steven SABOL: a.g.e., 120.

dünyasına yer etmesinde medresede aldığı eğitimin büyük rolü oldu. Çünkü Seralin, bu dönemde yenilikçi Tatar aydınların özellikle de Şehabettin Mercani'nin eserlerini okudu. Sosyal,dini ve kültürel kimliği koruyarak Batı'da gelişen ilim ve fennin alınabileceğini bunun da en güzel yolunun Rusça öğrenmekten geçtiğini savunan ceditçi aydın Mercani'nin eserlerinin¹⁸¹ Seralin üzerinde büyük etkisi oldu. Seralin medresede eğitimini tamamladıktan sonra Kostanay'daki Kazak-Rus okulunda eğitimine devam etti. Bu okulu da bitirdikten sonra Turgay eyaletinin Irgız şehrinin uzak köylerinin birinde kendi okulunu açarak Kazak çocuklarına yeni usulde eğitim vermeye başladı.¹⁸²

Seralin bu dönemde bir taraftan da edebi çalışmalarına devam etti. Şiirlerinden oluşan "Top Cargan" adlı şiir kitabını 1900 yılında tamamladı. Kitabını ancak 1903 yılında bastırabildi. Top Cargan isimli bir atın başından geçen olayları konu alan şiirlerinde Sultan Kenesari'nin başkaldırı hareketini tasvir etti. Kenesari'yı kendi zenginliğini artırmak için mücadele eden diktatör olarak anlatmıştır. Seralin ikinci şiir kitabı "Gulkaşıma"yı 1901 yılında yazdı. İkinci eserinde Kazak halkı arasında yaşatılan gereksiz adetleri eleştirdi. Rusya'da yaşayan Müslümanların geri kalma sebeplerini sorguladı.¹⁸³ 1903 yılında Troisk'a dönen Seralin burada bir taraftan Yauşev'e ticari faaliyetlerinde yardımcı olurken diğer taraftan da döneminde çıkan gazete ve kitapları okuyarak fikir dünyasını zenginleştirdi. Onun fikir hayatının gelişmesinde Gaspıralı'nın da etkisinin olduğunu Gaspıralı'nın ölümüyle alakalı yazdığı "Yeri Dolmayan Ölüm" adlı makalesinden anlaşılmaktadır. Makalesinde Gaspıralı'yı Rusya Müslümanlarını uyandıran ilim adamı olarak tarif eden Seralin, kendisinin de onun eserlerini okuduğunu ve etkilendiğini yazmıştır.¹⁸⁴

¹⁸¹ Ayşe Azade RORLİCH :The Volga Tatars : A Profile in National Resilience (California,1986) 88.

¹⁸¹ Steven SABOL: a.g.e., 122.

¹⁸² Muhtar AVEZOV: Adebıyat Tarihı (Almatı,1991), 152-155

¹⁸³ Steven SABOL: a.g.e., 124

¹⁸⁴ Muhammetcan SERALİN: "Ornu Tolmastay Ölüm", Aykap, N.17 (1914)

Seralin ticaretle uğraştığı dönemde Kazak bozkırlarını gezme fırsatı buldu. Seyahati sırasında Rus sömürü ve iskan politikasının Halk üzerindeki olumsuz etkilerini müşahade etti. Aynı zamanda bu seyahatleri sırasında Kazakistan'a sürgün olarak gelmiş olan Rus sosyalist aydınlarla ve Rus sosyal demokrat partilerin programları ile tanışma fırsatı buldu. Sosyalist aydınlarla kurduğu ilişkiler 1905 yılından sonraki siyasi hayatında etkili oldu. İhtilalci Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin Kostanay'daki örgütlenmesinde rol alarak bu bölgedeki sürgün sosyalist aydınlarla olan diyalogunu geliştirdi. 1905 ihtilaliyle birlikte gelişen özgürlük ortamında Seralin, Toisk'ta Kazak gazetesinin yayınlanmasına öncülük etti. Fakat gazete birinci sayısından sonra Rus yöneticiler tarafından kapatılmıştır¹⁸⁵. Rusya'nın Kazakistan'da uyguladığı sömürge asimilasyon siyasetine karşı rejim aleyhtarı Sosyal Demokrat Parti çatısı altında mücadele etti. Partinin ilk seçimlerinde Kostanay bölgesinden Duma için aday seçildi. Seralin, parti çalışmaları sırasında Rusya'nın Kazakları Hristiyanlaştırma siyasetini şiddetle eleştirmiştir.¹⁸⁶

20. yüzyılın başından itibaren İdil-Ural bölgesinde basın-yayın hayatındaki gelişmelerden etkilenen Seralin, Kazak basın yayın hayatında önemli bir yere sahip olan Aykap dergisin çıkartılması için Rus yetkililerden izin alarak 1911 yılında Aykap dergisini yayınlamaya başladı.¹⁸⁷ 1915 yılına kadar yayınlanan dergide tarih, edebiyat ve dil üzerine bir çok makale yayınladı. Yazdığı makalelerle Kazakların kültürel kalkınmasını Rusya'da yaşayan diğer Türk halkları ile birlikte gerçekleştirmesini savundu.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Bu gazete Ahmet Baytursun ve arkadaşları tarafından Orenburg'ta yayınlanan Kazak gazetesinden önce Kazak adıyla 1907 yılının Mart ayında Troisk şehrinde çıkarılmaya başlanmıştır. Gazete Rusya'daki Sosyalist hareketlerden etkilendiğinden dolayı Sosyalist bir karaktere sahipti. Gazetenin Çarlık sömürsünü eleştiren yazılardan dolayı kapatıldığı tahmin edilmektedir; H. BEKHOCİN : Kazak Baspasözü Tarihının Oçerki, (Almatı, 1981), 40.

¹⁸⁶ Steven SABOL: a.g.e., 124-125.

¹⁸⁷ Allabergen, KIRIKBAYEV , Carılıkasın NUSKABAYULI ve Fezolla ORAZEV: a.g.e., 47.

¹⁸⁸ Muhammetcan SERALİN: "Emle meselesi", Aykap, N.4 (1914)

¹⁸⁸ Steven SABOL: a.g.e., 130.

Aykap dergisinin kapatılmasından sonra bir süre yerel idarelerde görev alan Seralin, Şubat ihtilalinden sonra gelişen ve Alaş Orda siyasi hareketine davet edilse de o bu teklifi kabul etmedi. Çünkü Rusya’da yaşayan diğer Türk halklarından bağımsız kültürel otonomi kurmak isteyen Alaş Orda liderlerinden farklı olarak Seralin, Kazakların ancak diğer Türk halkları ile birlikte kültürel kalkınmalarını sağlayabileceklerini, Ruslaştırma siyasetine karşı koyabileceklerini düşünüyordu.¹⁸⁹

Seralin Bolşevik ihtilalinden sonra gazetecilik faaliyetlerine devam etti. 1919 yılında Kazak Sosyalist İhtilal Komitesi yönetimine üye seçildi. Sosyalist hükümetin Kazakistan’daki sesi olan “Uçgun” gazetesinde editörlük görevi yürüttü. 1923-26 yılları arasında ise, “Avıl” gazetesinin editörlüğünü yaptı. Seralin, bu dönemde de Türk dünyası ile alakalı düşüncelerini gazete aracılığıyla dile getirmeye devam etti. Avıl gazetesinde yayınladığı “Türkiye Cumhuriyeti” adlı makalesinde Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu Türklerinin Avrupa siyasetçilerine karşı başarılı bir mücadele vererek Türkiye Cumhuriyetini kurduklarını duyurarak halifeliğin kaldırıldığını düşünen ve üzülen Kazak halkına, halifeliğin hala devam ettiğini şu şekilde duyurdu: “Türkiye Cumhuriyetinin ilanı bir kısım dindar Kazak halkını endişelendirdi. Çünkü onlar Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Halifeliğin de kaldırıldığını düşündüler ve şunları söylediler; ‘Bu nasıl iş Türkiye’nin halifesi Abdülhamit’in, Abdülaziz’in torunuydu. Müftü Cuma namazında halife adına dua etmekteydi. Şimdi bu cumhuriyet nereden çıktı. Halifeliği kaldırabilir mi?’ Bu endişelerin cevabı şudur: Dünyadaki bütün Müslümanların başı olan halife aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin de sultanıydı. Türkiye Cumhuriyetinin ilanı saltanat kaldırıldı. Ama halifelik hala devam etmekte. Şimdi halife dünya işlerine karışmamakta”.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Seniya NISANOVA: “ M. Seralin Türki Halıktarı Turalı”, Kazak Tarihi, Nu.5 (Almatı, 2004), 72.

¹⁹⁰ A.g.m., 72.

20. yüzyılın başında Kazakistan'da ceditçi düşüncenin en önemli temsilcilerinden olan Seralin 1925 yılında sağlığının kötüleşmesinden dolayı aktif gazeteciliği bırakarak memleketi Kostanay'a döndükten sonra burada 1929 yılında vefat etti.

IV. BÖLÜM

KAZAK MİLLİ BASINININ DOĞMASI VE TARTIŞILAN FİKİRLER

4.1. 1905 İhtilali Sonrası Kazak Milli Basınının Doğması

Kazakistan'da 19. Yüzyılın son çeyreğinde resmi nitelikli gazetelerin yayınlanmasıyla birlikte basın- yayın hayatı başlamıştı. Bu dönemde devletin resmi basın faaliyetlerinin dışında bir takım özel girişimler de oldu. Bu alandaki ilk müteşebbis 1879 yılında Kazak dilinde "Kazak" adıyla gazete çıkarmak için Orenburg Genel Valiliğine başvuran İbrahim Altınsarıdır. Altınsarı'nın bu isteği İçişleri Bakanlığı izin vermediği için reddedilmiştir. Böylelikle İbrahim Altınsarı tarafından çıkartılacak olan "Kazak gazetesi" daha yayın hayatına başlamadan son bulmuştur.¹ 1905 ihtilali sonucu doğan hürriyet havası basın alanında da hissedilmiş ve Kazakistan'da milliyetçi, liberal, sosyalist ve muhafazakar görüşlü gazete ve dergiler yayınlanmaya başlamıştır.² Kazakistan'da yayınlanan ilk milli yayın organı "Serke" gazetesidir. Bu gazeteyi diğer yayın organları takip etmiştir.

4.1.1. Serke Gazetesi

Kazakların ilk milli gazete denemesi olan Serke gazetesi 1907 yılında Abdürreşid İbrahim'in Petersburg'ta çıkardığı "Ülfet" ³ gazetesine

¹ Kırıkbay ALLABERGEN: Altı Alaştın Ardakıları (Almatı, 1994), 13.

² Dosalı SALKINBEK : " Tavelsizdikke Deyingi Kazak Baspasözü" Kazak Tarihı, 4 (2004) 114.

³ "Ülfet" gazetesi Abdürreşit İbragimov tarafından Aralık 1905'te Petersburg'ta çıkarılmaya başlamıştır. Gazetenin mühim yazarlarından biri Musa Carullah Bigiyev'dir. Dini meselelere

olarak Kazak aydınlarının ve Petersburg'ta okuyan Kazak öğrencilerin katkıları ile yayınlanmaya başladı. Muhafazakar bir görüşe sahip olan Ülfet gazetesine ek olarak çıkarıldığı için Serke gazetesi de muhafazakar bir politikaya sahipti. Ülfet gazetesi redaktörünün “Necet” isimli elyazmalarında Serke gazetesi ile alakalı verdiği bilgiye göre Serke gazetesi 28 mart 1907 yılında Ülfet gazetesinin 67.sayısına ek olarak yayınlanmıştır.⁴

Gazetenin baş redaktörü Ş.Koşcugulov yazdığı makalesinde Serke'nin manasını: “Boran içinde bırakan, ayılmaya meyilli” şeklinde izah etmiştir.⁵ Gazetenin ilk sayısında Kazak aydını Mircakıp Dulatov'un “Gençlere” adlı şiiri ve “Bizim Amacımız” adlı makalesi yayınladı.⁶ Dulatov şiirinde 20. yüzyılın başında her alanda geri kalan Kazakları derin bir uykuya yatmış olan insana benzeterek; bütün ümidinin Kazak gençlerinde olduğunu ve Kazak gençlerinin öncülüğünde Kazakların içinde bulundukları gafletten uyanabileceklerini dile getirdi.⁷

Dulatov yazmış olduğu “Bizim Maksadımız” adlı makalesinde ise Rusya hükümetinin Kazak halkına yapmış olduğu haksızlıkları ve hükümet memurlarının yaptığı zorbalıkları ağır bir şekilde eleştirdi. Bununla birlikte Rusya'nın verimli Kazak topraklarına Rus göçmenleri yerleştirme siyasetine karşı çıkarak Rus hükümetinin yapmış olduğu bütün haksızlıkları şu şekilde dile getirmiştir:

“Rusya'nın hakimiyeti altındaki Kazak halkının bir hukuk sistemi yoktur. Rus yöneticiler Kazak halkından topladıkları vergileri istedikleri gibi kullanmaktadırlar. Kazak halkının inançları ile ilgili kitapların yayınlanmasına izin verilmemektedir. Hükümetin Rusya'da sayısı artan

ağırlık veren bu gazete, Osmanlı halifelisine de sempati ile bakıyordu. Bkz; Nadir DEVLET: Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (Ankara,1999), 168.

⁴ Uşkıltay SUPHANBERDİNA ve S.DAMİROV: Aykap (Almatı,1995), 20.

⁵ A.g.e., 20.

⁶ Mircakıp DULATOV: Şıgarmaları Haz. Marat ABSEMETOV ve Gülnar DULATOVA (Almatı, 1991), 9.

⁷“Nayza menen Türtse- Süngü ile dürtüselde
Catırsın, Kazak oyanbay- Yatıyorsun Kazak uyanmadan
Munşa kalın uykunu –Bu kadar derin uykudan
Berdin bizge, oy alla-ay- Verdin bize düşünce ah Allahım” ; Mircakıp DULATOV: a.g.e., 37.

köylülerden kurtulmak için bu köylüleri Kazak topraklarına göndermeleri sonucu verimli Kazak toprakları Kazakların ellerinden çıkmaktadır. Ama zengin Kazaklar eski statülerini devam ettirmektedirler. Duma'nın kapatılması üzerine bunu protesto edenlerin çoğu hapse atıldı veya öldürüldü. Bu hapsedilenler arasında bizim Kazaklardan da bir çok genç bulunmaktadır.”⁸

Yayınlanmaya başladıktan kısa bir zaman sonra gazete merkezi polis tarafından basılarak gazete yöneticileri tutuklanmıştır. Buna sebep olarak Serke gazetesinin Kazak halkını Rus Hükümeti'ne karşı kışkırttığı gösterilmiştir.⁹

4.1.2. Kazakistan Gazetesi

Kazakistan gazetesi 1912 yılı Mart ayında önce Han Orda'da sonra Uralsk'da Rusça ve Kazakça olarak yayınlanmaya başladı.¹⁰ Gazetenin yayınlanması aşamasında Azerbaycanlı tüccar Zeynalabidin Tagiyev ve Cihangir Han'ın torunu Şengerey Sultan maddi destek vermişlerdir. A.N. Şelkova'nın Egemen matbaasında basılan gazetenin baş redaktörü Elevsin Byorin'di.

Kazakistan gazetesinin baş redaktörü Elevsin Byorin Rusya'nın sömürü siyasetine karşı eleştiri niteliğinde yazılan makaleleri hiç değiştirmeden yayınlamıştır. Elevsin kendi makalelerinde ise Kazakistan'daki sosyal,siyasi ve ekonomik problemler hakkında çözüm önerileri sunmuştur.¹¹

⁸ Mircakıp DULATOV: “Bizdin Maksatımız”, Şıgarmaları, a.g.e., 211-212.

⁹ Uşkiltay SUPHANBERDİNA ve S.DAMİROV: a.g.e., 20.

¹⁰ Nadir DEVLET: Rusya Müslümanlarının Milli Mücadele Tarihi, a.g.e., 201.

¹¹ Kırıkbay ALLABERGEN,Carılkasın NUSKABAYULI ve Fezolla ORAZAY: Kazak Curnalistikasını Tarihi (Almatı, 1996), 32.

Kazak basın tarihi üzerine araştırmalar yapan H.Bekhocin Kazakistan gazetesi yöneticilerinin Kazakistan Demokratik Cumhuriyeti kurarak bütün Kazakların yaşadıkları yerleri birleştirmeyi hedeflediklerinden dolayı gazeteye Kazakistan ismini verdiklerini belirtmektedir.¹² Kazak halkının sosyal ve kültürel alanlarda içine düştüğü iptidai duruma çözümler arayan gazete yönetimi, Rusya genelinde gelişen sosyalist hareketlerden etkilenmiştir.¹³ Bu etkiyi gazetede yayınlanan makalelerde görmek mümkündür. Komünistlerin Kazakistan’a hakim olmasından sonra Kazakistan’da kurulan Komünist Hükümet’te görev almış olan Seyitkali Mendeşev, Gumar Karaşev ve Elevsin Byorin’in gibi Kazak aydınları gazetede işçi hakları, sınıf farklılıklarıyla alakalı bir çok makale yayınlamışlardır. Bunlar arasında 1912, 24 Nisan, “Urkit Fabrikası İşçileri” ve “Sınıf Farklılıkları”¹⁴ gibi makaleler bulunmaktadır.

Sosyalist düşünceden etkilenen gazetede Kazakistan’da oluşmaya başlayan işçi sınıfının haklarına özel bir yer verildi. İşçilerin içinde bulundukları zor durumla alakalı yayınlanan makalelerden birinde fabrikaları işleten zenginlerin yün, deri, gibi maddeleri toplayarak fabrikalarda işletip satarak zahmetsizce para kazandıklarından bahsedildi. Aynı makalede, halkın fabrikaları işleten zenginler ve emekçiler olarak ikiye ayrıldığını ve iki grup arasında çalışma saatleri konusunda bir mücadelenin olduğu eğer fabrika sahipleri emekçilerin isteklerini yerine getirmezlerse emekçilerin grev yapma haklarının olduğu belirtilmiştir.¹⁵

Gazete yazarları Kazakistan’da ticaret ve sanayinin gelişmesini eğitim öğretim işlerinin düzenlenmesini ve Kazakların yerleşik hayata geçmesini yayınladıkları makalelerle teşvik ettiler. Gumar Karaşev gazetenin 1912 yılı 11.sayısındaki “Vatandaşlara Birkaç Söz” adlı makalesinde: “Göçer hayatın gününün artık geçtiği, bu yüzden Kazak halkının ilimden mahrum kaldığını, yerleşik hayata geçilerek Kazak

¹² H.BEKHOCİN: Kazak Baspasözü Tarihının Oçerki (Almatı, 1981), 47.

¹³ Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fezolla ORAZAY: a.g.e., 43.

¹⁴ A.g.e., 38.

¹⁵ A.g.e., 40.

çocuklarının okula gidebileceklerini” yazdı.¹⁶ Kazakistan gazetesi yazarları yerleşik hayata geçilmesiyle alakalı tartışmalarda Kazak gazetesi ve Aykap dergisinde yayınlanan makalelere gazetelerinden cevap verdiler.

Aykap dergisinde 1912 yılında Ahmet Cantalin’in Kazak halkının yerleşik hayata geçmesini doğru bulmadığını¹⁷ açıklamasına Kazakistan gazetesinde Bakıtcın Karatayev’den cevap gelmiştir. “Ahmet Cantalin’e Cevap” adlı makalesinde Karatayev şöyle demiştir: “Hıristiyanların geleneksel geçim kaynağı tarımdır. Kazaklarınki ise hayvancılıktır. Kazaklar yerleşik hayata geçtikleri zaman da hayvancılıkla uğraşabilirler.”¹⁸ G.Karaşev ise “Böyle Nasihat” adlı makalesinde Kazak halkının sanat, bilim öğrenebilmesi için yerleşik hayata geçilmesi gerektiğini belirtmiştir.”¹⁹

Gazete sayfalarında eğitim metodu konusunda ise farklı düşünceler ortaya atılmıştır. Eski eğitim metodunu savunan bir makalede zorluk çekmeden rahata ulaşamayacağı, eski eğitim metodunun zor ama daha iyi olduğu savunuldu. Buna cevap olarak yazılan başka bir makalede ise eski eğitim metodu ile öğrencilerin iki yılda okumaya geçtiği, usul-i cedit eğitim ile öğrencilerin az bir vakitte mektup yazmaya başladıkları, bu sebepten dolayı yeni eğitim metodu ile dost olmak ve halka yaymak gerektiği belirtilmiştir.²⁰

Kazakistan gazetesinin önde gelen yazarlarından Gumar Karaşev makalelerinde Kazakistan’da eğitimin nasıl olması gerektiği şu şekilde özetlemiştir: “Eğitimde esas olan eğitimin dili değil okutulan derslerdir. Okutulan dersler arasında hesap, hukuk, coğrafya, tarih, ziraat, sağlık, kimya ve ticaret olmalıdır. Bu dersleri okutmakta ki maksat derslerle alakalı kaideleri öğrenecek öğrencilerin bu kaideleri hayatta kullanmalarını sağlamaktır.”²¹

¹⁶ A.g.e., 40

¹⁷ Ahmet CANTALİN : “Kala bolu”, Aykap, Nu.5, (1912)

¹⁸ Kırıkbay ALLABERGENEV, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fezolla ORAZAY: a.g.e., 38.

¹⁹ A.g.e., 43.

²⁰ A.g.e., 43.

²¹ A.g.e., 44.

Remiyev'in "Vakitli Tatar Matbuatı" adlı eserinde gazetenin naşirleri arasındaki fikir ayrılıklarından dolayı gazetenin yayın hayatının kısa sürdüğü yazılmaktadır.²² Gazete yönetimi 1913 yılındaki son sayısında "Hürmetli Okuyucular" adlı başyazıda gazetenin maddi sıkıntılardan dolayı kapandığını bildirmiştir. Gazetenin Çarlık Hükümeti'ni eleştiren yazılar yayınlamasından dolayı hükümet sansürüne uğrayarak kapatıldığı tahmin edilmektedir.²³

4.1.3. Aykap Dergisi

Kazak basın tarihinde önemli bir yere sahip olan Aykap dergisi 1911 yılında Troisk şehrinde "Energia matbasında" basılmaya başlamıştır. Gazetenin sahibi Ceditçi aydınlardan Muhammetcan Seralin, Baş redaktörü ise Ekrem Alimovdur.²⁴ Dergi yayınlanmaya başladığı kısa dönem içinde bütün Kazak aydınlarının görüşlerini dile getirdiği önemli bir yayın organı haline dönüşmüştür. Aykap'ın bu başarısında farklı görüşteki aydınları dergi çevresinde toplayan Muhammetcan Seralin'in rolü büyüktür.²⁵

Ceditçi karakteri ön plana çıkan Aykap dergisinin ilk dönemki yazarları arasında Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov ve Mircakıp Dulatov'un da içinde bulunduğu Batıcı Kazak aydınları yanında daha sonra sosyalist hareket içinde yer alacak olan Saken Seyfulin, Sabit Dönentayev²⁶ gibi yazarlar da bulunmaktadır.

²² Uşkiltay SUPHANBERDİNA ve S.DAMİROV: a.g.e., 21.

²³ Kırıkbay ALLABERGEN: Altı Alaştın Ardaktıları, a.g.e., 86.

²⁴ Hasan ORALTAY:a.g.e., 188.

²⁵ Steven SABOL: Russian Colonization and The Genesis of Kazak National Consciousness (London,2003), 67.

²⁶ Hasan ORALTAY:a.g.e., 188.

Dergi 1911 yılında haftada bir defa yayınlanırken 1912 yılından sonra haftada iki defa yayınlanmaya başladı.²⁷ Aykap dergisine neden “Aykap” isminin verildiği konusunda Aykap yazarları farklı açıklamalar getirmişlerdir. Derginin 1911 yılı 11.sayısında “Yayıncıların Sözü” adlı yazıda Aykap, “Kazak’ın kendisine ait sözüdür. Medeniyette ve bilimde en son evlat olarak kalan bütün Kazak halkının üzüntüsüdür” şeklinde açıklandı.²⁸ Aykap yazarı Bakıtcın Mendibekov derginin 1912 yılı 6.sayısında “Gazetelerimiz” adlı makalesinde Aykap’ın manasını: “Başkalarının sudan havadan faydalandığı bir dönemde bizim geri kalmamızdan duyulan pişmanlıktır.” şeklinde izah etti.²⁹ Gazetenin sahibi Seralin ise neden Aykap ismini verdiklerini derginin 1911 yılı 1. sayısında şöyle açıkladı: “Bizim Kazak halkının ‘ay’ ve ‘kap’ demediği iş var mı?Gazete çıkarmak istedik, elimizden gelmedi, parayı toplayamadık. Parası olmayanlar işbirliği yapsa da parasız hiçbir iş olmadı. İyi yerleri elimizde tutmak için şehirler kurduk ama içine giremedik elimizden gitti. ‘Kap’ işbiriksizliğimize- ‘ay’ dedik.”³⁰ Aykap dergisinin Eylül 1916 yılına kadar 88 sayısı yayınlanmıştır³¹. Son sayısında derginin ekonomik güçlüklerden ve dergiye gelen yazıların azalmasından dolayı kapanmak zorunda kaldığı okuyuculara duyurulmuştur.³²

Kazak gazetesinin yayınlanmasına kadar Batıcı ve Ceditçi aydınların görüşlerini dile getirdiği Aykap dergisi, Kazak gazetesinin yayınlanması ile birlikte ceditçi düşüncenin en önemli temsilcisi oldu. Derginin bu özelliğini kazanmasında naşiri Seralin’in rolü önemlidir. Derginin yayın politikasının oluşmasında Kazak gazetesinde görüşlerini dile getiren Batıcı aydınlarla yaşanan görüş ayrılıkları da etkili oldu. Aykap yazarları bu dönemde gerçekleştirilmesi düşünülen sosyal ve kültürel reformların Rusya’da yaşayan diğer Türk halkları ile birlikte

²⁷ Kırıkbay ALLABERGEN,Carılıkasın NUSKABAYULI ve Fezolla ORAZAY: a.g.e., 47.

²⁸ “Bastırışlar Sözü”, Aykap, Nu.11, (1911)

²⁹ Bakıtcın MENDİBEKOV: “Gazetalarımız”, Aykap, Nu.6 (1912)

³⁰ Muhammetcan SERALİN: “Baskarmadan”, Aykap, Nu.1 (1911)

³¹ Hasan ORALTAY: a.g.e., 190.

³² “Aykap Toktalı”, Kazak, Nu.148 (1915)

yürütülmesini talep ettiler. Onların beklentisi Batıcı aydınların tersine Türk halklarına yakınlaşmaktı. Bu sebeple bu dönemde Batıcı aydınlar arasında yükselen “Kazakçılık” düşüncesinden tamamen etkilenmeyerek Türkçülük düşüncesinin kültürel anlamda savunucusu oldular.³³ Derginin yazarları yayın hayatı boyunca diğer Türk boylarının meselelerini ve tarihlerini de gündemine taşıdılar. Yayınlanan yazılar ve makalelerde İslam dinin eğitim ve öğretime verdiği önemi sıkça vurgulayarak kadın hakları konusunda Şeriatın kadınlara verdiği önemi dile getirdiler.³⁴

Dergi yazarları Kazakların eski adetlerinin de tesiriyle eğitim-öğretim, kadın hakları, şehirleşme ve daha bir çok alanda geri kaldığını bu geri kalmışlıktan da eğitim ve öğretimin modernleşmesiyle kurtulacağını savundular.³⁵ Eğitim alanındaki modernleşmede ise usul-i cedidin örnek alınması gerektiği önemle vurguladılar. Aykap dergisi gündemine sadece sosyal ve kültürel meseleleri taşımamış aynı zamanda döneminde gelişen siyasi meselelerden de bahsederek halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Derginin gündemine taşıdığı siyasi meseleler şunlardır: Duma’da Kazakların temsil edilememesi, Çarlık Rusya’sının parlamentosu olan Duma’da Kazaklarla ilgili çıkartılan kanunlar, Kazak aydınlarının kongre çalışmaları, Müftülük meselesi, I. Dünya Savaşından haberler, Kazakların askere çağırılması meselesi, Rusya Müslümanlarından haberler.

4.1.3.1. Aykap Dergisinde Kültürel Meselelere Dair Düşünceler

20. yüzyıla girildiğinde Kazak halkının karşı karşıya kaldığı en önemli problemlerden birisi eğitim-öğretim alanındaki olumsuz şartlar idi.

³³ Nadir DEVLET: a.g.e., 203.

³⁴ Bakıtcı KARATAYEV, Cihanşa SEYDALİN, Seralı LAPİN,,Dosan AMANŞİN ve A.NARINBAYEV: “Kazaktardın Dini Hukuk hem Cer Cayındağı Özara Kenesterinin Korutundusu”, Aykap, N.14 (1914)

³⁵ Hatice Emel AŞA: “Kazak Türklerinin İlk Milliyetçi Dergisi Aykap Dergisi”, Dr. Baymirza Hayit Armağanı (İstanbul, 1999), 113.

Kazakların hayat tarzı olan göçebelikten dolayı Kazak çocukları okula gidememekte, Kazaklar arasında var olan az sayıdaki okul ise imkansızlıklardan dolayı yeterli eğitim verememekte, Kazak okullarında geleneksel eğitim metotları ile eğitim verilmesi sonucu okuma-yazma öğrenme süresi uzun ve sonuçları itibariyle de başarısız olmaktaydı. Kazak kızlarının okula gönderilmediği düşünülürse Kazak halkı arasında okuma-yazma seviyesi oldukça düşüktü. Okula giden Kazakların oranı ise %7.5 idi.³⁶

Bütün bu sebeplerden dolayı Aykap dergisi yazarları kendilerine öncelikli konu olarak eğitim-öğretim faaliyetlerinde mevcut olan eksiklikleri seçtiler. Bu konu ile alakalı bir çok yazı ve haber yayınladılar. Bu nevi yayınlardan birinde Ceditçi aydın Muhammet Salim Keşimov, Evliyaata'da eğitim alanındaki eksiklikler hakkında bilgi verdi:

“Evliyaata şehrinde 2-3 mahallede mescit olsa da, kız ve erkek çocuklar için hazırlanmış düzgün bir okul ya da medrese yok. Var olan medresenin içi boş. İçinde bulunan İşan yiyip içip yatmakta. İşanların içinde 7 kadınla bile evlenenleri görülmekte. Evliyaata'da eğitim sadece Tatar mahallesinde var diyebiliriz. 70'ten fazla öğrenci okumakta. Okulun bir geliri yok buradaki halkın yardımlaşmasıyla eğitim faaliyetleri devam etmekte.”³⁷

Dergide eğitim-öğretimle ilgili işlenen konulardan birisi de eski metotla eğitim veren okulların faydasının olmadığı, artık usul-i cedit ile eğitim veren okulların yaygınlaştırılması gerektiğidir. Bu konu hakkında bir çok makale yayınlandı. Bu makalelerden birinde Galyaskar Gaytkocaulı eski usulle eğitim veren mollaların usul-i cedit eğitime bakışını ve iki tip eğitim arasındaki farkları şu şekilde anlattı:

“Kökçetav'da iki tane mescit bulunmakta. Bu mescitlerin birinin imamı Kazak Navan Hazret. Onun medresesinde 20 -30 kadar eski kitap bulunmakta. Burada eğitim gören öğrenciler sıcak yerde yatmaktalar.

³⁶ Nadir DEVLET: a.g.e., 254.

³⁷ Muhammet Salim KEŞİMOV: “Evliyaata”, Aykap, Nu.17 (1913)

Onların yanına giderek selamlaştım ve konuşmaya başladım. Onlara medresede olsun dışarıda olsun gazete ,dergi, yeni çıkan kitaplardan okuyalım dedim. Ama onlar kabul etmediler. Muallimleri bunu haram gösteriyor olmalı. Çünkü ben Kökçetav olsun civar illerde olsun uzun zamandan beri dolaşmaktayım. Bir tane olsun gazete, dergi yeni çıkan kitaplardan okuyan görmedim. Bütün bu eksikliğin sebebi Navan Hazret gibilerdir. Çünkü bu kişiler halka şöyle nasihatler vermekteler: ‘Allah korusun gazete, dergi, yeni çıkan kitapları alıp okumayın. Usul-i Cedid ile eğitim veren muallimlere çocuklarınızı verip bozdurmayın.’ Aslında Mollaların bu sözleri misyonerlerin faydasına olmakta. Çünkü bu sözlerle İslam dini geri kalmış faydasız bir din gibi gözükmemektedir. Misyonerlerin milyonlarca altın harcayarak yapamadıklarını Kazak mollaları yapmaktadır. Halbuki ülkemizin her şehrine usul-i cedid’le eğitim veren mektepler açılıyor. Buralardan da ilim sahibi öğrenciler yetişiyor. Ayrıca bu öğrenciler Kur’an-ı Kerim’i de tecvitle okuyabiliyorlar. Dini ilimler hakkında da bilgi sahibi oluyorlar. Bu mekteplerde tertip ve düzen oldukça iyi. Muallimler ve öğrencilerin kıyafetleri temiz ve düzenli. Usul-i Cedid mektepleri sayesinde genç muallimlerin de sayısı artıyor. Ama birtakım mollalar bu tür mektepleri ve mezunlarını kötülemekteler. Bu da halkın aydınlanmasına engel oluyor.”³⁸

Usul-i Cedid’in Kazakistan’da da etkili olmaya başladığını, Kazak halkı tarafından beğenildiğini ve desteklendiğini gösteren bir makale de M.Maldıbayev tarafından yazıldı. Usul-i Cedid ile eğitim veren okulların üstünlüğü ve sayılarının artırılması gerektiği yönündeki “Hayırlı Uğraş” adlı makalesinde Maldıbayev, şunları söyledi :

“Geçen yıl Asılabeledge’de ilk mektep açılmış idi. Bu mektepte her sınıfa sıralar konuldu. 4 sınıfta toplam 100 den fazla öğrenci okuyor. Ama öğretmenlerin azlığından dolayı daha fazla öğrenci okuyamıyor. Bu problemin halledilmesi için şehrimizin kıymetli büyüklerine iş düşmekte. Bir milletin hem bu dünyada hem de ahrette

³⁸ Galyasker GAYTKOCAULI: “Kökçetav Medresesi”, Aykap, Nu.10 (1911)

yok olmaması için gerekli tek şey ilimdir. Dünyaya nurunu saçan Usul-i Cedid bizim Kazak ülkesinde de yayılmaya başladı. Erkek çocukları Rusça ve Arapça okusalar da kızlar hala eğitimden mahrum durumdalar. Hürmetli Ahmetcan Hacı Andamasov'un yardımları ile kızlar okulu açılmak üzere. 50'den fazla kız iki sınıfa bölünüp eğitim görmeye başlayacaklar. Allah böyle yardım sever insanların sayısını artırsın.”³⁹

Eski metotlarla eğitim veren okullarda kullanılan kitapların da yetersiz olduğunu, usul-i cedid okullarının hem kullanılan kitaplar hem de uygulanan metotlar açısından daha ileri olduğunu savunan bir başka yazar G.Gusmanov ise Aykap dergisine göndermiş olduğu yazısında iki eğitim metodunu şu şekilde kıyas etti:

“Bizim Kazaklarda eğitimin geri kalmasından dolayı halk da geri kalmıştı. Ama şimdilerde dış dünyayı tanıyan modern düşünceli eğitimcilerin ortaya çıkmasıyla birlikte durum değişmektedir. Bu sözünden eski medrese hocalarının hiç bir şey öğretmediği zannedilmesin. Onlar da bir şeyler öğretiler. Ama onlar uyuyan halkı uyandıramadılar. Sadece dini kitaplar okuttular. usul-i uedid'i küçümsediler. Hatta Rusça öğrenmeyi ve Rusça eğitimi kötülediler. Eski usulde ‘Encat’, ‘Kesikbaş’ daha başka acayip türde kitaplarla verilen eğitimle öğrenciler hiçbir şey öğrenememekteydi. Ama zamanımıza Tatarca basılan kitaplarla yapılan eğitimde ise öğrenciler bir iki ay içinde okumayı yazmayı öğrenmekteler. Bizim muallimler de öğrencilere nasıl eğitim verileceği konusunda bilgi alsalar daha faydalı olurlardı. Aslında bugün usul-i cedid okullarından mezun olan öğrenciler imtihan edilirlerse bu okulların nedenli faydalı olduğunu o zaman önde gelen insanlar göreceklerdir.”⁴⁰

Aykap dergisi eğitim konusunda üzerine düşen görevi yerine getirmeye çalışmış, eksiklikleri vurgulamış ve halkın okullara destek vermesi gerektiğini dile getirilmiştir. Özellikle eski eğitim metodunun artık bırakılması gerektiğini savunmuştur. Bunun yerine çözüm olarak yeni

³⁹ M.MALDIBAYEV: “Hayırlı Uğraş”, Aykap, Nu.6 (1911)

⁴⁰ G.GUSMANOV: “Balalar Okutkan Moldalarımız Turasında Bir Eki Söz”, Aykap, Nu.5 (1911)

metotla eğitim yapan usul-ı cedid okulları gösterilmiş ve bu okulların sayılarının artırılması için halktan yardım istemiştir.

Aykap dergisi sayıları arasında alfabe çalışmaları da yer buldu. Ceditçi ve Batıcı aydınların birlikte yazdıkları ilk dönemde dergi yazarları arasında Arap alfabesini oluşturan harflerin kullanımı konusunda fikir ayrılığı yaşandı. Ahmet Baytursunov Aykap dergisinde yayınladığı “Yazım Kuralı” adlı makalesinde İsmail Gaspıralı’nın geliştirdiği Usul-i Savtiye’nin uygulanabilmesi için Kazak fonetiğine uygun yeni bir Arap alfabesi önerdi.⁴¹

Baytursunov’un bu önerisi Ceditçi aydınların tepkisine yol açtı. Ceditçi aydınlardan C.Şuyaşov “Birlikte Hareket Edelim” adlı makalesinde Ahmet Baytursunov’un İsmail Gaspıralı ve diğer Tatar ceditçilerden farklı olarak Kazakça’ya uygun yeni alfabe hazırlama çalışmalarını eleştirdi. Şuyaşov alfabe konusunda Türk halkları ile beraber hareket edilmesi gerektiğini söyleyerek “Biz Kazak’ız bizim alfabemiz farklı olmalı”⁴² demenin yanlış olduğunu belirtti. Şuyaşov, İsmail Gaspıralı önderliğindeki Usul-i Cedid ve Usul-i Savtiye ile öğrencilerin kısa zamanda okuma-yazmayı öğrendiklerini yeni alfabe çalışmalarına gerek olmadığını şu sözleriyle açıkladı:

“Günümüzde Usul-i Cedid ile öğrenciler üç ayda Kazakça okumaya başlamaktalar. Rusya’daki Müslümanlar arasında yayılan Müslüman Türklerin mekteplerinin çoğunda kabul gören Ahmet Hadi Maksudi’nin ‘Muallim-i Evvel’ adlı alfabe kitabı ile eğitim veren Ufa’daki Aliye Medresesi’ndeki Kazak öğrencileri başarıyla okuma yazmayı öğrenmekteler. Ben Baytursunov’un bu yeni usul eğitimden haberinin olmadığını zannetmiyorum. Belki o Tatar üstadı İsmail Gaspıralı’yı kabul etmek istememektedir. İsmail Gaspıralı’nın yeni metodu Hindistan’da bile kabul edildi.”⁴³

⁴¹ Ahmet BAYTURSUNOV: “Cazu Tertibi”, Aykap, Nu.4 (1912)

⁴² C.ŞUYASOV: “Birge Kozgalayık”, Aykap, Nu.6 (1912)

⁴³ A.g.m., Nu.6

Şuyaşov'a cevap bu dönemde Aykap yazarı olan Batıcı aydın Mircakıp Dulatov'dan gelmiştir. Dulatov, makalesinde Şuyaşov'un Ahmet Baytursunov'u anlamadığını; Baytursunov'un okuma yazmayı kolaylaştırmak için yeni bir alfabe geliştirdiğini şu sözleri ile belirtmiştir:

“Aykap'ın 4. ve 5. sayılarında Ahmet Baytursunov yeni bir Kazakça yazım tertibi göstermişti. Bu yeni tertibi öğrenciler üzerinde deneyecek ve beğenilirse kitap olarak bastırılacaktı. Aykap'ın 6. sayısında C.Şuyasov, Ahmet Baytursunov'un yeni alfabesini yanlış anladığı hatta hiç anlamadığı için Baytursunov'u eleştirmekte. Baytursun'a Tatar dilbilimcilerin ortaya koyduğu Usul-i Savtiye'den farklı metot geliştirdiği için kızmakta. Aslında Baytursunov Gaspiralı'yı veya diğer Tatar dilbilimcileri yadırgadığı için yeni alfabe metodu geliştirmemiştir. Baytursunov sadece Usul-i Savtiye Kazakça'nın fonetiğine uymadığı için yeni arayışlara girmiştir. Bunun içinde daha önce alfabede olmayan seslileri gösteren işaretler kullanmış ve Kazak dilinin fonetiğine uymayan bazı Arap harflerini çıkararak yumuşak ünlüler için bazı işaretlere yer vermiştir. Baytursunov yeni alfabesinde Usul-i Savtiye'den farklı olarak gereksiz harfleri çıkarmakta veya gerekli ise yeni harfler koymaktadır. Yeni usûldeki asıl amaç kolay okuma-yazmayı sağlamak değil midir? Baytursunov da yeni çalışmasıyla bunu amaçlamaktadır. Aslında Şuyaşov'un iddiasının bir parçası da alfabe konusunda bütün Türk halklarıyla birlikte hareket etmeyi istemesidir. Ama biz Kazaklar kendi ses yapımıza göre bir alfabe hazırlarsak Türk halklarından ayrılmayacağız ki. Hem Kazakça okumayı yazmayı öğrenenler diğer Türk dillerini, Arapça'yı ve Farsça'yı da kolayca okuyup yazmaya başlayacaklardır. Baytursun'un yeni metoduna ek olarak yeni alfabeye 'f ve h ' harfleri de girerse iyi olacaktır. Çünkü Kazakça'ya Arapça'dan giren kelimelerin kullanılışında bu harflere ihtiyaç bulunmaktadır.”⁴⁴

⁴⁴ Azamat ALAŞULI: “Cazu Tertibi” , Aykap,Nu.8, (1912)

Aykap dergisi dil ve edebiyat alanındaki çalışmalara da büyük önem vermiştir. Kazak edebiyatı çalışmalarına destek olmak ve halkı Kazak ve dünya edebiyatıyla tanıştırmak amacıyla önde gelen eserlerden bölümler dergide yer aldı. Bu alanda yapılan çalışmalar ve basılan kitapların tanıtımı yapıldı. Bu kitaplar arasında “Masa”, “Bakıtsız Cemal”, “Örnek”, “Oyan Kazak”, “Kırk Misal” “Turmuş”, “Şair”, “Köksilder”, “Şecire”, “Müsilmandık Kitabı”, “Kalkaman Mamır”, “Topcargan”⁴⁵ Doğu edebiyatından, “Zarkum”, “Bozyiğit”, “Şekir-Şekirat”, Kazak sözlü edebiyatından, “Kız-Cibek”, “Ayman-Şolpan” gibi eserler bulunmaktadır.⁴⁶

Dergi yazarlarından Haleli Valiolla “Dilin Korunması” adlı makalesinde Milli edebiyatın gelişmesi için anadilin korunması ve sözlü edebiyat ürünlerinin kitaplaştırılarak yayınlanmasının önemli olduğunu belirtti. Valiulla bu işin nasıl yapılabileceğini makalesinde şöyle açıkladı:

“Dünyada bulunan bütün halkların ruhu anadilidir. Bu sebepten her millet ana dilini korumak için uğraşır. Fakat dil, din , edebiyat gibi kavramlar parayla veya devlet gücüyle korunamazlar. Onların korunması için bu işe gönül vermiş ilim adamlarının gayretli çalışmaları gerekmektedir. Bu tür adamlar iki türdür. Bunlar şiir okuyup şarkı söyleyen şairler ve roman hikaye türü kitap yazan yazarlardır. Kendi Türk dilimizi çocuklara okutmak için en iyi okulları açmak ve kitapları bastırmak görevimiz olmalıdır. Türk dilleri içinde her kesin kabul ettiği şey Kazak ve Kırgız dillerinin bozulmamış olduğudur. Bu zenginliğin kıymetini bilip bunu korumamız gereklidir. Bu gün Kazak gençleri arasında Rusça konuşanlar var. Tatarlar gibi kendi aralarında Rusça konuşmaktalar. Bu tür gençlerden milletçe faydalanamayız. Kendi dilini bilmeyen insan sadece kendi midesine çalışır.”⁴⁷

20.yüzyılın başında gelişen milli edebiyat ve milli dil çalışmaları Aykap dergisi yazarlarınca da desteklendi. Dergide İbrahim Altınsarı ve

⁴⁵ Muhammetcan SERALİN: “Şafar Troyysk”, Aykap, Nu.1 (1913)

⁴⁶ A.KUZEMBAYEV: “Ayman-Şolpan”, Aykap, Nu.5 (1914)

⁴⁷ Haleli VELİOLLA: “Til Saktavşılık”, Aykap, Nu.9 (1912)

Abay ile oluşmaya başlayan Kazak yazı dilinin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Bu konu hakkında Sultan Mahmut Toraygırov: “Biz Semerkand, Türkistan, Buhara, ve Taşkent’ten gelen dini tesirlerden uzaklaşıp taptaze ve tertemiz olan Kazak sözlü edebiyatında kullanılan dili kullanalım” diye yazmıştır.⁴⁸ M. Seralin edebi makalelerinde Kazak yazılı edebiyatının gelişmesinin ne kadar çok önemli olduğunu dile getirmiştir. Ona göre dil ve edebiyat, bir milletin ruhudur. Edebiyatı olmayan millet dili çıkmayan bebek gibidir.⁴⁹

Aykap dergisinde Kazak tarihi ve diğer Türki halkların tarihleri ile alakalı bir çok makaleler yayınlandı. Yayınlanan makalelerde Kazak tarihi Türk tarihinin bir parçası olarak gösterildi. Gazetenin naşiri Muhammetcan Seralin Kazak tarihiyle alakalı vermiş olduğu bilgiler bize Aykap dergisinin nasıl bir düşünce yapısına sahip olduğu konusunda malumat vermektedir. Seralin Rus yazarların Kazakların bir kökü olmayıp, değişik halkların birleşmesinden oluştuğuna dair iddialarına ve Kazakların Türk olduğunu inkar edenlere karşılık olarak Kazakların Türk neslinden geldiklerini, Türk Tarihinde Cengiz, Timur gibi büyük cihangirler ve İbn-i Sina, Cevheri gibi büyük alimlerin bulunduğunu yazdı.⁵⁰

1911 yılında derginin 3. sayısında Kerim Betişuğlu adlı yazar “Kazak Şeceresi” adlı makalesinde Kazak tarihini Türk neslinden gelen Alaş ile başlattı. Kazakların Üç Cüz’e bölünmesini şu şekilde izah etti: “Türk neslinden gelen Alaş’ın Seyilhan ve Ceyil Han adında iki oğlu oldu. Seyil Han dan Türkmenler türedi. Ceyil Han’ın oğlu Mayki Beyden Kazak ve Özbekler türediler. Mayki Bey’in neslinden gelen Kazak’ın üç oğlu oldu. Bunlar Bekarıs, Akarıs ve Canarıs’dır. Bu üç bey farklı yerlerde beylik sürdüler ve Üç Cüz ortaya çıktı”.⁵¹

Dergide Kazak tarihiyle alakalı Rusya’da ve diğer komşu Türki halklarda yapılan çalışmalardan örnekler de verildi. Muhammetcan

⁴⁸ Uşkiltay SUBHANBERDİNA: Aykap, a.g.e., 26.

⁴⁹ A.g.e., 27.

⁵⁰ Muhammetcan SERALİN: “Kazak Kandastarımıza”, Aykap, Nu.4 (1911)

⁵¹ Kerim BETEŞULI: “Kazak Şeceresi”, Aykap, Nu.3 (1911)

Seralin makalesinde İ.Kraft adlı Rus tarihçinin Kazak tarihi ile alakalı verdiği bilgilerden örnekler verdi.⁵² İ.Arabayev isimli yazar ise yazmış olduğu makalesinde Kazak tarihiyle alakalı Çin kaynaklarında fazla bilginin mevcut olmadığını, Rus ve Fransız dilinde yapılan çalışmalarda Kazak tarihiyle alakalı birçok bilgiye ulaşılabileceğini bildirdi.⁵³

Aykap dergisinde İslamiyet'le alakalı makalelerde yayınlandı. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Orenburg, Ufa, Troisk gibi şehirlerde açılmış medreselerde eğitim alan Kazak öğrencilerin mezun olmaya başlamalarıyla birlikte Kazaklar arasında İslami eğitim almış aydın sınıfı oluşmaya başlamıştı. Medrese mezunu bu aydınlar seküler anlayışa sahip Batıcı aydınların tersine sosyal ve kültürel alanda yapılacak yeniliklerin İslam'ın yol göstericiliğinde yapılmasını savundular. Bu yazarlardan Ebulhayr Cusupoğlu'nun bu konu hakkında Aykap dergisinde yayınlanan makalesinde İslam dininin gelişmek ve modernleşmek için engel olmadığını, İslamiyet'in gelişmeye önem verdiğini şu şekilde açıkladı:

“Biz samimi olarak düşünmekteyiz ki dinimizde hiç bir eksiklik bulunmamaktadır. Dinimiz bize başka milletlerden ileri olup marifetli olmamızı öğütlemektedir. Bu yüzden geri kalmamızın sebebini dinimizde görmemeliyiz. Dinin emrettiği yönde yürümeliyiz. Allah'ın ve resulünün gösterdiği yolda yürüyen insan hiç bir zaman eksik ve geri kalmaz. İslam'ın özü olan hadislere sarılsaydık şimdi geri kalmış halklardan olmazdık. Dinimiz bütün Müslümanların işbirliği yapmalarını ve kardeş olduklarını söylemekte. Müslümanların bu Kazak, bu Tatar, bu Başkırt diye ayrılmasını yasaklamakta. İslam'a göre bilen adam bilmeyen adamdaki daha üstündür. Peygamberimiz başka milletlerin dillerini öğrendiğiniz zaman o milletlerden gelecek zararlardan korunursunuz demektedir. Bu yüzden çocuklarınızı Rusça eğitim veren okullara göndermekten korkmayın. Önce çocuklarınıza iyi bir şekilde dinlerini

⁵² Muhammetcan SERALİN: “ Kazak Kay Zamanda Rusyağa Karagan”, Aykap, Nu.2 (1911)

⁵³ ARABAYEV: “Orunbordan Taşkente deyin”, Aykap, Nu.1 (1912)

öğretirseniz sonra Rusça eğitim veren okullara göndermekten kaçmaya gerek kalmaz.”⁵⁴

Aykap dergisi yazarları mahkemelerde uygulanacak hukuk sistemi ile alakalı tartışmalarda Kazak gazetesi yazarlarının gelenekler esas alınsın şeklindeki görüşlerine şiddetle muhalefet ederek hukuk sisteminde Şeriat'ın esas alınmasını istediler.⁵⁵ Alihan Bökeyhanov'un, Kazak gazetesinde yayınlanan ve Şeriat'ın günümüzde taş gibi sert olduğunu ve günümüz şartlarına göre değiştirilerek hukuk sistemine uygulanabilir mi? Sorusuna cevap Aykap dergisinin 1914 yılı 8. sayısında Sarsekeev isimli yazardan geldi. Sarsekeev makalesinde Şeriat'ın dine ulaşmak için bir yol olduğunu yenileşmeye engel olmadığını ama Şeriatın bölümlerinden olan İbadetin asla değiştirilemeyeceğini yazdı.⁵⁶ Dergide özellikle Kazakların içinde bulunduğu geri kalmışlığın İslam dininden kaynaklanmadığı bilakis İslam'ın gelişmeye ve yenileşmeye açık bir din olduğu, sosyal alandaki geri kalmışlığın sebebinin ise eski adetler olduğu özellikle vurgulandı.⁵⁷

4.1.3.2. Aykap Dergisinde Sosyal Meselelere Dair Düşünceler

20. yüzyılın başında Kazak aydınlarını meşgul eden sosyal meselelerin başında Kazakların yerleşik hayata geçirilmesi meselesi gelmekteydi. Aykap dergisi yazarları göçebe hayat tarzına sahip olan Kazak halkının ancak yerleşik hayata geçmesi ve şehirleşmesi ile ileri medeniyetler seviyesine ulaşacağına inanmaktaydılar. Bu amaçla dergide yerleşik hayata geçmenin önemini anlatabilmek için yerleşik hayata

⁵⁴ Ebulhayr CUSUPOĞLU: “Okutu Hakkında Şeriat Ne Aytadı”, Aykap, Nu.5 (1911)

⁵⁵ Bakıtcı KARATAYEV, Cihanşa SEYDALIN, Seralı LAPIN, Dosan AMANŞIN ve A. NARINBAYEV: “Kazaktardın Dini Hukuk hem Cer Cayındagı Özara Kenesterinin Korutundusu”, Aykap, Nu.14 (1914)

⁵⁶ H.SERSEKEEV: “Durustık Colu”, Aykap, Nu.8 (1914)

⁵⁷ Makış KALMAYULI: a.g.m., Nu.4

geçen Kazakların hayatlarındaki olumlu değişiklikler hakkında bilgiler verildi.Yerleşik hayata geçen Kostanay şehrindeki göçebe halkın mektep ve medrese ile tanıştığı, bundan sonra bu bölgede yaşayan Kazak çocukların da okuyabilecekleri haberi verilerek yerleşik hayata geçmenin eğitim-öğretim faaliyetlerin gelişmesi için önemli olduğu belirtildi.⁵⁸

Kazakların yerleşik hayata geçmelerinin önemi ile alakalı diğer Türk halklarının gazete ve dergilerinde yayınlanan makalelerden de örnekler verildi. Aykap yazarlarından Sedvakkas Şormanov yerleşik hayata neden geçilmesi gerektiğini İsmail Gaspıralı'nın bu konu hakkındaki tavsiyeleriyle makalesinde açıkladı:

“Artık göçerliği bırakarak yerleşik hayata geçmenin zamanı gelmiştir. Yerleşik hayata geçenlere baktığımız zaman onların bizden ne kadar üstün olduklarını göreceğiz. İsmail Gaspıralı Tercüman gazetesini yayınladığından beri Kazakların artık yerleşik hayata geçmeleri ve şehirler kurmaları gerektiğini yazarak bizi bu konuda aydınlatmakta. Bunları dinleyen var mı? Eğer şehirleşirsek mektep ve medreseler de kurulacak ve bunun sonucunda da eğitim seviyesi yükselecektir.”⁵⁹

Tatarların tanınmış gazetelerinden olan Vakıf gazetesinde yerleşik hayatın medenileşme yolundaki önemini anlatan makalelerden de dergide alıntılar yapıldı. Vakıf gazetesinde H.D.Maksudov'un Kazakların yerleşik hayata geçerek şehirleşmesinin en iyi yol olduğunu anlatan makalesi ile birlikte buna benzer makaleler halka duyuruldu.⁶⁰

Bu dönemde Kazak aydınlarının üzerinde durduğu bir başka sosyal mesele ise kadınların yaşadıkları problemlerdi. Eski adetlerin de tesiri ile Kazak kızları ve kadınlarının karşılaştıkları bir çok problem bulunmaktaydı. Bu problemlerden bazıları şunlardı: Kazakların kız çocuklarını beşik kurtmesi yoluyla veya başlık parası karşılığında

⁵⁸ Z.DOSMAİLOV: “Kostanay Veyzinnen”, Aykap, Nu.11 (1913)

⁵⁹ Sedavakkas ŞORMANOV: “Bayanavıldan Habarlar”, Nu.7 (1912)

⁶⁰ BASKARMADAN: “ Köşip Cürü Devşilerdin Pikiri”, Aykap, Nu.6 (1915)

evlendirilmeleri. Kadın ve kızların erkeklerle eşit hak ve hukuka sahip olmamaları. En önemlisi de kızların eğitim hakkından mahrum bırakılmalarıydı. Bütün bu problemler Aykap dergisinde dile getirilerek halka eski adetlerin artık bırakılması gerektiği nasihat edildi.

Derginin ilk dönem yazarlarından Mircakıp Dulatov yazdığı makalesinde Kazak kızlarının problemlerinin çok fazla olduğuna dikkat çekti. Kadınların dünyadaki halkların yarısını oluşturmakta olduğu hem de çocukların anası ve terbiyecileri olmaları yönüyle onların da eğitim almaları gerektiği üzerinde durdu. Dulatov Tatar kadınlarının sosyal hayatta kat ettikleri gelişmelerden övgüyle söz etti : “Tatar kadınları artık eskisi gibi değil. Kadınlar için gazete ve kitaplar çıkmakta onlar için okullar yaptırılmakta.”⁶¹

Kazak kızlarının başlık parası karşılığında satılmasının doğurduğu sosyal problemler Aykap dergisinde önemli yer tuttu. Dergi yazarlarına göre başlık parası sonucu zorla evlendirilen kızlar istemedikleri kişilerle evlenmek zorunda kalmaktaydılar. Fakir erkekler ise paraları olmadığı için evlenememekteydiler. Makış Kalmayulı makalesinde başlık parasının doğurduğu olumsuz neticeleri şöyle özetledi:

“Bizim Kazaklar arasında gereksiz bir çok adet bulunmakta. Bir genç kız bir genci kendine layık görüp ona sevdalandığında, yiğidin parası olmadığından dolayı onunla evlenememekte hem de genç kızın yiğidi sevmesi adetlerimize göre büyük ayıp olarak görülmekte.”⁶²

Kazak kızlarının, karşılaştıkları problemlerden birisi de okula gönderilmemeleriydi. Aykap dergisinde kızların okutulması gerektiğini savunan yazarların bir çok makalesi yayınlandı. Bu yazarlar arasında kadın yazarlar da mevcuttu. Bu yazarlardan birisi Sakıpcemal Tilebaykızı’dır. Sakıpcemal yazmış olduğu, “ Kazak Kızından Atalarına”, “Kız Duası”, “Beklentilerim ve Önde Gelen Kişiler Birkaç Söz” adlı makaleleriyle Kazak büyüklerini kızlarını okula göndermeye çağırdı.

⁶¹ Azamat ALAŞOĞLU: “Eski Kızdın Muni”, Aykap, Nu.12 (1911)

⁶² Makış KALMAYULI: “Colsız Gadetlerimizden Biri”, Nu.4 (1914)

Tileybaykızı Kazak kızlarının neden okula gönderilmesi gerektiğini şu şekilde izah etti:

“Kıymetli atalarımız erkek çocuklarınız ne kadar okusalar, bilim alsalar sizde o kadar şereflenirsiniz. Bizler de (Kız çocukları da) aynı erkek çocukları gibi tahsil gördüğümüzde aynı şekilde şanınız yükselecektir. Siz kız çocuklarını bozular korkusuyla okutmuyorsunuz. Hiç okuyan insan bozular mu? Aslında kız çocuklarını okutmak daha fazla gerekli. Çünkü bugünün kız çocukları yarının anaları olacaklar ve çocuk büyütecekler. Okuyan kızlar çocuklarına daha iyi bir terbiye ve eğitim verecektir.”⁶³

Dergide Kız çocuklarının eğitimi konusunda yapılan çalışmalardan da övgüyle söz edildi. Karagaş'ta yaşayan Seyit Battal Mamanov'un yapmış olduğu hayırlı işlerden bahsedilirken, Mamanov'un masraflarını kendisi karşılayarak Karagaş'ta bir tane mescit bir tane de kız çocukları için okul yaptırdığı haberi verildi. Okulda da 30 kadar kız çocuğu eğitime başlanmış Mamanov okula öğretmen olarak Ufa'da eğitim görmüş Fatma Hanım Esengalina'yı getirtmiştir.⁶⁴

Kadının içinde bulunduğu kötü durumun Şeriat yoluyla düzeltilebileceğini düşünen yazarlar da görüşlerini Aykap'da dile getirmişlerdir. Bu yazarlardan birisi olan A. Badikov, kadınların içinde bulundukları meselelerin Şeriatın yol göstericiliğinde çözümlenebileceğini savunmuştur.⁶⁵ Genel olarak Aykap'a gönderilen yazılar ve makaleler incelendiğinde kadınların içinde bulundukları problemlerin kaynağı olarak eski adetler gösterilmiştir. Bu problemlerin ancak eski adetlerin bırakılması ve kızların okula gönderilmesi ile çözümleneceği belirtilmiştir.

⁶³ C. TİLEYBERGENOV: “Kız Balalar hakkında Bir Eki Söz”, Aykap, Nu.8 (1912)

⁶⁴ G.. MUSA: “Seyit Batal Maminov”, Aykap, Nu.4 (1914)

⁶⁵ A.BADIKOV: “Ayelder Cayınan”, Aykap, Nu.12 (1915)

4.1.4. Kazak Gazetesi

Kazak basın tarihinde önemli bir yere sahip olan Kazak gazetesi haftalık olarak 2 Şubat 1913'de Orenburg şehrinde yayınlanmaya başladı. Gazetenin sahibi Mustafa Orazayev, baş redaktörü Ahmet Baytursunov, yardımcısı ise Mircakıp Dulatov'du. Gazete Orenburg'daki Kerimovlar matbaasında basıldı.⁶⁶ Aykap dergisinin yayınlanmaya başladığı dönemde bu dergide görüşlerini dile getiren Ahmet Baytursunov, Alihan Bökeyhanov ve Mircakıp Dulatov gibi Batıcı Kazak aydınları daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap edebilmek için Aliye ve Hüseyniye medreselerindeki Kazak öğrencilerinden de destek alarak Kazak gazetesini yayınlamaya başladılar.⁶⁷ Gazetesinin isminin neden "Kazak" konduğunu Baytursunov şöyle izah etmiştir: "Atalı yurdumuzun, ülkeli milletimizin kutlu adı diyerek gazetemizin adını Kazak koyduk."⁶⁸

Kazak gazetesi haftada bir çıkmaya başlayıp tirajı ise ilk yılda 3000'e ulaştı.⁶⁹ 1915 yılından itibaren haftada iki kez yayınlanıp tirajı 8000'e kadar yükseldi.⁷⁰ Özellikle 1915 yılında Aykap dergisi yayınının durmasından sonra Kazak gazetesi Kazakistan'da geniş bir okuyucu kitlesine sahip oldu. Gazete 1918 yılında Bolşevikler tarafından kapatılincaya kadar toplam 256 sayısı yayınlandı.⁷¹

Kazak gazetesinin yayın politikası gazetenin yayınlanmasında görev alan Batıcı Kazak aydınlarının düşünceleriyle şekillendi. Kazakların milli kimliğini kendisine has milli dil, mili edebiyat ve milli tarih

⁶⁶ Ö.ABDİMANOV: Kazak Gazeti (Almatı,1993) 31.

⁶⁷ Kenes NURPEYİSOV: Alaş hem Alaş Orda (Almatı, 1995) 55.

⁶⁸ Ahmet BAYTURSUNOV: "Kurmetti Okuşular", Kazak, Nu.1 (1913)

⁶⁹ Kazak gazetesinin tirajı ve gönderildiği bölgeler hakkında 1914 yılı 45. sayısında bilgiler verilmiştir. Buna göre; Turgay eyaleti; 694 , Semey Eyaleti; 612 , Akmola; 584 , Sırderya; 327, Ural; 301, Yedisu; 157, İç Orda; 136, Fergana; 30 , Semarkand; 8 , Zakaspiy; 5, Orenburg; 37, Ufa; 14 , Kazan; 13, Petersburg; 9

Türkiye; 5, Moskava; 3 ,Tomsk; 3, Diğer şehirler; 57 ,Toplam; 3007.

"Orenburg 9 yanvar", Kazak, Nu.45 (1914)

⁷⁰ Allabergen KIRIKBAY: a.g.e., 52.

⁷¹ Steven SABOL: a.g.e., 106.

değerleriyle oluşturmaya çalışan Batıcı Kazak aydınları gazete vasıtasıyla hedeflerine ulaşmak istediler. Nitekim Ahmet Baytursunov amaçlarını gazetenin ilk sayısında ortaya şu şekilde koydu: “ Milli hüviyetimizi korumamız için bizim kendi edebi dilimizin aydınlanmasına ve gelişmesine çalışmalıyız. Hiçbir zaman unutulmamalıdır ki kendi öz diliyle bir edebiyat yaratan halk, her zaman özerk yaşama hakkına sahiptir” .⁷²

20. yüzyılın başında her alanda geri kalmış olan Kazakların sosyal ve kültürel kalkınmasını sağlamak isteyen gazete yönetimi halka yenileşme faaliyetlerinde yol gösterici oldu. Ahmet Baytursunov, gazetenin halkın bilinçlenmesi açısından ne denli önemli olduğunu Kazak gazetesinde şu şekilde dile getirmiştir :

“Öncelikle gazete halkın gözü, kulağı ve dilidir. İnsanlara nasıl ki göz kulak ve dil gerekliyse halka da gazete öyle gereklidir. İkinci olarak gazete yurda hizmet eden bir araçtır. Çünkü vatanın eğitilmiş, fikirli, kişileri gazete aracılığıyla halkın önüne geçerek öncülük yaparlar. Üçüncü olarak gazete halkı eğitir. Çünkü halk gazeteden duymadığını duyar, bilmediğini öğrenir, yavaş yavaş fikri açılır, anlayışı gelişir. Dördüncü olarak gazete halkın hakkını savunur. Halkım diyerek halkın hakkını koruyan kişiler gazete sayesinde halkın sözcülüğünü yapar, çıkarlarını gözetir, zararlara engel olurlar.”⁷³

Muhtar Avezov Kazak gazetesinin yayınlandığı dönemde halk üzerindeki tesirini şu şekilde izah etmiştir: “ Kazak gazetesi Kazak gençlerinin eğitimi üzerinde büyük rol oynadı. Gazete genç nesil için bir rehber oldu. Okula gitmek, eğitim almak istemeyen gençleri uyandırdı. Gazete sayfaları cansız vücutlara, ölmüş beyinlere can verdi ve hareketlendirdi.”⁷⁴

Kazak gazetesi sadece halkın kültürel kalkınmasını amaçlamamış bunun yanında döneminde gelişen siyasi olaylara da ışık tutmuş ve

⁷² Ahmet BAYTURSUNOV: a.g.m., Nu.1

⁷³ A.g.m., Nu.1

⁷⁴ Steven SABOL: a.g.e., 106.

halkı yönlendirmiştir. Rusya Hükümeti'nin Kazaklara yönelik yaptığı haksızlıklar gazete sayfalarında önemli bir yer tutmuştur. 1917 Martından sonra Alaş Partisi'nin siyasi yayın organı haline dönüşmüş diğer konular ikinci planda kalmıştır. Bu dönemden sonra Kazak gazetesi Alaş Partisi önderliğinde toplanan Kazak kongrelerinin toplanmasında ve alınan kararların halka duyurulmasında önemli rol oynamıştır.⁷⁵

4.1.4.1. Kazak Gazetesinde Kültürel Meselelere Dair Düşünceler

20. yüzyılının başında gerek Türk dünyasında gerekse de Kazaklar arasında tartışılan konuların başında eğitim meselesi gelmekteydi. Bu konu Rusya Müslümanları basınında olduğu gibi Kazak basınında da yer aldı. Kazak basınıının en etkin yayın organlarından birisi olan Kazak gazetesinde de bu konu bütün boyutları ile tartışıldı. Kazak gazetesinin eğitim konusu üzerinde önemle durmasında gazetenin yöneticileri olan Ahmet Baytursun ve Mircakıp Dulatov'un eğitimci kimlikleri de etkili oldu.

Bu konuda gazete öncelikli olarak Rusya hükümetinin eğitimle alakalı çıkardığı kanunları neşretmeyi seçti. Bu konuda çıkan kanunlar sadece halka duyurulmadı aynı zamanda kanunlar değerlendirilerek halkın istifadesine sunuldu. Bu nevi yayınlardan birinde 14 Ocak 1906 tarihinde Çar'ın "Bundan böyle okullarda ana dilde eğitim olsun" şeklindeki buyruğu değerlendirildi. Bu değerlendirmede Çar'ın buyruğu doğrultusunda Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı kanunnamenin Kazakları da ilgilendirdiği hatırlatıldı. Yeni yayınlanan kanunnameyle ilk okullarda her

⁷⁵ A. BENNİGSEN, C.L. QUEIQUÉLJAY: La Presse Musulmane en Russie (Paris, 1964), 254

millet ilk iki yıl kendi dilinde ders verebilecekti. Alfabeti olan milletlerde kendi alfabelerinde yazılan kitapları okutabileceklerdi.⁷⁶

İlk okullarda eğitimin nasıl olması gerektiği konusu gazetede en çok işlenen konuların başında gelmektedir. Ömrünün uzun bir dönemini Kazak okullarında eğitimci olarak geçiren Baytursunov eğitim alanında kazandığı tecrübesiyle yazdığı makaleleriyle bu konuya ışık tuttu. Baytursunov gazetede 1914 yılında yayınladığı “İlk okul” adlı makalesinde ilk okullarda eğitimin ana dilde olması gerektiğini savundu. Ona göre ancak anadilde eğitim yapılarak Kazak çocukların asimilasyonu önlenebilirdi. Bunun yanında Rusça öğrenmekte gerekliydi. Çünkü Kazak çocukları Rusça öğrenerek Rusya’daki yüksek eğitim kurumlarına adaptasyonları kolay olacaktı.⁷⁷

Baytursunov, “Mektep ihtiyaçları” adlı makalesinde ise Kazakistan’daki eğitim faaliyetlerinde karşılaşılan sıkıntılarla alakalı tahliller yaparak bu sıkıntılara yönelik kısa vadeli çözüm önerileri sundu. Baytursunov’a göre Kazak okullarında karşılaşılan en büyük sıkıntı eğitimli öğretmenlerin azlığı idi. Var olan öğretmenlerden bir kısmı medrese mezunu oldukları için eğitim yöntem ve tekniklerine vakıf değillerdi. Öğretmen okullarından mezun olan Kazak öğretmenler ise Arapça alfabeye hakim değillerdi. Baytursunov bu alandaki boşluğun Usul-i Cedid eğitim veren medreselerden mezun öğretmenlere seminer verilerek doldurulabileceğini önermiştir.⁷⁸

Kazak gazetesinin eğitim-öğretimle ilgili haberlerde dikkat çeken önemli konularından birisi de Usul-i Cedid eğitimin başarıları hakkında bir çok makale ve haber yayınlanmış olmasıdır. Geri durumdaki Kazak eğitim sisteminin modernleştirilmesini savunan gazete yazarları Usul-i Cedid’i uygun eğitim modeli olarak görmüşlerdir. Kazakistan’da ki Usul-i Cedid okulların vermiş olduğu eğitimden övgüyle söz edildi. Bu tür

⁷⁶ GAZETA BASKARMASI: “Baskarmadan” Kazak, Nu.60 (1914)

⁷⁷ Ahmet BAYTURSUNOV: “Bastaviş Mektep, Kazak, Nu.61 (1914)

⁷⁸ Ahmet BAYTURSUNOV: “Mektep Kerekleri”, Kazak, Nu.62 (1914)

yayınlarından birinde Hüseyin Kудaybergen “Bilgili Muallim” adlı makalesinde Temir şehri Orkaş ilçesinde Gabdulla Berkenov adlı öğretmenin 3 köyde Usul-i Cedid ile eğitime başladığı haberini verdi. Aynı makaleye göre Gabdulla Berkenov adlı öğretmen geleneksel eğitim almıştı ama aydınlık düşünceye sahip olduğu için usul-i cedid ile eğitim vermekteydi.⁷⁹ Başka bir gazete haberine göre Usul-i Cedid eğitim veren başka bir okul ise 1910 yılında Kızılyar’da açılmıştı. Aliye Medresesi’nde eğitim almış bir Kazak öğretmen usul-i cediti başarıyla çalıştığı bu okulda uygulamaktaydı.⁸⁰

Eğitim ve öğretimin modernleşmesini ve yaygınlaştırılmasını kendisine öncelikli hedef seçen gazete yönetimi bu amaca ulaşabilmek için bu konu ile alakalı bir çok yayın yaptı. Tatarların eğitim alanındaki yaptıkları çalışmalar örnek gösterilerek aynı çalışmaların Kazakistan’da da yapılabileceği dile getirildi. Bu çalışmalar arasında yer alan eğitime destek amaçlı kurulan yardım cemiyetlerinin Kazakistan’da da kurulmasının mümkün olduğu ve bu konuda tüm Kazakların gayretli olmaları gerektiği belirtildi. Bu meyanda gazeteye gönderilen mektuplardan birinde Mukaş Boştayev adındaki Kazak öğrenci Ruslarda ve Tatarlarda olduğu gibi yardım cemiyetleri kurulması halinde zor şartlar altında eğitim alan Kazak öğrencilere yardım edilebileceğini belirtti.⁸¹ Mukaş Boştayev’in isteğine destek veren Alihan Bökeyhanov gazete yoluyla halkı öğrenciler için yardım cemiyeti kurmaya çağırmıştır.⁸² Gazetenin bu yayınları ses getirmiş, Kazaklar arasında da yardım cemiyetleri kurulmaya başlamıştır. Bunlar arasında “Erkin Dala”, “Birlik”,⁸³ “Talap”, “Birlik Kavımı”, “Gılım”, “Kazak Cedremi”

⁷⁹ Hüseyin KUDAYBERGEN: “Önegeli Mugalim”, Kazak, Nu.103 (1914)

⁸⁰ Adilbay MURATULU: “Kızılcar Veyzinden”, Kazak, Nu.104 (1914)

⁸¹ Mukaş BOŞTAYEV: “İyilik Kavmi”, Kazak, Nu.111 (1915)

⁸² Alihan BÖKEYHANOV: “Sutudettere İyilik Kavmi”, Kazak, Nu.112 (1915)

⁸³ “Birlik” 1914 yılında Ombı’da kuruldu. Tarihçi Köşke Kemenderulı bu cemiyetin kurucularındandır. Bkz ; a, Gulcahan ORDEYEVA: Köşke Kemengerovtın Tarihi Enbekteri, Kazak Tarihi, Nu.1 (Almatı, 1996) 45.

bulunmaktadır. Açılan bu cemiyetler Kazak gazetesinden duyurularak halk teşvik edilmiştir.⁸⁴

Bökeyhanov bir başka yazısında Ramazan ayının yaklaşımakta olduğunu, halkın vereceği fitre ve zekatlarını eğitim-öğretimin geliştirilmesi ve fakir öğrencilerin desteklenmesi için kullanmalarının daha iyi olacağını şu şekilde vurguladı: “Yılın 12 ayı içinde en kadirli en mübarek ay olan Ramazan ayı yaklaşımakta. Bu ayda yapılan kulluk ve ibadetin sevabı da çok fazla. Ramazan ayı dünyadaki bütün Müslümanların tanışıp yardımlaştığı, fakirlerin gözetildiği bir aydır. Kuran-ı Kerim’de muhtaç olanlara yardım edin denilmektedir. Günümüzde muhtaç olanlar “fisebilillah” yani Allah yolunda eğitim gören öğrencilerdir. Yapacağımız yardımların onlara verilmesi gerekmektedir.”⁸⁵

Kazak gazetesi Ufa, Orenburg, Troisk’ta bulunan medreseler ve buralarda okuyan Kazak öğrencilerin durumu ile alakalı haberler de verdi. Bu medreseler arasında Zahitiya, Resuliye, Hüseyniye, Aliye ve Muhammediye gibi medreseler bulunmaktadır.⁸⁶ Ufa’daki Aliye Medresesi’nin 10. yılını doldurmasından dolayı yapılan şenlikle alakalı yapılan haberde Aliye medresesinde öğrencilere sadece dini eğitim değil gündemdeki olaylara dair düşüncelerin de kazandırıldığı belirtildi.⁸⁷

19. yüzyılın sonuna doğru Kazaklar arasında gelişen kültürel hareketlilik sonucunda Kazak edebi dili gelişmeye başlamıştı. Kazak milli kimliğin korunması gerektiğini savunan Kazak gazetesi yönetimi, gazetenin daha ilk sayısında Kazak dilinin korunmasını Kazaklığın korunması için birinci şart olarak gösterdi. Aynı yazıda kendi diliyle konuşan, kendi diliyle yazan halkın milli değerlerinin hiç bir zaman yok olmayacağını dile getirerek şöyle devam etti:

“Ana dili yok olan halkın kendisi de yok olacaktır. Başka bir milleti hakimiyet altına almak istiyorsanız öncelikle o milletin dilini yok

⁸⁴ “Cana Açılğan Kavımdar”, Kazak, Nu.245 (1917)

⁸⁵ Alihan BÖKEYHANOV: “Ramazan Ayı Cakındav Tahırıptı”, Kazak, Nu.112 (1915)

⁸⁶ Niyaz MAKSUDOV: “Medrese Muhammediye”, Kazak, Nu.25 (1913)

⁸⁷ “Medresenin 10 Cıldık Toyı” Kazak, Nu.246 (1917)

etmelisiniz. Eğer biz Kazak milleti olarak varlığımızı devam ettirmek istiyorsak dilimizi korumamız gereklidir. Dilimizi ancak okullarda Kazakça eğitim vererek koruyabiliriz. Günümüzde eski usulle eğitim gören çocuklar okuma yazma bilmemekte. Büyük şehirlerde okusalar da ya Özbek ya da Tatar medreselerinde okuyacaklar. Rus okullarına gidenler de Rusça okuyup yazmaya başlayacaklar. Kazak gençleri Kazakça okuyup yazamayacaklar. Bir zaman sonra Kazakça konuşmaktan utanacaklar. Bu durum da dilin ve milletin yok olmasına sebep olacaktır.”⁸⁸

Kazakistan’da kültürel hayatın gelişmesini desteklemek amacıyla Kazak ve Dünya edebiyatından örnekler Kazak gazetesinde yer buldu. Bunlar arasında Kazak halk edebiyatı alanında araştırmalar yapan Ebubekir Ahmetcanoğlu Libayev’in yaptığı çalışmaları tanıtıldı.⁸⁹ Kazak edebiyatının önde gelen isimlerinden Abay’ın şiirlerinden örneklerle hayatı ve edebi yönü Rus aydını M.B. Lomonosov ile karşılaştırıldı.⁹⁰

20. yüzyılın başında Kazak aydınları arasında gelişen Kazakçılık düşüncesi milli dil yanında milli tarih ile de desteklendi. Kazak gazetesi yazarları Kazak halkı arasında milli tarih düşüncesini oluşturmaya ve bu düşüncüyü halk arasında etkin kılmaya çalışmışlardır. Onlara göre bir milletin tarihini bilmemesi veya tarihini unutması o milletin yok olmasına sebep olabilirdi.

Gazetede Kazak tarihi ile alakalı Rusça, Arapça, Türkçe bir çok kitap yayınlandığını ama hiç birinin Kazak tarihini doğru olarak anlatmadığı dile getirildi. Gazete yönetimi bu konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Yapılan hatalardan birincisi Rus kaynaklarında Kazaklara, Kırgız isminin verilmesidir. Ruslar Kazakları, Rus Kazakları ile karıştırmamak için bu ismi vermişlerdir. Ama aynı hatayı Türk tarihçileri de yapmaktadırlar. Bütün bu hatalara rağmen Kazak, Kazak olarak yaşayacak, önümüzdeki asırlar da Kazak bilim yoluyla gözünü açacak ,

⁸⁸ “Baskarmadan” : Kazak, Nu.1 (1913)

⁸⁹ Mircağıp DULATOV: “Ebubekir Ahmetcanoğlu Libayev”, Kazak, Nu.155 (1915)

⁹⁰ Ahmet BAYTURSUNOV: “Kazaktın Bas Akını”, Kazak, Nu.13 (1913)

Kazakçılığına sahip çıkarak kendi medeniyetini ve kendi edebiyatını oluşturacaktır. Kazak tarihi konusunda yapılan ikinci hata ise Kazak tarihinin kökeni Cengiz Han'dan önce yaşayan Kırgızlara bağlanmasıdır. Bugün Kazaklar içinde Argın, Nayman, Kıpçak, Kerey adında boylar bulunmaktadır. Bu boylar Kırgızlardan farklı olup Kırgızlarla beraber yaşamışlardır.”⁹¹

Kazak gazetesi sadece Kazak tarihi konularına yer vermemiş Türk ve Dünya tarihinden de malumatlar vermiştir. Bu makalelerden birinde Cusupbek Basıgarın Şark meselesi üzerinde teferruatlı bir şekilde durmuştur. Cusupbek, Şark meselesini Avrupalıların Türkleri Avrupa'dan kovma , İstanbul'u ele geçirerek Ayasofya'dan hilali indirip yerine haç yerleştirme istekleri şeklinde izah etmiştir. Cusupbek Avrupalılar ile Osmanlı devleti arasında yapılan savaşlar hakkında da geniş bilgiler vermiştir.⁹²

4.1.4.2. Kazak Gazetesinde Sosyal Meselelere Dair Düşünceler

20. yüzyıla gelindiğinde Kazaklar geleneksel yaşam biçimi olan göçebe ve yarı göçebe hayat tarzını hala devam ettirmekteydiler. 19.Yüzyılın ortalarından itibaren Rusya hükümeti Kazakları yerleşik hayata geçirmek için bilinçli bir politika takip etmekteydi. Rusya'nın bu politikasının temelinde Kazakları zirai faaliyetlere başlatarak ihtiyacı olan tarım ürünlerini elde etme ve Kazakların kontrolünü kolaylaştırma amaçları yatmaktaydı. Bu dönemde Kazak aydınlarının gündemlerindeki en önemli konulardan birisi de yerleşik hayata geçme meselesi olmuştur. Kazak gazetesi yazarları bu konuda Aykap dergisi ve

⁹¹ TÜRİK BALASI : “Kazaktın Tarihi”, Kazak, Nu.1 (1913)

⁹² Cusupbeg BASIGARİN: “Orunbor” Kazak, Nu.4 (1913)

Kazakistan gazetesi yazarlarına göre daha temkinli yaklaşmışlar ve acele edilmemesi gerektiğini savunmuşlardır.⁹³

Gazete yazarları öncelikle yerleşik hayata geçilmesi hususunda bir görüş belirtmeyip daha çok göçebe ve yerleşik hayat tarzlarının Kazaklar açısından olumlu ve olumsuz taraflarını değerlendirdiler. Kazak gazetesi yönetimine göre bu konuda farklı görüşleri savunanların iddiaları şu sebeplere dayanmaktaydı: “Yerleşik hayata geçelim diyenlere göre yerleşik hayata geçilmesi halinde Kazaklar eğitim-öğretim imkanlarından daha çok faydalanacaktır. Aksi düşüncüyü savunanlara göre ise Kazaklar yerleşik hayata geçtikleri takdirde aç kalacaktır. Bu iki farklı düşünceden hangisinin doğru olduğu hakkında Rus vekil Gilinko’nun sözleri bize fikir vermektedir. Gilinko Duma’da yaptığı konuşmada Kazaklar yerleşik hayata geçirildikten sonra artan yerlere Rus göçmenler yerleştirilecek demektedir. Bu sözler bize Rusların Kazakları yerleşik hayata geçirmek istemesinin gerçek sebebini göstermektedir.”⁹⁴

Rusların Kazakları yerleşik hayata geçirmek istemelerinin sebeplerinin farkında olan Kazak gazetesi yazarları bu konuda daha temkinli yaklaştı. Özellikle Aykap dergisinde yerleşik hayata geçildiği takdirde Kazakların hayatlarında olumlu değişiklikler olacağına dair yayınlanan makalelere karşılık Kazak gazetesinde yerleşik hayata geçen Kazakların karşılaştıkları olumsuzlukları anlatan makale ve haberler yayınladı. Bu türden haberlerden birinde Kapal şehrinde 3 yıl önce yerleşik hayata geçen Kazakların sosyal ,ekonomik ve kültürel durumlarında hiçbir olumlu değişikliğin olmadığı, mescit ve medreselerin henüz inşa edilmediği hatta geçim sıkıntısı yüzünden halk arasında kavgaların ve geçimsizliklerin arttığı dile getirildi.⁹⁵

Kazak gazetesi yazarlarının görüşlerine göre hükümetin Kazakları yerleşik hayata geçirmek istemesinin bir sebebi de Kazakları Rus

⁹³ BASKARMADAN: “Cer Meselesi” Kazak, Nu.10 (1913)

⁹⁴ “Köşpeli hem Oturukşu Norma”, Kazak,Nu.20 (1913)

⁹⁵ KIS: “Kala bolgan Kazaktar cayınan”, Kazak, Nu.10 (1913)

göçmenlerle kaynaştırarak Hristiyanlaştırmaktı. Ahmet Baytursunov hükümetin gizli amacını Vakit gazetesinden alıntı yaparak şu şekilde açıkladı:

“Vakit gazetesinde şöyle denilmekte ; önceden biz Tatar gazeteleri olarak Kazaklar yerleşik hayata geçsinler diyorduk. Hem bizim sözümüz hem hükümetin teşvikleri sonucu Kazaklar hızlı bir şekilde yerleşik hayata geçmeye başladılar . Bundan sonra biz bu konu hakkında bir şey söylemeyelim. Çünkü bu işin altında başka işler var. Bu iş misyonerlikle bağlantılıdır.”⁹⁶

Baytursunov’a göre Vakit gazetesinin de yazdığı gibi Rusların Kazakları yerleşik hayatta geçirmek istemesinin gerçek sebebi Kazakları Hristiyanlaştırmak istemesiydi. Baytursunov bu konu hakkındaki görüşünü örnekler vererek desteklemiştir:

“1893 yılında 69 Kazak din değiştirerek Hristiyan oldu. Bunlar fakirlikten dolayı bu dini kabul etmişlerdir. ‘Noveye Vremiye’ gazetesinin 7643 sayılı nüshasında şunlar yazmakta: ‘Bizim misyonerlerimiz fakir Kazaklara din değiştirtmekte. 1892 yılında Kostanay’da açlık yüzünden bir Kazak köyü din değiştirmede.’ Durumu iyi olan bir insanın din değiştirdiği daha önce hiç görülmemiştir. Rusya’nın Kazakları yerleşik hayata geçirmek istemesinin asıl maksadı budur. Yani Kazakları Hristiyanlaştırmaktır.”⁹⁷

Genel olarak Rusya’nın gerçek niyetini fark eden Kazak gazetesi yazarları bu konuda acele edilmesine karşı gelmişlerdir. Baytursunov gazete yazarlarının düşüncelerini şu şekilde özetlemiştir: “ Biz tamamen yerleşik hayata geçilmesine karşı değiliz. Ama biz 15 desyatınle sınırlı toprak verildiğinde Kazakların geçinemeyeceğini iddia etmekteyiz.

⁹⁶ Ahmet BAYTURSUNOV: “Cer Cumusunda Din Cumusun Kıştırılav”, Kazak,Nu.12 (1913)

⁹⁷ A.g.m., Nu.12

Hükümet verimli arazilerden daha geniş araziler versin. Kazaklar da camisini, mektebini inşa ederek yerleşsin.⁹⁸

4.1.5. Sadak Dergisi

Sadak dergisi Ufa şehrinde Aliye Medresesi'nde okuyan Kazak gençleri tarafından 1915-1918 yılları arasında yayınlandı. 1906 yılında açılan Aliye Medresesi'nde 1916 yılına kadar 154 Kazak genci eğitim görmüştü. Bu medresede okuyan Başkırt öğrenciler "Parlak", Tatar öğrenciler "An", Çerkes öğrenciler "Derya", Kazak gençleri de "Sadak" dergisini elyazması olarak yayınlamışlardır. Derginin yayınlanmasında Kazak gazetesinde de yazı ve şiirleri yayınlanan Beyimbet Maylin ve Cyengali Tilenbergenov görev aldılar.⁹⁹

Derginin yayınlanmasının amacı "Dergimizin Amacı" adlı baş yazıda medreseye okumaya gelen Kazak öğrencilere eğitimleriyle alakalı konularda yardım etmek şeklinde açıklandı.¹⁰⁰ Dergide Abay'ın "Rüzgarsız Günde Parlak Ay", "Okumuş İnsanın Söylediği Söz", adlı talim terbiye yönündeki eserleri ve "Babasının oğlu insan düşmanı, insanoğlu kardeşin" gibi gençlere nasihat verici sözleri yayınlanmıştır.¹⁰¹

Dergide dikkat çeken bir makalede ise 1917 yılı 3. sayıda Tileybergenov tarafından yazılan "Öğretmenlik Hakkında" adlı makaledir. Bu makalede medreseyi bitiren Kazak öğrencilere ilk olarak sahtekar mollaların peşinden gitmemeleri, İkinci olarak ta Kazakistan'ın değişik yerlerinde Usul-u Cedid ile eğitim vermeleri ve bu yöntemi yaygınlaştırmaları tavsiye edilmiştir.¹⁰²

⁹⁸ Ahmet BAYTURSUNOV: "Andaspağan Mesele", Kazak, Nu.48 (1914)

⁹⁹ Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fezolla ORAZAY: a.g.e., 63.

¹⁰⁰ A.g.e., 63.

¹⁰¹ H. BEKHOCİN: a.g.e., 52.

¹⁰² Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fezolla ORAZAY: a.g.e., 64

4.1.6. Alaş Gazetesi

Alaş gazetesi 1916 yılı Aralık ayından başlayarak 1917 yılının ortasına kadar Taşkent'te yayınlandı. Gazetenin redaktörü sosyalist düşüncelerden etkilenen Kölbay Togusov'dur. Togusov aynı zamanda Alaş Partisine muhalif sosyalist Üçcüz Partisinin kurucularındandır. Parti kurulduktan sonra gazetenin ismi de "Üç Cüz" olacaktır. Gazetenin yayınlanma aşamasında Kölbay Togusov'un karısı Meryem Togusova yardımcı oldu.¹⁰³ Gazetede Beyimbet Maylin, Cusupbek Aymavıto, Muhtar Avezov'un makaleleri yayınlanmıştır.¹⁰⁴

Gazetede yayınlanan makalelerde ön plana çıkan konu Kazakistan'daki Rus varlığıdır. Yapılan yayınlarla Rus varlığına karşı şiddetli tepki gösterilmiştir.¹⁰⁵ Kölbay Togusov'un gazetede Çarlık rejimi aleyhine yapmış olduğu yayınlar dikkat çekmektedir. Togusov, "Yok Olsun Romanovlar" adlı makalesinde 300 yıldır Rusya'yı yöneten Romanovlar hakkında bilgi verdi. Rusya'da yaşayan halkların kendi demokratik cumhuriyetlerini kurmaları gerektiğini savundu.¹⁰⁶ Gazetenin yayınlanması Türkistan ve Kazakistan'da siyasi hareketliliğin yoğun olduğu bir döneme denk gelmesi gazetenin siyasi haberlere ağırlık vermesine sebep oldu.¹⁰⁷

Gazetede kadın hakları ve kadınların yaşadıkları sıkıntılara dair makalelerde yayınlandı. Bu türden makalelerden birinde Beyimbet Maylin Kazak kızlarının para karşılığında evlendirilmesini eleştirmiştir.¹⁰⁸ Barcaksın Ahmet adlı yazar gazete'de yazdığı bir dizi makaleyle Kazak kadınının sosyal hayattaki geri durumunu ve kadınların içinde bulunduğu

¹⁰³ A.g.e., 86.

¹⁰⁴ Uşkıltay SUBHANBERDİNA: Kazak, Alaş, Sarıarka Mazmundalğan Bibliyografyalık Körsetkiş (Almatı, 1993), 14.

¹⁰⁵ A.BENNİGSEN: a.g.e., 256.

¹⁰⁶ Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fezolla ORAZAY: a.g.e., 87.

¹⁰⁷ Uşkıltay SUBHANBERDİNA: a.g.e., 156-160.

¹⁰⁸ A.g.e., 87.

zor şartları anlatarak kadın meselesini gündeme taşımıştır.¹⁰⁹ Gazetenin kadın meselesini gündeme taşımasını Kazak kadınları da desteklemiş, gönderdikleri şiirlerle bu meselenin gündemde kalmasını sağlamışlardır. Sebira Abdihalıkkızı gazeteye gönderdiği “Kız Çocuğunun Kederi” adlı şiiriyle Kazak kızlarının toplumdaki zor durumunu tasvir ederek Kazak çocuklarının iyi ve terbiyeli yetişmesi için annelerinin eğitimi olmaları gerektiğini dile getirmiştir.¹¹⁰

Alaş gazetesinde yapılan yayınlarda diğer Kazak matbuatı gibi 20. yüzyılın başında Kazakların medeniyet olarak geri kalmalarının sebepleri ve çağdaş memleketler seviyesine çıkmanın yolları araştırıldı. Bu amaçla Tahir Comartbayev yazdığı makalesinde bazı eski adetleri Kazakların geri kalmasının sebepleri olarak gösterdi. İleri memleketler seviyesine ancak onları taklit ederek ulaşabileceklerini yazdı.¹¹¹ Alaş gazetesi Alaş Orda hareketinin menfaatleri yönünde yayın yapmadığı için Kazak gazetesi yazarları tarafından eleştirilmiştir.

4.2. 1917 Şubat İhtilalinden Sonra Kazak Basını

4.2.1- Sariarka Gazetesi

Sariarka gazetesi Alaş Patisi'nin Dışişleri ve Maliye bakanı olan Halel Gabbasoğlu tarafından Semey şehrinde 1917 yılının haziran ayından itibaren haftalık olarak yayınlanmaya başlandı. Gazetenin yayınlanmasında Zeki Velidi Togan'a yakınlığı ile bilinen Halel

¹⁰⁹ A.g.e., 169.

¹¹⁰ A.g.e., 170. ; Canar OCAANOVA: “Halel Gabbasov”, Kazak Tarihi, 4 (2004),102.

¹¹¹ Uşkiltay SUBHANBERDİNA: a.g.e., 170.

Gabbasoğlu ve Rahımcın Marsıkov¹¹² ile Semey’de kurulmuş olan “Tendik” cemiyetinin de büyük rolü olmuştur.¹¹³

Kazak aydınlarının Alaş Partisi’ni kurma aşamasında yayınlanmaya başlayan gazete yaptığı yayınlarda partileşme hareketine destek verdi. Alaş Partisi kurulduktan sonra ise bu partinin Semey bölgesindeki faaliyetleri halka duyuruldu. Gazetede yapılan yayınlarla Alaş Partisi’nin önderliğinde yapılan Kazak kongreleri hakkında bilgiler verilerek halkın bu kongrelere katılımı teşvik edildi. Alaş Partisi’nin Kazakistan’da otonom cumhuriyet kurma faaliyetleri destekledi.¹¹⁴

Gazete yazarlarından Sultan Mahmut Toraygırov, Alihan Bökeyhanov’un kongre çalışmaları için Semey’e geldiğini, Semey’deki Kazak gençleri tarafından heyecanla karşılandığını “Alihan’ın Semey’e Gelişi” adlı yazısıyla halka duyurdu. Toraygırov, Bökeyhanov için düşündüklerini yazdığı şiirle dile getirdi.¹¹⁵

Sarı Arka gazetesinde sadece siyasi konular işlenmemiş bunun yanında dil ve edebiyat konularına da yer verilmiştir. Kazak edebiyatçı Şekerim Kudayberdiyev, “Kazaklarda Ay Adı Yok” adlı makalesinde Kazakça’daki ay adlarının çoğunun Arapça’daki yıldız isimleri olduğunu bunların yerine Öztürkçe’den yeni kelimeler bulunarak kullanılması gerektiğini yazmıştır.¹¹⁶

¹¹² A. BENNİGSEN: a.g.e., 255.

¹¹³ Uşkiltay SUBHANBERDİNA: a.g.e., 16.

¹¹⁴ Uşkiltay SUBHANBERDİNA: a.g.e., 173.

¹¹⁵ “Eli üşün Kurbandıkka canın bergen -Ülkesi için canını veren kurban olan

Bit,bürge, Kandalaga kanın bergen – Bir pire gibi kan alıcılara kanını veren

Uruday sasık ava, temirdi üyre, - Kapalı ve pis kokulu hapsenede

Alaş üşin zarıgıp beynet körge – Alaş için kederlenip azap çeken.”

Bkz; Kenes HURPEYİSOV: a.g.e., 227-229.

¹¹⁶ A.MASIMCANOV: Kazak (Almatı, 1994), 159.

4.2.3. Birlik Tuvi Gazetesi

Birlik Tuvi gazetesi, 1917 yılı haziran ayında Taşkent'te Türkistan Genel Valiliği sınırları içinde yaşayan Sırderya Kazakları tarafından yayınlandı. Gazete, Kazak gazetesi örnek alınarak haftada bir defa olmak üzere yayınlanmaya başladı.¹¹⁷ Yayın hayatına 4 Mart 1918 yılına kadar devam eden gazetenin 30 kadar sayısı yayınlanmıştır. Diğer Kazak gazetelerine göre İslami eğilimi daha fazla olan Birlik Tuvi gazetesinin yayıncısı Kazak aydınlarının önde gelen isimlerinden Hayrettin Balgınbeyoğlu, redaktörü ise Alaş Partisi'nin ve Türkistan'da kurulan Hokand Cumhuriyeti'nin lider kadrosundan olan Mustafa Çokay'dır. Gazete yazarları arasında Alaş Partisi'nin kurucularından anti Rus karakteri ile ön plana çıkmış Mircakıp Dulatov, Sultan Kocanov, ve Alibeg Komus gibi aydınlar bulunmaktadır.¹¹⁸

Birlik Tuvi gazetesi Türkistan ve Kazakistan'da siyasi hareketliyi yoğun olduğu bir dönemde yayınlanmaya başladığı için gazetede siyasi haber ve yazılara daha fazla yer verildi. Kazak gazetesinde Birlik Tuvi'nin yayın hayatına başlamasıyla alakalı yapılan haber bize bu gazetenin siyasi eğilimi hakkında ipuçları vermektedir. Bu habere göre:

“Taşkent’ teki Kazak gençleri Birlik Tuvi gazetesini yayınlamadan önce yine Taşkent’te ki Alaş gazetesinin naşiri Kölbay Togusov’un yanına giderek ondan Alaş gazetesinin adına layık olarak Kazak halkının ve Alaş Orda hareketinin menfaatleri yönünde yayın yapmasını, bunun için de gazete yönetimini Alaş Orda hareketinden birisine devretmesini istediler. Kölbay’ın bu isteği kabul etmemesi üzerine Kazak aydınları Mustafa Çokay ve Sultanbek Kocanov etrafında birleşerek İhtiyat Birliği’ni

¹¹⁷ Hasan ORALTAY: a.g.e., 193.

¹¹⁸ A. BENNİGSEN: a.g.e., 255.

kurdular. Birliğin yayın organı olarak Birlik Tuvi gazetesinin yayınlanmasına karar verildi.”¹¹⁹

Gazetenin yayın politikası Kazakistan ve Türkistan’da gelişen siyasi hareketler arasında diyalog tesis etmek ve halkı siyasi yönden bilinçlendirmektir. Gazete bu konudaki siyasi çalışmalarını Bökeyhanov’un önderliğindeki Alaş Partisi’nin yayın organı olan Kazak gazetesi ile paralel yürütmüştür.¹²⁰

4.2.4. Cas Azamat Gazetesi

Cas Azamat gazetesinin yayınlanmasına “Cas Azamat-(Genç Vatandaş)” cemiyetinin Ombı şehrinde yapmış olduğu kongrede karar verildi. Bu cemiyetin başkanı Mirzagali, üyeleri S.Sedvakasulı, M. Seyitoğlu, T.Dosımbekkızı, A.Beydildeulı gibi Kazak gençleriydi. Gazete 1918 yılı Haziran ayında Kızılyar’da yayınlanmaya başladı. Gazetenin çıkış amacı birinci sayıda “Genç Dilek” adlı baş makalede şu şekilde açıklandı:

“Cas Azamat’ın esas maksadı milli bağımsızlık ve milli refaktır. Bu amaca ulaşmak için Cas Azamat, Alaş’ın altın bayrağını dalgalandıracaktır. Düşmanlara karşı güçlü dostlara karşı ise güven verici olacaktır. Önümüze çıkacak bütün engelleri aşmaya gücümüz vardır. Bütün engellere karşı milliyetçi gençlerin sıcak kanlarını ve genç canlarını kurban etme düşünceleri eksilmeyecektir.”¹²¹

Hedefleri milli bağımsızlık olan Kazak gençlerinin yayınladığı Cas Azamat gazetesi, Alaş Orda hareketini ve çalışmalarını da destekledi. Kazakistan’daki gelişen Bolşevik hareketlere ise tepkili yaklaşmıştır.

¹¹⁹ Velihan GAMARULI: “Birlik Tuvi Seriktiği”, Kazak, Nu.233 (1917)

¹²⁰ Abdulvahap KARA: Türkistan Ateşi (İstanbul,2002) 309.

¹²¹ “Cas Azamat”, Kazak, Nu.263 (1918)

Gazetenin 1918 yılı 11. sayısında Kazakistan'daki Bolşevik tehlikesinden söz edilmekte ve Bolşevizm'e karşı elden geldiğince mücadele edilmesi gerektiği öğütlenmektedir.¹²²

1919 yılının sonlarına kadar yayınlanan Cas Azamat gazetesi Alaş Partisi'ne tam destek vermiştir. Gazetenin birinci sayısında Alaş Partisi komitesinin "Alaş Vatandaşlarına" adlı duyurusu yayınlanmıştır. Bu duyuruda Alaş Orda Otonomisi'nin kurulduğu haber verilmiş, Kazak halkının elinden geldiğince yardım etmesi istenmiştir. Bolşeviklerin Kazakistan'a hakim olmaları ile birlikte gazete yazarları isimsiz olarak veya takma isimlerle kısa süre gazeteyi yayınlamaya devam etmişlerdir.¹²³

4.2.5. Abay Dergisi

Abay dergisinin yayınlanmasına 1914 yılında Abay'ın ölümünün 10. yılıyla alakalı yapılan Semey'deki toplantıda karar verilmişti. Ama I. Dünya savaşının başlaması sonucu savaşın getirmiş olduğu sıkıntılar yüzünden dergi ancak 1918 yılında yayınlanabilmiştir. Derginin amacını birinci sayıda Cusupbek Aymavıtov, "Dergi Hakkında" adlı makalesinde Kazakların önde gelen edebiyatçısı ve düşünürü olan Abay'ın eserlerini, edebi ve felsefi yönünü dünyaya tanıtmak şeklinde açıklamıştır. Abay dergisinde Şekerim Kudayberdiyev, Sultanmahmut Toraygırov, Halel Dostmuhammetov, Sabit Dönentayev, Gumar Karaşev Sumagul Sadvakkasov ve bu dönemde Semey'de öğretmen okulunda okuyan Muhtar Aveyzov'un yazıları ve şiirleri yayınlanmıştır.¹²⁴

¹²² Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fezolla ORAZAY : a.g.e., 83.

¹²³ A.g.e., 84.

¹²⁴ A.g.e., 89.

Abay dergisi Kazakistan'da Alaş Orda Otonomisi'nin kurulduğu dönemde yayınlanmıştır. Dergi yayınlarıyla Alaş Orda hareketini desteklemiştir. Derginin üçüncü sayısında yayınlanan “Alaş” ve “İlk Kurban” adlı makalelerde Alaş Orda'nın mücadelesi ve bu uğurda ölenler anlatılmıştır. Semey'in Bolşeviklerin hakimiyetine geçmesi sonucu dergi kapatılmıştır.¹²⁵

4.2. 7.Tirşilik Gazetesi

Tirşilik gazetesi 1917 yılının yazında Akmola'da Saken Seyfilün ve B.Serikbayev'in başkanlığındaki “Cas Kazak-(Genç Kazak)” cemiyeti tarafından yayınlanmaya başlanmıştır.¹²⁶ Gazetenin resmi redaktörü Dala Vilayeti gazetesi ve Aykap dergisinde de yazıları yayınlanmış olan Rakımcın Düysenbayev ile Saken Seyfülindir. Cas Kazak cemiyeti Tirşilik gazetesi yoluyla Geçici Hükümete, zenginlere, feodallere, ve açlığa karşı mücadeleyi kendine hedef seçmiştir. Bu cemiyet ayrıca Alaş Orda hareketine de muhalif idi.¹²⁷ Cemiyetin üyeleri arasında C.Nursin, B.Adilov, Rahımcın Düysenbayev, H.Bekmuhammedov bulunmakta idi. Bu isimler daha sonra Kazak Bolşevik Partisi'nin kurucuları olacaktır. Cemiyetin yayın organı olan Tirşilik gazetesi 1918 yılından sonra Bolşevik yönetimin yayın organı haline dönüşmüştür.¹²⁸

¹²⁵ A.g.e., 90.

¹²⁶ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 112.

¹²⁷ Aynur ŞORMANOVA: “Kazak Baspasözünün Tarihi Kalay burmalagan?”, Kazak Tarihi, 2 (2004), 95

¹²⁸ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 112.

4.3. Kazak Milli Basınında Önde Gelen Yazarlar

19. yüzyılın ortalarından itibaren Kazak aydın sınıfının oluşmaya başlamasıyla birlikte Kazak aydınları görüş ve düşüncelerini Rusya'da yayınlanan gazetelerde dile getirmeye başlamışlardı. Bu yüzyılın sonuna doğru Kazakistan'da resmi yayın organı niteliğindeki gazetelerin yayınlanmaya başlamasıyla birlikte Kazakistan'da basının temelleri atılmış Kazak aydınları bu türden gazetelere yazılar göndererek ilk gazetecilik tecrübesini kazanmışlardı. Kazakistan'da milli basının doğmasıyla birlikte İdil-Ural bölgesindeki medreselerde ve Rusya'daki yüksek eğitim kurumlarında eğitim almış olan Kazak aydınları sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik konularda düşüncelerini açıklama imkanı bulmuşlardır. Bu dönemde gazetelere yazı ve haber gönderen yazarlarının genel özelliği farklı alanlarda ihtisas yapmış olmalarıdır. Bu yazarlar arasında hukuk, tıp, eğitim, mühendislik gibi farklı alanlarda eğitim alanlar yanında şair, edebiyatçı ve din adamı gibi aydınlar ve hatta öğrenciler de bulunmaktaydı. Daha önceki bölümlerde incelediğimiz Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Mircakıp Dulatov, Mağcan Cumabayev ve Muhammetcan Seralin dışında Milli Kazak basınındaki önemli isimler şunlardır:

1- Ahmet Birimcanov: 1870 yılında Turgay şehrinde dünyaya geldi. Turgay şehrinde Altınsarı'nın açmış olduğu okulda eğitim aldı. Yüksek öğrenimine Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde devam etti. Üniversiteyi bitirdikten sonra Kazakistan'a döndü. 1905 yılında Rusya'da meşrutiyetin ilanı ile gelişen siyasi olaylarda öncü rolü oynadı. Karkaralı dilekçesinin yazılmasında görev alan Birimcanov I. Dumada Kazakları Turgay eyaleti vekili olarak temsil etti.¹²⁹ Duma toplantılarında Rusya'nın Kazakistan'da uyguladığı iskan siyasetini şiddetle eleştirdi. Kazak gazetesi yayınlanmaya başladıktan sonra gazetede hukuki konularda makaleleri yayınlandı. Alaş Partisi'nin kurulmasında ve kongrelerin

¹²⁹ Mambet KOYGELDİYEV : Alaş Kozgalışı (Almatı,1996) 113.

düzenlenmesinde aktif olarak çalıştı. Komünistler Kazakistan'a hakim olduktan sonra Almanya'ya giderek tahsiline orada devam etti. Daha sonra Kazakistan'a dönen Birimcanov 1927 yılında vefat etmiştir.¹³⁰

2-Ahmet Orazayev: 1861 yılında Akmescit'te dünyaya geldi. Buhara'da dini eğitim veren bir medresede okudu. Kazak gazetesinin yayınlanmasına maddi destek sağladı. 1917 yılında gerçekleşen Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nde Semey vekili olarak Kazakları temsil etti. Kazak gazetesinde eğitimle alakalı makaleleri yayınlandı. Bunlar arasında en önemlisi "Bilim Yarışı" adlı makalesidir. Bu makalesinde Orazayev, Rusya'da ve Avrupa'da uygulanan eğitim modellerini tanıtmıştır. Ahmet Orazayev 1927 yılında ölmüştür.¹³¹

3- Bakıtcı Karatayev: 1870 yılında Ural eyaletinde dünyaya geldi. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitim aldı. 1905 yılı sonrası gelişen siyasi hareketlere katıldı. Karkaralı dilekçesinin yazılmasında görev aldı. Aynı yıl Ural şehrinde kurulan Kadet Partisi'nin bölge teşkilatının kurulmasında etkili oldu.¹³² II.Duma'da Kazakları Ural vekili olarak temsil eden Karatayev Duma toplantısında yapmış olduğu konuşmasında Rusya'nın Kazakistan'da uygulamış olduğu sömürgecilik hareketine dikkat çekerek Kazakistan'a Rus göçmenlerinin yerleştirilmesi sonucu Kazak halkının topraklarını terk etmek zorunda kaldığını ve Kazaklara bir çok haksız muamelenin yapıldığını dile getirmiştir.¹³³ Aykap dergisinde hukuki konularda makaleleri yayınlandı. Özellikle hukuk sistemi ile alakalı tartışmalarda yeni oluşturulacak hukuk sisteminde Kazak adetleri yerine İslam hukukunun esas alınmasını talep etti. Komünistler Kazakistan'a hakim olduktan sonra kurulan hükümette görev alan Bakıtcı Karatayev 1934 yılında vefat etti.¹³⁴

¹³⁰ Hasan ORALTAY: a.g.e., 84.

¹³¹ Uşkıltay SUBHANBERDİNA: Kazak (Almatı,1998), 450.

¹³² B. KULATOV: Otanımızdın Tarihi Turalı Siyasi Engime (Almatı, 1993), 64.

¹³³ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e.,116.

¹³⁴ Hasan ORALTAY : a.g.e., 92.

4-Cihanşa Seydalin: 1877 yılında dünyaya geldi. Petersburg Üniversitesi'nde Hukuk eğitimi aldı. Aykap dergisi ve Kazak gazetesinde Kazakları kongre düzenlemeye davet eden yazıları yayınlandı. Özellikle Aykap dergisinde Muhammetcan Seralin ve Serali Lapin ile birlikte hukuk sistemi ve yerleşik hayata geçilmesine dair yazdığı makaleler Kazak aydınları arasında yankı uyandırdı. Cihanşa Seydalin 1923 yılında vefat etti.¹³⁵

5- Barlıbek Sırttanov: 1866 yılında Yedisu eyaleti Kapal şehrinde dünyaya geldi. Almatı'da yatılı okul okuduktan sonra Petersburg üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nde Arap ve Türk dili eğitimi aldı. Aykap dergisinde "Alaşinskiy" mahlasıyla makaleleri yayınlandı. Dala Vilayeti gazetesinde ise "Alatav Balası" mahlasıyla makaleleri yayınlanmıştır. Sırttanov 1917 yılı sonrası gelişen Alaş Orda hareketine destek vermiştir.¹³⁶

6- Beyimbet Maylin: Kostanay eyaleti Taranov kazasında 1894 yılında dünyaya geldi. Troisk'ta Vazife Medresesi, Kostanay'da Rus-Kazak okulu ve Ufa'daki Aliye Medresesi'nden eğitim aldı. Bu dönemde edebi çalışmalara başladı.Yazmış olduğu şiirlerle dikkat çekti. Aliye Medresesi'nde öğrencilik döneminde medresedeki öğrenci arkadaşları ile birlikte Sadak dergisini yayınladı. Aynı dönemde Aykap dergisine ve Kazak Gazetesine şiir ve makaleler gönderdi. Aykap'ta yayınlanan makaleleri ; "Kostanay Vezi Dambar Bolısı", "Amankarayski Bolıstan", "Bolgan İsi" dir. Kazak gazetesinde yayınlanan makaleleri "Kazakka", "Muhtacdık", "Cagı Habar", Müşilmandık Belgisi", "Şilde" dir. Beyimbet Maylin 1917 yılı sonrası gelişen Alaş Orda hareketine destek verdi. Kazak S.S.C. kurulduktan sonra edebi çalışmalarına devam etti.1923-25 yılları arasında "Avıl" gazetesinde redaktörlük, "Sosyalist Kazakistan" ve "Kazakistan Edebiyatı" gazetelerinde baş redaktörlük yaptı. Eserlerinde Kazak toplumunun çeşitli meselelerini dile getirdi. Stalin'in Kazak aydınlarına

¹³⁵ Uşkiltay SUBHANBERDİNA: Aykap (Almatı,1995), 300.

¹³⁶ A.g.e., 301.

yönelik uyguladığı yok etme siyasetinin kurbanı oldu. Bir çok kez tutuklanan Beyimbet Maylin 1938 yılında vefat etti.¹³⁷

7- Cakıp Akpayev : 1876 yılında Karkaralı eyaletinin Karkaralı kazasında dünyaya geldi. İlk ve orta eğitimini Kazak-Rus okulunda tamamladıktan sonra üniversite eğitimine Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde devam etti. 1903 yılında fakülteyi başarı ile bitirdikten sonra Ombı'daki mahkemelerde görev aldı. Rusya'nın Kazakistan'da uyguladığı politikaları protesto etmek ve Kazakların isteklerini dile getirmek amacıyla Çarlık hükümetine gönderilen dilekçenin yazılmasında Akpayev'de görev aldı. Daha sonra bu organizasyondaki görevinden dolayı hükümet tarafından 5 yıl sürgün edildi. Akpayev Kazak gelenekleri ve aile hukuku alanında yaptığı incelemelerini Aykap dergisi ve Kazak gazetesinde yayınladı. 1917 Şubat ihtilalinden sonra düzenlenen kongrelere katıldı. Alaş Partisi'nin çalışmalarına destek verdi. Kazakistan'da Komünist Hükümet kurulduktan sonra bir çok kez tahkikata uğrayan Akpayev, 1934 yılında vefat etmiştir.¹³⁸

8- Cusupbek Aymavıto: 1889 yılında Semey eyaleti Pavlodor şehrinde dünyaya geldi. İlk eğitimini dini eğitim veren köy okulundan aldı. Okulu bitirdikten sonra kendisi de bu okulda bir süre öğretmenlik yaptı. 1907 yılında Bayanavıl'daki Rus okuluna yazıldı. Okul yıllarında öğrenci olaylarına karıştığı için okuldan çıkarıldı. Bir süre köy okullarında öğretmenlik yapan Aymavıto bu dönemde edebiyatla ilgilendi. Ahmet Baytursunov'un "Dil Kuralı" ve Şekerim Kudayberdiyev'in "Kazak Şeceresi" adlı çalışmalarına yönelik düşüncelerini Kazak gazetesinde makaleler halinde neşretti.¹³⁹ Semey'de Abay dergisinin yayınlanmasında da görev alan Aymavıto yazdığı makale ve edebi tahlillerle dikkat çekti.¹⁴⁰ Şubat ihtilali döneminde Alaş Orda hareketine

¹³⁷ Kayırcan KASENOV ve Ömirhan TÖREHANOV: Kızıl Kırgın 37'de Apat Bolgandar (Almatı, 1994), 42-44.

¹³⁸ Cakıp Akpayev'in hayatı ve faaliyetleri için Bkz: Muhtar Kul MUHAMMETEV: Alaş Ardageri (Almatı, 1996)

¹³⁹ Uşkıltay SUBHANBERDİNA: Kazak, a.g.e., 450.

¹⁴⁰ Kırıkbay ALLABERGEN, Carılkasın NUSKABAYULI ve Fezolla ORAZAY : a.g.e., 89.

destek veren Aytmavıtoy, Komünist Hükümet kurulduktan sonra hükümette görev aldı. 1920 yılında Komünist Partisinin Pavlodor'daki meclis çalışmalarını yürüttü. Bu dönemde eğitimci olarak farklı kurumlarda görev aldı. Aynı zamanda Taşkent'te yayınlanan "Ak-col" gazetesinin yönetiminde çalıştı. 1930'lı yıllarda Komünistlerin Kazak aydınlarına karşı başlattığı sindirme siyaseti neticesinde Aymavıtoy'da bir çok kez tahkikata uğradı. 1931 yılında idam edildi.¹⁴¹

9- Elevsin Byorin: 1874 yılında Ural eyaleti Canakale şehrinde dünyaya geldi. Ailesinin yanından eğitim amacıyla erken yaşta ayrıldı. Kazan'daki öğretmen okulunda eğitim aldıktan sonra Astrahan şehrinde öğretmen olarak çalışmaya başladı. Daha sonra Orda şehrine giderek Kazak aydınları ile birlikte Kazakistan gazetesini yayınlamaya başladı. Elevsin Byorin gazetede Çarlık Rusya'sının sömürü siyasetini eleştiren makaleleri hiç değiştirmeden gazetede yayınladı. Yazdığı makalelerde ise Kazakistan'daki sosyal,siyasi ve ekonomik problemlere çözümler üretmeye çalıştı. Elevsin Ekim ihtilalinden sonra Ural bölgesindeki yerel meclislere katıldı. Komünist hükümet kurulduktan sonra hükümette görev aldı.¹⁴²

10-Ekrem Galımov: 1892 yılında Kostayan'da dünyaya geldi. Eğitimini Toisk'taki Resuliye Medresesi'nden aldı. Aykap dergisinde redaktör olarak çalıştı. Aynı dergide Kazak ve Tatar dillerinde şiir ve makaleleri yayınlandı. Makaleleri ; "Şala Tatar", "Kara Toru Cigit" dir. Şiirleri ise; "Beyşara", "Ant Künü", "Bakıtsız Sulu", "Curtka Kaytıp Cagu Kerek" dir.¹⁴³

11-Gumar Karaşev: 1876 yılında Ural eyaletinde dünyaya geldi. Küçük yaşta yetim kaldı. Ural bölgesindeki Cazıkulı Medresesi'nde eğitim aldı. Bu medresenin diğer medreselerden farkı İslami ilimlerin yanında tarih, dilbilimi, coğrafya gibi derslerinde okutuluyor olmasıydı. Bu

¹⁴¹ Cusıpbek AYMAVİTOV: Şıgarmaları, Der. Nebu CUSUPBAYEV ve Maksut NETALUEV, (Almatı,1989), 3-10.

¹⁴² Allabergen KIRIKBAY: Altı Alaştın Ardaktıları (Almatı,1994), 30-31.

¹⁴³ Uşkiltay SUBHANBERDİNA: Aykap, a.g.e., 296.

medreseyi bitirdikten sonra 1907-10 arasında Tilenşisay denen yerdeki medresede müderris olarak çalıştı. Bu dönemde ayrıca edebiyat alanında da çalışmalar yaptı. Ufa, Kazan, Orenburg şehirlerinde 1910 yılında “Oyga Kelgen Fikirlerim”, “Ornek” 1911’ de “Karlığaş”, “Bedel Hacı”, 1913’de “Prozalık Şıgarmaları”, “Bala Tulpar”, 1914’ te “Ağa Tulpar” 1918 de “Turmtay” adlı şiir kitaplarını “Muştak”, “Orazakay”, “Kazak”, gibi takma isimlerle yayınlamıştır. Kazakistan gazetesinin yayınlanma aşamasında görev alan Karaşev’in¹⁴⁴ Aykap dergisi, Kazak gazetesi ve Ufa’da yayınlanan Şura dergisinde de çalışmaları yayınlandı. Gumar Karaşev 1921 yılında vefat etti.¹⁴⁵

12- Haleb Dostmuhammetov: 1883 Ural eyaleti Cımbıt ilçesinde dünyaya geldi. Petersburg Üniversitesi’nde tıp tahsili gördü. Kazak folkloru alanında incelemeler yaptı. Kazak gazetesinde sağlık ve Alaş Orda hareketiyle alakalı makaleleri yayınlandı. Alaş Partisi’nin çalışmaları sonrası kurulan Batı Alaş Orda Otonomisi’nde abisi Cihanşa ile birlikte görev aldı. Stalin’in Kazak aydınlarına karşı yürüttüğü yok etme siyasetinin kurbanı oldu.¹⁴⁶

13- Kölbay Togusov: 1882 yılında Güney Kazakistan’da dünyaya geldi. Eğitim aldığı dönemde sosyalist akımların tesirinde kaldı. Alaş siyasi hareketine muhalif Üç Cüz Patisi’nin kurulmasında rol oynadı. 1917 yılından sonra Taşkent’te “Alaş” gazetesini yayınlamaya başladı.¹⁴⁷

14-Muhammet Salim Keşimov: 1884 yılında dünyaya geldi. Türkistan, Çin ve Kırgız bölgelerine seyahatler düzenledi. Keşimov, eğitim ve sosyal hayata dair tahlillerini Aykap dergisinde yayınladı.

15-Meşhur Cusup Köpeyev: Buhara ve Taşkent’te eğitim aldı. Doğu edebiyatından, Nizami, Nevayi, Firdevsi ve Sadi’nin eserlerini inceledi. Sözlü halk edebiyatından bir çok derleme yaptı. Edebi alanda yaptığı çalışmalarının bir kısmını Aykap dergisinde yayınladı.

¹⁴⁴ Allabergen KIRIKBAY: a.g.e., 32-33.

¹⁴⁵ Gumar Karaşev’in Şura dergisinde yayınlanan makaleleri için Bkz; M.G.GOSMANOV ve R.F. MERDANOV: “Şura” Curnalının Bibliyografıg Kursetkeçe (Kazan,2000)

¹⁴⁶ Üşkiltay SUBHANBERDİNA: Kazak, a.g.e., 453.

¹⁴⁷ Hasan ORALTAY: a.g.e. 113.

16-Muhtar Avezov: 1897 yılında Semey eyaletine Şingistav bölgesinde dünyaya geldi. İlk eğitimini dedesinden aldı. Daha sonra Semey'deki öğretmen okuluna yazıldı. Rus ve Avrupa edebiyatının temel eserleriyle bu dönemde tanıştı. Kazakistan'da milli basın çalışmalarının yoğunlaştığı 1905-17 ihtilalleri arası dönemde öğrenci olan Muhtar Avezov'un, Kazak , Sarı Arka gazeteleri ve Abay dergisinde makaleleri yayınlandı. Abay dergisinde Japon modernizasyonu üzerine yaptığı incelemeleri dikkat çekti. Makalesinde Japonya'nın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alandaki kalkınma sürecini tarihsel açıdan inceledi. Ekim ihtilalinden sonra edebi çalışmalarına devam etti. Kazak destanları ve Türkistan Türk edebiyatı ile ilgili ilmî çalışmalar yaptı. En önemli eseri, 4 ciltlik "Abay Yolu" adlı devasa romanıdır. Bu romanda Avezov, Kazakların bir çoğunun kendisine rehber olarak kabul ettiği Abay'ın hayatını ve fikir yapısını çok ince ayrıntılara inerek belgelerle ortaya çıkardı. Kazak halkının yüzlerce yıllık kültür birikimi Abay'ı; Abay, Muhtar Avezov'u; Avezov da, Abay Yolu'nu meydana getirdi. Avezov'un bu romandan başka pek çok hikâye, deneme, çeviri ve araştırma eserleri de bulunmaktadır. Bir de onun konusunu doğrudan Kazak halkından aldığı oyunları vardır. Avezov 1961 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁸

17-Muhammetcan Tınışbayev: 1879 yılında Taldıkorgan eyaletinin Kabanbay şehrinde dünyaya geldi. Yüksek öğrenimi Petersburg Üniversitesi Demiryolları Enstitüsü'nde tamamladı. Üniversite okuduğu dönemde tarihe merak sardı. Tarih alanında ilk araştırmalarını bu dönemde yaptı. 1905 sonrası gelişen siyasi çalışmaların içinde yer alan Tınışbayev, görevi gereği gezmiş olduğu Kazak bozkırlarında halkın içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik problemleri inceledi. Yapmış olduğu incelemelerin sonuçlarını önce Rusya'da yayınlanan "Vedemosti" gazetesinde daha sonra Kazak gazetesinde yayınladı. 1917 yılı sonrası gelişen siyasi olaylar neticesinde kurulan Hokand ve Alaş Orda hükümetlerinde görev aldı. Ekim ihtilalinden sonra eğitimci ve idareci

¹⁴⁸ Ekrem AYAN: "Muhatr Avezov ve Abay Yolu", Türkler, Vol.19 (Ankara, 2002), 424.

¹⁴⁸ Kayırcan KASENOV ve Ömirhan TÖREHANOV: a.g.e., 20-22.

olarak çalışan Tınışbayev, Kazak Tarihi alanında yaptığı çalışmaları sürdürdü. Tınışbayev 1937 yılında vefat etti.¹⁴⁹

18-Mustafa Çokay: 1891 yılında Akmescit'te dünyaya geldi. İlk eğitimini Akmescit'te aldı. Daha sonra Taşkent'teki yatılı okula kaydoldu. Bu okulu da başarı ile bitirdikten sonra Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yüksek öğrenim aldı. 1917 yılı sonrası gelişen siyasi olaylarda en önde yer alan Mustafa Çokay bu dönemde gelişen siyasi olaylarla alakalı makalelerini Kazak gazetesinde yayınladı. 1917 yılı haziran ayında Taşkent'te Birlik Tuvi gazetesinin yayınlanmasında görev aldı. Alaş Orda ve Hokand Hükümetleri'nde de görev alan Mustafa Çokay Ekim ihtilalinden sonra Kazakistan dışında çıkarak yurtdışında siyasi ve ilmi faaliyetlerini devam ettirdi. 1920 yılında Tiflis'te Şafak gazetesini yayınladı. Gazete vasıtasıyla Çokay, I. Dünya savaşı sırasında gerçekleşen Ermeni tehciri ile alakalı abartılı iddialara cevap verdi. 1921 yılında Paris'e yerleşti. Bu dönemde Türkistan davası ile alakalı düşüncelerini İstanbul'da yayınlanan Yeni Türkistan dergisinde dile getirdi. Mustafa Çokay'ın muhacerette geçirdiği dönemde en önemli yayın faaliyeti 1929 yılında Berlin'de yayın hayatına başlayan Yaş Türkistan dergisidir. Derginin 1939 yılına kadar 129 sayısı yayınlandı. Mustafa Çokay 1941'de Berlin'de vefat etti.¹⁵⁰

19-Sabit Dönentayev: 1894 yılında Pavlodor'da dünyaya geldi. İlk eğitimini köyünde dini eğitim veren okuldan aldı. Eğitimine Pavlodor'da usul-i cedid eğitim veren medresede devam etti. Medresede okuduğu dönemde edebiyata merak sardı. Yazdığı şiirlerle dikkat çekti. Yazdığı şiirleri ve eğitime dair incelemeleri Kazak gazetesinde yayınlandı. Yayımlanan şiirleri; "Azattık Künü", "Er Can Er Türde", "Caz", "Canga", "Cana Cıl Kuttı Bolsın" dır. Eğitimle alakalı yayınladığı makalelerde ise okullarda Kazakça okuma-yazma öğretiminde karşılaşılan güçlüklerle

¹⁵⁰ Mustafa Çokay'la alakalı geniş bilgi için Bkz ;Abdolvahap KARA: Türkistan Ateşi (İstanbul,2002)

çözüm önerileri getirdi.¹⁵¹ Ekim ihtilalinden sonra edebi çalışmalarına devam eden Dönentayev 1933 yılında vefat etti.¹⁵²

20-Saken Seyfölin: 1894 yılında Akmola eyaletine bağlı Nildi ilçesinde dünyaya geldi. İlk eğitimini Nildi İlçesinde maden fabrikasına bağlı Kazak-Rus okulunda aldı. Eğitimine Akmola'daki Rus okulunda devam etti. Bu okulda Rusça'sını geliştirdikten sonra Rus klasiklerini okumaya başladı. Aynı zamanda Kazak halk edebiyatına merak saran Saken ilk edebi çalışmalarına bu dönemde başladı. 1914 yılında Ombı'daki öğretmen okuluna başladıktan sonra öğrencilik döneminde "Ötken Künder" adındaki ilk şiir kitabı yayınladı. Aynı dönemde edebi makaleleri Aykap dergisinde yayınlandı. Bu makaleleri arasında;"Manap Draması", "Tugan Cerim Öz Elim" bulunmaktadır.¹⁵³ Kazakistan'da gelişmeye başlayan sosyalist düşünce ile öğrencilik döneminde tanışan Saken Seyfölin Kazak gençleri ile birlikte kurduğu "Cas Kazak" cemiyetinin yayın organı Tırşilik gazetesinin yayınlanmasında görev aldı. Saken Seyfölin'in gazetede sınıf farklılıklarını ve feodaliteyi eleştiren makaleleri yayınlandı. Ekim ihtilalinden sonra gazetecilik faaliyetlerini sürdürdü. "Enbekşi Kazak" gazetesinde baş redaktörlük yaptı. Saken Seyfölin kendisine ün kazandıran edebi çalışmalarını bu dönemde yazdı. Önde gelen eserleri; "Kızıl Sunkarlar", "Sosyalistan", ve "Tar Col Taygak Keşü" dür. Saken Seyfölin 1938 yılında vefat etti.¹⁵⁴

21-Sultan Mahmut Toraygırov: 1893 yılında Kökçetav eyaletinin Kızıltuv köyünde dünyaya geldi. ilk okuma yazmayı babasından öğrendi. Bir çok öğretmenden ders aldı. Ona en çok tesir eden öğretmeni ise Mukan Molladır. İlk şiirini onun teşviki ile yazdı. 1912 yılında Troisk'taki medresede eğitim gördüğü dönemde Aykap dergisinin naşiri Muhammetcan Seralin ile tanıştı. Sultan Mahmut edebi çalışmalarını bu dergide yayınlamaya başladı. Dergide yayınlanan

¹⁵¹ Sabit DÖNENTAYEV: "Kerekti Ötünüş", Kazak, Nu.21 (1913)

¹⁵² Uşkiltay SUBHANBERDİNA: Kazak, a.g.e., 455.

¹⁵³ Uşkiltay SUBHANBERDİNA: Aykap, a.g.e., 301.

¹⁵⁴ Saken Seyfölin ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz; Tursınbek KEKİŞEV: Saken Seyfölin, Önegeli Ömir (Almatı,1976)

“Talaptılarga” , “Okup Cürgen Castraga”, “Okuvda Maksat Ne” adlı şiirlerinde geri kalmış durumda olan Kazak halkının uyumakta olduğunu ve uyanması gerektiğini dile getirdi. Aykap dergisinden sonra Kazak , Sarı Arka gazeteleri ve Abay dergisinde de edebi çalışmaları yayınlandı. Alaş Orda siyasi hareketine destek mahiyetinde yazdığı “Alaş Uranı”, “Alihannın Semeyge Kelüvü” adlı şiirleriyle dikkat çekti. 1917 yılı sonrası gelişen sosyalizm düşüncesinden etkilenen Toraygırov “Sosyalizm” adlı makalesini 1918 yılında Abay dergisinde yayınladı. Toraygırov 1920 yılında vefat etti.¹⁵⁵

22-Şekerim Kudayberdiyev: 1858 yılında Semey eyaletinde dünyaya geldi. Abay Kunanbayev’in yegeni olan Şekerim çocukluk yıllarında edebiyata ve müziğe merak sardı. Eğitimini medresede tamamladıktan sonra genç yaşta ilçe idarecisi oldu. İdarecilik yıllarında Şekerim halkın içinde bulunduğu sıkıntılı durumu yakından görme fırsatı buldu. 19. yüzyılın sonu ile 20 yüzyılın başındaki Kazakistan’daki gelişmeler Şekerim’in dünya görüşünün oluşmasında büyük rol oynadı. Bu dönemde hem Doğu hem de Batı felsefesini araştırdı. 1905 yılında Hac farızası için Mekke’ye gitti. Edebiyat, tarih ve ilahiyat alanındaki çalışmalarını bu dönemden sonra yazmaya başladı. Kuran-ı Kerim’i Kazakların anlayışı açısından tahlil ettiği “Üç Anık” adlı felsefi eserini yazdı. Tarihçi olarak Şekerim Kazak ve Türk tarihini araştırdı. Bu alanda yazdığı “Türük, Kırgız, Kazak Hem Handar Şeceresi” adlı çalışmasını 1911 yılında Orenburg’da ve “Kalkaman Mamır”, “Eldik Kebek” adlı edebi çalışmalarını ise 1912 yılında Semey şehrinde yayınlattı. Milli Kazak basınının oluşması ile birlikte Şekerim çalışmalarını gazete ve dergilerde yayınlama imkanı buldu. Aykap dergisinde yayınlanan çalışmaları: “Musılmandık Kitabı”, “Türük, Kırgız, Kazak hem Handar Şeceresi”, “Bizdin Muhtacradımız” dır. Kazak gazetesinde ise idarecilik yıllarında ele ettiği tecrübesiyle idari, hukuki alanlardaki eksiklikleri yansıttığı “Biy Hem Biylik” adlı makalesini yazdı. Abay dergisinde 1918 yılında “Hafızdan Terceme”

¹⁵⁵ Sultan Mahmut Toraygırov için Bkz; Sultan Mahmut TORAYGIROV: Eki Tomdık Şıgarmalar Cınağı , c.1 (Almatı,1993)

ve “Leyli Mecnun” adlı doğu klasiklerinden esinlenerek yaptığı çalışmaları ve Sarıarka gazetesinde ise Kazak diline dair çalışmaları yayınlandı. Ekim ihtilalinden sonra edebi çalışmalarına devam etti. Eserlerinin çoğu kitaplaştırılarak yayınlandı. şekerim 1931 yılında vefat etti.¹⁵⁶

¹⁵⁶ şekerim Kудayberdiyev için Bkz; ř.K. SATBEYEVA: şekerim Kудayberdiyev (Almatı,1990)

V.BÖLÜM
20. YÜZYILIN BAŞINDA
GELİŞEN FİKİRLERİN KAZAK SİYASİ YAŞAMINA ETKİLERİ

5.1.1905 İhtilali Sonrası Kazak Aydınları Arasında Gelişen Siyasi Hareketler

5.1.1. Kazak Aydınlarında Siyasi Bilincin Oluşması ve Partileşme Çalışmaları

1905 öncesi dönemde Rusya'daki mutlakıyet idaresinden dolayı Kazaklar arasında siyasi hareketler gelişmemişti.¹ Kazak aydınları arasında siyasi bilincin gelişmesinde 1905 ihtilali sonrası oluşan kısmi serbestlik ortamı etkili oldu. Rus ihtilali sonunda meşruti yönetime geçilmesi sonucu Rusya Devlet Duma'sının açılması bütün Rusya genelinde olduğu gibi Kazakistan'da da siyasi faaliyetleri hızlandırdı.

1905 ihtilali sonrası başlayan protesto hareketleriyle birlikte Kazaklar arasında siyasi faaliyetler de gelişmeye başladı. Karkaralı, Turgay ve Ural şehrinde yazılan protesto mahiyetli dilekçelerde Kazak bozkırlarında İslam dinine karşı saldırıların ve engellemelerin durdurulması istendi. Protesto amaçlı bu toplantıların Kazak siyasal yaşamı açısından önemi ise Kazak aydınları bir araya gelerek partileşme çalışmalarına başlamalarıdır.²

Kazak düşünce hayatında önemli yere sahip olan Kazak aydınları siyasi hareketlerde de öncü rolü oynadılar. Nitekim bu dönemde siyasi

¹ Martha Brill OLCOTT: The Kazakhs (Stanford , 1987), 110.

² A.g.e., 112.

faaliyetlere aktif olarak katılan Hanel Dostmuhammetov, bu hareketliliği şu şekilde ifade etmektedir: “1905 yılından sonra bizim Kazak halkı da başka halklarla birlikte milli çıkarları ele almaya başladı. Özgürlüğün doğmasıyla birlikte Kazak aydınları halka faydalı işler yapıp yol gösterdikleri için bir kısmı hapse atıldı, bazıları sürüldü, geri kalanları da güvenilmez adam ilan edildi.”³

Kazak aydınları arasında siyasi bilincin oluşmasında onların siyasi hareketliliğın en yoğun olduğu Petersburg, Moskova, Kiev, Varşova, ve Kazan gibi şehirlerde yüksek eğitim almaları da etkili oldu. Bu şehirlerdeki siyasi hareketlere bir çok Kazak genci katılmış ve hapse atılmıştır. 1905 ihtilali döneminde Petersburg’da öğrenci olan Hanel Dosmuhammedov Kazak öğrencilerin 1905 ihtilali döneminde Rusya’daki siyasi partilerin programlarını incelediklerini, bu programlar içinde Kadet Partisi’nin programının Çarlık Hükümeti’nin işgal altında tuttuğu halklara yönelik sömürge politikasını eleştirdiğı için beğenildiğini söylemektedir. Dostmuhammetov Kazak öğrencilerin kendi aralarında birlik kurarak diğer şehirlerde okuyan Kazak öğrencilerle mektuplaştıklarını, Kazak gençlerinin fikri yapısının oluşmaya başladığını bildirmektedir.⁴

Yüksek tahsil gören Kazak gençleri arasında oluşmaya başlayan siyasi bilinç, etkisini Kazak halkı arasında da göstermeye başladı. Kazak gençleri 1905-1906 yılları arasında halk içinde dolaşarak veya “Fiker”, ” Ralskiy Listok” gibi gazetelere makaleler göndererek siyasi bilincin gelişmesine katkı sağladılar. Bu gençlerden birisi de Muhammetcan Tınışbayevdir. Dönemin polis kayıtlarında Tınışbayev’in evinde Rus sömürüsüne karşı halkı kışkırtacak siyasi dokümanların bulunduğu yazmaktadır. Sadece yüksek tahsil gören Kazak gençleri değil Kazakistan’da orta öğretim kurumlarında öğrenim gören Kazak

³ İbrahim KALKAN: “Kazak Siyasi Düşüncesinin Gelişimi ve Kazak Gazetesi”, Türkler, Vol.19 (Ankara,2002) 370.

⁴ Mambet KOYGELDİYEY: Alaş Kozgalışı (Almatı, 1996), 89.

gençleri de siyasi faaliyetlere katıldılar. Bu gençlerden Halel Gabbasov, Semey yatılı okulunda okuduğu dönemde okuldaki ihtilalci hareketlere katılarak Kazak gençleri ile birlikte cemiyet kurmuştur. Bu cemiyete Yakup Akbayev de katılarak halk arasında bağımsızlık propagandası yapmışlardır.⁵

20. yüzyılın başında Kazak aydınları arasındaki fikri ayrılıklar siyasi mücadelede birlikte hareket etmelerine engel olmayacak ve aydınların büyük bir kısmı Alaş Partisi kuruluncaya kadar Kadet Partisi çatısı altında siyasi faaliyetlerini sürdürecektir. Alihan Bökeyhanov bu dönemki siyasi gelişmeleri 1910 yılında yazmış olduğu makalesinde şu şekilde izah etmektedir: “Kazaklar arasında yakın gelecekte belirgin bir vasıfla kendini hissettirmeye başlayan iki siyasi akımın çevresinde iki siyasi parti kurulabilir. Bunlardan birincisi milli ve dini hedefler taşıyan partidir. İkincisi ise Batı medeniyetine yönelik siyasi partidir. Birincisi Tatar-İslam partilerini, ikincisi ise Rus muhalefet partilerini örnek alacaktır.”⁶ Bökeyhanov’un Kazak siyasal yaşamında oluşacağını düşündüğü bu siyasi ayrım, Kazak düşünce hayatındaki farklı yaklaşımlardan kaynaklanmakta idi.

Kazak aydınları bu dönemde meşru zeminde Kazakların haklarını savunabilmek için Rus siyasi partileri ile işbirliği yolunu seçtiler. Bu amaçla Kazakistan’ın değişik yerlerinde toplantılar yapılarak parti programları incelendi.⁷ Bu dönemde Rusya’da etkili üç siyasi hareketten söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi “İhtilalci Sosyalistler-Es-Er’ler” di. Bunlar geleneksel olarak bölgeciydiler ve Rus olmayan milletlere açıkça karşıydılar. “Federalizm” ile “Kültürel bölgeler dışı milliyetçilik” arasında kalmışlardı. İkinci grup ise “Bolşevik-Menşevik ve Sosyal Demokratlardı”. Bunlar federalizme devletin geri kalmasına sebep

⁵ Mambet KOYGELDİYEY a.g.e., 91-92.

⁶ Alihan BÖKEYHANOV: Şıgarmaları, Haz. Mambet KOYGELDİYEY (Almatı, 1996), 16.

⁷ B.KUTANOV: Otanımızdın Tarihı Turalı Siyasi Engime (Almatı, 1993), 64-65.

olarak gördüklerinden karşıydılar.⁸ Üçüncü siyasi parti ise “Anayasal Demokratlar” yani “Kadetler” di. Kazaklar ve diğer Rusya Müslümanları bu partinin çatısı altında siyasi faaliyetlerini yürüttüler. Ceditçi ve Batıcı Kazak aydınlarının Kadet Partisi çatısı altında siyaset yapmalarının sebepleri şunlardır: 1-) Kadet Partisinin programının Kazakların milli hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için diğer partilere göre daha müsait olması. 2-) Partinin Batı tarzı demokrasiyi savunması. 3-) Partinin Ruslaştırmanın aleyhinde olup azınlıkların kültürel yönden hürriyete kavuşmalarını istemesi.⁹ 4-) Programlarında azınlıkların ilk okullarda anadilde eğitim almalarına yer vermesidir.¹⁰ Rusya Türklerinin II. Kongre’sinde aldığı Duma seçimlerine Kadet Partisi bünyesinde katılma kararı¹¹ Ceditçi Kazak aydınlarının Kadet Partisi ile işbirliğine girmesinde etkili olmuştur.

Rusya’da gelişen siyasi hareketler içinde Kazak aydınları Kazak halkının isteklerine en uygun parti olarak Kadet Partisi’ni gördüler. Çünkü onlar 1905 yılında yazılan dilekçelerde dil,din ve eğitim ile ilgili konulardaki hükümetten isteklerine Kadet Partisi’nin programıyla ulaşabileceklerini düşündüler.¹² Kadetler tarafından savunulan Batı tarzı Rus anayasası ve parlamentosu, genel sivil haklar, ekonomik ve sosyal gelişme bakımından yeni oluşan sömürgecilik karşıtı milliyetçi hareketler ile uyum içinde bulunmaktaydı. Kazak aydınları ülkede genel bir demokrasileşmenin Kazakların birleşmesi için temel teşkil edeceğine ve onları Avrupai tarzda demokratik, sosyal ve politik bir yaşam tarzına yakınlaştıracığına inanıyorlardı. Aynı sebeplerden dolayı bu aydınlar Kadetler gibi tek ve güçlü bir Rusya fikrini savunuyorlardı. Milli özerk bir devlet kurma fikri henüz hedefleri arasında bulunmamaktaydı.¹³

⁸ A.BENNİGSEN ve C. QUELQUEJAY : Step’te Ezan Sesleri , Çev. NeziHUZEL (İstanbul,1997), 106.

⁹ A.g.e., 106.

¹⁰ B.KUTANOV: a.g.e., 62.

¹¹ Nadir DEVLET: a.g.e., 108.

¹² Gülнар KENDİBAI: “Alaş”, Türkler, Vol.18 (Ankara,2002), 664.

¹³ A.g.m., 654.

Kazak aydınlarının ilk siyasi parti kurma çalışmaları 1905 yılında Ural şehrinde gerçekleşti. Ural şehrine 5 eyaletten gelen Kazak delegeler Kadet Partisi'nin Kazakistan'daki şubesini kurduklarını açıkladılar. Kurulan partinin merkez kuruluna: B.Karatayev, T.Bordiyev, M.Bakıtkereyev, İ.Tokamberdiyev, H. Dostmuhammetov, H. Aytmuhammetov, M. Mukanov, T.Rakımberdiev, İ.Düsemin seçildiler. Partinin programı 25 Aralık'ta "Fiker" gazetesinde yayınlandı. Program, Kazakistan'da toprak meselesi, Rusya'dan göçmen akımının durdurulması, Kazakistan'da açılacak okullar ve Rusya'nın sömürgecilik hareketinin durdurulması ile ilgili maddeleri içermektedir.¹⁴ Rus Kadet Partisi, Kazakistan Kadetlerinin Ural Kongresinde göçün durdurulması ve Kazakistan topraklarının Kazaklara ait olması şeklindeki isteklerini kendi programına almayı reddetmiştir.¹⁵

Kazakistan'da diğer bir partileşme hareketi 10 Nisan 1906 yılında Semey şehrinde gerçekleşti. Burada yapılan kongreye 150'den fazla Kazak delege katıldı. Kongrede Alihan Bökeyhanoğlu, "Halkın Özgürlüğü" partisinin programını tanıttı. Partinin program Kazak aydınları tarafından tartışılmış ve beğenilmemiştir. Kongre sonunda alınan karar doğrultusunda Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Mircakıp Dulatov gibi önde gelen Kazak aydınları Kadet partisine dahil olmuşlardır. Alihan Bökeyhanov 1917 yılına kadar Kadet Partisi ile olan ilişkisini sürdürmüştür.¹⁶

5.1.2.Rusya Türklerinin I.II.III. Kongresi ve Kazaklar

1905 Meşrutiyetinin ilanını takiben Sibir Tatarlarından olan Abdürreşid İbrahim,¹⁷ İsmail Gaspıralı'nın fikirlerini fiiliyata dökmek

¹⁴ B.KUTANOV: a.g.e., 64.

¹⁵ Gülnar KENDİBAI: a.g.m., 654.

¹⁶ B.KUTANOV: a.g.e., 65.

¹⁷ Abdürreşid İbrahim (1857-1944), Batı Sibirya'da Tobolsk şehrinde dünyaya gelmiştir. Medine'de eğitim aldıktan sonra Doğu Avrupa ve İstanbul'a seyahat eder. "Çolpan Yıldızı" ve

için Kazan, Ufa, Çistapol ve Troisk gibi şehirleri kısa bir zaman içinde dolaşarak Rusya Türklerinin Gaspıralı'nın fikirleri etrafında birleşmesini temin etti. Bu çalışmasında en büyük yardımcısı Yusuf Akçuraydı.¹⁸ Çalışmalar kısa bir zaman içinde meyvelerini vermeye başladı. Rusya'da yaşayan diğer Müslüman Türk aydınların da desteği alınarak Rusya Müslümanlarının bir araya gelmesi için ilk adım atıldı. 1905 Mayıs'ında Çistapol'da bir hazırlık toplantısı yapıldıktan sonra Ağustos 1905'te Nijni Novgorod'da Oka nehri üzerinde bir vapurda 120 ila 150 delegenin katılımıyla I. Rusya Türkleri Kongresi toplandı. Kongrede Kazakları Şahmerdan Koşçugulov temsil etti. 15 Ağustos 1905 günü kongre çalışmalarını tamamlayarak İttifak-ı Müslümin teşkilatının kurulması kararlaştırıldı.¹⁹

Bu ittifakın kurulmasında Kırım Tatarlarından İsmail Gaspıralı, İdil-Ural Tatarlarından Yusuf Akcura, Azerilerden Alimerdan Topçubaşı,²⁰ Sibirya Tatarlarından Abdürreşid İbrahim ve Kazaklardan Koşçugulov önemli rol oynamıştır. İttifak, siyasi olarak Rusya'daki bütün Müslümanları temsil etmeyi amaçlamış Rusya Müslümanları arasında ılımlı sağcı bir politika takip etmiştir. İttifakın tam bağımsızlık veya toprak talebi gibi istekleri yoktu. Amaçları Çarlık

Rusya'da Müslümanlar" adlı eserlerinde Rusya'da Müslümanlara uygulanan Hristiyanlaştırma siyasetini açıkça eleştirmiştir. Bkz; Hisao KOMAYSU: "Üç Ceditçi ve Değişen Dünya", Osman Hoca Anısına İncelemeler, Hazırlayan - Timur KOCAOĞLU, SOTA, (Harlem, 2001), 305-306.

¹⁸ Yusuf Akçura(1879-1935): idil-Ural bölgesinde Şimbir'de doğmuş olup ilk tahsilini Kazan'da yapmıştır. Orta tahsilini İstanbul askeri Rüştiye'sinde tamamlamış. 1905'te Kazan'a dönen Akçura, Muhammediye Mederesesinde dersler vermiş, Tarih ve Ulum adlı bir kitap yazmıştır. Ayaz İshaki ile birlikte "Kazan muhbiri" adlı gazeteyi çıkarmış ve İttifak-Müslümin teşkilatının kurulmasında aktif rol oynamıştır. Akçura yazmış olduğu "Üç tarz-ı siyaset" makalesinde İslamcılık,Türkçülük ve Osmanlıcılık fikirlerinden Türkçülük fikrinin Osmanlı devletinin geleceği açısından faydalı olacağını savunmuştur. Bkz; Yusuf AKÇURA: Üç Tarz-ı Siyaset (Ankara, 1998), 1-8.

¹⁹ Sabit ŞİLDEBAY: Türkşilik cene Kazakistandagi Ult-azattık Kozgalısı (Almatı, 2002), sy-69

²⁰ Ali Merdan Topçubaşı (1862-1934): Bakü'lü avukat olup İttifak-ı Müslümin'in kurucularındandır. "Kappi" ve "Hayat" gazetelerinde baş yazarlık yapmıştır. Bkz; Nadir DEVLET: Rusya Türklerinin Mili Mücadele Tarihi (Ankara,1999), 155.

rejimine siyasi olarak bağı kalıp sosyal ve kültürel alanda bazı özgürlükler talep etmekte.²¹

Rusya Türklerinin II Kongresi Kazanlıların çabaları sonunda Petersburg'da toplandı. Bu kongrede ilki gibi gizli yapıldı. 13-23 Ocak 1906 tarihleri arasında Tatar,Kazak, Kırım ve Kafkasyalı 100 delegenin katılımıyla yapılan kongrede kurulması düşünülen Müslüman ittifakına “Rusya Müslümanları İttifakı” adı verildi.²² İttifakın çalışmaları sürdürebilmesi için Rusya genelinde 16 merkez tespit edildi. Bu merkezlerden 6 tanesi Kazakların yaşadığı bölgelerdedir. Bu bölgeler şunlardır.;

1-Akmola Bölgesi(Merkezi –Petropavloks)

2-Yedisu Bölgesi (Merkezi- Almatı)

3-Semipalatinsk Bölgesi (Merkezi-Semipalatinsk)

4-Omsk Bölgesi (Merkezi –Omsk)

5-DalaBölgesi (Merkezi Uralsk)

6-Orenburg Blgesi (Merkezi Orenburg)²³

Rusya Türklerinin III. Kongresi 16—21 Ağustos 1906 tarihleri arasında Nijni Novgorad'da gerçekleşti. Bu kongrede de Kazakları Şahmerden Koşcugulov temsil etmiştir. Koşcugolov, “Müslüman İttifakı” programına Kazak mahkemelerinin örf ve adet esasına göre değil Şariat esaslarına göre düzenlenmesine dair bir madde ile Kazak topraklarına Rus göçmenlerin yerleştirilmesinin durdurulması ile alakalı bir madde koydurmak istedi. Ama sadece ikinci isteğini gerçekleştirebildi. Toprak meselesiyle alakalı olarak Başkırtlardan Şah Haydar Mirza Sırtlanov'un da desteğini alarak “Kazakistan

²¹ Alexandre BENNİGSEN: “Panturksm and Panislamism in History and Today”, Central Asian Survey, Vol.3, Nu.2 (1984), 42.

²² A.Serge. ZENKOVSKI: Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık, Çev. İzzet KANDEMİR (Ankara, 1971) 55.

²³ Necip HAPLEMİTOĞLU: Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri(1905-1917), (Ankara, 1997), 60.

topraklarının Kazaklara ait olduğuna" dair bir madde programda yer aldı.²⁴ Kongrede oluşturulan komisyonlarda Rusya Türklerinin önemli meseleleri görüşülerek bir takım çözümler geliştirildi. Birinci ve İkinci kongrede ortaya atılan fikirlerin gerçekleştirilmesi için siyasi bir parti kurulması kararlaştırıldı. Parti programı üzerindeki tartışmalar ve oylamadan sonra yeni partinin 15 üyeden oluşacak "Merkez Komitesi" seçimi yapıldı. Merkez Komiteye Şahmerdan Koşçugulov da seçildi.²⁵

5.1.2. Rusya Devlet Duma'sının Açılması ve Kazak

Aydınlarının Faaliyetleri

1905 yılına gelindiğinde Kazak aydınları Duma seçimlerine hazırlık niteliğinde yapılan değişik partilerin çalışmalarına ve kongrelerine katılarak Kazak halkının beklentilerini dile getirmeye başlamışlardı. Bu tür kongrelerden birisi 6-13 Kasım 1905 yılında yapılan kongredir. Bu kongre Duma'da tartışılacak konuların belirlenmesi için yapıldı. Bu kongreye Alihan Bökeyhanov katılarak Kazak halkının Rus Hükümeti'nden isteklerini dile getirmiştir. Bökeyhan, kongrede Kazak dilinde kitap bastırmanın güçlüklerinden ve Rus idarecilerin yaptıkları engellemelerden bahsetti. Buna örnek olarak da I.Krılov'un eserini Kazakça'ya çevirip bastırmak istediğini ama izin alabilmek için 13 ay uğraştığını dile getirdi. Buna benzer bir sıkıntıyı da Karkaralı'da Çar'a yazılan dilekçenin posta ile gönderilmesinde yaşadıklarını, Rus memurların bu dilekçeyi göndermekte zorluk çıkardıklarını belirtti. Bökeyhanov konuşmasında Kazak halkının kendi dili ile okuyup

²⁴ Zeki Velidi TOGAN: Bugünkü Türkili,Türkistan (İstanbul ,1981), 348.

²⁵ Necip HAPLEMİTOĞLU: a.g.e, 79.

yazmak istediğini, bu yüzden de imparatorlukta bütün yerel dillere özgürlüklerinin verilmesini talep etti.²⁶

Buna benzer bir kongre de aynı zamanda Rusya'da ki otonomi taraftarı olan halkların vekilleri tarafından Petersburg'da düzenlendi. Bu kongreye Muhammetcan Tınışbayev katıldı. Tınışbayev Kongreye bir beyanname sunarak Rusya'nın Kazakistan'da yaptığı asimilasyon politikalarını dile getirdi. Tınışbayev Rusya'nın Kazakistan'da Kazak dilini ve İslam dinini yok ederek Kazakları Ruslaştırmak istendiğini, derhal bu politikaların durdurulması gerektiğini belirtti.²⁷ Duma açılmadan önce değişik platformlarda Kazak halkının isteklerini dile getiren Kazak aydınları Duma'nın toplanması ile birlikte düşüncelerini Duma'da dile getireceklerdir.

1905 ihtilali sonrasında Duma'nın açılmasına izin verildikten sonra Aralık 1905'te Rusya başbakanı Witte seçim kanunu hazırlayarak Duma seçimlerine başlanılmıştı. Duma'nın açılmasından bir kaç gün önce "Devlet Esas Kanunları" yayınlandı. Bu kanuna göre Çar, Rusya devleti dahilinde yaşayan bütün halkların imparatoru olduğunu belirterek hakimiyetini garanti altına almıştır. I.Duma 10 Mayıs 1906 tarihinde Petersburg'daki Tavrida Sarayında açıldı. Toplam 524 vekilden oluşan Duma'da en kuvvetli parti Kadet Partisiydi.²⁸

Duma'da Kazaklar üç vekille temsil edildi. Semey eyaletinden Alihan Bökeyhanov, Turgay eyaletinden Ahmet Birimcanov, Ural eyaletinden Alpısbay Kalmanev Duma'ya katılmak üzere vekil seçildiler. Akmolla eyaletinden Şahmerdan Koşçugulov vekil olarak seçilmiş fakat Rusça bilmediği için Eyalet Seçim Komisyonu onun vekilliğini kabul etmemiştir. Yedisu ve Sırderya eyaletinde seçim tamamlanamadığı için bu eyaletlerden Duma'ya vekil gönderilememiştir.²⁹

²⁶ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e, 110-111.

²⁷ A.g.e., 111.

²⁸ Akdes Nimet KURAT: Rusya Tarihi (Ankara,1993), 391-393.

²⁹ Galım,AHMETOV: Alaş , Alaş Bolganda (Almatı, 1996), 204.

I. Duma'ya seçilen Kazak vekillerinden Birimcanov ve Kalmanev Duma toplantılarına gecikmeli olarak Bökeyhanov ise Duma kapatılmadan birkaç gün önce katılabildiler. Kazak vekilleri Duma'daki Rusya Müslümanları vekillerinin oluşturduğu Müslümanlar Fraksiyonu ile birlikte hareket ettiler.³⁰ Bu fraksiyon, Rusya Türkleri I. Kongresinde kurulan İttifak-ı Müslümin'in çabaları ile kuruldu. Çarlığın çöküşüne kadar varlığını devam ettirdi. Ama Çarlık rejimi bu fraksiyonu resmi bir parti olarak kabul etmedi. Fraksiyon, resmiyet kazanabilmek için bir çok defa hükümete başvursa da milli düşmanlığa sebebiyet vereceği iddia edilerek reddedildiler.³¹

I.Duma ilk oturumunda Moskova vekili Sergey Muromtsev reisliğe seçildi. Ama Duma'nın çalışmaları ile alakalı olarak hükümet hiç bir hazırlık yapmadığından dolayı hükümetle Duma vekilleri arasında bir işbirliği kurulamadı. Bu yüzden de Duma'daki partiler arasında ahenkli bir çalışma ortamı oluşturulamadı. Genel olarak Köylü vekiller "Toprak Reformu" dışında hiç bir kanun teklifi ile ilgilenmediler. Kadetler ise liberal-demokratik sisteme dayanan meşruti bir monarşi kurulmasını, toprağın çiftlik sahiplerinden köylülere satılmasını, bazı sosyal reformlar yapılmasını istediler. Başta "Oktabiristler" olmak üzere bütün muhafazakar partiler monarşi sisteminin zarar göreceği tek bir adım atılmasına bile karşı geldiler.³²

Duma'ya gecikmeli katılan Birimcanov Duma'da toprak meselesi tartışıldığı sırada söz alarak Kazakistan'da toprak meselesiyle alakalı Hükümet'in kuracağı komisyonlara Kazak vekillerinden bir temsilcinin de katılmasını istedi. Birimcanov ayrıca Kazakistan'a göç ettirilen Rus göçmenlerin yerleşiminde yapılan hukuk dışı hareketlerin araştırılması için bir komisyon kurulmasını talep etti. Duma'daki Kazak vekilleri

³⁰ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e, 113. ; Ö. OZGANBAY: Resey Memlekettik Duması cene Kazakistan(1905-1917), (Almati,1999), 45.

³¹ Hakan KIRIMLI: Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketleri (Ankara,1996), 85.

³² Ö.OZGANBAY:a.g.e., 52.

Müslüman Fraksiyonu'nun toprakların dağıtımı ile alakalı programını desteklemişlerdir. Bu programa göre Toprak eyalet idarelerinin kontrolüne verilecek, bu toprakların paylaşımında sadece yerleşik hayat yaşayanlar değil aynı zamanda göçebe olan halk da pay alacaktı.³³

Duma'da partilerin kendi aralarında organize olamamaları ve Kadetler tarafından "Arazi Islahat Projesine" Çar ve Hükümet'in karşı gelmesi Duma ile Hükümet'in aralarının açılmasına sebep oldu. Çar yetkisini kullanarak Duma'yı kapattı. Bunun üzerine "İş Grubu" ve Sosyalistlerden oluşan 200 kadar vekil Viborg şehrine giderek Çar'ı ve hükümeti protesto eden bir beyanname imzaladılar. Hükümet eğer yeni bir Duma çağırmayacak olursa ahaliyi "Pasif direnişe" yani vergi vermemeye, askere gitmemeye davet edeceklerini bildirdiler. Bu bildiriye imza koyan 6 Müslüman vekil içinde Kazaklardan Alihan Bökeyhanov da bulunmaktadır.³⁴

I. Duma'nın dağıtılması sebebiyle Rusya genelinde bazı yerlerde küçük çaplı ayaklanmalar oldu. Rus Hükümeti I. Duma'dan çıkardığı dersle daha ılımlı vekillerden oluşan bir meclis toplamak için yeni bir seçim kanunu hazırladı. Hazırlanan yeni kanuna göre II. Duma 1907 Haziranında açıldı.³⁵ II.Duma seçimleri sonunda Kadetler güç kaybederken buna karşılık Solcu Partiler güç kazanmıştır. Kadet Partisinin vekil sayısı bir öncesine göre yarıya düşmüş Müslümanlar ise 34 vekil çıkarmışlardı. Bu vekillerin 5 tanesi Kazak vekillerdi. Bunlar Ural eyaletinden Bakıtcın Karatayev, Yedisu eyaletinden Muhammetcan Tınışbayev, Sırderya eyaletinden Tileyli Aldabergenov, Astrahan bölgesinden Bakıtkerey Kulmanov, Semey eyaletinden Temirgali Nurekenov'du.³⁶ II. Duma'ya Alihan Bökeyhanov yasaklı olduğu için seçilememiştir. II. Duma'daki Kazak vekiller Müslümanlar Fraksiyonu'na

³³ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e., 113.

³⁴ Akdes Nimet KURAT: a.g.e., 391.

³⁵ A.g.e, 394.

³⁶ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e., 115

katılarak siyaset yaptılar. Fraksiyon en çok tartışılan “Toprak Reformu” ile alakalı meselede Kadetlerle aynı görüşte olup toprağın büyük çiftlik sahipleri eliyle fakat uzun vadede satılmasını desteklemekteydi.³⁷

II. Duma’da Bakıtcın Karatayev yapmış olduğu konuşmasında Rusya’nın Kazakistan’da uygulamış olduğu sömürgecilik hareketine dikkat çekerek Kazakistan’a Rus göçmenlerin yerleştirilmesi sonucu Kazak halkının topraklarını terk etmek zorunda bırakıldıklarını ve bir çok haksız muameleye maruz kaldıklarını dile getirdi.³⁸ II. Duma’da Müslüman vekiller toprak meselesinin dışında medeni ve siyasi ihtiyaçlarını ve Ruslarla eşit haklara sahip olmak istediklerini de gündeme getirdiler. Müslüman vekillerin istekleri ve Sosyalist Partilerin faaliyetleri tutucu Rusları ve hükümeti endişelendirdi. Sosyalistler, Kadetler ve Müslümanlar birleştikleri taktirde hükümeti zor durumda bırakarak taviz alabileceklerdi. Neticede Çar II. Nikola 16 Haziran 1907 kanunu ile Duma’yı dağıtarak Başbakan Stoplin’e yeni bir seçim kanunu hazırlattı. Hazırlanan yeni seçim kanununa göre Kazakistan ve Türkistan’ın Duma’ya vekil gönderme hakları ellerinden alındı.³⁹

Başbakan Stoplin Haziran 1907 tarihli yeni seçim kanunu ile Türkistan ve Kazakistan eyaletlerindeki yerli halkın seçim hakkından tamamen mahrum edilmesi Kazak aydınları arasında büyük hayal kırıklığı yarattı. Kazak aydınları Duma’da haklarını koruyabilmek için Duma dışında siyasi faaliyetlerini devam ettirdiler. Kazakların Duma’da seslerini duyurmasında Müslümanlar Fraksiyonu ve Sibir vekilleri yardımcı oldular.⁴⁰

III. Duma toplandıktan sonra Kasım 1907’de çıkardığı bir kanunla bütün köylülerin “Mir-(müşterek arazi)”den ayrılarak kendi hisseleriyle küçük çiftlikler kurabileceklerini ilan etti. Bu kanuna göre

³⁷ Ö.OZGANBAY: a.g.e., 55.

³⁸ Mambet KOYGELDIYEV: a.g.e., 116.

³⁹ Nadir DEVLET: a.g.e., 119.

⁴⁰ Alihan BÖKEYHANOV: “Üşünşi Duma hem Kazak”, Kazak, Nu.10 (1913)

maddi durumu müsait olan köylüler fakir kimselerin topraklarını satın alarak Urallara yerleşmeye başladılar. Hisselerini satanlar ise Kazakistan'a ve Türkistan'a göç ettiler. Rus Hükümet'inin bu politikası sonucu Kazakistan'daki Rus nüfusu hızla artmaya başladı. Hükümet'in baskı yoluyla göç ettirme faaliyetine Duma'daki Türk vekilleri ciddi bir mukavemet gösterememişlerdi.⁴¹

Duma'da Kazakların aleyhine çıkan kanunları Duma'daki Türk vekillerin engelleyememesinin sebebi bu vekillerin Kazakistan'la alakalı fazla bilgilerinin olmamasıydı. Nitekim Müslümanlar Fraksiyonu başkanı Kutluğ Muhammet Tevkelev Kazak halkına hitaben Kazak gazetesinde yazdığı mektubunda: "Duma'da Kazakların aleyhinde çıkan kanunların engellenmesi için biz elimizden geleni yaptık. Ama biz Kazakistan'da yapılan haksız uygulamalarla alakalı bir bilgiye sahip değiliz. Eğer bu uygulamalar hakkında bize ispatlarıyla birlikte dokümanlar gönderirlerse Kazakların haklarını daha sağlam delillere dayanarak koruyabiliriz" diyerek yardım istemiştir.⁴²

Bu dönemde Kazak aydınları Kazak halkının temsil hakkını tekrar elde edebilmek için çalışmalar yürüttüler. Bu aydınlardan Otunşu Alcanov Duma'daki siyasi partilerin yöneticilerine telgraf çekerek Kazakların Duma'daki temsil haklarının geri verilmesini istedi. Alihan Bökeyhanov ise Moskova üniversitesinde okuyan Halel Gabbasov'u Moskova ve Petersburg'da okuyan Kazak öğrencilerle birlikte 16 Haziran Kanunu'nun haksızlığını ortaya koyacak materyaller toplayarak hükümete baskı uygulamaları için görevlendirdi.⁴³

Kazak aydınları Kazak basının doğması ile birlikte seçimlerle ilgili düşüncelerini dergi ve gazetelerde dile getirdiler. Aydınlar yazmış olduğu makalelerle temsil hakkının Kazaklar için ne kadar önemli olduğunu halka anlatmaya çalıştılar. Mircakıp Dulatov Aykap dergisinde

⁴¹ Nadir DEVLET: a.g.e., 120.

⁴² "Musilman Fraksiyasının Hatı", Kazak, Nu.5 (1913)

⁴³ Mambet KOYGELDIYEV: a.g.e., 118.

Duma ile alakalı yazdığı makalesinde Duma'da Kazakların aleyhine kanunların çıktığını, Duma'daki Tatar vekillerin Kazakistan'la alakalı bilgiye sahip olmadıkları için bu kanunların çıkma aşamasında hiçbir şey yapamadıklarını, bu yüzden Duma'da Kazakların haklarını ancak Kazak vekillerin koruyabileceğini belirtti. Dulatov buna da örnek olarak 1910 yılında çıkan eğitim-öğretimle alakalı kanunu göstererek şunları söylemiştir:

“Kazakistan'da herkes 8 yaşını dolduran çocuğunu Rusça eğitim veren okula göndermeye mecbur kalacak. Eğer göndermezse ceza ödemek zorunda kalacak. Bu kanun bilimin yayılması açısından faydalı. Fakat okullarda Rus dilinde okuma mecburi olduğundan Kazak öğrencilerin dillerini ve dinlerini de unutmaları mümkün. Tatarlar bu kanunun çıkmasına engel olmak için Duma'ya halkın düşüncelerini iletecek temsilciler gönderdi. Tatar aydınlarından bir çok kişi mektuplar göndererek telgraflar çekerek bu kanunun çıkmasına engel olmaya çalıştılar. Ama Kazakların daha bu kanundan bile haberleri yok. Kazak halkının önde gelenleri Duma'ya vekil göndermek için ellerinden geleni yapmalıydılar.⁴⁴

III.Duma'ya vekil gönderemeyen Kazak aydınları Duma'da temsil edilebilmek için değişik çareler aradılar. Bu çarelerden birisi Orenburg eyaletinden seçilecek Tatar vekil yerine bir tane Kazak vekil seçilmesiydi. Kazak aydınlarından Ahmet Baytursun, Vakıf gazetesi aracılığıyla Tatar halkından Duma'ya Orenburg eyaletinden bir Kazak vekilin seçilmesine yardımcı olmalarını istedi. Baytursun'un deyimiyle bu istek “Tatarların açık fikirli aydınları tarafından kabul edilmiş olsa da mollalar tarafından kabul görmemiştir.” Kazak aydınlarının bu gayreti de sonuçsuz kalmıştır.⁴⁵

Alihan Bökeyhanov Petersburg'da Kadet Partisi bünyesinde yaptığı çalışmalar neticesinde 1912 yılında Kadetler seçim kanununda değişiklik yapılması içeren bir kanun sunmuşlarsa da bu kanun teklifi

⁴⁴ Micakıp DULATOV: “Gosudarsvenneya Duma hem Kazak”, Aykap, Nu.5 (1911)

⁴⁵ Ahmet BAYTURSUNOV: “Kazak hem 4-sı Duma”, Aykap, Nu.7 (1912)

kabul edilmedi. 1912 yılında açılan IV. Duma'ya da Kazaklar vekil gönderememişlerdir. Bunun üzerine Bökeyhanov Duma'daki vekillere hitaben Petersburg'da yayınlanan "Reçi" gazetesi yoluyla bir mektup yayınlayarak Hükümet'in bu konudaki haksız uygulamasını eleştirmiştir.⁴⁶

5.1.4. Kazak Aydınlarının Kongre Çalışmaları

1905 ihtilali sonucu gelişen özgürlük ortamı Rusya'da yaşayan halklara geniş katılımlı toplantılar yapma imkanı tanımıştı. Duma'da Kazakların temsil haklarının ellerinden alınması ve Rusya'nın sömürü siyasetinin devam etmesi Kazak aydınları arasında bir kongre düzenleme fikrinin doğmasına sebep oldu. Ceditçi aydınlardan Cihanşa Seydalin Aykap dergisi aracılığıyla Kazakların sorunlarını bir araya gelerek çözebileceklerini, bu amaçla bir kongre düzenlenmesi gerektiğini dile getirdi.⁴⁷ Seydalin makalesinde yapmayı planladığı kongre hakkındaki düşüncelerini maddeler halinde şu şekilde açıkladı:

- 1- Yapılacak kongre için yetkililerden onları ürkütmeden izin alınmalı.
- 2- Kongre Orenburg'da yapılmalı.
- 3- Her eyaletten iki vekil seçilerek kongreye katılmalı.
- 4- Kongrede görüşülecek meseleler Kazak gazetesi ve Aykap dergisi vasıtasıyla halka duyurulmalı.
- 5- Yapılacak kongre ile alakalı düşüncelerini din adamları ile Bakıtcın Karatayev, Bakış Kulmanov, Alihan Bökeyhanov, Rakımcın Mersekov, Muhammetcan Tınışbayev, Halel

⁴⁶ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e., 118.

⁴⁷ Cihanşa SEYDALİN: "Bas Kosu", Aykap, Nu.16 (1913)

Dostmuhammetov, Ebubekir Aldıyarov, Ahmet Baytursunov, ve Mircakıp Dulatov gibi Kazak aydınları mektup yolu ile iletsinler.⁴⁸

Batıcı Kazak aydınları Seydalin'den gelen bu kongre fikrine sıcak yaklaşmadılar. Baytursunov ve Bökeyhanov Kazak gazetesinde yazdıkları makalelerle düzenlenmesi planlanan kongreye neden sıcak bakmadıklarını açıkladılar. Bökeyhanov Kazak gazetesinde "Seydalin' e Cevap" adlı makalesiyle Kazak halkının kongreye hazır olmadığını günün şartları itibariyle kongre düzenlemenin imkansız olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

"Aykap dergisinden Cihanşa adlı yazar Kazak halkı birleşse işlerimiz daha iyi olur demektedir. Biz de buna katılıyoruz. Ama Kazak halkı için birleşmek tek çare değildir. Birleşmek aslında işin başıdır. Ondan sonrası da önemlidir. İyi medrese, iyi yöneticiler, gazete ve dergiler bunların hepsi gereklidir. Cihanşa ilçe başına iki vekil seçilsin ve Orenburg'da toplanılsın demektedir. Buna göre Cihanşa Orenburg'a 900 kişi yığmak istiyor. 900 Kazak'ın Orenburg'un bir tarafında yığılması mümkün mü? Bundan önce değişik zamanlarda birleşmek için pek çok toplantılar yapılmış ama başarılı olunamamıştır. Çünkü alınan ortak kararlara hiç bir zaman uyulmamıştır. Halk bu kararları benimsemezse ve uygulamak için çalışmazsa bunun da kimseye faydası yoktur."⁴⁹

Seydalin'in kongre düzenleme fikrini ortaya atması ile birlikte Batıcı ve Ceditçi Kazak aydınları arasında fikir ayrılığı yaşandı. Ceditçi aydınların Aykap dergisinde Seydalin'i destekleyen makalelerine karşılık Ahmet Baytursunov yazdığı makalesinde Kazak gazetesi yazarlarının da kongre düzenlemek taraftarı olduğunu ama henüz şartların kongre

⁴⁸ Cihanşa SEYDALİN: "Azıp Tozıp Ketpeske ne Amal Bar?", Kazak, Nu.24 (1913)

⁴⁹ Alihan BÖKEYHANOV: "Aşık Hat Cihanşa Seydalinge", Kazak, Nu.24 (1913)

düzenlemek için olgunlaşmadığını şu sözlerle ifade etti: “ Kongre toplayalım derken başımızı korumaya yer bulamayacak hale gelmeyelim”⁵⁰

Baytursunov başka bir yazısında ise bu konu hakkında: “ Alihan ve ben Kazak kongresine karşıymışız gibi gösterilmekteyiz. Biz de kongre toplanmasını istemekteyiz. Ama kongreye çağrılan üyeler düğüne çağrılır gibi çağrılmamalı. Önceden kongrede görüşülecek meseleler hakkında haberdar edilmeliler. Ayrıca bugün ülke bir kongreye hazır değildir. Eğer hazır olursa bizde elimizden gelen yardımı kongre için yaparız.” diyerek bu tartışmalara son noktayı koymuştur. Cihanşa Seydalin Batıcı aydınlardan kongre konusunda destek alamayınca kendi çabalarıyla Turgay eyaletinde 1913 yılında bir toplantı düzenlemek istemiş ama izin alamamıştır.⁵¹

5.1.5. Rusya Türklerinin IV. Kongresi ve Kazaklar

1907 yılı ile birlikte yoğunlaşan hükümet baskısı sadece Rusya Müslümanları ittifakının resmileşmeden dağılmasına değil aynı zamanda Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura, Ahmet Ağayev, gibi Rusya Türklerinin önde gelen şahsiyetlerinin Rusya'yı terk etmesine yol açtı. İlk üç Türk kongresinin organizasyonunda baştan sona hizmeti olan bu kişilerin yokluğu 1907-1914 yılları arasında kongresiz bir dönem yaşanmasına sebep oldu.⁵² Duma'daki Müslüman vekillerin çabaları ve Müslümanlar Fraksiyonu'nun önderliğinde İçişleri Bakanlığı'ndan izin alınarak 15-25 Haziran 1914 tarihleri arasında kongre yapılmasına izin alındı. İçişleri Bakanı kongreye gazetecilerin

⁵⁰ Ahmet BAYTURSUNOV: “Baskosuv Turasında”, Kazak, Nu.21 (1913)

⁵¹ “Baskosuga Ruhsat Berilmedi” Kazak, Nu.32, (1913)

⁵² Necip HAPLEMİTOĞLU: a.g.e., 85.

katılmamasını ve hükümet adına kongrede çalışmaları kontrol edecek bir kişinin bulunmasını şart koştu.⁵³

15 Haziran 1914'de Petersburg'da başlayan kongreye resmi olarak 40 vekil katıldı. Kongrede Kazakları resmi olarak, Pavlador şehrinden Sadvakkas Mirza Şormanov, Ural şehrinden Molla Dosan Amanşin, Perovski şehrinden Gabdulrahman Narımbay temsil ettiler. Resmi vekillerin dışında Batıcı Kazak aydınlarından Alihan Bökeyhanov ile Cedidci Kazak aydınlarından Bakıtcın Karatayev, Cihanşa Seydalın, Seralı Lapin gibi isimlerde kongreye katıldılar.⁵⁴

Kongre başlamadan önce Ceditçi aydınlardan Amanşin, Karatayev, Lapin, Seydalın ve Narımbay Petropavl şehrinde kongreye hazırlık niteliğinde Semey, Ural, Sırderya, ve Turgay eyaletlerinin Kazakları adına ön görüşme yaptılar. Kazak aydınları burada kongrede görüşülecek meselelerle alakalı kararlar aldılar. Bu kararların başında müftülük konusu gelmektedir. Bu ön toplantıda Ural, Turgay, Akmola ve Semey gibi Step Valiliği'ne bağlı olan eyaletlerin Orenburg Müftülüğü'ne, Türkistan Valiliği'ne bağlı Yedisu ve Sırderya eyaletlerinde yaşayan Kazakların da Türkistan'da kurulacak olan bir müftülüğe bağlanmasına, oluşturulacak olan yeni hukuk sistemi ile alakalı olarak da Batıcı Kazak aydınlarının isteklerinin tersine İslam Hukuku'nun uygulanmasına karar verildi.⁵⁵

Kongre başladıktan sonra Kazakların Orenburg Müftülüğü'ne bağlanması ile alakalı konuda Kazak aydınları düşüncelerini dile getirdiler. Bakıtcın Karatayev kongrede bu mesele ve Kazakistan'daki misyonerlik faaliyetleri ile alakalı bir bildiri sundu. Karatayev, bildirisinde şunları dile getirdi:

“Beyler, Orta Asya'da bütün halkların kendi dini meclislerine sahip olması yönündeki Kazakların düşüncesini herkes biliyor. Kazak

⁵³ Alihan BÖKEYHANOV: "Musilman Svezi", Şıgarmalar, a.g.e., 176-177.

⁵⁴ A.g.e., 177

⁵⁵ Bakıtcın KARATAYEV, Cihanşa SEYDALİN, Seralı LAPİN, Dosan AMANŞİN ve A. NARINBAYEV: "Kazaktardın Dini Hukuk hem Cer Cayındagı Özara Kenesterinin Korutundusu", Aykap, Nu.14 (1914)

Kırgız bölgesindeki Kazaklar 1731 yılında Rusya'nın hakimiyeti altına girdi. Şüphesiz ki Kazaklar o zaman Müslüman'dılar. 1775 yılında II.Katerinanın Orunburg'da açtığı müftülüğe Kazaklarda bağlandılar. Bu sebeple Kazaklarla Tatarlar arasında yakınlaşma oldu. Şimdiki zamanda kanunlar göre bir yerleşim yerinde bir cami ve bir imam yeterli görülüyor. Bunun dışında din öğretilen medreselere gerek görülüyor. Eğer mollalar dini eğitim verirlerse caza alabiliyorlar. Hükümetin Kazaklara karşı uygulamış olduğu dini politikaya karşı halk arasında hoşnutsuzluklar doğmaya başladı. Kazak gençleri dinlerini öğrenmek için Buhara, Hive İstanbul, Kahire gibi şehirlere gidiyorlar. Rusya'nın Kazakları Ruslara yakınlaştırma politikasına karşı memnuniyetsizlik artıyor. Son zamanlarda hükümet bu olumsuz havayı fark etmeye başladı. Özellikle hükümet Rusya'da yaşayan Müslümanların en önde de Kazakların Müslüman Türkleri birleştireceğinden şüphelenmekte. Bu toplantıda bütün Rusya Müslümanları için Petersburg'da bir dini merkez kurulması, bu merkezde bütün Müslüman liderlerin toplanması ve problemlerinin dinlenmesi de iyi olacaktır. Böylelikle hükümet, Müslümanları Misyonerler kanalıyla değil de kendi gözüyle tanıyacaktır.”⁵⁶

Rusya Türklerinin IV. Kongresi Kazak siyasal yaşamı açısından oldukça önemlidir. Kazak aydınları, ilk üç kongreye göre bu kongreye daha fazla temsilciyle katıldılar. Kongrenin alacağı kararlarda etkili olmaya çalıştılar. Kongrede Alihan Bökeyhanov müftülük seçimiyle alakalı sunduğu karar taslağında müftünün dini alanda kitap yazmış kişiler arasından seçilmesini istedi. Cihanşa Seydalın ise Kazakların din işlerinin İçişleri Bakanlığı'ndan alınarak Adalet Bakanlığı'na devredilmesi yönünde bir karar taslağı sundu.⁵⁷ Kazak aydınları Kazakların siyasal alandaki en önemli problemleri olan Duma'ya vekil gönderilmesi ve dini

⁵⁶ Dosan AMANŞİN: “Kenes Cıyılısında Karatayevtin Söylegen Doklatı”, Aykap, Nu.308 (1914)

⁵⁷ Alihan BÖKEYHANOV : Tandamalı, Haz. R.N. NURGALIYEV (Almatı,1995), 285.

alandan ise Kazakların Orenburg Müftülüğü'ne bağlanması yönünde alınan kararlarda etkili oldular.

Alihan Bökeyhanov Kazak gazetesi aracılığı ile kongre çalışmaları hakkında Kazak halkına ayrıntılı şekilde bilgi vermiş ve kongre çalışmalarını değerlendirmiştir. Bökeyhanov yazısında kongrede mektep ve medreselerle ilgili karar alan kişilerin çoğunun eğitimci olmadığını, bu konuda karar alacak kişilerin eğitimle alakalı çalışma yapmış kişiler olması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸ Bökeyhanov'un Kongreyle alakalı eleştirdiği başka bir konu da ruhani kurumlarda resmi yazışmaların Tatar diliyle yazılması yönündeki karardır ki Bökeyhanov'a göre Kazakların Tatar dilinde yazışmaları mümkün değildi.⁵⁹

5.1.6. I. Dünya Savaşının Başlaması ve Kazakistan'daki Gelişmeler

Haziran 1914'te başlayan I. Dünya savaşına Rusya'nın da katılmasıyla birlikte savaşın etkileri Kazakistan'da hissedilmiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte bütün Rusya genelindeki basın ve haberleşme kurumlarına sıkı bir sansür uygulanmaya başlanmış Rusya'nın savaş esnasında elini zayıflatacak ve halk arasında karışıklık meydana getirecek haberlerin yayınlanmasına engellemeler getirilmiştir.⁶⁰

Rusya'nın katı bir şekilde uyguladığı sansür politikası Kazak basınında ve Kazak aydınları arasında da kendisini hissettirdi. Kazak gazetesi savaş boyunca ılımlı bir yayın politikası takip etti. Sadece savaştaki gelişmelerden haberler vererek Kazak halkını aydınlatmaya çalıştı. Alihan Bökeyhanov, Kazak gazetesinde yazmış olduğu "Daha Savaş" adlı makalesinde Savaşa katılan ülkelerin açık maksatlarını göstererek savaşın hiç kimseye fayda getirmeyeceğini, halkın büyük

⁵⁸ A.g.e., 285.

⁵⁹ A.g.e., 283.

⁶⁰ Alihan BÖKEYHANOV : "Voennyy Zemniya", Kazak,Nu.221 (1916)

zarar göreceğini dile getirdi.⁶¹ Son dönemlerini yaşayan Aykap dergisinde ise savaş karşıtı haberler ve yerel otoriteleri kışkırtıcı haberler yayınlandı. Bu tür yayınlardan dolayı Aykap dergisi naşiri Muhammetcan Seralin sürgün edilme tehlikesi yaşamıştır.⁶²

Kazak aydınları Savaşın başlaması ile birlikte Rusya Müslümanları arasında savaşa giden askerlere ve arkada bıraktıkları ailelerine yardım amaçlı kurulan komitelere aktif olarak katıldılar. Yardım komitelerinden bir kısmı Zaysan, Çimkent, Ombı gibi Kazak şehirlerinde de kuruldu. Yardım amacıyla Rusya Müslümanları tarafından Petersburg'da kurulan komiteye Bakıtcın Karatayev de üye oldu.⁶³

Rusya Müslümanları bu dönemde sadece savaşa giden Rus ordusundaki askerlerin aileleri için değil bunun yanında savaşta zarar gören Osmanlı devletinin Kars şehrindeki Müslüman ahalisi için de yardım topladılar. Bu yardım kampanyasına Kazaklar da katılmışlardır. Bu yardım kampanyasının merkezi Baku şehri olup Kazak aydınları bu kampanyaya destek amaçlı Orenburg şehrinde bir komite kurdular. Bu komitenin başına Ahmet Baytursun getirilmiştir.⁶⁴

Ahmet Baytursunov Kars Müslümanlarına yardım amacıyla Kazak gazetesinde yazdığı yazısında Müslümanlara yardım etmenin insanlığın ve kardeşliğin gereği olduğunu şu sözleriyle açıklamıştır: “ Başka yerlerde bulunan Müslümanların canı yanıyor. Zor durumda kalmış Müslüman ahali için bizim Kazaklara da iş düşüyor. Kanı ve dini bir olan Müslüman kardeşlerimize az çok demeden yardım etmek gereklidir. Bir kişiden gelecek 5-10 “tin-(kuruş)” bir kişiyi bir gün açlıktan kurtaracaktır.” Kazak gazetesi yayınlarında bu konuyu dile getirmiş ve yardım edenlerin isimlerini duyurmuştur. Kazak aydınları Kars Müslümanlarına yardım amacıyla Semey, Orenburg ve Ombı gibi

⁶¹ Alihan BÖKEYHANOV: “Tagı Sogıs”, Kazak,Nu.71 (1914)

⁶² H. BEKHOCİN: Kazak Baspasüzünün Oçerki (Alamtı1980), 50.

⁶³ Mambet KOYGELDIYEV: a.g.e., 170.

⁶⁴ A.g.e., 171.

şehirlerde edebiyat geceleri düzenleyerek bu gecelerden elde edilen gelirleri yardım komitesine aktarmışlardır.⁶⁵

Savaşın başlamasıyla birlikte Kazak aydınlarının gündemini en çok meşgul eden konuların başında Kazakların askere alınması meselesi gelmekteydi. I.Dünya savaşının başlamasıyla birlikte savaşın ağırlaşan yükü ve asker ihtiyacının artması Rusya'yı değişik çareler aramaya yöneltmişti. Bu amaçla Rus idareciler Türkistan ve Step Genel Valiliklerinde yaşayan Müslüman ahalinin askere alınması konusunu gündeme getirmişlerdi. Çarlık idaresi 1886 yılında düzenlediği nizamnamelerle Türkistan ve Kazak Bozkırlarını askerlikten muaf tutmuştu. I. Dünya Savaşının başlaması ile birlikte bu iki bölge ahalisine askere alınmamalarının tazminatı olarak ağır vergiler yüklenmişti.⁶⁶ Kazak gazetesi bu konuda Rusya'da yayınlanan gazetelerin yaptığı haberleri ve bu konu hakkındaki düşünceleri gündemine taşıyarak Kazak halkını aydınlatmaya çalıştı. Bu mesele ile alakalı olarak Rusya'da yayınlanan "Russkiye Slova", "Utro Russkiy", ve "Noveye Vremiye" gazetelerinden yayınlanmış haberler gazete aracılığı ile duyuruldu. Bu haberlere göre:

"Kazaklardan asker alımı ile alakalı Duma'da ilk görüşmeler 1914 yılının Haziran ayında yapılmış Rusya Savunma Bakanı Suhomlinov Kazak gençlerinin Rusça bilmemeleri ve göçebe hayat tarzından dolayı askerlik hizmetine adapte olamayacaklarını ileri sürerek askere çağrılmalarına karşı gelmişti. Fakat asker ihtiyacının hızla artması ve Rusya Savunma Bakanı'nın değişmesi bu meseleyi yeniden gündeme getirmişti."⁶⁷

Kazaklardan asker alınması meselesi Rusya Müslümanları basınında da tartışıldı. Gazeteler bu konu hakkındaki düşüncelerini dile getirdiler. Bu konu hakkında "Vakit" gazetesi Rusya da aşırı derecede askere ihtiyaç olduğu için diğer zamanlarda askere alınmayan kişilerin

⁶⁵ A.g.e., 173.

⁶⁶ Abdulvahap KARA: Türkistan Ateşi (İstanbul, 2002), 50.

⁶⁷ "Kazaktan Soldat Alı", Kazak, Nu.153 (1915)

de askere çağrıldığını, askere ihtiyaç olduğu bir dönemde türlü sebeplerle Kazakların askere çağrılmamasının yanlış olduğunu, buna karşılık Rus yetkililerin de Kazak halkının ağırlaşan hayat şartlarını düzelterek yeni kanuni düzenlemeler yapması gerektiğini belirtti. “Turmış” gazetesi bu konu hakkında Kazakların askere alındığı takdirde yerleşik hayata geçmiş medeniyetlerle karışarak Kazakların medeni seviyesinin gelişeceğini ayrıca Duma’ya vekil gönderme hakkını da elde edebileceklerini belirtti. “Yıldız” gazetesi ise bu konuya daha temkinli yaklaşarak Kazaklardan asker alınması konusunda Kazakların sosyal yaşantısının ve geçim şartlarının da dikkate alınması gerektiğini dile getirmiştir.⁶⁸

Kazaklardan asker alınması meselesiyle Kazak aydınları da yakından ilgilenmişler ve görüşlerini dile getirmişlerdir. Kazak gazetesi etrafında toplanan aydınlar Kazakların hemen askere alınmalarına karşı idiler. Çünkü düzenli nüfus kayıtları tutulmayan Kazakları askere alma suiistimale açık olacaktı. Bu yüzden öncelikle Step ve Türkistan eyaletlerinde düzenli bir nüfus kayıt sistemi tesis edilmeliydi. Eğer Kazaklar askere alınmak isteniyorsa, o zaman süvari olarak alınmalıydı. Kazak aydınları kendi aralarında bir heyet toplayarak düşüncelerini Duma’ya iletmeyi kararlaştırdılar. Kurulacak heyette Samar’dan Alihan Bökeyhanov, Aktöbe’den Nısangali Begimbetov, Orenburg’dan ise Ahmet Baytursunov bulunmakta idi.⁶⁹

Kazak aydınları bir taraftan Duma’da isteklerini siyasi yollardan gerçekleştirmeye çalışırken diğer taraftan da Turgay ve Ombı gibi şehirlerde toplantılar yaparak Kazaklardan asker alınması meselesini görüştüler. Bu iki toplantının sonunda Duma’ya yönelik bir bildiri yayınladılar. Bu bildiride Kazakların ellerinden fazla toprakların alınarak Rus göçmenlere verildiğini, bu meselede Kazak halkına haksızlık

⁶⁸ “Kazaktan Soldat Alu Meselesinde Nogay Gazetterinin Pikiri”, Kazak, Nu.154 (1915)

⁶⁹ Mirçakıp DULATOV: “G. Duma Hem Soldattık Meselesi”, Kazak, Nu.168 (1916)

yapıldığını dile getirerek, Hükümet'in Kazakları askere alma işini geciktirmesini talep ettiler.⁷⁰

Batıcı aydınlara göre Kazaklardan asker alınması kaçınılmazdı. Bu durumda bundan azami derecede faydalanıp Rus Hükümet'inden bazı tavizler koparılmalıydı. Çocukları askere alınan Kazaklara Duma'da seçme ve seçilme hakkı verilmeliydi. Kazak aydınları askerliğin Kazak gençlerine bazı faydalar sağlayacağını da iddia ediyorlardı. Askerde Kazak gençleri silah kullanmasını öğrenecekler, Rus dili ve kültürüne aşina olacaklar ve her şeyden önemlisi ufukları genişleyecekti.⁷¹

Askerlik konusunda Kazakların beklentilerinin dışında Çar II. Nikola'nın 25 Haziran 1916 yılında Step ve Türkistan Valiliklerinde yaşayan Müslüman ahaliden cephe gerisinde işçi olarak çalıştırılmak üzere askere alma⁷² kararı yeni tartışmalara yol açtı. Kazakların cephe gerisine işçi olarak alınacağına dair kanun yayınlandıktan sonra Eylül 1916'dan itibaren Türkistan ve Step eyaletlerinden gençler askere yollanmaya başlanmıştır. Ancak, askere gitmeyi kabul etmekle gençlerin sorunları bitmemiştir. Onları yeni sorunlar beklemekteydi. Rus dili ve kültürünü bilmeyen gençleri cephede sağlık, beslenme, barınma gibi konularda bir dizi problemler beklemekteydi. Bütün bu yaşanacak sorunların farkında olan Kazak aydınları gönderilecek işçilerin zor durumda kalmamaları için Kazak gazetesi aracılığı ile hükümet yetkililerinden bir takım taleplerde bulunmuşlardır. Bu talepler şunlardır:

- 1- Kazakların başındakilerde Kazak olsun. Başkasının emri altına girmesinler.
- 2- Namaz gibi ibadetleri için uygun ortamlar hazırlansın.
- 3- Yemekler Kazakların adetlerine göre hazırlansın. Domuz etine dikkat edilsin
- 4- Kazakların barınacakları yerlerin temiz olmasına dikkat edilsin.⁷³

⁷⁰ M.KOYGELDİYEV: a.g.e., 178.

⁷¹ Abdulvahap KARA: a.g.e., 56.

⁷² "Gubernatör Carlığı", Kazak, Nu.188 (1916)

⁷³ "Sugıs Maydanında Kazak Cumuskerler" Kazak,Nu.186 (1916)

Alihan Bökeyhanov önderliğindeki Kazak aydınları cepheye giden gençlerin karşılaşacakları problemleri asgariye indirmek için çalışmalar başlattılar. Bu gençlere yardım etmek amacıyla cephede savaşan yaralı ve hasta Rus askerlerine yardım için hizmet götüren Bütün Rusya Belediyeler Birliği ve Şehirler Birliği gibi sivil kuruluşlarla işbirliği yaptılar. Kinez L'vov'un başkanlığını yaptığı bu kuruluşlarda Kadet Partisi etkiliydi. Kadet Partisi Merkez Komitesi üyesi olan Bökeyhanov, parti içindeki bu nüfuzunu kullanarak Step ve Türkistan eyaletlerinden gelen işçi-askerlerin de bu birliklerin sorumluluk alanına girmesini sağlamıştır.⁷⁴

Bu düşüncesini gerçekleştirmek isteyen Bökeyhanov'un başkanlığında bir Kazak heyeti aralık ayının ikinci yarısında Batı cephesine gitti. Buradaki Step ve Türkistan eyaletlerinden gelen gençlerin durumunu inceledi. Bu konuda Minsk'te bulunan Batı cephesinden sorumlu Belediyeler Birliği başkanı L.N. Ladijinskiy'e rapor verdi. Bu temaların sonucunda 5 Subat 1917'de Minsk'te Belediyeler ve Şehirler Birliği'nin gayri Rus askerlerden sorumlu özel bölümünün kurulması sağlandı. Bu bölümün başkanlığına Bökeyhanov seçildi. Bölüm sekreteri görevini yürütmesi için Orenburg'tan Dulatov çağrıldı. Birliklerin Minsk, Moskova ve Petersburg bölümlerinde de özel bölümler açılarak gönüllü Kazaklar görev aldı.⁷⁵

Kazak aydınları bir taraftan da Kazak gazetesi vasıtasıyla halktan cepheye giden askerler için yardım istediler.⁷⁶ Cephe gerisindeki Kazak gençlerinin durumlarının yakından takip edilmesi ve yardımların toplanarak ulaştırılması için her eyalete bir komite kurulması ve bu komitelere iki kişinin seçilmesine karar verildi.⁷⁷ Cepheye giden askerlerin en büyük problemi olan dil ve sağlık problemlerinin en aza indirilmesi için Rusça bilen gençleri ve sağlıkçıları Belediyeler ve Şehirler

⁷⁴ Abdulvahap KARA: a.g.e., 61.

⁷⁵ A.g.e., 62.

⁷⁶ "Orenburg 15 İyun", Kazak, Nu.189, (1916)

⁷⁷ "Ulgili El", Kazak, Nu.190, (1916)

Birliği'nin gayri Rus bölümünde görev almaya çağrıldı.⁷⁸ Kazak aydınlarının Duma nezdindeki çalışmaları sonucunda Duma'daki Müslümanlar Fraksiyonu Reisi Tevkelev, Başbakan Striyomer'e mektup yazarak cepheye alınacak işçilerin durumlarında yeni düzenlemeler yapmasını talep etmiştir. Tevkelev'in başlıca talepleri şunlardır:

- 1- İşçi olarak alınanlar ve alımları denetleyenlerle ilgili kanun çıkarılsın. Suiistimallere mahal verilmesin.
- 2- Hasat vakti olduğundan dolayı hasat işiyle uğraşacakların işçi olarak alınması ertelensin.
- 3- Cephe gerisinde çalışmaya gönderilenlerin aileleri için hazineden yardım verilsin.
- 4- Yaş ve sağlık durumunun belgelendirilmesinde hassas olunsun.
- 5- İşçileri kontrol edecek olan başkanlar halkın dilini bilenlerden seçilsin.
- 6- İşçi alımlarını yapacak olan yerel idarecilerin yanında kontrolör olarak merkezden adam gönderilsin.⁷⁹

Aynı zamanda ülke genelinde toplantılar yapılarak Çar'ın çıkardığı kanunla alakalı bir takım taleplerde bulunuldu. Bu toplantıların en büyüğü Turgay ve Orenburg eyaletlerinin dört şehir aksakallarının isteğiyle 7 Ağustos'ta Orenburg'da toplandı. Toplantıya Akmola, Semey, Sırderya eyaletlerin vekilleri ile Müslümanlar Fraksiyonu reisi Tevkelev de katıldı.⁸⁰ Toplantıya katılanlar başkanlığa Alihan Bökeyhan'ı, yazıcı olarak da M. Dulatov ve G.Almasov'u seçtiler. Toplantının amacı esas olarak Kazaklardan işçi alınmasına karşı olunmadığını hükümet yetkililerine duyurmakla birlikte alınacak işçilerin durumları ile alakalı olarak bir takım taleplerde bulunmaktı. Toplantı sonunda şu kararlar alınmıştır.

- 1- Yukarıdaki sebeplere dayanarak Kuzey vilayetlerinden savaş

⁷⁸ Mambet KOYGELDIYEV: a.g.e., 198.

⁷⁹ "Deputat Hatı", Kazak, Nu.199 (1916)

⁸⁰ "Orınborda Kazak Cıyılısı", Kazak, Nu.191 (1916)

- için alınacak asker ve işçilerin biraz daha geciktirilmesi.
- 2- Önce 19 ile 31 yaşları arasındaki gençlerin üçte biri alınsın.
 - 3- Doğduğu yerden uzakta yaşayanlar doğdukları bölgeden askere alınsın.
 - 4- Her bölgede o bölgenin tarım ve değer faaliyetlerini yürütebilecek gençler bırakılsın.
 - 5- Toplanan gençler mümkün olduğu sürece kendi bölgelerini koruma işinde yerleştirilsin.
 - 6- Alınacak gençler kendi yerlerine gidecek kişiler bulurlarsa bu görevden azad edilsin
 - 7- Asker toplanan bölgelerde bir tane molla kalsın. Çünkü bu bölgelerde dini işlerin yerine getirilmesi için çok gerekli.
 - 8- Her bölgede elinde diploması olan bir tane de muallim kalsın.
 - 9- Eski seçmen listeleri hızlı hazırlandığı için hatalı olduğundan yeniden düzenlensin. Her on evden bir aksakal çıkarak bir komite kursun.
 - 10- Kazaklardan savaş için işçi seçiminde komite başkanları aksakallardan seçilsin.
 - 11- Alınan gençler otuz kişilik gruplar oluştursun her gruba bir tercüman her 10 gruba da bir molla görevlendirilsin.
 - 12- Hizmete alınan gençlerin her türlü ihtiyaçları karşılansın ⁸¹

1917 yılında Şubat ihtilali ile birlikte Rusya'nın savaştan çekilmesi ile birlikte cephe gerisindeki çalışan Kazak işçilere ihtiyaç kalmamış İhtilal sonunda kurulan Geçici Hükümet 5 Mayıs 1917'de cephe gerisinde çalışan bütün işçilerin evlerine dönmesi ile ilgili kararı yayınlamıştır.⁸² Kazak aydınlarının işçilerin memleketlerine dönmelerinde de büyük emekleri olmuştur.

⁸¹ “7 Avgust Kenesinin Kavlısı”, Kazak, Nu.192 (1916)

⁸² “Cumuşşıları Kaytaru”, Kazak, Nu.228 (1917)

5.1.7. 1916 İsyanı ve Kazak Aydınlarının Faaliyetleri

I. Dünya savaşı sırasında Step ve Türkistan Genel Valiliklerinde yaşayan yerli halk Çarlık idarecileri tarafından istismara uğramıştı. Duma'da milletvekili hakkına bile sahip olmayan ülkede savaş kanunları hakimdi. Yaklaşık olarak 45 milyon hektar toprak yerli halkın elinden alınarak Rus göçmenlerine dağıtılmıştı. 1907-1912 yılları arasında 2 milyon 400 bin Rus göçmen Kazak topraklarına yerleştirilmişti. Verimli toprakların Ruslara dağıtılmasından dolayı Kazaklar dağlık ve kurak arazilere sıkışıp kalmışlardı.⁸³ Bütün bunların üzerine beklentilerin tersine Step ve Türkistan bölgesinden cephe gerisinde çalıştırmak üzere 19 ile 43 yaş arasındaki erkeklerin işçi olarak alınması kararı bu bölgelerde yerli halk arasında hoşnutsuzluk oluşturdu.⁸⁴ Zaten savaşın getirdiği ağır yükü birlikte ağır ekonomik şartlar altında kalmış olan halk yetişkin yaştaki erkeklerin savaşa çalışmaya gitmesi ile birlikte şartları daha da ağırlaştı. Çarlık yetkililerinin hesabına göre Step Genel Valiliği'nde yaşayan Kazaklardan alınacak işçi sayısı 245 bindi.⁸⁵

Ancak Kazaklar için yaş ve cins belirten nüfus kütükleri mevcut olmayıp sadece aile başına verilmiş dokümanların olması Rus idarecileri için ilk zorluğu teşkil etmişti. Ferman ilan edilir edilmez zenginler çocuklarının yaşlarını küçülttüler ve onların yerlerine başkalarını yollama çarelerini aramaya başladılar.⁸⁶ Turgay eyaletinde “Çar I.Nikola Kazakları askerlik hizmetinden affetmişti. Seferberlik planları zenginlerin ve ilçe başkanlarının başı altından çıktı. Kazaklar askere alınmakla kalmayacaklar, onları Hıristiyanlaştıracaklar” gibi şayialar çıkmaya

⁸³ Manaş KOZIBAYEV: Cavdı Şaptım Tu Baylap (Almatı, 1994) 141. ; Darhan HIDIRALİYEV: Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri (Ankara, 2001) 29.

⁸⁴ Martha Brill OLCOTT: a.g.e, 119.

⁸⁵ “Baş makala, 1916inci yıl”, Yaş Türkistan, Temmuz-Ağustos s.80-81 (1936) 3-4.

⁸⁶ Edward Dennis SOKOL: The Revolt of 1916 in Russian Central Asia (Baltimore, 1953) 101.

başladı.⁸⁷ Kazaklar arasında çıkan söylentilerden birisi de cepheye işçi olarak toplanan gençlerin Rus ordusu ile Alman ordusu arasındaki bölgede siper kazacağı ve böylelikle Kazak gençlerinin iki ateş arasında kalacağı idi. Kazakları bekleyen başka bir sıkıntı da askere çağırılma işleminin hasat vaktine gelmesinden dolayı hasatların toprakta kalmasına sebep olacaktı ki zaten ekonomik olarak zor şartlar içinde yaşayan hak için bu aç kalmak demekti.⁸⁸

Bunların dışında Rus dili ve kültürünün bilinmemesi, Rusya'nın savaşmakta olduğu aynı ırk ve dinden Osmanlı'ya karşı bir safta yer almama arzusu, Çarın seferberlik kararına direnci artıran unsurlardı. Bazı ailelerde 19-43 yaş arasında bulunan 4-5 erkeğin hepsinin birden askere alınması büyük bir haksızlıktı. Özellikle Rus göçmenlerin yoğun olduğu ve yerli halk ile Rus göçmenler arasında gerginlik yaşanan Yedisu bölgesinde erkeklerin savaşa gitmesiyle kadın ve çocukların Rus göçmenlerin olası saldırılarına karşı savunmasız kalacağı endişesi bulunmaktaydı.⁸⁹

Çar'ın cepheye işçi alımıyla ilgili kanunun ilanıyla birlikte Türkistan ve Step eyaletlerinde isyan hareketleri başladı. Kısa bir zaman içinde isyan anti-Rus ve anti- Çarist bir havaya büründü.⁹⁰ 11 Temmuz 1916'da Taşkent'te ilk ayaklanma olunca bu haber civardaki bütün Özbek ve Kazak köylerine yayıldı. Taşkent'teki isyan haberi bir kıvılcım etkisi yaparak Turar Rıskılov gibi Kazak gençlerinin de gayretleri ile kısa bir zaman içinde Kazak Bozkırlarına sıçradı.⁹¹ Böylece Kazaklar arasında ilk baş kaldırma hareketi Sır Derya eyaletinin Evliyaata şehrinde kendini gösterdi.⁹² Temmuz -Ağustos aylarında bu isyan hareketleri Ural eyaletinden Bökey Ordası'na kadar geniş bir alana yayıldı. Kazaklar yerli

⁸⁷ Nadir DEVLET: a.g.e., 241.

⁸⁸ Edward Dennis SOKOL: a.g.e., 101.

⁸⁹ Abdolvahap KARA: a.g.e., 51.

⁹⁰ Daniel BROWER: *Turkistan and the Fate of the Russian Empire* (Newyork, 2003), 11.

⁹¹ Ordalı KONURATBAYEV: *Turar Rıskılov Kogamdık Sayası cene Memelekettik Kızmeti* (Almati, 1994), 19.

⁹² Kencebek HURLIBEKOV. "Evliyeata Uyezindegi Köterilister", *Kazak Tarihı*, Nu. 6 (2004) 42.

memurlara hücum ederek aile kayıtlarını tahrip ettiler. Karışıklıklar neticesinde Ural eyaletinde 50 bin kişinin celbi icap ederken 18 bin kişi toplanabildi. Akmolla ve Semey eyaletlerindeki ayaklanmalar 1916 yılının eylülünde başlayarak kasım ayına kadar sürdü.

İsyan hareketinin hızlı bir şekilde büyümesi sonucu kontrolü kaybetmek istemeyen Rus hükümeti isyanı bastırmak ve asayiş sağlamaya için bir takım tedbirler aldı. 21 Temmuz'da Orta Asya'yı diğer komutanlara nazaran daha iyi tanıyan Kuzey cephesindeki Rus ordularının komutanı General N.N. Kurapatkin'i Türkistan'a Genel Vali olarak atadı. Kurapatkin bir taraftan sert tedbirler alarak Çarlık rejiminin kaybolan otoritesini tekrar sağlamaya çalışırken⁹³ diğer taraftan yerli halk nezdinde yatıştırıcı rol oynayabilecek şahsiyetleri mahiyetine almaya özen gösterdi. Hükümet ile yerli halk arasında iletişimi sağlayacak özel komiteler oluşturdu. Rusya Genelkurmayı'nın Asya Bölümü başkan yardımcılığına kadar yükselmiş Tatar General Abdülaziz Devletşin'i yerli halkın sempatisini kazanmak için maiyetine aldı.⁹⁴ 23 Temmuz 1916 tarihinde yeni bir kanun çıkararak ahalinin bir kısmını işçi alımından muaf tuttu. Muaf olanların arasında İmamlar, mollalar, müderrisler, hükümet kurumlarında çalışan Kazaklar ve önde gelen ailelerin çocukları bulunmakta idi. Böylelikle isyana halkın tamamının destek vermesi engellenebilecekti.⁹⁵

25 Haziran 1916 yılında Çar'ın Kazakları cephe gerisine işçi olarak alma kararı Kazak aydınlarını zor durumda bırakmıştı.⁹⁶ M.Tışbayev'in tabiriyle Kazak aydınları iki ateş arasında kalmışlardı.⁹⁷ Bir taraftan hükümet yetkilileri Kazak gazetesine ve Kazak aydınlarına isyanların çıkmasında etkili oldukları düşüncesi ile şüpheyile bakıyordu. Bu yüzden Çarlık emniyet kuvvetleri Bökeyhanov ve Dulatov'u sürekli gözetim

⁹³ A. Richard PIERCE: Russian Central Asia 867-1917 A Study in Colonial Rule (Los Angeles, 1960), 277-278.

⁹⁴ Abdulvahap KARA: a.g.e, 52.

⁹⁵ Manaş KOZIBAYEV: a.g.e., 145.

⁹⁶ Edward Dennis SOKOL: a.g.e., 104.

⁹⁷ Mambet KOYGELDIYEV: a.g.e., 183.

altında tutuyor, hatta isyana teşvik eden belgeleri bulmak amacıyla evlerinde arama yapıyordu. Diğer taraftan halk Kazak gazetesi yazarlarını askere alma kararına karşı başlattıkları isyan hareketine destek vermedikleri için suçluyorlardı.⁹⁸

Kazak aydınları Kazakların cephe gerisine işçi olarak alınmasına karşı gelseler bile bu karara karşı silahlı mücadelenin başarısızlıkla neticeleneceğine inanıyorlardı. Onlara göre ağır silahlarla donatılmış Rus ordusu karşısında hiç bir silahı olmayan ve savaş tecrübesi bulunmayan Kazakların başarılı olmaları imkansızdı.⁹⁹ İsyanın sonucunun Kazaklara ölümden başka bir şey kazandırmayacağına inanan Kazak aydınları, Kazak gazetesi aracılığı ile Çar'ın Kazaklardan işçi alımıyla alakalı kararına uymalarını istediler. 8 Temmuz 1916 tarihinde Kazak gazetesi yönetimi, Kazak halkına yönelik yaptığı duyuruda Kazakların işçi olarak alınacağına dair kanunun çıktığını ve herkesin bu karara uyması gerektiğini, aksini yapanların zarar göreceğini bildirdi.¹⁰⁰ Buna benzer bir bildiri 22 Temmuzda yayınlandı. Halktan kendilerine Çar'ın emrine uymamaları şeklinde telkinde bulunanlara inanmamaları tavsiye edildi.¹⁰¹ Kazak aydınlarından Ahmet Baytursunov, Alihan Bökeyhanov, ve Mircakıp Dulatov Rus yetkililerin kendileri hakkındaki halkı kışkırtma iddialarına yine gazete aracılığıyla cevap verdiler. Rus yetkililere karşı halkı kışkırtmadıklarını, isyanın karşısında olduklarını dile getirdiler.¹⁰²

Bökeyhanov önderliğindeki Kazak aydınları bir taraftan da Kazak gazetesi aracılığı ile cephe gerisinden haberler yaparak cepheye işçi gönderen ailelerin endişelerini gidermeye çalışıldılar. Rus ordusunda çocukları vaftiz edilerek Hristiyanlaştırılacakları endişesi yaşayan ailelere,

⁹⁸ A.g.e., 183-184.

⁹⁹ Edward Dennis SOKOL: a.g.e., 104.

¹⁰⁰ "Orınbor 8 İyul", Kazak, Nu.188 (1916)

¹⁰¹ "Orınbor 22 İyul", Kazak, Nu.190 (1916)

¹⁰² AHMET, MİRCAKIP ve DULATOV: "Kazak Curtuna", Kazak, Nu.192 (1916)

Kazak gençlerinin rahatlıkla ibadetlerini yerine getirdikleri ve başlarında mollaların bulunduğu haberleri verilerek rahatlatıldılar.¹⁰³

Kazaklardan asker alınması gündeme gelmesinden başlayarak Kazak aydınları Duma'da Müslümanlar Fraksiyonu ile birlikte siyasi çalışmalarını da sürdürdüler. I.Dünya savaşının başlamasıyla birlikte Petersburg'daki din adamlarının gayretleriyle Müslümanlar Fraksiyonu'nun bünyesinde bir komite kuruldu. 1916 yılında Bozkır ve Türkistan eyaletlerinde isyanların çıkması ile birlikte kurulan komitenin işleri yoğunlaştığı için Duma'da Müslümanlar Fraksiyonu'nun işlerini kolaylaştırmak için uzman ve danışmanların çalışacakları bir büronun açılmasına karar verildi. Açılması kararlaştırılan büronun Kazaklar için ne kadar önemli olduğunu Bökeyhanov, Kazak gazetesi aracılığı ile halka şu şekilde duyurdu: "Rusya medeniyetinin içinde farklı milletler bulunmakta. Bunların bir kısmının gözü açılmış durumda. Bir kısmının ise hala gözü açılmamıştır. Bunlar arasındaki fark Duma'daki çalışmalarında görülüyor. Duma'da her meselenin görüşülmesinde, her partinin vekilleri kendi kendilerine meclis topluyorlar. Vekillerin her birisi kendilerinin iyi bildikleri konularda diğer vekilleri bilgilendiriyorlar. Duma dışından bilgili kişiler de vekillere danışmanlık yapıyorlar. Bu şekilde organize çalışanlar Ermeni,Yahudi,Polonyalı gibi daha çok gözü açık milletlerin vekilleridir. Bizim Kazakların Duma'da temsilcileri yok. Bu yüzden Kazakların Duma'ya danışman göndermeleri daha çok gerekli. Çünkü Duma'da bizim sesimizi duyurabilecek olan diğer Müslüman vekiller Kazak halkının isteklerini bilmiyorlar. Onların da bilgilendirilmeleri gerekmektedir."¹⁰⁴

Müslümanlar Fraksiyonu'nun yaptığı çalışmalar sonucunda 1916 yılında hükümetten izin alınarak fraksiyona yardım etmek üzere bir büro kuruldu. Büroda Step eyaletlerinin temsilcisi olarak Alihan Bökeyhanov

¹⁰³ "Cigitterdin Amandık Habarları", Kazak,Nu.249 (1916)

¹⁰⁴ Aliha BÖKEYHANOV: "Petrograt Hatı", Kazak, Nu.188 (1916)

seçildi.¹⁰⁵ Temmuz ayından itibaren isyanların başlaması ile birlikte bürodaki çalışmalar yoğunlaştığından ve büroda Türkistan'ı tanıyan birisi olmadığından dolayı Türkistan Kazaklarından olan Mustafa Çokay 1916 Aralığı'nda Alihan'ın da ısrarıyla büroda çalışmak üzere ikinci kişi olarak seçildi.¹⁰⁶

Müslümanlar Fraksiyonu bünyesinde açılan büroda çalışmaya başlayan Bökeyhanov Türkistan ve Bozkır eyaletlerinde başlayan isyanın yerli halk için doğuracağı zararları hafifletmek için Duma nezdindeki çalışmalarını hızlandırdı. Bökeyhanov Duma'nın bölgedeki gelişmeleri yakından teşhis etmesi için bir tane Müslüman, bir tane de Rus vekilin bölgeye gönderilmesini onların masraflarının da bürodaki Kazak temsilciler için toplanan paralardan karşılanmasını teklif etmiştir.¹⁰⁷

Bökeyhanov'un bu teklifi kabul edildi. İsyanın en şiddetli geçtiği Türkistan'daki durumu incelemek üzere Müslümanlar Fraksiyonu reisi Tevkelev, Es-Er (Sosyal Devrimciler) Partisi'nden Kerensky ve büro azası Şakir Muhammediyarov'tan oluşan heyet Türkistan bölgesine gittiler. Heyete tercüman ve rehber olarak Mustafa Çokay eşlik etti.¹⁰⁸ Heyet bölgeye ulaştıktan sonra yerli halk, yerli idareciler ve polis yetkilileri ile görüşmeler yaparak bilgiler topladılar. Yapılan tetkikler neticesinde heyet isyanın çıkış sebepleri ve Rus ordusunun isyancılara karşı kullandıkları tedbirler konusunda geniş malumat sahibi oldu.¹⁰⁹ Heyet isyancılara karşı uygulanan sert tedbirleri yerinde inceleyerek Petersburg'a döndü. 10 Eylül 1916'da Duma'da Step ve Türkistan eyaletlerinde ortaya çıkan isyan hareketlerinin sebepleri ve bölgeye verdiği zararlar gizli oturumda ele alındı. Oturumda Duma üyelerine

¹⁰⁵ “Buraga Kisi Civerü”, Kazak, Nu.177 (1916)

¹⁰⁶ “Buroga İkinci Kisi Koyu Turalı”, Kazak, Nu.210 (1916)

¹⁰⁷ Alihan BÖKEYHANOV: “Petrograt Hattı”, Kazak, Nu.192 (1916)

¹⁰⁸ Orınborda Kazak Cıyılısı”, Kazak, Nu. 191, (1916) ; Mustafa ÇOKAY ve Mariya ÇOKAY: Estelikter (İstanbul,1997), 103.

¹⁰⁹ Mustafa ÇOKAY: “Kerensky ve Türkistan Milli hareketi I” Yaş Türkistan, Nu.9-10 (Ağustos-Eylül,1930) 21.

olaylarla ilgili bilgi veren Kerensky, olayların sorumlusu olarak hükümeti göstermiştir.¹¹⁰

1916 isyanının en büyük zararını şüphesiz ki yerli halk gördü. İsyanı katılanlardan veya katılmayanlardan bir çok Kazak hayatını kaybetti. Rusların isyan eden bölgelerdeki yerli halka ve isyancılara karşı düşüncesini İsyanı bastırmak için gönderilen Kurapatkin'in Çar II. Nikola'ya yazdığı mektubundaki sözlerinden anlayabiliriz. Kurapatkin, mektubunda: "Yerli halk bilmelidir ki akıtılan Rus kanlarının intikamı sadece suçluların asılması ile değil ; arazilerinin müsadere edilmesi ile de alınacaktır."¹¹¹

İsyan eden yerli halka büyük bir kinle bakan Kurapatkin komutasındaki Rus orduları tarafından hem isyanların bastırılma aşamasında hem de bastırıldıktan sonra yerli halktan birçok insan öldürdü. İsyan sırasında kurulan askeri mahkemelerde alınan kararlarla bir çok toplu idamlar gerçekleştirildi. İsyan dolayısıyla Kazak halkı kaybının 673 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bunların dışında 300 bine yakın Kazak ve Kırgız Çin'in Doğu Türkistan bölümüne kaçmak zorunda kaldı. İsyanın hasat mevsimine rastlamasından dolayı hasatların toplanamaması sonucu açlık baş gösterdi.¹¹²

İsyanlarda Rusların kayıpları yerli halka nazaran oldukça az oldu. Ama I Dünya Savaşı devam ettiğinden dolayı savaştaki kıtaların bir kısmının isyanı bastırmak üzere kaydırılması Rusya'yı savaştığı cephelerde zor durumda bırakmış ve Çarlık rejiminin yıkılmasını hızlandırmıştır. Sosyalist Kerenski 13 Aralık 1916'da Duma'da yaptığı bir konuşmasında Rus Hükümet'ini suçlayarak: "Bütün cephelere bir de Türkistan cephesi eklendi. Görmüyor musunuz beyler, Türkistan ve Kazak bozkırları bir Tula veya Tumbay eyaletleri değildir. Meseleye

¹¹⁰ Abdulvahap KARA: a.g.e., 59.

¹¹¹ Baymirza HAYİT: Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi (Ankara, 1995), 210.

¹¹² A.g.e., 210.

İngiliz ve Fransızların kendi kolonilerinde görmeye alıştıkları şekilde bakmak lazım.” demiştir.¹¹³

Rus hükümeti isyanı kanlı bir şekilde bastırmış olsa da bir bakıma bu bölgeyi adil olarak yönetmediğini göstermiş oldu. Kazaklar bu isyan sırasında büyük kayıplar vermiş olsa da isyan sırasında Kazak boylarının birlikte hareket etmesi Kazakların millet olma düşüncesini pekiştirmiştir.¹¹⁴

5.2. 1917 Şubat İhtilali ve Kazak Aydınlarının Faaliyetleri

I. Dünya savaşının beklenenden uzun sürmesi zaten ekonomik darboğaz içinde bulunan Rusya’da ekonomik şartların daha da ağırlaşmasına sebep oldu. Şubat ayında Petersburg’daki fabrikalarda grevlerin sayısı artmış karışıklıklar ve gösteriler başlamıştı. 26 Şubat’ta Petersburg’un Viborg kısmı ayaklanan işçiler tarafından işgal edildi. İşgali bastırmak için gönderilen birliklerde işgalcilere katılması sonucu durumun kötüleşmesi üzerine karışıklıkların kaynağını Duma olarak gören Çar II. Nikola 26 Şubat’ta Duma’nın dağıtılması fermanını imzaladı. Duma’nın dağıtılma haberi karışıklıkları daha da artırdı ve ihtilale dönüştü. Askeri birliklerin çoğu cephede olduğu için ihtilal önlenemedi. 27 Şubat’ta IV.Duma’nın Kadet, Menşevik ve Es-er vekillerinin seçtiği Rodzyanko’nun başkanlığında devlet işlerini yürütmek üzere “Geçici Komite” kuruldu. Aynı zamanda Duma’da temsilcisi bulunmayan Sosyalistler de işçi ve Asker Sovyeti adı altında örgütlendiler. Geçici Komite 2 Mart tarihinde Knez L’vov’un başkanlığında “Geçici Hükümete” dönüştü. Bu gelişmeler üzerine Çar II. Nikola tahttan çekildiğini, yerine kardeşi Mihail’i varis bıraktığını açıklamışsa da durumun kritikleşmesi üzerine Mihail bunu kabul etmedi. Böylelikle Rusya’da Çarlık rejimi son

¹¹³ Nadir DEVLET: a.g.e., 244.

¹¹⁴ Seydelit TENEEKEEV: 1916 Ereviltöbe Eserleri (Almatı, 1994) 134.

bulmuştur.¹¹⁵ Rusya'nın yeni anayasasını hazırlayacak olan Kurucu Meclis toplanana kadar artık bütün yetkiler Geçici Hükümet'in elinde toplanmıştır.¹¹⁶

Çarlık rejiminin yıkılmasına ve demokrat ve sosyalist vekillerden oluşan bir Hükümet'in kurulmasına sebep olan Şubat ihtilali, Çarlık rejiminin baskısı altında ezilmiş bütün gayri Rus halklar gibi Kazaklar arasında da sevinçle karşılandı. Kazak aydınları Rusya'daki gelişmeleri yakından takip ettiler. Kazak gazetesi aracılığı ile yaptıkları haberlerle halka gelişmeleri duyurdular. Yapılan yayınlarda halkı Şubat ihtilali sonrası kurulan yeni hükümeti desteklemeye teşvik ettiler. İhtilal olduğu dönemde Minsk'te bulunan Bökeyhanov ve Dulatov Step ve Türkistan eyaletlerinde 25 merkeze telgraf çekerek halktan yeni hükümet lehine destek istediler.¹¹⁷ Bu konu hakkında Alihan Bökeyhanov, Mircakıp Dulatov, Mustafa Çokay Kazak gazetesinde birlikte yazdıkları bir makaleyle halka şöyle seslenmişlerdir: “Artık o yavuz hükümet yok. O hükümetin kan içici kara yürekli Çar'ı da, yöneticileri de artık hapiste. Bu gün yurdun hepsini akrabaymış gibi gören, hiç kimseyi ayırmayan yeni hükümet seçildi. Bu hükümetin güçlenmesi bizim güçlenmemiz demektir. Bu hükümetin zayıflaması bizim umutlarımızın boşa gitmesi demektir.”¹¹⁸

Kazak aydınları, Şubat ihtilalini milli bağımsızlık mücadelesinin önemli aşamalarından biri olarak gördüler. İhtilalle birlikte doğan demokratik ortamda Kazakların toprakla alakalı problemleri çözülecek, Kazak bozkırlarına Rus göçü duracak ve çarlık döneminde Müslümanlara yapılan haksızlıklar son bulacaktı.¹¹⁹

Geçici Hükümet göreve başlamasıyla birlikte Rusya genelinde ve Kazakistan'da mart ayının ortasından itibaren sivil komiteler kurmaya

¹¹⁵ Akdes Nimet KURAT: a.g.e., 433-434.

¹¹⁶ “Ucreditolneye Sobraniyeni Şakuru Cumustarı”, Kazak, Nu.227 (1917)

¹¹⁷ Alihan BÖKEYHANOV: Şıgarmalar, a.g.e., 232-233.

¹¹⁸ ALİHAN, MİRCAKIP ve MUSTAFA: “Alaş Ulma”, Kazak, Nu.225 (1917)

¹¹⁹ Kenes NURPEYİSOV: “Alaş cene Alaşorda Tarihının Zerttevi Hakında”, Kazak Tarihı, Nu.1 (Almat,1994), 8.

başladı. Ama bu komitelerin yönetimi daha çok eski Rus memurlarından oluştuğundan dolayı Kazak aydınları Geçici Hükümet'e güvenseler de kurulan komitelerin Kazakların taleplerini karşılamaları konusunda şüpheliydiler. Bu yüzden Kazak aydınları bu komitelere paralel olarak kendi siyasi inisiyatiflerini kullanmak amacıyla eyalet merkezlerinde Kazak komiteleri kurma kararı almışlardır.¹²⁰ Bu komitelerden ilki mart ayının başında Uralsk'ta G. Alibekov tarafından kuruldu. Bu komiteyi R. Marsıkov'un Semey'de E. İtbayev'in Ombı'da kurmuş olduğu komiteler takip etti. Komitelerin asıl amacı Kazak halkının gücünü birleştirmek, hükümetin halk tarafından seçilmesini sağlamak, gelişen meseleler hakkında halkı bilgilendirmektir.¹²¹ Şubat ihtilalinin getirmiş olduğu ılımlı hava Kazak aydınları arasındaki siyasi düşüncelerin gelişmesine ve farklılaşmasına zemin hazırlamış ve Kazakistan'ın değişik yerlerinde farklı isimlerle birlik ve cemiyetler kurulmaya başlamıştır.

5.2.1. Kazakistan'da Kurulan Cemiyetler

Kazak gençlerinin kurmuş oldukları ilk cemiyet cephe gerisine işçi olarak gönderilen işçiler ve onlara tercümanlık konusunda yardım için gelen üniversite öğrencileri tarafından kurulan "Erkin Dala" adlı siyasi cemiyettir. Bu cemiyetin kurucuları arasında Asfendiyar Kencin, Nezir Terekulov, Şahmardan Kasalamov, Ahmet Baygurin bulunmaktadır. Bu gençler Alihan Bökeyhanov, Mircakıp Dulatov ve Ahmet Baytursun gibi Kazak gazetesi etrafında toplanan Kazak aydınları ile yakın temas halinde idiler. Bu cemiyetin kuruluş amacı halkın gözünü açmak ve bilinçlendirmek, eğitim konusunda gençlere destek vermek, okullarda

¹²⁰ "Rettenu Kerek", Kazak, Nu.222, (1917)

¹²¹ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e., 220.

okutulacak kitap dergi gibi materyalleri yayınlamaktı.¹²² Cemiyet üyeleri çalışmalarını Şubat ihtilaline kadar devam ettirdiler. Şubat İhtilalinden sonra cemiyetin kurucuları ve azaları doğan özgürlük ortamından istifade ederek Kazakistan'ın farklı yerlerinde değişik isimlerle cemiyet ve birlikler kurdular. Bunlar Orenburg'da "İyilik İş", Uralsk'ta "Umut", ve "Cas Kazak-(Genç Kazak)", cemiyetleridir. "Erkin Dala" cemiyetini azalarının büyük kısmı Alaş Partisi kurulduktan sonra partiye katılmışlardır.¹²³

Şubat İhtilalinden sonra oluşan demokratik havada Kazakistan'da kurulan cemiyetlerin sayısında da artış gözüktü. 1917 yılı yaz aylarında "Yedisu Eyaleti Müslüman İşçileri Birliği" kuruldu. Yine aynı yıl mayıs ayında Bişkek'te "Buhara Birliği", Almatı şehrinde "Müslüman İşçileri Birliği" kuruldu. Bu cemiyetin 600'e yakın işçi üyesi bulunmaktaydı. Üyelerin çoğu Kazak, Tatar, ve Uygurlardan oluşmaktaydı. Bu cemiyetler daha çok Bolşeviklerin etkisinde kaldılar. Şubat ihtilalinden 1920'li yıllara kadar öğrenciler ve öğretmenlerin de kendi aralarında organize oldukları cemiyetler de kuruldu. 1917 yılı Temmuz ayında Ombı şehrinde kurulan "Birlik", Spasski fabrikasında çalışan genç Kazak işçilerin kurduğu "Cas Cürek-(Genç Yürek)" Evliyaata şehrinde Merke kışlağında Turar Riskulov'un organize ettiği "Kazak Gençlerinin İhtilal Merkezi" Semey'de "Canar" Kızılyar'da "Talap" gibi Kazak gençlerin kurdukları cemiyetler ortaya çıktı. Gençler genel olarak eğitim meseleleri üzerinde durdular. Bunun yanında gençler çıkardıkları gazeteleri işçiler arasında dağıtarak fikirlerini yaymaya başladılar. Kurulan birlik ve cemiyetlerin genel amacı kültürel olsa da birçoğu sosyalist hareketlerden etkilendikleri için Geçici Hükümet'e karşı cephe aldılar.¹²⁴

1917 yılının yazında Akmola'da S.Seyfilün ve B.Serikbayev'in başkanlığında kurulan "Cas Kazak" cemiyeti aynı şehirde "Tırşılık" gazetesini yayınlamaya başladı. Bu cemiyet gazete yoluyla Geçici

¹²² "Erkin dala kısıbı", Kazak, Nu.246 (1917)

¹²³ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 130.

¹²⁴ Kenes NURPEYİSOV: Alaş cene Alaş Orda (Almatı, 1995) 111. ; Tursınbek KEKİŞEV: Saken Seyfulin (Almatı, 1976), 145-147.

Hükümet'e, zenginlere, sınıf farklılığına ve açlığa karşı mücadele verdi. "Cas Kazak"ın 40'a yakın üyesi bulunmakta idi. Bunlar arasında C.Nursin, B.Adilov, R.Düysenbayev, H.Bekmuhammedov da vardı.¹²⁵ Bunlar daha sonra Kazak Bolşevik Partisi'nin kurucuları olacaktır. 30'a yakın üyesi bulunan Turar Riskilov'un Merke'de organize ettiği "Kazak Gençlerinin İhtilalci Merkezi" adı altındaki cemiyet Evliyaata'da önde gelen Bolşeviklerden N.Çernişev, S.Hmelitsky, S.Feodorov ile yakın temas kurdu. Cemiyet üyeleri Evliyaata'daki işçiler arasında ihtilalci düşünceleri yaymaya çalıştılar. Turar Riskulov kurmuş olduğu cemiyet vasıtası ile Rus sömürgeciliğine, Kazak bey ve zenginlerine karşı cephe almış, Geçici Hükümet'in kurduğu komitelerin faaliyetleriyle mücadeleyi kendisine hedef seçmiştir.¹²⁶

Ombı'da eğitim gören Kazak gençleri arasında kurulan "Birlik" cemiyetinin solcu kanadı "Demokratik Genç Öğrenciler Birliği" adı altında ayrı bir cemiyet kurdular. Bu cemiyetin kurulmasından sonra Kazakistan ve Rusya'da Bolşevik ihtilalinin başarılı olabilmesi için mücadele veren A.Dosov, C.Sadvakasov, H.Cusupbekov, T.Arıstanbekov ile birlikte hareket ettiler. Bu cemiyet Ombı'daki işçiler ve askerler federasyonundan maddi yardımlar aldı. Bu sırada Akmola'da olan Saken Seyfulin'e Bolşeviklerden Zalman Lovkov'un büyük tesiri olmuştur. "İhtilalci Gençler Birliği" ne bağlı olan gençler Alaş Partisi'ne ve "Birlik" grubuna karşı muhalefet ederek mücadele yolunu seçtiler. Sosyalist hareketlerden etkilenen birlik ve cemiyetler Kazakistan'da ilk defa sınıf farklılıklarını dile getirdiler. Bu cemiyetlerin kurulmasında I.Dünya savaşından sonra cepheden geri gelen gençlerin etkisi büyük olmuştur. Bunlar Rus Ukrayn ve Belarus işçilerden etkilenmişlerdir.¹²⁷ Kazak gençleri kumuş oldukları bu cemiyetlerin hepsi aynı fikirde değildi. Bir çoğu Alaş Partisi'nin faaliyetlerini desteklediler. Alaş Partisi ile yakın temasta Olan Ombı'da ki "Birlik" cemiyeti Alaş Orda hükümetinin de desteğini alarak 5-13 Mayıs

¹²⁵ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 112.

¹²⁶ Ordalı KONIRATBAYEV: a.g.e., 23.

¹²⁷ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 114.

1918 tarihinde Ombı'da Bütün Kazak Gençleri Kongresini düzenledi. Kongreye Kazakistan'da faaliyet gösteren 21 cemiyetten 15 tanesi katıldı. Kongreye katılan cemiyetler "Cas Azamat-(Genç Vatandaş)" cemiyetini kurarak bu cemiyetin çatısı altında birleştiler. Bu cemiyet Kızılyar şehrinde "Cas Azamat" gazetesini yayınladı.¹²⁸

5.2.2. Bölgesel Kazak Kongrelerinin Toplanması

Şubat İhtilali sonrasında Geçici Hükümet'in işbaşına geçmesiyle birlikte Kazak aydınları Hükümet'in yanında aktif olarak görev aldılar. Alihan Bökeyhan Turgay eyaleti başkanlığına atandı. Muhammetcan Tınışbayev ve Mustafa Çokay Geçici Hükümet'in Türkistan komitesine seçildiler. Kazak aydınları bir taraftan Geçici Hükümet'le olan işbirliğini devam ettirirken diğer taraftan da gelişen siyasi olayları ulusal seviyede tartışıp halkın alınacak kararlara katılımını sağlamak için genel bir Kazak kongresi toplamak istiyorlardı. Ancak Rusya Kurucu Meclisi'nin toplanmasına az bir zaman kalmasından dolayı Kazak aydınları öncelikle bölgesel kongreler düzenlemeye karar vermişlerdir. Bu kongreler Kazak gazetesi etrafında toplanan Batıcı Kazak aydınlarının öncülüğünde toplandığı için alınan kararlar da bu aydınların etkisi olmuştur.¹²⁹

İlk bölgesel kongre 2-8 Nisan 1917'de Orenburg şehrinde yapılan Turgay eyaleti kongresidir. Kongreye Kazan Müslüman Komitesinden Necip Halfin, Ufa Müslüman komitesinden Abdurahman Rahmedidnov, Orenburg Müslüman bürosundan Solovyev ,Turgay eyaleti Geçici Hükümet Komiseri Alihan Bökeyhanov yanında Mustafa Çokay, Mağcan Cumabayev, Mircakıp Dulatov, Ahmet Baytursun gibi önde gelen Kazak aydınlarıyla birlikte yaklaşık 300 kişi katıldı. Kongrenin gündemi şu

¹²⁸ Eskayrat HAYDAROV: "XX.. Gasırdın Basındagı Castar Uyımdar", Kazak Tarihı, Nu. 6 (2004), 65.

¹²⁹Gülnar KENDİRBAYI: a.g.m., 657.

maddelerden oluşmaktaydı: 1-) Geçici Hükümet'in desteklenmesi. 2-) Sivil komiteler kurulması. 3-) Genel Kazak kongresinin toplanması ve Müslümanlar kongresine delege seçilmesi. 4-) Din ve eğitim meseleleri. 5-) Zemstvo-(mahalli idare organı). 6-) Basın, 7-) Posta teşkilatı. 8-) Mali konular. 9-) Zararlı kurumların ve memurlukların kaldırılması 10- Savaş ve işçiler meselesi.¹³⁰

Kongre başladıktan sonra seçimler yapıldı. Ahmet Baytursunov kongre başkanlığına, Taşanov, ve Kalmanov onun yardımcılıklarına seçildi. Kutlama mesajlarının arkasında Mirayakup Dulatov, yaptığı konuşmasında bağımsızlığın kolay kazanılmayacağını bunun için uzun bir mücadelenin gerektiğini belirtmiştir. Kongre gündemdeki meselelerle alakalı yoğun tartışmalar yapılmış ve sonunda şu kararlar alınmıştır:

- 1- Şubat ihtilalinden sonra oluşan yeni düzeni korumak ve geçici hükümete destek sağlamak amacıyla köy, ilçe, şehir ve eyalet merkezlerinde komiteler kurmak.
- 2- Bütün Kazakların istek ve ihtiyaçlarını tespit etmek üzere Genel bir Kazak kongresinin düzenlenmesi gerekmektedir. Toplanacak olan Genel Kazak kongresinin yer, tarih ve gündemini belirlemek üzere bir büro kurulacaktır. Bu büroya, Alihan Bökeyhan, Ömer İ sengulov, Ahmet Baytursun, İmam Alimbekov, Mircakıp Dulatov İ sen Turmuhambedov, S. Kadirbayev ve Kerey Turumov seçilmişlerdir. Moskova'da 1-8 Mayıs'ta yapılacak olan Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ne Turgay eyaletinden dört delege seçilmiştir. Bunlar: Oraz Tetiguloglu, Seyitgazi Kadirbayev, Akkagaz Doscankızı ve Sultangazı Aksakulı'dır.
- 3- Rusya devletinin yönetim şekli Demokrat Parlamenter Cumhuriyet olsun. Oluşacak olan yeni Rusya meclisine Rusya'da yaşayan halkların sayısına göre vekil gönderilsin.
- 4- Din ve devlet işleri birbirinden ayrılsın. Turgay bölgesinde yaşayan Kazaklar Orenburg Müftülüğü'ne bağlansınlar. Müftü ve

¹³⁰ İmam ALİMBEKOV: “ Kazak Halkının Tunguş Svezi”, Kazak, Nu.233 (1917)

- kadınların seçimine her millet sayısına göre vekil göndersin. Mescitlerin sayısı halkın istediği miktarda olsun.
- 5- İlk okulların sayısı artırılсын her yüz ev için bir okul olsun. Eğitim ana dilde olsun ve ilk okullarda kız ve erkek çocuklar aynı sınıflarda eğitim görsünler. Okulların masrafları Rusya devleti hazinesi tarafından karşılsın.
 - 6- Kazak topraklarının kamulaştırılması durdurulsun. Daha önce alınan yerler iade edilsin.
 - 7- Mahkemelerde yeniden önemli değişiklikler yapılncaya kadar Kazak hakimleri görevlerine devam etsinler. Hakimlere halkın güveni yoksa yeniden seçimler yapılsın.
 - 8- Turgay eyaletine yerel yönetim hakkı(Zemstvo) verilsin.
 - 9- Kazak gazetesinin kalitesi yükseltsin. Halka faydalı olacak olan kitaplar basılsın.
 - 10- Halka faydası olmayan ve zararları dokunan memurluklar kaldırılсын. Suçları olan memurlar varsa cezalandırılсын.¹³¹

Turgay toplantısı bölgesel olmasına rağmen bütün Kazakistan'ı ilgilendiren kararlar alınmıştır. Kongre çalışmalarında Kazak gazetesi etrafındaki Batıcı Kazak aydınları faal bir şekilde çalışmışlar, sadece kongre yönetiminin seçilmesi aşamasında değil Kongre gündeminde tartışılan konularda ve alınan kararlarda da etkili olmuşlardır. Özellikle yönetim ile din ve eğitim konularında Batıcı aydınlar sahip oldukları seküler anlayışı kongrenin kararlarına yansıtmışlardır. Toplantıda alınan kararlar kurulacak olan Alaş siyasi hareketinin de programını teşkil edecektir. Kongrelerin düzenlenmesinde Kazak gazetesi önemli rol oynamıştır. Kazak aydınları Kazak gazetesi aracılığı ile yapılan çalışmaların değerlendirmesini yapmışlardır.

İkinci bölgesel kongre olan Yedisu Kongresi 12-13 Nisan tarihlerinde Almatı şehrinde yapıldı. Bu kongrede Turgay kongresinin gündemindeki meseleler tartışıldı. Bu kongrede dini konular üzerinde daha teferruatlı

¹³¹ “Kazak Svezi”, İşki Habarlar, Kazak, Nu.236 (1917)

duruldu. Kongrede İslam dininin, Hristiyanlık dininin Ortodoks mezhebiyle eşit haklara sahip olması için İslam dini yönetim mekanizmasının kurulmasının gerek olduğu bildirildi. İkinci olarak Ural, Turgay, Akmola, Semey ve Yedisu eyaletlerinde ortak özel dini toplantılar düzenlenmesine karar verildi. Kurulacak olan bir dini müessese sadece Yedisu Kazaklarını değil bütün Kazakistan'ı kapsayacaktı. Bu dini müessesenin kurulma kararının alınmasında Tatar ve Başkırt müftülerinin yönetiminden kurtulma isteği etkili oldu.¹³²

Üçüncü bölgesel kongre 19-22 Nisan 1917 tarihinde Ural eyaletinde yapıldı. Kongreye 800'den fazla delege katıldı. Delege sayısı bakımından en fazla delege katılan kongredir. Kongreye Ural eyaletinin bütün ilçelerinden delegeler katılmışlardır. Bu kongreyi düzenleyen Abdullah Alibekov daha önce kurulan Geçici Kazak Komitesi'nin kurucusuydu. Kongreye başkan olarak C.Dosmuhammetov, yardımcılıklarına A. Alibekov ile A.Kalmenov, yazıcı olarak G. Cetpisbayev, H. Ahmetşin ile N.Argınşiev seçildi. Geçici Hükümet adına kongreyi Ural eyaletinden Komiser Grigoriy Bizyanov kutladı. Kongrede ülkenin yönetim şekli ve savaşa katılan halkların durumu konuşuldu. Demokratik Cumhuriyet fikri desteklendi. Kongrede eğitim-öğretim işlerinin düzenlenmesi, halkın bilgilendirilmesi için muallimler kongresinin düzenlenmesine karar verildi.¹³³

Dördüncü kongre Ombı şehrinde düzenlenen Akmola eyaletinin kongresidir. 1917 yılı 25 Nisan'ında başlayıp 7 Mayıs'a kadar devam etti. Kongre, E.İtbayev tarafından düzenlendi. Akmola, Atbasar, Kökşetav, Ombı, Petropavl'dan yaklaşık 250 delege kongreye katıldı.¹³⁴ Kongreyi Eyalet Komiseri General A. Grigoriyev, Geçici Hükümet Komiseri İ.Zakanov, Ticaret Yönetimi Komiseri Yorkeviç, Ombı Müslümanlar bürosundan Kerimov, İbatullin, Turgay eyaleti Kazakları adına M. Dulatov temsil ettiler. Akmola Kongresi diğer kongrelere nazaran daha şiddetli tartışmalara sahne oldu. Muhafazakar düşünceye sahip din adamlarından

¹³² Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 92.

¹³³ H.AHMETCANOV. "Ural Oblısının Svezi", Kazak,Nu.230 (1917)

¹³⁴ Birmuhammet AYBASOV: "Akmola Oblusunun Kazak Svezi", Kazak,Nu.230 (1917)

oluşan grupla daha çok gençler ve öğretmenlerden oluşan grup arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır.¹³⁵ Bu kongrede Turgay Kongresi'nde görüşülen meselelere ek olarak kadınlar meselesi ve İşçiler meselesi de görüşüldü. Burada işçi meselelerinin de görüşülmesinin sebebi Ombı şehrinde demiryolu işletmeleri ve silah fabrikalarından dolayı 20 bin kadar işçinin bulunmasıdır. Bu kongreden Mağcan Cumabayev Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ne delege olarak seçildi. Aydarhan Turlubayev liderliğinde Eyalet Kazak Komitesi kurulmuştur.¹³⁶

Semey Eyaleti Kazak Kongresi 27 Nisan - 7 Mayıs 1917 tarihleri arasında gerçekleşti. Kongreye Semey'in 5 şehrinden 200'e yakın delege katıldı. Kongreye 7 tane kadın delege de katıldı. Kongrenin düzenleyicisi Rakımcın Marsıkov idi. Kongre heyetine Cakıp Akpayev, H Gabbasov, R.Marsıkov, M.Baştayev, B.Sarsenov, A.Ermekov, A.Orazalin, M.Maldıbayev, Ş.Akpanov seçildiler. İlk olarak Tarihçi Filozof Şekerim Kudayberdiyev kongreye katılanları kutladı. Daha sonra Bökey Orda'nın kadın, işçi ve öğrenci derneklerinin vekilleri söz aldılar. Kongrede meseleler 16 başlık altında görüşüldü. Diğer kongrelerden farklı olarak bu kongrede "Otonomi ve kendi kendine yönetim şekli" tartışıldı. Bunun dışında kadın meselesi ve sağlık meseleleri de gündeme gelmiştir. Kongrede Rusya'nın yönetim şekli ile alakalı şu karar alındı: "Rusya'nın toprakların geniş olması, burada yaşayan halkların çeşitliliği sebebiyle kurulacak olan hükümetin Federal Demokratik Cumhuriyet olması gereklidir." Ayrıca kongrede halka kendi kendini yönetmenin önemi ve federalizmin ne olduğunun anlatılması için çalışmalar yapılması kararı da alınmıştır.¹³⁷

¹³⁵ Mambet KOYGELDİYEYEV: a.g.e., 228.

¹³⁶ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 103.

¹³⁷ A.g.e., 106.

5.2.3. Bütün Rusya Müslümanları I. Kongresi ve Kazaklar

Rusya’da 1917 Şubat ihtilali ile siyasi alanda büyük değişiklikler meydana gelmiş ve geçici hükümet kurulmuştu. Bu değişimler ve gelişmeler karşısında Rusya’nın değişik bölgelerinde yaşayan Müslüman halkların gelişen olaylar karşısında uygulayacakları siyasetin ve ortak hareket etme yollarının aranması için IV. Duma Müslüman Fraksiyonu vekillerinin önderliğinde genel kongre toplama kararı alındı. Bu amaçla Kafkasya vekili Ahmet Salihov başkanlığında “Rusya Müslümanlarının Geçici Merkez Bürosu” kuruldu. Büro, yaptığı çalışmalar sonunda 1 Mayıs 1917 tarihinde Moskova’da Rusya Müslümanlarının genel kongresinin yapılacağını duyurdu.¹³⁸

Kongre toplama kararı alındıktan sonra Kazaklar yapmış oldukları bölgesel kongrelerde genel Müslümanlar kongresinde kendilerini temsil edecek olan delegeleri belirlemişlerdi. 1 Mayısta açılan kongrede önce başkanlık divanı seçildi. 12 kişiden oluşan divana Kazaklardan Halel Dosmuhammetov girdi. Kongrenin 2. gününde Turgay eyaleti delegesi Oraz Tötiguloglu bir konuşma yapmıştır. Tötiguloglu, konuşmasında Kazak yurdunun geçirdiği sıkıntılı dönemlerden bahsederek Rusya Müslümanlarının bu tür sıkıntılar yaşamamaları için birleşmeleri gerektiğini şu şekilde belirtmiştir: “Ciğerlerim, bizler bundan sonra da birleşelim. Birimiz Kafkasya, birimiz Kırım, birimiz Sart olmayalım.”¹³⁹

Aynı günkü toplantıda Kazak delegelerden Zeyneddin Taceddinov ve Refikov 1916 isyanından sonra Çarlık idaresinin baskısından kurtulmak için Çin’e kaçan ve ihtilalden sonra ise geri dönmeye başlayan Kazaklara silahlanmış Rus köylülerinin ve askerlerinin zulüm yaptıklarını beyan ettiler. Kazak vekillerin beyanları kongrede etkili olmuş ülkelere

¹³⁸ İhsan İLGAR: Rusya’da I. Müslüman Kongresi (Ankara, 1990) 1-7.

¹³⁸ A.g.e., 91-92.

¹³⁸ A.g.e., 122-126.

dönen Kazakların mağduriyetlerinin giderilmesi için gerekli mercilere telgraf çekilmesine karar verilmiştir.

Kongrede en çok tartışılan meselelerden birisi Rusya'nın gelecekteki idare sistemi konusunda oldu. Kongrede bu konuda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Tatar delegelerin desteklediği birinci görüşü savunanlar adem-i merkeziyet usulüne dayanan Parlamenter Halk Cumhuriyeti kurulmasını talep ettiler. Kurulacak olan Cumhuriyet içinde yaşayan Müslümanlar için "Milli-Medeni Muhtariyet-(Ünitarizm)" verilmesini savundular. Bu görüşü savunanlara göre Ünitarizm sayesinde Rusya'daki Müslüman halkların birleşmesi daha kolay olacaktı. Özellikle Azeri, Kazak ve Türkistanlı delegelerin desteklediği ikinci görüşü savunanlar ise Federal Rusya Cumhuriyeti içinde "Topraklı Muhtariyet- Otonom" fikrini benimsemekteydi.¹⁴⁰

Kongrede Kazak delegeler bu konu ile ilgili olarak Ünitarizm düşüncesine karşı çıkarak topraklı Muhtariyet(Otonomi) düşüncesini savundular. Kongrede söz alan Cihanşa Dostmuhammetov konuşmasında kendisinden önce Rusya'nın yönetim şekliyle alakalı bir rapor okuyan Kadet vekili Vablunovski'nin düşüncelerine katılmadığını onun Ayasofya'nın minaresine haç dikmek isteyen bir Panslavist olduğunu belirterek Ünitarizmi savunanların da Panislamizm'i savunduğunu şu şekilde açıkladı: "İlmi görüşlere dayanan inancıma göre millet, kan bağı taşıyan topluluklara denir. Suni bir şekilde millet yaratmak mümkün değildir. Bu tür düşüncelerin altında Panislamizm düşüncesi yatmaktadır. Ama her 'Panlık' halkçılığa karşıdır." Dostmuhammetov konuşmasında toprağı olmayan bir millerin milletler arası hukukta hiç bir hükmünün olmadığını belirterek Ünitaristleri eleştirdi. Kazakların geniş topraklar üzerinde çoğunluğu oluşturduklarını ve kendi idarelerini kurmak istediklerini vurguladı. Dostmuhammetov, Ünitaristlerin Kazak kadınlarının içinde bulundukları kötü şartlarla alakalı söylemlerine karşı, Kongreye erkekler tarafından seçilerek delege olarak

¹⁴⁰ Nadir DEVLET: a.g.e., 253-254.

gönderilen Kazak gazetesi yazarlarından Akkağaz Dostcankızı'nı göstererek "Bizde kadın ve kızlar hiçbir zaman cariye olmamışlardır. Biz Tatar kardeşlerimiz gibi kadın ve kızlarımızı haremelerde saklı tutmamışızdır." diyerek eleştirilere cevap verdi.¹⁴¹

Kafkasya vekili Ahmet Salihov yaptığı konuşmasında Dostmuhammedov'u eleştirerek onun "Biz Kazaklar ayrı bir milleti teşkil ediyoruz" şeklindeki sözlerine bütün Kazakların katılmadıklarını, Kazakların arasında iki akımın bulunduğunu bunlardan birincisinin; Müslüman halklarla birleşmeyi ve modernleşmenin Müslüman halklarla birlikte gerçekleşmesini istediklerini, ikincisinin ise Kazakları Müslüman halklardan uzaklaştırmayı ve modernleşmenin Avrupa yoluyla olmasını istediklerini belirterek Dostmuhammedov'un ikinci görüşü savunduğundan dolayı Ünitarizm'e karşı olduğunu açıklamıştır.¹⁴²

Kongrede yapılan ateşli tartışmalar sonunda yapılan oylamada Otonomistlerin düşüncesi yani topraklı muhtariyet fikri kabul görmüş ancak her iki düşünceyi savunanları da tatmin edecek bir ortak karar alınmıştır. Buna göre Belirli bir toprak parçasında çoğunluğu teşkil etmeyen Müslüman topluluklar için milli- medeni muhtariyet kurulmasına, yaşadığı topraklarda çoğunluğu teşkil eden Müslüman halklar içinde topraklı muhtariyete geçilmesine karar verilmiştir. Kongrede dini işler, eğitim işleri, arazi meseleleri, kadın meselesi askeri teşkilatlanma ve milli şura oluşturulması hakkında da önemli kararlar alınmıştır.¹⁴³

5. 2.4. I.Genel Kazak Kongresi

Kazakların toplanarak genel bir Kazak kurultayı yapma düşüncesi ilk önce Aykap dergisi yazarlarından Seydalin Cihanşa tarafından 1913

¹⁴¹ İhsan ILGAR: a.g.e., 246-249.

¹⁴² A.g.e., 286. ; Ravili MACİTOV: "Cahanşa Dostmuhammedov", Kazak Tarihi, Nu.5 (2004), 97.

¹⁴³ Necip HAPLEMİTOĞLU: a.g.e., 95.

yılında atılmıştı. Ancak zamanın uygun görülmemesinden dolayı Kazak gazetesi yazarları bu düşünceye karşı gelmişlerdi. Şubat ihtilalinden sonra oluşan müsait ortamda önce bölgesel kongreler yapılmış bu kongrelerde de genel bir Kazak kongresi yapma düşüncesi doğmuştu. Turgay Kongresi'nde yapılacak olan genel kongre için bir komite kurulmuş bu komitenin başına da A. Baytursunov getirilmişti. Bu komite için genel kongrede görüşülecek en önemli mesele olarak yeni kurulacak Rusya Hükümet'inin içinde Kazakların hangi statüde yer alacağı meselesiydi. Bu konuda Kazak aydınları arasında iki görüş oluştu. Bu görüşlerden birincisi, milli otonomi ,ikincisi ise eyalet otonomisi kurulması idi. İkisi arasındaki fark Milli otonomi olursa Kazaklar kendi meclislerini oluşturabilecekler, kanunlar çıkarabilecekler, para basabilecek ve bütün iç faaliyetlerini bağımsız olarak yürütebilecekti. Ama dış münasebetlerde Rusya'ya bağlı kalacaktı. İkincisi yani eyalet otonomisi olursa kendi meclisi olmayacak, bunun yerine Rusya Duma'sına vekil gönderecek ve Duma'nın aldığı kararları uygulayacaktı.¹⁴⁴

Kazak aydınları bir taraftan da yapılacak olan genel Kazak kongresinin Kazak halkının geleceği için ne kadar önemli olduğunu yazmış oldukları makalelerle anlattılar. Bu aydınlardan Muhammedcan Tınışbayev genel kongrenin önemini şu sözlerle ifade etmiştir: " Genel kongrede görüşülecek meseleler ülkenin temel yapılanmasını sağlayacaktır. Kongreye ehliyetli delegeler seçme işi kolay değildir. Eğer ileri gitmek ve hür yaşamak istiyorsak kongreye en layık kişileri seçip göndermeliyiz. Delegelerin seçim işlerinde de cüz ve boy ayrımı yapılmamalı, milletini seven kişiler seçilmelidir." ¹⁴⁵

Kazak aydınları bu dönemde diğer taraftan da bir takım siyasi oluşumlar araştırmaya başladılar. Kazak aydınlarının ilk partileşme çalışmaları 1906 yılında gerçekleşmiş, Kazakistan'da Kadet partisinin

¹⁴⁴ "Tagı Calpı Kazak Svezi", Kazak, Nu.234 (1917)

¹⁴⁵ Kulderya MAYMAKOVA: XX. Yüzyılın Başında Kazakistanda Siyasi Durum ve Alaş Orda Hareketleri, (Ankara, 2001), 71. (Bastılmamış Yüksek Lisans Tezi)

şubesi niteliğinde bir parti kurmuşlar, uzunca bir süre Kadet partisi çatısı altında siyasi faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Ancak Geçici Hükümet'e olan güvenin azalması ve Alihan Bökeyhanov'un özellikle Kadet partisiyle fikir ayrılıkları yaşamasından dolayı Partiden ayrılması, Kazak aydınlarını kongre çalışmaları ile birlikte partileşme hareketinin içine itecektir. Bökeyhanov Kadet Partisi'nden ayrılma sebeplerini "Ben Kadet Partisi'nden Neden Ayrıldım" adlı makalesinde şu üç nedene bağlayacaktır: "Kadet Partisi arazilerin özel mülk olarak verilmesinden yana. Ama Kazak toprakları özelleşirse halkımız toprağı komşusu Başkırt'a, veya Rus göçmenlere satar. Bir kaç yılda fakirleşir aç kalır. İkinci olarak Kadet Partisi milli otonomiye karşı çıkmaktadır. Biz 'Alaş' parolalı millet olarak otonomi taraftarıyız. Üçüncüsü Fransız, Rus ve diğer halkın tarihinde görüldüğü gibi din adamları hükümetten maaş alırlarsa onun emrine girerler. Bu durum manevi faaliyetlerin ayak altında kalmasına sebep olur. Din ve devlet işlerinin bir birinden ayrılması gereklidir. Ama Kadet Partisi bu görüşü benimsememektedir."¹⁴⁶

Genel Kazak kongresi ile partileşme çalışmalarının aynı zamana denk gelmesi bir rastlantı değildi. Kazak aydınlarına göre genel bir Kazak kongresi düzenlenerek partileşme hareketine bütün Kazakların katılımı sağlanabilirdi. Kongrenin toplanmasının asıl amaçlarından biri de bütün Kazakları temsil edecek bir siyasi partinin teşkilatlandırılmasıydı. Düzenlenecek olan genel kongrenin hazırlık komitesine göre Rusya'daki siyasi partilerin hiçbirinin programı Kazakların ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede değildi. Bu yüzden Kazakların ihtiyaçlarına cevap verecek bir partinin acilen kurulması gerekmektedir.¹⁴⁷

Tüm hazırlıklar yapıldıktan sonra 21-26 Temmuz 1917'de Orenburg şehrinde genel Kazak kongresinin düzenlenmesine karar verildi. Kongre merkezinin Orenburg şehrinin seçilmesinin sebebi şehrin önemli bir medeniyet ve siyaset merkez olmasının yanında şehirde

¹⁴⁶ Alihan BÖKEYHANOV: "Men Kadet Partiyasınnan Nege Şıktım", Şıgarmalar, a.g.e., 261-262.

¹⁴⁷ "Calpı Kazak Svezi", Kazak, Nu.233 (1917)

Kazak nüfusunun az olmasından dolayı Rus idari mekanizmasının daha az dikkatini çekeceğinin düşünülmesidir. Çünkü Semey, Almatı, Taşkent gibi Kazakların yoğun oldukları yerlerde gelişen milli hareketler Rus yönetiminin engellemeleri ile karşılaşmaktaydı.¹⁴⁸

Kongre 21 Temmuz 1917 tarihinde Orenburg şehrinde başladı. Kongreye Akmola, Semey, Turgay, Ural, Yedisu, Sırderya, ve Fergana Kazakları katıldı. Kongrede Kazakistan'ın sosyal ve ekonomik meseleleriyle alakalı 14 mesele görüşüldü. Bunlar şunlardır: 1-Memleketin yönetim şekli meselesi 2- Yer meselesi 3- Askerlik meselesi 4- Zemstvo 5- Mahkeme işleri 6- Eğitim meselesi 7-Din meselesi 8- Kadın meselesi 9- Kurucu Meclis çalışmalarına katılmak üzere delege seçiminin yapılması 10-Kazak siyasi partisi 11- Bütün Rusya Müslümanları toplantısı 12- Yedisu eyaletinde çıkan ayaklanmanın değerlendirilmesi 13- Kyev şehrinde gerçekleşecek olan Bütün Rusya Federalistleri toplantısına ve Petersburg'da olacak olan eğitim komisyonuna Kazak delegeler seçilmesi.¹⁴⁹

Kongrede Halel Dosmuhammetov başkan, Ahmet Baytursun ve Almuhambet Ketibarov başkan yardımcısı, Miryakıp Dulatov ve Asılбек Seyitov yazıcı olarak seçildiler. Kongrede tartışılacak olan meselelerden milli otonomi meselesi, yer meselesi ve siyasi parti olma meselesi delegelere tanıtıldı.¹⁵⁰

Kongrede Baytursun ve Dulatov, “Otonom bağımsızlık” düşüncesini yani özerk Kazak devletinin kurulmasını savundular. Bökeyhanov ise “Demokratik Federalist Parlamenter Rusya Cumhuriyetini” sınırlarında milli sınırlara sahip bir eyalet otonomisi fikrini savundu. Kongreye katılanların birçoğu Bökeyhan'ı destekledi. Kazak eyaletlerinin eyalet esasına dayalı milli otonomiye geçmeye hazır olduğu belirtildi. Bu mutabakat “Kazak eyaletleri otonomiye hazır” şeklinde Kazak gazetesinin 234. sayısında halka duyuruldu. Kongrede ayrıca gündemde olan yer meselesi ayrıntılı

¹⁴⁸ Mustafa ÇOKAY: 1917. Yıl Hatıra Parçaları (Ankara,1988) 14.

¹⁴⁹ “Tagı Calpı Kazak Svezi”, Kazak, Nu.234 (1917)

¹⁵⁰ “Calpı Kazak Svezinin Kavlısı”, Kazak, Nu.234 (1917)

olarak görüldü. 14 bölümden oluşan bir tasarı hazırlandı. Bu tasarının başlıca maddeleri şunlardı: “ Kazak halkı kendine ait olan topraklarda yerleşmiş olduğundan Kazak toprakları hiç kimseye verilmesin. Kazaklardan alınan topraklar da Kazaklara geri verilsin.” Kongrede ayrıca delegelere yer meselesi hakkında diğer siyasi partilerle görüş alış verişi yapılması hakkında görev verildi. Kongre tartışmaları sonunda oybirliği ile şu kararalar alındı.¹⁵¹

- 1- Memleket yönetimi: Rusya Demokratik Federal Parlamenter Cumhuriyet olsun.
- 2- Kazak eyaletlerine milli güce dayanan eyalet otonomisi olsun.
- 3- Yer meselesi: Kazak toprakları hiç kimseye verilmesin. Kazaklara ait kullanılabilir arazi az olduğundan önceden alınan araziler iade edilsin.
- 4- Askerlik meselesi: Günümüzdeki askeri teşkilat yerine halktan oluşan bir ordu kurulsun.
- 5- Göçmen Kazakların yaşadıkları yerlere de Zemstvo idaresi uygulansın.
- 6- Eğitim meselesi: Genel olarak ilk okulların açılması acilen gereklidir. İlk iki yıl eğitim anadilde olsun. Ders kitapları Kazak kültürüne uygun olarak hazırlansın.
- 7- Hukuk sistemi: Mevcut mahkemeler kaldırılınsın yerlerinde eyaletlerde oluşturulacak komisyonlarında yeni mahkeme sistemi oluşturulsun.
- 8- Dini meseleler: Akmola, Semey, Yedisu, Turgay, Ural, Zakaspi Kazakları Orenburg müftülüğüne bağlansınlar. Dini kurulun görüşmesi gereken hukuki meseleler Genel Kazak Hukuk Komisyonunda görüşülsün. Yeni mahkemeler

¹⁵¹ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 117.

- kuruluncaya kadar Şer'i konular Tatarlarda olduğu gibi çözülsün. Mahkemelerdeki yazışmalar Kazakça yapılsın.
- 9- Kadın meselesi: Kadınlar siyasi hukukta erkeklerle eşit olsunlar. Kadınlara evleneceği erkeği seçme hakkı verilsin. 16 yaşını doldurmayan kızlar evlendirilmesin. 16 yaşını doldurmayan kızla 18 yaşını doldurmayan erkeklerin nikahları kısılmasın. Erkekler ikinci evliliklerini yapacaklarsa eşlerinin rızasını alsınlar. Boşanan koca, boşandığı kadının ihtiyaçlarını karşılasın. Evliliklerde yedi ataya dikkat edilsin.
- 10- Kurucu Meclis için her eyalete seçimler yapılarak vekiller tespit edilsin.
- 11- Şura-i İslam'a¹⁵² şu vekiller seçilmiştir. Akmol'dan Turlıbek Aydarbayev, Semey'den Abikey Setbaliyev, Turgay'dan Alcan Baygurin, Ural'dan Cihanşa Dosmuhammetov, Bökey'den Velihan Taşanov, Sırderya'dan Mustafa Çokayev, Fergana'dan Gabdurahman Orazev.
- 12- Kazak Siyasi Partisi: Kazak halkının kendisi adına bir siyasi partiye sahip olması gerekmektedir. Kongre bu partinin programını hazırlama görevini Şura-ı İslam'a seçilen vekillere vermiştir. Kurulacak olan partinin amacı Demokratik Federatif Cumhuriyet kurmaktır.
- 13- Yedisu olayları: Kongre Rusya savaş bakanlığına bir telgraf çekerek Yedisu bölgesinde öldürülen Kazaklarla alakalı olarak bilgi almış ve bu bölgede yaşayan Kazaklara yardım edilmesi için karar almıştır.
- 14- Kiev'deki Federalistler toplantısına Alihan Bökeyhan, Cihanşa Dostmuhammetov ve Velihan Taşanov'un gitmesine,

¹⁵² Şura-i İslam, Türkistan'da Münevver Karinin liderliğini yaptığı Ceditci aydınlar tarafından kurulmuş daha sonra Milli Merkez ismini almıştır.

Petersburg'daki eğitimciler komisyonun toplantısına İsfendiyar Kence'nin gitmesine karar vermiştir.¹⁵³

Genel Kazak kongresinde alınan kararlar dikkatle incelendiğinde Batıcı Kazak aydınlarının kongre üzerinde ne kadar etkili oldukları görülebilir. Kazak gazetesi etrafındaki Kazak aydınları Kazak gazetesi yoluyla savundukları düşüncelerini kongrede oybirliği ile bütün Kazak aydınlarına kabul ettirmişlerdir. Kongreye din adamları katılmışlarsa da onların kararlar üzerindeki etkileri az olmuştur. Kongrede ele alınan konulardan birisi kadın hakları olup bu konuda kadınlara erkeklerle eşit hukuki haklar verilmiştir. Diğer bir konu ise mahkemelerin laik temele oturtulmasıdır ki böylelikle Batıcı Kazak aydınları hedefledikleri laik devlet ve modern toplum oluşturma yolunda önemli bir adım atmışlardır. Aynı zamanda kongrede Kazak siyasi tarihi açısından da önemli kararlar alınmış, Kazakların bağımsız ilk siyasi partisinin temelleri atılmıştır. Partinin programının hazırlanması görevi Petersburg'daki Şura-i İslam'a seçilen Kazak üyelerine bırakılmıştır. Bu iş için ayrıca her eyaletten bir üye gönderilecekti.¹⁵⁴

5.2.5. Alaş Partisi'nin Kurulması

Genel Kazak kongresinde siyasi parti kurma kararı alınmışsa da partinin henüz bir programı mevcut değildi. Parti programı hazırlamakla görevlendirilen Şura-i İslam komitesine seçilen vekiller bir araya gelerek hiç bir çalışma yapamamışlardı. Kazak aydınları Rusya Kurucu Meclisi seçimleri yaklaştığından dolayı bir an önce partinin programının hazırlanarak seçimlere Kazak Siyasi Partisi adına katılmayı istediler. Vaktin daralması yüzünden genel kongrede kabul edilen maddelerin

¹⁵³ “Calpı Kazak Svezi”, Kazak, Nu.237 (1917)

¹⁵⁴ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 135.

kurulan partinin programının temelini oluşturacağı ve partinin isminin “Alaş” olacağı Kazak gazetesinden halka duyuruldu.¹⁵⁵

Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov, Mircakıp Dulatov, Eldes Gumarov, Esengali Turmuhammetov, Gabdulhamid Cundibayev, Gazimbek Birimcanov’un da içinde bulunduğu Kazak aydınları I. Genel Kazak Kongresi’nin aldığı kararları düzenleyerek Alaş Partisi’nin programını hazırlamışlar ve eyaletlerdeki Kazak komitelerine Alaş Partisi’nin kurulduğunu ilan etmişlerdir. Parti programına göre Rusya’nın Demokratik Federal Cumhuriyet olması istenmiştir. Bu ilanda demokratikliğin manası ülkeyi halkın yönetmesi, federalizmin manası ise her ülkenin yönetiminin kendine ait şeklinde halka izah edildi. Rusya Devleti bu ülkelerin birleşmesinden oluşacaktı. Yani federasyonu oluşturan her cumhuriyet kendi içinde bağımsız olacak ama bu ülkeler federasyonun haklarını da koruyacaklardı. Rusya Federasyonu’nun bir üyesi olarak yeri geldiğinde Kazak otonomisi komşu halklarla yardımlaşacak, gerektiği zamanda kendi başına hareket edebilecekti. Alaş Partisi bu konuda iki hedefe ulaşmak istemiştir. Bunlardan birincisi Rusya Federasyonu üyesi olan Kazak otonomisi bütün Kazakların yaşadığı yere hakim olacaktı. İkincisi ise diğer federasyon üyeleri ile aynı hukuka sahip olacak, eksiklik gördüğü zaman Kazaklar kendi başına bağımsız ülke olarak ayrılabilirdi.¹⁵⁶

Başta Alihan Bökeyhanov olmak üzere Batıcı Kazak aydınlarının sahip oldukları laik anlayış parti programının hazırlanmasında etkili oldu. Hazırlanan programda din ve devlet işlerinin ayrılmasına, mahkemelerde din adamlarının hukuka tesirlerinin sınırlandırılmasına, medeni hukukla ilgili birçok meselinin çözümünün Şer’i mahkemeler yerine kurulacak olan yeni mahkemelere bırakılmasına karar verildi. Programda dikkat çeken bir başka husus Batıcı Kazak aydınların 20. yüzyılın başından beri savuna geldikleri Kazak milli kimliğinin korunması için Kazakça’nın

¹⁵⁵ “Alaş Partiyası”, Kazak, Nu.244 (1917)

¹⁵⁶ “Alaş Partiyasının Programasının Cobası”, Kazak, Nu. 251, (1917) ; Kenes HURPEYİSOV: “Cetisulık Alaş Kayratkerleri” Kazak Tarihi, Nu.2 (2006), 59-60.

korunması ve yaşatılması düşüncesini programa yansıtmış olmalarıdır. İlk okullarda ana dilde eğitim verilmesi, mahkemeler ile resmi kurumlarda Kazakça'nın kullanılması, parti programına girmiştir. Programda askerlikle ilgili olarak her halkın vatanını koruması için kendi ordusuna sahip olması gerektiği belirtilmiştir.¹⁵⁷

Alaş Partisi yerel teşkilatları ekim ayından itibaren oluşturulmaya başlandı. Alihan Bökeyhan'ın kişisel gayretleri neticesinde Parti yerel teşkilatları önce Orenburg'da daha sonra Semey ve Omsk'ta oluşturuldu. Partinin teşkilat işleri doğal olarak Orenburg şehrinde başladı. Burada Alaş Partisi'nin Turgay eyaleti komitesi kuruldu. Komite üyeliğine Orenburg şehrinde oturan 10 Kazak üye 4 ilden 4 Kazak üye olmak üzere toplam 14 üye seçildi. Komite başkanı olarak Alihan Bökeyhan başkan yardımcılığına Ahmet Baytursunov, sekreterliğe Mircakıp Dulatov getirildi.¹⁵⁸

Kazak kongrelerinde ve Kazak aydınları arasında bu dönemde en çok konuşulan mesele olan "Otonomi" kurma düşüncesi komşu bölgelerde de tartışılmaktaydı. Kazak aydınlarının kurmuş oldukları ilişkiler sonucunda otonomi konusunda üç değişik fikir oluşmuştu. Bunlar tek başına otonomi, Sibiry Otonomisi'ne katılma veya Türkistan Otonomisi'ne katılmaktı. Bu amaçla Kazak aydınları Sibiry ve Türkistan'daki etkinlikleri yakından takip ettiler.¹⁵⁹

Bu konu ile alakalı Mustafa Çokay önderliğindeki Kazak aydınları Hokand'da 26 Kasım 1917'de IV. Olağanüstü Müslüman Kongre'sinde ilan edilen Türkistan Özerk devleti ile birleşmekten yanaydı. Bu özerk devlet Türkistan Valiliği sınırlarında kurulmuştu. Sırderya ve Yedisu olmak üzere Kazakların yoğun olarak yaşadığı iki Kazak eyaletini içermekteydi. Ayrıca Semerkand ve Fergana gibi şehirlerde de çok sayıda Kazak yaşamaktaydı.¹⁶⁰ Ama Bökeyhanov önderliğindeki Kazak

¹⁵⁷ Alihan BÖKEYHANOV: Şıgarmaları, a.g.e., 260.

¹⁵⁸ "Alaş Partiyası", Kazak, Nu.250 (1917)

¹⁵⁹ İbrahim KALKAN: a.g.m., 378.

¹⁶⁰ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e, 338.

aydınları Türkistan otonomisine katılma fikrine sıcak bakmamaktaydılar. Bökeyhanov Türkistan Otonomisi'ne katılmaya neden sıcak bakmadıklarını şu şekilde açıklamıştı: “Ülke idaresi hiç kolay bir iş değildir. Bizim Kazak halkı iş yapacak becerikli kişilere muhtaç, cahil ve kör iken; Türkistan halkının cahilliği bizden on kat daha fazladır. Kazaklar Türkistan'la birlikte özerk olursa özerklik arabasına deveyle eşiği aynı anda koşmuş oluruz. Bu arabaya binip biz nereye gidebiliriz?”¹⁶¹ Bökeyhanov Türkistan Otonomisi'ne katılma yerine Sibirya Otonomisi'ni tercih etmekteydi. Ona göre Sibirya Otonomisi Rusya'da yaşayan diğer halklarla hemen hemen aynı seviyede geniş ve güçlü bir idare olacaktı. Kazaklar bu sayede Duma'da daha etkili olabileceklerdi. Üstelik Sibirya Otonomisi'nin Rusya ile ilişkileri daha iyi olup ordusu da mevcuttu. Bu sebeplerden dolayı Bökeyhanov, Sibirya Otonomisi'ne katılmanın Kazaklar için yararlı olacağını düşünmekteydi.¹⁶²

Bu amaçla Sibirya'daki otonomi taraftarlarının Tomsk şehrinde düzenlediği kongreye Alihan Bökeyhanov 9 Kazak aydını ile birlikte katılarak kongrede I.Genel Kazak Kongresi kararları hakkında bilgi verdi. Semey, Akmola, Semireçi ve Turgay eyaletlerinin geçici olarak Sibirya Otonomisi'ne katılma isteklerini bildirdi. Buna karşılık hazırlanacak olan Sibirya anayasasında Kazaklara istedikleri zaman ayrılma garantisinin verilmesini istedi. Fakat Kazak aydınlarının isteklerine uygun bir cevap alamamaları Sibirya Otonomisi'ne bağlanma düşüncelerini sonuçsuz bıraktı.¹⁶³

5.2.6. Alaş Partisi'ne Muhalif Üç Cüz Partisi'nin Kurulması

Kazak siyasal yaşamında Şubat ihtilali ile Kazak gazetesi çevresindeki aydınların başlattığı siyasi oluşuma ilk muhalefet Kölbay

¹⁶¹ Alihan BÖKEYHANOV(Kırbalası): “Calpı Sibir Svezi”,Kazak,Nu.251 (1917)

¹⁶² Alihan BÖKEYHANOV: “Alihannın Semeyge Kelivü”, Şıgarmalar, a.g.e., 360-363.

¹⁶³ Alihan BÖKEYHANOV(Kırbalası): “Calpı Sbir svezi”, a.g.m., Nu.251 (1917)

Togusov ve arkadaşları tarafından gelmiştir. Kölbay I.Genel Kazak kongresi toplanmadan önce kongrenin Orenburg yerine Taşkent'te toplanmasını isteyerek Kazak siyasetini daha etkin bir hale getirmek istemişti. Ama siyasette etkili olan Kazak gazetesi yazarları Kölbay'ın ilk muhalefet girişimini engelleyerek kongreyi istedikleri gibi Orenburg'da düzenlemişlerdi.¹⁶⁴

Kölbay Togusov Alaş Partisine ve Parti etrafındaki aydınların siyasi çalışmalarına 1917 yılının sonlarına doğru başka bir siyasi parti kurarak muhalefet hareketini sürdürmüştür. "Üç Cüz" adını alan parti, Kazakların sosyalist partisi olarak tanındı. Bu partinin kurulmasında Rusya'daki Sosyalist Partiler ile Tatar ve Başkırt Sosyalistlerinin yaptığı propaganda etkili oldu. Üç Cüz Partisi kurulduktan sonra Alaş Partisi ile işbirliği yollarını aradı. Ama daha sonra bu girişiminden vazgeçti. Alaş Partisi'nin ekonomik ve sosyal politikalarına muhalif bir pozisyon aldı. Kölbay dışında partinin kurucuları arasında Şaymerden Alcanov, Abulhayır Dosov, İshak Köbesov , Muhan Aytpesov'un ismi geçmektedir.¹⁶⁵

Aytpesov ve Togusov'un 1913-15 yılları arasında Kazak gazetesinde makaleleri yayınlanmıştı. Kölbay, 1916 yılından başlayarak "Alaş" isimli gazete çıkarmaya başlamış bu gazetenin ilk sayılarında hükümete karşı cephe almamış 12. sayısından başlayarak (24 Ocak 1917) ihtilalci demokrat bir tavır takınmaya başlamıştı. 1917 yılında mart-nisan aylarında Kölbay, Sırderya eyaletinde "Şura-i İslam" Partisinin kurulmasında Mustafa Çokay ile yardımlaşmış Taşkent bölümüne üye olmuştu. Kölbay, Şura-i İslam adına Bütün Rusya Müslümanları Kongre'sine katılmak üzere delege, ayrıca Şura-i İslam'ın yönetim kuruluna üye seçilmişti.¹⁶⁶ Kölbay'ın Alaş Orda hareketine karşı Güney Kazakistan'da Alaş gazetesiyle başlattığı muhalefet hareketine karşı

¹⁶⁴ "Calpı Kazak Svezi", Kazak Nu.233, (1917)

¹⁶⁵ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 132.

¹⁶⁶ A.g.e., 132.

Kazak aydınları Mustafa Çokay'a Taşkent'te "Birlik Tuvi" gazetesini çıkartmışlardı.¹⁶⁷

Kölbay Togusov Kasım 1917'de Omsk'ta Üç Cüz Partisini kurduktan sonra Petropavlovsk, Kökçetav, Akmola ve Semey gibi şehirlerde şubelerini açtı. Aralık 1917'de parti programını Alaş Partisi'nin programıyla mukayeseli bir şekilde açıkladı. Programının en önemli maddeleri Kazakistan'ın gelecekteki yönetim şeklini içermektedir. Programda: "Alaş Partisi Sibiryâ Otonomisine katılma fikrine sıcak bakmasına karşın Üç Cüz Partisi Güneydeki Türkistan otonomisine katılmayı istemektedir. Alaş Partisi kurulma ihtimali olan Türk Tatar federasyonuna karşı iken Üç Cüz Partisi bu federasyona sıcak bakmaktadır. Alaş Partisi Kazak topraklarını sömürge fonunun emrine verilmesini istemelerine karşın Üç Cüz Partisi buna karşı gelmektedir. Alaş Partisi Kazakları Şariat'tan uzaklaştırmak istemesine karşın Üç Cüz Partisi Şariat'ı muhafaza etmek istemektedir. Alaş Partisi, Kadet Partisi ile işbirliği yapmak istemektedir. Üç Cüz Partisi buna karşı Tüm Rusya Müslümanları ile birleşerek Bolşeviklerle işbirliğini savunmaktadır" denilmiştir.¹⁶⁸ Bolşevik ihtilalinden sonra Kölbay Togusov, Saken Seyfülün gibi Üç Cüz Partisi liderleri Bolşeviklerle birlikte hareket etmeye başlayacaklardır.¹⁶⁹

5.3. Bolşevik ihtilali ve Kazakistan'daki Siyasi Gelişmeler

1917 Şubat İhtilali sonunda kurulan Geçici Hükümet göreve başladıktan sonra iç ve dış baskılara maruz kalmıştı. İçte Bolşevik ve Menşeviklerin baskısı, dışta ise savaşın devam etmesi sonucu Hükümet

¹⁶⁷ "Birlik Tuvi", Kazak, Nu.236 (1917)

¹⁶⁸ Gülcanat SAKENOVA: Kazakistan'daki Alaş Milli Kurtuluş Hareketi ve Türkiye'daki Milli Kurtuluş Hareketi ile Mukayesesi (İstanbul,2002), 71-72. (Bastırılmamış Doktora Tezi)

¹⁶⁹ Steven SABOL: "The Creation of Soviet Central Asia; the 1924 National Alimitation", Cenral Asian Survey, Vol. 14 (1995) 229.

hızlı bir şekilde güven kaybetmiş ekonomik sıkıntılar sonunda hoşnutsuzluk giderek artmıştı. Bu karışıklıklardan istifade eden Bolşevikler, Lenin'in önderliğinde Ekim 1917'de Bolşevik ihtilalini başlatmışlardır.¹⁷⁰ Bolşevik liderler Rusya Müslümanlarının sempatisini kazanmak ve kendi taraflarına çekebilmek amacıyla 24 Kasım 1917'de Rusya Halklarının Hakları Beyannamesi'ni yayınlamışlar Müslümanlara milli ve dini varlıklarını serbestçe devam ettirme hakkı vereceklerini ilan etmişlerdi.¹⁷¹

Bolşevik ihtilali ve ilan edilen beyanname Kazak gazetesi etrafındaki aydınlar tarafından şüphe ve endişe ile karşılandı. Ahmet Baytursunov Bolşevik ihtilalin dış görünüş itibariyle Kazakları korkuttuğunu, Kazaklar için Şubat ihtilali ne kadar anlamlı ise Ekim Bolşevik ihtilalinin de o kadar anlamsız olduğunu, ilk ihtilali ne kadar sevinçle karşıladılarsa, ikinci ihtilali o kadar üzüntü ve korkuyla karşılamak zorunda kaldıklarını yazmıştır.¹⁷²

Bolşevik ihtilaline Alaş liderleri şüpheli baksalar da ihtilalden hemen önce ortaya çıkan Üç Cüz Partisi yöneticileri Kazakistan'da Bolşevik ihtilalini desteklediler. Bu aydınlar arasında Üç Cüz Partisi'nin kurucusu Kölbay Togusov, Saken Seyfülin ve Şahmerdan Alimhanov bulunmaktadır. Saken Seyfülin sosyalizmi destekleyen bir çok makale neşrederek Alaş liderlerin bir kısmının aristokratik kökene dayanmasından dolayı halkı Alaş hareketine karşı mücadeleye çağırdı.¹⁷³

Bolşevik ihtilali Rusya'da yaşayan milletlerin bir kısmının kendi devletlerini kurarak ayrılma girişimlerini hızlandırdı. Polonya ve Finlandiya gibi devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmesi, Ukrayna, Belerus gibi devletlerin kendi cumhuriyetlerini kurma girişimleri, Kazak aydınları arasında da kendi hükümetlerini kurma fikrini güçlendirdi. Bundan sonra Kazak aydınları Alaş siyasi hareketini bütün Kazakları bir çatı altında

¹⁷⁰ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, c.1 (Ankara,1991) 132.

¹⁷¹ A.Serge ZENKOVSKI: a.g.e., 59.

¹⁷² Gülнар KENDİRBAI: a.g.m., 659.

¹⁷³ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 137.

birleştiren bir hükümete dönüştürmek istediler. Bu amaçla hem Rusya'daki gelişen olayların değerlendirilmesi hem de kurulacak olan hükümetin alt yapısının hazırlanması için II. Genel Kazak Kongresi'ni toplama hazırlıklarına başladılar. Bu amaçla Alaş liderleri Bolşevik ihtilalinin hemen sonrasında Orenburg'da bir toplantı düzendiler. Toplantıya Bökeyhanov, Baytursunov, Cihanşa Dostmuhammetov ve Mustafa Çokay gibi Alaş liderlerinin yanında Başkırt Zeki Velidi Togan da katıldı. Toplantıda önemli kararlar alındı. Bu kararlar şunlardır: "Rusya'da Kurucular Meclisi çalışmaları desteklenecek. Bolşevikler asla tanınmayacak. Ukrayna'da ki gibi ülkeler otonomisi için çalışılacak. Bunun için aralık sonunda Genel Kazak ve Başkırt kongreleri aynı tarihte toplanacak. Türkistan'da da Muhtariyet yoluna gidilecek."¹⁷⁴

5.3.2. II. Genel Kazak Kongresi ve Alaş Orda Hükümeti'nin Kurulması

Bolşevik İhtilali sonrası genel kongre kararı alan Kazak aydınları toplanacak olan kongrenin hazırlıklarını yürütmek için Ahmet Baytursunov, Mircakıp Dulatov, Sağındık Dostcanov, Eldes Omarav'dan oluşan beş kişilik bir komisyon kurdular. Kongre öncesi A. Bökeyhan tarafından Kazak gazetesinde iki beyanname yayınlayarak Kazak halkına toplanacak olan kongrenin önemi anlatılmıştır. 14 Kasım'da yayınlanan beyannamede ülkede son dönemlerde baş gösteren anarşik olayların önlenmesi için bir güvenlik teşkilatının kurulması gerektiği belirtiliyordu. 26 Kasım'da yayınlanan ikinci beyannamede ise Kazak muhtariyeti ve hükümeti olarak kabul edilebilecek bir "Milli Meclis" toplanması isteniyordu. Millet Meclisi konusunda Kazak gazetesi yazarları düşüncelerini şu şekilde açıkladılar: "Rusya karışıklıklar içindedir.

¹⁷⁴ Mustafa ÇOKAY: "Hokand Muhtariyeti Hakkında", Yeni Türkistan, Nu.7 (Aralık, 1927) 8.

Rusya'da yaşayan milletler kendi kaderlerinin peşine düşmüşlerdir. Biz de Kazaklar olarak Mili Meclisimizi toplamalıyız".¹⁷⁵

Bökeyhanov olmak üzere Kazak gazetesi yazarlarına göre artık milli bir otonominin kurulmasının zamanı gelmişti. Bu amaçla genel kongre hazırlık komisyonun çalışmaları sonucunda kongre 5 Aralık 1917 Orenburg şehrinde toplandı. Her şehirden 30 yakın kişi kongreye davet edildi. Bunların yanında "Sarıarka", "Birlik tuvu" ve "Tirşilik" gazetelerinden ve kurulan cemiyetlerden delegeler katıldı. 80'e yakın delegenin katıldığı kongre yönetim kuruluna başkan olarak Bekitkerey Kulmanov, üye olarak Alihan Bökeyhanov, Halel Dostmuhammetov, Azimhan Kenessarin ve Omar Karaşev seçildi. Halel Dostmuhammetov kongre başladıktan sonra otonomi kurulmasının gerektiği yönünde bir beyanname sundu. Beyannamesinde şunları dile getirdi: "Ekim sonunda Geçici Hükümet düştükten sonra Rusya ülkesinde halka güven verici güçlü bir hükümetin mevcut olmaması ve halk arasında işbirliğinin ortadan kalkmasından dolayı karışıklık ve başıbozukluk hakimdir. Günden güne halkın durumu kötüleşmektedir. Bu keşmekeşlik Kazak halkını da etkilemektedir. Bütün Kazak liderleri bir hükümet olması gerektiğini bir ağızdan söylüyorlar."¹⁷⁶ Kongrenin en önemli gündem maddesi olan otonomi kurulması hakkında delegeler düşüncelerini bildirmişler ve oybirliği ile şu kararlar alınmıştır:

- 1- Aynı kültür ve dile sahip olan Kazak-Kırgızların ikamet ettikleri bölgeleri içine alan Milli Kazak Otonomisi kurulacak. Bu Otonomi içinde şu bölgeler yer alacak: Bökey bölgesi, Ural, Torgay, Akmola, Semey, Yedisu, Sırdarya eyaletleri, Fergana, Semerkand ve Amuderya eyaletlerinin Kazak şehirleri, Zkaspiy ve Altay'daki Kazakların yaşadıkları bölgeler.
- 2- Kurulacak olan otonominin ismi "Alaş Orda" olacaktır.

¹⁷⁵ Canar OCAOVA: "Halel Gabbasov", Kazak Tarihi,4 (2004), 106-107.

¹⁷⁶ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 153. ; Hasan URALTAY: "The Alash Movement in Turkestan", Central Asian Survey, Vol.4, Nu.2 (1985) 48.

- 3- Tüm kara, su ve yer altı madenleri Alaş Orda'nın mülkiyetinde olacaktır.
- 4- Alaş Orda Hükümeti'nde yaşayan bütün azınlıkların hakları düzenlenerek, Kazak halkı dışındaki diğer milletlere sayıları oranında temsil hakkı verilecektir.
- 5- Alaş Orda Otonomisi'ni karışıklıklar ve anarşiden korumak için 25 üyeden oluşan bir Halk Şurası kurulacak. Kazak olmayan tebaa'ya bu şurada 10 kişilik kontenjan ayrılacak.¹⁷⁷

Kongrede ayrıca kurulan Milli Meclis için seçimler yapılmış meclise şu isimler seçilmiştir: 1-) Velihan Taşanev-Bökey Ordası 2-) Halel Dosmuhammetov-Ural eyaleti 3-)Aydarhan Turlubayev-Akmola eyaleti 4-) Ahmet Birimcanov-Turgay eyaleti 5-)Halel Gabbasov-Semey eyaleti 6-)Sadık Amancanov-Yedisu eyaleti 7-)Mustafa Çokay- Sırderya eyaleti 8-)Alihan Bökeyhanov 9-)Cihanşa Dostmuhammetov 10-)Alimhan Ermekov 11-) Muhammetcan Tınışbayev 12-)Bakıtkeret Kulmanov 13-)Cakıp Akpayev 14)Bazarbay Mamutov 15-)Otunşu Alcanov.¹⁷⁸

Meclise seçilen 15 kişinin yerine yedek 15 kişi daha seçilmiştir. Kurulan Hükümet'in başkanı olarak en çok oyu alan Alihan Bökeyhanov seçildi. Kongrede Kazak askeri sisteminin oluşturulması için bir plan hazırlandı. Bu plan kurulacak olan ordunun sayısı nerede eğitim göreceği ve gerekli olan malzemelerin nereden temin edileceğini içermekte idi. Bu konuda kongrede şöyle denildi: “ Bu günlerde ülke içinde bir otorite boşluğu bulunmaktadır. Bir çok yerde bundan istifade etmek isteyenler çıkmaktadır. Bu tür karışıklıkları önlemek için vakit geçirilmeden bir askeri güç oluşturulmalıdır.”¹⁷⁹

II. Genel Kazak Kongresi sonunda Alaş Orda Otonomisi ve onun idare organı Alaş Orda Hükümeti'nin kurulması bütün delegeler tarafından kabul edilmişse de Otonomi'nin resmen ilanı konusunda fikir ayrılığı yaşandı. Ural, Sırderya ve Bökey eyaletlerinden gelen delegeler

¹⁷⁷ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 153-155.

¹⁷⁸ “Alaş Birliği”, Kazak,Nu.257 (1917)

¹⁷⁹ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 154.

otonominin hemen resmen ilan edilmesini istediler. Çünkü Otonomi resmen açıklanmazsa Kazak ve diğer halkların Alaş Orda Hükümeti'ni tanımaları zorlaşacaktı. Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov ve Mircakıp Dulatov'un başını çektiği diğer grup ise tüm Kazakların birliğini sağlamadan Otonomi'nin ilan edilmesinin Kazakistan'da yaşayan Rusları ayağa kaldıracığını savunuyorlardı. Onlara göre Türkistan bölgesindeki Kazakların Alaş Otonomisi'ne katılıp katılmayacakları belli oluncaya kadar Otonomi resmen ilan edilmemeliydi.¹⁸⁰ Uzun tartışmalar sonunda Kongre şu ortak karara ulaşmıştır: "Bir ay içinde Alaş Orda Hükümeti Türkistan Kazaklarını Alaş Orda Otonomisi'ne katmalı. 2- Bu süre zarfında Türkistan Kazakları Alaş Orda Otonomisi'ne katılmazlarsa ve Otonomi resmen ilan edilmezse her eyalet otonomi hakkında kararını kendi vermeli."¹⁸¹ Başta Bökeyhanov olmak üzere Alaş liderleri Çarlık rejiminin idari taksimatında Orenburg, Türkistan, Step ve Sibiry Genel Valiliklerine dağıtılmış olan tarihi Kazak topraklarında yaşayan tüm Kazakları aynı çatı altında toplama düşüncesindeydiler. Bu amaçla Sırderya Kazaklarının verecekleri karar önem taşımaktaydı. Kongrede Sırderya Kazaklarının Kongresi'ne Alaş Orda Hükümeti'nin temsilcisi olarak Bakıtkerey Kulmanov, Mircakıp Dulatov ve Turagul Kunanbayev'in gönderilmesi kararı alındı.¹⁸² Otonomi'nin ilanının 1 ay ertelenmesi, Bökeyhanov'a idari yapılanmayı tamamlaması için zaman kazandırdı.¹⁸³

Alaş Orda Hükümeti'nin kurulması bir çok Kazak tarafından sevinçle karşılanmış Hükümet'in kurulması haberi Milli Kazak matbuatı tarafından duyurulmuştur. II.Genel Kazak Kongresi'ne delege olarak katılan Alimhan Bermekov Hükümet'in kurulması haberini Sarıarka gazetesi aracılığı ile şu şekilde vermiştir: " Aralık'ın 12. günü saat 3' de dünyaya

¹⁸⁰ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 140.

¹⁸¹ Kulderya MAYMAKOVA: a.g.e., 89.

¹⁸² Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e., 347.

¹⁸³ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 140.

gelen Alaş otonomisine ezan okunup ad verildi. Alaş bayrağı gönlere çekilip Alaş yurdu kendi başına devlet oldu.”¹⁸⁴

Alaş Orda Hükümeti’nin kurulmasına en büyük tepki Bolşevik ihtilalinden sonra Bolşeviklere yakınlaşan Üç Cüz Partisinden geldi. 2 Mart 1918’de Üç Cüz gazetesinde Alaş Otonomisi hakkında şunlar yazıldı: “Kazak - Kırgız, ilim-sanat ve diğer dünya zenginliklerinin kenarında fakir. Bağımsız olmadan önce zenginlik deryasından az da olsa faydalanmak gerekir. Böylesine zor bir zamanda otonomiye nasıl bakabiliriz. Bizim Kazak çöldeki yaban atı gibidir. Yaban atını korkutmak ne kadar zor ise Kazak -Kırgız’ı otonomiye alıştırmak o kadar zordur. Kazakistan’ın kendi başına otonomi olması imkansızdır. Kazak-Kırgız’ın başı Astrahan’da ayağı Çin’dedir. Ortamızdan Ertis, Esil, Tobul, Edil, Cayık, gibi nehirler akmaktadır. Bunların kenarında çok zamandan beri yerleşen Rus köylüleri bulunmaktadır. Bunların bizimle ne otonomiye girmesi nede Kazakistan’dan ayrılmaları mümkün değildir. Kazaklarla Rusların dostluğu zor görünmektedir.”¹⁸⁵ Genel olarak makalede tek başına otonomi ilanının yanlış olduğu vurgulanmış bunun yerine Türkistan yada Sibiry ile birlikte otonomi kurulmasının daha iyi olacağını belirtilmiştir.

Alihan Bökeyhanov Üç Cüz Partisinin eleştirilerine Kazak gazetesinden şöyle cevap vermiştir: “ Çok uluslu Kazakistan Otonomisi’ni içimizde bulunan Rusların koruyacağını ümit ettik. Türkistan’la birleşmeyi düşünmedik. Çünkü Türkistan’da yaşayan halklar eğitim-öğretim bakımından Kazaklardan on kat daha fazla geriler. Ayrıca Türkistan’ın sosyal ve siyasi hayatında dinin etkisi çok fazla. Sibir Otonomisi ile birleşmek istedik. Bu çabamız da sonuçsuz kaldı.”. Bökeyhanov bu düşüncelerinden dolayı Hokand Otonomisi’nin bazı üyeleri tarafından şiddetle eleştirilmiştir.¹⁸⁶

Alaş Orda Otonomisi’nin resmen ilanı için önem taşıyan Sırderya Kazaklarının Kongresi Ocak 1918’de toplandı. Kongreden önce Bökeyhan ve Çokay Türkistan Kazaklarına yönelik bir bildiri yayınladılar.

¹⁸⁴ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 154.

¹⁸⁵ A.g.e., 149.

¹⁸⁶ Alihan BÖKEYHANOV: Şıgarmalar, a.g.e., 375.

Bu bildiride: “II. Kazak Kongre’sinin bütün Kazakları birleştirecek bir Otonomi’nin kurulması kararı alındı. Bu konu ile ilgili Sırderya Kazaklarının yapacakları kongre ile düşüncelerinin öğrenilecektir” denildi.¹⁸⁷ Kongre öncesi Çokay Sırderya Kazakları için ayrı bir bildiri yayınlayarak Sırderya Kazaklarının gecikmeden Alaş bayrağı altında birleşmelerini istemiştir.¹⁸⁸ 5 Ocak’ta toplanan kongrede yapılan uzun tartışmalar sonunda Sırderya Kazakları durum netleşinceye kadar Hokand otonomisi içinde kalmayı, Alaş Orda Otonomisi ilan edilip Türkistan Otonomisi ile bir federasyon kurulduğu takdirde Alaş Orda Hükümet’ine katılmayı kabul ettiler.¹⁸⁹ Sırderya Kazaklarının aldığı bu karar Kazak aydınlarının bütün Kazakları bir Otonomi çatısı altında toplama düşüncelerinin gerçekleşmesini zora sokmuştur.

5.3. 2. Alaş Orda Hükümeti’nin Faaliyetleri ve Sonu

II. Kazak Kongresi sonrası kurulan hükümet Otonomi kurma çalışmalarını 1 ay kadar ertelemesine rağmen Rusya da gelişen olaylar ve başlayan iç savaş otonomi düşüncesinin daha da ertelenmesine yol açtı. Ocak 1918 den itibaren Bolşevikler Rusya’da hakimiyeti ele almaları ile birlikte Kazak aydınlarının otonomi kurma düşüncelerini gerçekleştirmeleri daha da zorlaştı. Çünkü Bolşevikler 1917’nin sonu itibariyle Sırderya, Evliyaata, Çimkent, Akmola, Kökçetav 1918 yılının başından itibaren Semey, Almatı gibi şehirleri kontrollerine almışlardı. Buna karşılık Alaş Orda Hükümeti Bolşeviklere karşı Kazak topraklarını korumak için milis kuvvetler oluşturmaya çalışmıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Alihan BÖKEYHANOV ve Mustafa ÇOKAY: “Sırderya Kazagının Svezi”, Kazak,Nu.255 (1917)

¹⁸⁸ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e., 347.

¹⁸⁹ A.g.e, 348.

¹⁹⁰ Nikolay MARTİENKO: Alaş Orda Sbornik Dokumentov (Almatı, 1992), 109.

II.Kazak Kongresi'nde güvenlikle alakalı alınan karara da dayanılarak 30-35 yaşları arasındaki gönüllülerden oluşan bir milis gücü oluşturulması için hemen harekete geçildi. Diğer taraftanda Sibiry'a'daki Rus Kazaklarından olan Ataman Dutov ile işbirliği yolları araştırıldı. Teşkilatlandırılacak ordunun niteliği hakkında 8 Haziran 1918'de Semey şehrinde Bökeyhanov başkanlığında bir toplantı yapıldı. Toplantıda oluşturulacak olan milis güçlerin atlı süvari olmasına ve bu amaçla halktan para ve at toplanmasına karar verildi.¹⁹¹

Bu arada Ocak 1918' de Bolşeviklerin Orenburg şehrini ele geçirmesi Alaş Hükümeti'ne büyük bir darbe vurdu. Orenburg'daki Kazak liderlerin çoğu Semey şehrine kaçtı. Alaş hareketinin en önemli yayın organı olan Kazak gazetesi hazıranda şehrin Ataman Dutov tarafından geri alınmasına kadar yayın faaliyetine ara verdi. Alaş Orda Hükümeti'ne karşı Bolşeviklerin düşmanca tutumlarına karşın Kazak aydınları Rus-Sovyet hükümeti ile bir temas kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Baytursunov başkanlığında bir hükümet heyeti Ocak 1918'de Moskova'da Stalin'le görüşmüş Stalin heyete Bolşevik Hükümet'in kurulacak olan Kazak-Kırgız otonomisini tanıyacağına dair söz vermiştir. Rus-Sovyet Hükümeti Alaş Orda Hükümet'ini tanımakla beraber aynı anda Alaş Orda başkenti Semey'de bulunan Sovyetlere bağlı Rus Köylüler- Askerler ve İşçiler Şurası vekillerine Alaş Orda'ya karşı mücadeleye geçmeleri için emir vermiştir.¹⁹²

Orenburg şehrinin Bolşeviklerin eline geçmesi ve iç savaşın olumsuz etkileri sonucu Alaş Orda Hükümeti'nin tek bir merkezden yönetimi zorlaşmıştı. Bu yüzden hükümet Batı ve Doğu olmak üzere ikiye bölünmek zorunda kaldı. Cihanşa ve Halel Dostmuhammetov kardeşlerin başkanlığında merkezi Cimbiti şehri olmak üzere Batı Alaş Orda Hükümeti, Alihan Bökeyhan liderliğinde merkezi Semey olmak üzere Doğu Alaş Orda Hükümeti kuruldu. Her ne kadar bu bölünme

¹⁹¹ Mircakıp DULATOV: "Torgay Oblusının Kazak'ının Militsiya Alu Tertibi" Kazak,Nu.263-264 (1918)

¹⁹² Baymirza HAYİT: a.g.e., (Ankara, 1995), 255.

gelişen şartların zorlamasıyla gerçekleşse de bu bölünmenin kurulması düşünülen otonominin gerçekleşmesini daha da zorlaştıracığından dolayı Alihan Bökeyhanov Eylül 1918 de düzenlenen Alaş Orda Hükümeti toplantısında “ Bu bölünmenin savaş şartlarından dolayı gerçekleştiğini, Batı bölümünün tespit edilen bölgelerde Alaş Orda’nın talimatları üzerine yönetileceğini, Alaş Orda ile temas kesildiğinde Alaş Orda’nın tüm haklarına sahip olacağını” belirtmiştir.¹⁹³ Bökeyhan’ın bu sözlerinden bu bölünmenin geçici olduğunu ve zor şartlardan dolayı meydana geldiğini bununla birlikte Alaş Ordanın asıl merkezinin Bökeyhanov’un liderliğini yaptığı Doğu bölümünün olduğu anlaşılmaktadır.

1918 yılının ortalarına doğru Rusya’da Bolşeviklerle onların karşısındaki anti-Bolşevik Beyaz Ordu arasındaki mücadele iyice şiddetlenmiş özellikle Kazakistan’ın doğu kesimlerini de etkisi altına almıştı. Bu dönemde Beyaz Ordu Bolşeviklere karşı üstünlük sağlamış Akmola, Petropavl, Atbasar, Kostanay, Semey, Akmola, Turgay gibi Kazak şehirleri de Beyaz ordunun kontrolüne geçmişti. Beyaz Ordu’nun bu başarılarının sonucunda Amiral Kolçak Ombı’da kendi hükümetlerini kurduktan sonra tüm Rusya genelindeki karışıklıkları önlemek ve çok milletli Rusya İmparatorluğu’nu yeniden canlandırmak için harekete geçti. Bu gelişmeler Alaş liderlerinin de ümidini artırmış yeni kurulacak olan Rusya içinde kendi otonomilerinin tanınabileceğini düşünmüşlerdir. Alaş Orda Hükümeti bu yüzden iç savaşta Beyazlarla birlikte hareket etmenin yollarını aramıştır. Alaş liderlerinin bütün bu çabalarına rağmen Beyazlar, Alaş hareketini sadece Bolşeviklerle yaptıkları mücadelede kendi menfaatleri için kullanmak istemişlerdir. Onların Alaş Hükümeti’nden tek beklentileri Kazakistan’da ortaya çıkan anarşik ortamda yoksul Kazak halkından Rus göçmenlere gelebilecek tehlikelerin önüne geçmesiydi.¹⁹⁴

Bütün bu olumsuzluklar karşısında Alaş liderleri Başkırt Hükümeti ve Türkistan’da da kurulmuş olan Hokand Otonomisi ile işbirliği yolları

¹⁹³ Mambet KOYGELDİYEV: a.g.e., 397.

¹⁹⁴ Martha Brill OLCOTT: a.g.e., 143.

arayacaktır. Bökeyhanov Türkistan'la birleşme fikrine sıcak bakmamasına rağmen gelişen olaylar bu işbirliğini zorunlu hale getirmişti. Çünkü kesin olarak ortaya çıkan bir gerçek vardı ki oda ne Bolşevikler ne de Beyazların Kazaklara ve diğer Türk halklarına kendi kendine idare hakkını vermeyecekleriydi. Bunun için Türk halklarının işbirliği yapması gerekli olduğunu anlayan Alaş Başkırt ve Türkistanlı liderler önce Temmuz 1918'de daha sonra ise Eylül 1918'de Orenburg ve Samara'da bir kongre düzenlemişlerdir. İkinci kongreye Alaş Orda'dan Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursunov, Mircakıp Dulatov, Hokand Hükümeti'nin¹⁹⁵ Başkanı Mehmetcan Tınışbayev, Dışişleri Bakanı Mustafa Çokay, Ubeydullah Hocayev ve Başkırtları temsilen Zeki Velidi Togan katıldılar. Bu kongrede hükümetlerden "Güney-Duğu Müslüman Ülkeleri Federasyonu" kurulması, Başkırt ve Kazak ordularının bir kolorduda toplanması, Sibiry, Samara hükümetleri, Ural ve Orenburg Rus Kazakları ile bir "Doğu-Rus İttifakı" esasında bir geniş federasyon vücuda getirmek için Rus teşkilatlarına teklif yapılması kararları kabul edilmiştir.¹⁹⁶

Bu toplantıdan sonra üç hükümetin temsilcileri Ufa şehrine giderek Bolşevik karşıtı güçlerin düzenledikleri geniş katılımlı bir kongreye katıldılar. Kongreye Sibiry Geçici Hükümeti, Yekaterinburg Eyalet Hükümeti, Mahalli Belediyeler, Alaş Orda Hükümeti, Başkırt Hükümeti, Hokand Hükümeti, İç Rusya ve Sibiry Tatarları katılmışlardır. Kongrenin amacı Bolşeviklere karşı mücadeleyi güçlendirmek için Genel Rusya Hükümeti kurmaktır. Kongrede Sibiry Geçici Hükümeti'nin sağcı temsilcileri ile Kurucu Meclis'in solcu üyeleri arasında ateşli tartışmalar oldu. Solcular Kurucu Meclisin tanınmasını isterken Sağcılar Bolşevik baskısı altında seçilen Kurucu Meclis yerine yeni bir meclis oluşturmak istediler. Kongrede Alihan Bökeyhan diğer Türk temsilcilerle birlikte

¹⁹⁵ Hokand hükümeti o tarihte Bolşevik işgali altında olduğundan dolayı Mustafa Çokay ve Muhammetcan Tınışbayev, Hokand Hükümeti'ni siyasi mülteci olarak temsil etmekteydiler

¹⁹⁶ Zeki Velidi TOGAN: Hatıralar (Ankara, 1999), 194. ; Abdullah Battal TAYMAS: Rus İhtilalinden Hatıralar (İstanbul, 1947), 123.

solcuları destekledi.¹⁹⁷ Kongre sonrasında beş üyeden oluşan bir direktorya kurulmasına karar verilmiştir. Birleşik bir hükümet niteliğinde olan bu direktorya kurulduktan sonra diğer hükümetler kendisini feshedecekti.

Kongre çalışmaları sırasında Bökeyhanov, Çokay, Zeki Velidi gibi isimler Orenburg'da oluşturmaya karar verdikleri ittifak hakkında diğer Türk vekillerin desteklerini aradılar. Fakat Ayaz İsaki, Fuat Tukrar gibi Tatar liderleri bu federasyon fikrine sıcak bakmadılar. Bu aydınlar bir federasyon yerine Sibiry Hükümeti'nin himayesinde Rusya Müslümanlarının din ve eğitim işlerinin birleştirilmesini istemişlerdir.¹⁹⁸ Bu olumsuz neticeye rağmen üç lider kurmayı hedefledikleri Türkistan Federasyonu'na destek arayışlarını sürdürdüler. O sırada Türkiye'nin Kızılay teşkilatı adına Rusya'ya gelen Yusuf Akçura ile görüşmüşlerdir. Görüşmede bir federasyon kurulması ihtimalini zayıf bulan Akçura kurulacak olan federasyonun isminin "Doğu Türkleri Federsyonu" konulmasını istemiş ama Bökeyhanov bu isimden dolayı yeni kurulacak federasyona Pantürkizm damgasının vurulacağı için fikre karşı çıkmıştır.¹⁹⁹ Üç Türk liderin federasyon kurma düşünceleri gerekli desteği görmemesi ve hem Sibiry Hükümet'inin hem de Ufa Direktorya'sının karşı gelmesinden dolayı sonuçsuz kalmıştır. Çünkü Sibiry Hükümet'i diğer halklara otonomi vermekten daha ziyade iç savaş ortamında Kazak ve Başkırtlardan faydalanmak ve Bütün Rusya'ya hakim olarak monarşik bir devlet kurmak istiyordu. Bu amaçla Amiral Kolçak, Alaş Orda ve Başkırdistan hükümetlerinin tasfiyesi kararını alacaktır.²⁰⁰

Bu arada Bolşevik Hükümet'in Kazakistan'da tekrar hızlı bir şekilde yayılmaya başlaması Alaş Orda liderlerini Bolşeviklerle tekrar irtibat kurmaya mecbur bırakacaktır. Bolşevikler ise 1918 Nisan'ında

¹⁹⁷ Abdullah Battal TAYMAS: a.g.e., 123.

¹⁹⁸ Zeki Velidi TOGAN: a.g.e., 194.

¹⁹⁹ A.g.e., 195.

²⁰⁰ Baymirza HAYİT: a.g.e., 253-254.

Alaş Orda ile yaptıkları başarısız geçen görüşmelerden sonra Alaş Orda'yı zayıf düşürmek ve anlaşmaya zorlamak için farklı bir mücadele uygulamaya başlamış Alaş Orda'ya karşı mücadelelerini doğrudan merkezden yönetmeye başlamışlardı. Çarlık döneminde Orenburg Valiliği'nde memur olarak çalışan Muhammed Tungaçin'i "Milliyetler Meselesi Halk Komiserliğinde" Kazak meseleleri müdürlüğüne tayin ederek Moskova'dan verilen direktiflerle Kazak bozkırlarına müdahale etmeye çalışmışlardır. Bolşevik Partisi Kazakistan'daki durumunu sağlamlaştırmak amacıyla Üç Cüz partisinden Kölbay Togusov'u Turgay ve Akmola bölgeleri komiseri olarak , bir Ortodoks misyoneri olan Ali Cangeldin'i de Kazak eyaletleri fevkalade komiseri olarak tayin etmişlerdir. Böylelikle hem Alaş Orda'nın karşısında Kazakistan'da alternatif bir güç oluşturularak Alaş Orda'nın gücünü zayıflatmışlar hem de direkt olarak Moskova'dan müdahale güçleri artırmışlardı.²⁰¹

Bütün bu gelişmeler üzerine Doğu Alaş liderleri Bolşeviklerle görüşmeler yaparak Moskova'daki Sovyetler tarafına geçtiler. 10 temmuz 1919'da Rusya Federasyonu Halk Komiserleri Komitesi tarafından alınan kararı ile Kırgız(Kazak) Bölge ihtilal komitesi "Kirrevkom" kuruldu. Kirrevkom'un başkanlığına S. Pestkovskiy üyeliklerine ise A.Baytursunov, B. Karatayev, S.Mendeşev, M.Tungaçin gibi isimler getirildi.²⁰² Kirrevkom, Kazakistan'daki tüm askeri ve sivil işleri yürütecek olup esas görevi kurulacak olan Kazak Sovyet otonomisi için hazırlık yapmaktır.²⁰³ Doğu Alaş Orda Sovyet saflarına katılsa da Batı Alaş Orda Hükümeti hala devam etmekteydi. Baytursunov ve Karatayev gibi Kazak liderler, Batı Alaş Orda'nın da Sovyet tarafına geçmesi için uğraştılar. Bu amaçla Alaş hareketine katılan herkes için af çıkarttılar.²⁰⁴ Bütün bu çalışmalar sonunda Batı Alaş Orda'da Sovyet saflarına katılmıştır. Kirrevkom 5 Mart

²⁰¹ Mehmet SARAY: Kazak Türkleri Tarihi (İstanbul, 1993) 84.

²⁰² Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 201.

²⁰³ A.g.e., 200.

²⁰⁴ Nikolay MARTİNENKO: a.g.e., 172

1920’de Batı Alaş Orda’yı feshetme kararı almıştır.²⁰⁵ Bu arada Sovyet saflarına geçmeyen Alihan Bökeyhan yakalanarak tutuklanmıştır.²⁰⁶ Ağustos 1920’de Kırgız-(Kazak) Sovyet Otonom Sosyalist Cumhuriyeti kurularak Sovyet Rusya’ya bağlanan Kazak topraklarında Alaş Orda hareketinin son kalıntıları da yok edilmek için harekete geçilmiştir. Bozkırdaki Bolşevik yürüyüşü karşısında bir kısım halk ve Alaş askeri birlikleri direnmişse de Alaş Orda önderleri halkın daha fazla eziyet ve sıkıntı çekmemeleri için halktan Bolşevikleri desteklemelerini ve Kazak eyaletlerindeki Alaş Orda’nın askeri birliklerini dağıttıklarını duyurmuşlardır. Türkistan Cephesi Bolşevik Başkomutanı Firunze 20 Aralık 1920’de V.İ.Lenin’e bir telgraf çekerek Alaş Orda Hükümet’inin Batı bölgesinde tam yetkiye sahip bir delegasyonun huzura geldiğini ve birliklerinin teslimi için görüşmek istediklerini bildirmiştir. Firunze Alaş Orda birliklerinin kısa zamanda teslim alınacağını çünkü Alaş Orda askeri birliklerinin öneminin büyük olmamasına rağmen onun siyasi ve iktisadi teslimiyetinin daha önemli olduğunu yazmıştır.²⁰⁷

Sovyet hükümeti Alaş hareketinin dağıtılmasından sonra Alaş Orda fikrini ortadan kaldırmak için yıllarca uğraşmıştır. Sovyet idarecileri “Milli Burjuvazi, Alaş Orda’nın ideolojisinde hala derin köklere sahiptir. Bunun için Alaş Orda’yı ölmüş bir hasım olarak kabul etmek hata olur. Alaş Orda’yı ölmüş bir hasım olarak arşive kaldırmak, kanaatimizce Marksist düşünceye aykırıdır. İyi bilmekteyiz ki gelecekte de Alaş Orda ideolojisine karşı bizi uzun ve etkili bir mücadele beklemektedir.” diyerek Alaş Orda hareketini halkın benliğinden silmek için etkili bir mücadele başlatmışlardır²⁰⁸

²⁰⁵ Kenes NURPEYİSOV: a.g.e., 211.

²⁰⁶ Nikolay MARTİNENKO: a.g.e., 181.

²⁰⁷ Baymirza HAYİT:, a.g.e., 256-257.

²⁰⁸ Nikolay MARTİNENKO: a.g.e., 258.

SONUÇ

Orta Asya'nın geniş bozkırlarında yaşayan Kazaklar, 15. yüzyılda Kazak Hanlığının kurulmasıyla birlikte tarih sahnesine çıktılar. 17. yüzyılın başında Moğol kabilesi Kalmukların saldırıları ve iç çekişmeler sonucu Kazak Hanlığı'nın zayıflaması bu yüzyılın başında I. Petro'nun yaptığı reformlarda güçlenen Çarlık Rusya'sının dikkatini çekti. 18. yüzyılın ortalarından itibaren Kazak toprakları Rus istilasına karşı karşıya kaldı. Ruslar sistemli bir şekilde uyguladıkları işgal planı ile Kazak topraklarını hakimiyetleri altına aldılar. Rusya'nın geniş Kazak topraklarını kontrol altında tutmak için uyguladığı iskan politikasıyla milyonlarca Rus köylüsünün Kazak topraklarına göç ettirilmesi Kazakistan'ın asıl sahibi olan Kazakların verimli arazilerini terk etmesine sebep oldu. Rusya'nın Kazaklara yönelik uyguladığı sömürü politikalarına karşı ilk tepkiler milli isyanlarla gösterildi. Bu isyanlar neticesinde Rusya Kazakları kontrol altına alabilmek farklı politikaları denedi.

Rusya'nın Kazakistan'da uyguladığı politikalar Kazak düşünce hayatının şekillenmesinde etkili oldu. 19. yüzyılın ortasına kadar Göçebe Kazaklar Rusların da teşvikiyle Tatar kültür ve ekonomik etkisi altında kaldılar. Kazakistan' da idarede memurlar ve tercümanlar tamamen Tatarlar arasından seçildi. Tatar dili Kazaklarla Rus hükümeti arasındaki ilişkilerde olduğu kadar yerli Kazak okullarında resmi dil oldu. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise Panславistlerin baskısı neticesinde Rus kültür politikalarında değişme oldu. Rusya, Kazakları Rus kültür potasında eritebilmek için Ruslaştırma siyaseti uygulamaya başladı. Rusya'nın uyguladığı politikalar 19. yüzyılın ortalarında oluşmaya başlayan Kazak aydın sınıfı üzerinde etkili oldu. Bu dönemde yetişen Çokan Velihanov, İbrahim Altınsarı ve Abay Kunanbayev gibi aydınlar Rus ve Avrupalı aydınların düşüncelerinin tesiri altında kaldılar. Bu dönemde yetişen Kazak aydınları Kazakların içine düştüğü iptidai

durumdan eğitim seviyesi yükseltilerek, Rus ve Batı medeniyeti öğrenilerek kurtulabileceğini savundular.

19. yüzyıl Kazak aydınları düşünceleriyle kendilerinden sonra gelen Kazak aydınları etkilediler. 20. yüzyıl Kazak aydınlarının düşünce yapısı üzerinde Kazakistan'da etkili olan Rus ve Tatarların etkisi oldu. Bu dönemde Kazak düşünce hayatı üzerinde iki farklı akım oluştu. Ceditçilik düşüncesinin tesirindeki medreselerde Kazak gençlerinin eğitim almaya başlamasıyla birlikte Kazakistan'da İslam kültürünü benimsemiş ceditçi aydın sınıfı oluşmaya başladı. Ceditçi aydınlar yenileşme hareketinin, İslam'a bağlı kalarak, Rusya'daki Türk halkları arasında gelişen ceditçilik düşüncesiyle gerçekleştirebileceğine inandılar. Bu dönemde etkili olan diğer bir aydın grubu da Batıcı aydınlardır. Batıcı aydınlar genel olarak eğitimlerini Rus orta eğitim kurumlarında ya da üniversitelerinde tamamladılar. Fransız ihtilalinden sonra Avrupa ve Rusya'da gelişen fikirlerin etkisinde kalan Batıcı Kazak aydınları yenileşme hareketlerinin Rusya ve Avrupa medeniyetleri örnek alınarak seküler bir anlayışla gerçekleşmesini savundular.

Ceditçi ve Batıcı aydınlar Kazakistan'da büyük değişikliklerin ilk adımı olarak Kazak bozkırlarında ekonominin geliştirilmesini gördüler. Rusya'nın uyguladığı asimilasyon politikasını Rusların Kazakları küçük görmesinden kaynaklandığını dile getirdiler. Her iki aydın grubu da iptidai seviyedeki Kazak halkını kültürel ve ekonomik olarak kaldırmak için hayatın her alanında bir takım yenilikler yapılması gerektiğini savundular. 1905 yılında Rusya'da meşruti yönetime geçilmesi sonucu doğan özgürlük ortamı Kazak aydınlarına geniş katılımlı toplantılar yapma fırsatı verdi. Ortaya çıkan Kazak basını, politik görüşlerin çeşitlenmesine ve politik atmosferin güçlenmesine sebep oldu. 1905-1917 arası dönemde Kazak basınında iki etkili yayın organı yayınladı. Muhammetcan Seralin tarafından neşredilen Aykap dergisi daha çok Ceditçi Kazak aydınlarının etrafında toplandığı bir yayın organı idi. Kazak gazetesinde ise daha çok Batıcı Kazak aydınları görüşlerini dile

getirdiler. Batıcı aydınlardan Ahmet Baytursunov, Alihan Bökeyhanov ve Mircakıp Dulatov gerek fikri hayatta gerekse de siyasi hayatta faaliyetleriyle ön plana çıktılar.

Batıcı ve Ceditçi Kazak aydınları bu dönemde gelişen siyasi olaylarda da etkili oldular. Bu aydınlar işbirliğini Alaş Orda siyasi hareketi içinde sürdürdüler. 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Şubat İhtilali Kazaklara kendi siyasi istikballerini belirleme imkanı verdi. Bu dönemde yapılan bölgesel ve genel kongrelerde Federal Demokrat Rusya Cumhuriyeti içinde Otonom devlet kurma düşüncesi benimsendi. Bu kongrelerin düzenlenmesinde Batıcı Kazak aydınları daha aktif rol aldıkları için kongre kararlarına Batıcı aydınların düşünceleri yansdı. I. Genel Kazak Kongresinde kurulan Alaş Partisi II. Genel Kazak Kongresinde Alaş Orda Hükümetine dönüştü. 1917 Bolşevik ihtilali sonucu gelişen siyasi atmosfer Kazaklara kendi Hükümetlerini kurmayı zorunlu hale getirmişti. İhtilal sonrası Rusya'da Bolşeviklerle Beyaz ordu arasındaki iktidar mücadelesi döneminde oluşan kaos ortamında Kazak aydınları Alaş Orda hükümetini yaşatmak için her yolu denemişlerse de bunda başarılı olamadılar. Bolşeviklerin Rusya'da ve Kazakistan'da idareyi ellerine almalarından sonra Alaş Orda Hükümeti feshedildi.

Bolşeviklerin Kazakistan'a hakim olmasından sonra Kazak Alaş Orda Hükümeti son bulsa da Kazak aydınlarının fikri faaliyetleri son bulmamıştır. Kazak aydınları oluşan yeni sistemde faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmışlardır. 20. yüzyılın başında fikri ve siyasi faaliyetlerde öcü rolü oynayan Kazak aydınlarının çoğu 1930'lu yıllara kadar gazeteci, yazar, eğitimci olarak faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. 1930 yılından sonra Stalin' in Kazak aydınlarına yönelik başlattığı yok etme politikası neticesinde Kazak aydınlarının birçoğu suçlu muamelesi görmüş tutuklanmış yada idam edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDİMANOV, Ö.. Kazak Gazeti. Almatı, 1993.
- ABDULLİN, H. ve K. Kasenov. Mustafa men Mağcan- Turan Elinin Danaları. Almatı, 1993.
- ABUYEV, Kadircan. Kazakistan Tarihinin "Aktandak" Betterinen. Almatı, 1994.
- ADEEB, Khalid. The Politics of Muslim Cultural Reform. London, 1998.
- . "Cedidçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş" Çev. Müfit BALABANLILAR, Türkler, XXVIII (2002), 636-643.
- ADİLBAYEVA, Şamsat. "Kazak Kültüründe İslam", Bilig, 21, (2002), 46-65.
- AHMETCANOV, H. "Oral Oblısının Svezi", Kazak, 230 (1917)
- AHMETOV, Galim. Alaş Alaş Bolganda. Almatı, 1996.
- AKÇURA, Yusuf. Üç Tarz-ı Siyaset. Ankara, 1998.
- ALACANOV, Ş. "Kazaktın Kudalıktarındağı Kemşilikter", Aykap, 6 (1911)
- ALAŞULI, Azamat. "Cazu Tertibi", Aykap, 8 (1912)
- ALAŞULI, Azamat. "Eski Kızdın Muni", Aykap, 12 (1911)
- ALBANİ, Bayuzak Kocabekuli. Tarihi Tanım. Amatı, 1994.
- ALGAR, Hamid. "The Last Great Naqshbandi Shaykh of yhe Volga-Urals Region," Jo-ann Gross, Muslim in the Central Asia Experissions on Identity and Change, Haz. Johann Gross, London, 1992. 113-166.
- ALİMBEKOV, İman. "Kazak Halkının Tunguş Svezi", Kazak, 233 (1917)
- ALLABERGEN, Kırıkbay ve Carılkasın NUSKABAYULI. Altı Alaştın Ardaktıları. Almatı, 1994.
- ALLABERGEN, Kırıkbay, NUSKABAYULI, Carılkasın ve Orazay FEYZOLLA. Kazak Curnalistikasının Tarihi. (1870-1995 cıldar) Almatı, 1996.
- ALLWORTH, Edward. Central Asia. London, 1994.
- ALPISBAYEVA, Karakaş. "Velihanovtar Avleti cene Kazaktın Halık Mirası", Kazak Tarihi, 1 (1994), 25-28.
- ALTINSARİN, İbray. Musılmanşılıktın Tutkası. Almatı, 1991.
- AMANŞİN, Dosan. "Kenes Cıyılısında Karatayevtın Söylegen Doklatı", Aykap, 38 (1914)
- ANDİCAN, Ahad. Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi. İstanbul, 2003.
- ARABAYEV "Orunbordan-Taşkente Deyin", Aykap, 1 (1912)
- ARAMAOĞLU, Fahir. 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, I. Ankara, 1991.
- ARAT, Reşit Rahmeti. "Kazakistan", İslam Ansiklopedisi, VI, 494-505.
- . "Kazan Hanlığı", İslam Ansiklopedisi VI, 505-552.
- . "Matbuat", İslam Ansiklopedisi, VII, 380-393.
- ASANBAY, Aksar. Turan Büyükleri, Çev. Aşur ÖZDEMİR. İstanbul, 2003.
- AŞA, H. Emel. "Abay Kunanbayoğlu'nun Edebi Çehresi" Türk Kültürü, 428, (Şubat 1999) 760-768.

- ."Kazak Türklerinin İlk Milliyetçi Dergisi Aykap", Dr. Baymirza Hayit Armağanı. İstanbul, 1999. 111-119.
- ATABAYEV,K.. Merzimdi Basılım :19.Gasırdın Ayağı 20. Gasırdın Basındaki Kazakistan Tarihının Dereği Retinde. Almatı,1998.
- AVEZOV,Muhtar. Adebیات Tarihi. Almatı,1991.
- ."Ahmet Baydursinov'un Ellinci Yaş Günü" Çev.İbrahim KALKAN, Türklük Araştırma Dergisi, 9 (Mart ,2001),170-179.
- AYAN, Ekrem. "Muhtar Avezov ve Abay Yolu", Türkler, XIX (2002),424-428.
- AYBASOV,Birmuhammet. "Akmola Oblusunun Kazak Svezi", Kazak, 230 (1917)
- AYMAVITOV, Cusupbek. Şıgarmaları, Haz.Nebu CUSUPBAYEV ve Maksut NETALUEV. Almatı,1989.
- BACON,E.Elizabeth. Central Asians under Russian Rule. New York, 1966.
- BASKARMADAN. "Cer Meselesi", Kazak,10 (1913)
- Kazak, 60 (1914)
- BASKARMADAN." Köşip Cürü Devşilerdin Pikiri", Aykap, 6 (1915)
- BATEŞULI, Karim. "Kazak Şeceresi", Aykap, 3 (1911)
- BAYDİLDAYEV, Mardan. Üş Gasır Cırlaydı. Almatı, 1965.
- BAYTURSUNOV, Ahmet. "Bastaviş Mektep", Kazak, 61 (1914)
- ."Kazak Hem 4-şı Duma", Aykap, 7 (1912)
- ."Andaspağan Mesele", Kazak,48 (1914)
- ."Kazak Paydasındaki Cerdi Alu Turasındaki Nizamdar Buyruktar", Aykap, 17 (1913)
- ."Cazu Tertibi", Aykap, 4 (1912)
- ."Kurmetti Okuşular", Kazak, 1 (1913)
- . Cana Nizam. Almatı, 1996.
- ."Kazak Hem Cer Meselesi", Kazak, 51 (1914)
- . Akcol, Haz. Rımgali NURGALİYEV. Almatı, 1991.
- ."Kazakşa Oku Cayınan", Akcol, Haz. Rımgali NURGALİYEV. Almatı, 1991
- ."Masa",Akcol, Haz. Rımgali NURGALİYEV. Almatı, 199, 64-97.
- ."Baskosuv Turasında", Kazak, 21 (1913)
- ."Orusşa Okuşular", Kazak, 2 (1913)
- ."Kazaktın Bas Akını", Kazak,13 (1913)
- BAYTURSUNOV, Ahmet, BÖKEYHANOV, Alihan ve Mircakıp DULATOV. "Kazak Curtuna", Kazak, 192 (1916)
- BIDIKOV,A., "Ayelder Cayınan", Aykap, 12 (1915)
- BEKHOCİN,H. Kazak Baspasözü Tarihının Oçerki, (1860-1958). Almatı, 1981.
- BEKMEHANOV,Ermehan. Kazakistan 19. Gasırdın 20-40 Cıldarında. Almatı, 1994.
- BENNİGSEN, Alexandre ve C.QUEIQELJAY. Sufi ve Komiser, Rusya'da İslam Tarikatları, Çev. Osman TÜRER. Ankara, 1998.

- BENNİGSEN, Alexandre ve C. QUEIQELJAY. La Presse Musulmane en Russie. Paris , 1964.
- BENNİGSEN, Alexandre ve C. QUEIQELJAY. Stepte Ezan Sesleri, Çev. NeziH UZEL. İstanbul, 1994.
- BENNİGSEN, Alexandre. "Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti altındaki Türkler", Çev. Kemal AYTAÇ, Türk Dünyası Araştırmaları, 41. (Nisan, 1986), 159-179.
- . "Panturksm and Panislamism in History and Today, Central Asian Survey", III, 2. (November, 1984), 38-49.
- BERDİBAYEV, Rahmankul. "Suvsındar Ösken Töl Mura", Bilim Cene Enbek, 11. (1985) 16-20.
- BEYSENOV, B. "Ombı Vezindeki Medrese Cvarye", Aykap, 8 (1911)
- BOKEYEVA, Aygul. "Kazak Göçebe Kültürünün Karakteri", Çev. Arzu GÜLER, Türkler, XIX (2002), 429-437.
- BOŞAN BALASI, Kedey. "Şeveşek Cayınan", Kazak, 143 (1915)
- BÖKEYHANOV, Alihan. Tandamalı, Haz. R. N. NURGALİYEV. Almatı, 1995.
- . "Aşık Hat Cihanşa Seydalinge", Kazak, 24 (1913)
- . (Kırbalası). "Üşünşi Duma Hem Kazak", Kazak, 10 (1913)
- . "Petrograt Hattı", Kazak, 192 (1916)
- . (Kırbalası). "Calpı Sbir Svezi", Kazak, 251 (1917)
- . (Kırbalası). "Sutudetere İyilik Kavmı", Kazak, 112 (1915)
- . "Orınbor 10. Febral", Kazak, 2 (1913)
- . "İyilik Kavmı", Kazak 1915
- . "Petrograt Hattı", Kazak, 188 (1916)
- . "Ramazan Aytı Cakındav Tahırıptı", Kazak, 112 (1915)
- . "Tagıda Bi Hem Bilik", Kazak, 50 (1914)
- . "Üşüncü Duma Hem Kazaktar", Kazak, 9 (1913)
- . "Voemniy Zemniya", Kazak, 210 (1916)
- . Şıgarmalar, Haz. Mambet KOYGELDİYEV. Almatı, 1994.
- . "Musilman Svezi", Şıgarmaları, Haz. Mambet KOYGELDİYEV. Almatı, 1994. 176-200.
- . "Men Kadet Partiyasınnan Nege Şıgtım" Şıgarmaları, Haz. Mambet KOYGELDİYEV. Almatı, 1994, 261-262.
- . "Alihannın Semeyge Kelivü", Şıgarmaları, Haz. Mambet KOYGELDİYEV. Almatı, 1994, 361-363.
- . "Tagı Sogıs", Kazak, 71 (1914)
- BÖKEYHANOV, Alihan ve Mustafa ÇOKAY. "Sırderya Kazagının Svezi", Kazak, 255 (1917)
- BÖKEYHANOV Alihan, ÇOKAY Mustafa ve Mircakıp DULATOV. "Alaş Ulına", Kazak, 225 (1917)
- BROWER, Daniel. Turkistan and The Fate of the Russian Empire, New York, 2003.
- BOŞTAYEV, Mukaş. "İyilik Kavmı", Kazak, 111 (1915)
- CALMUHAMMETOV, A. "Uçitelider Svezinin Kabuldarı" Kazak, 231 (1917)
- CANTALİN, Ahmet. "Medreseden Okıp Şıkkın Talebelerimiz Ne Bolmak" Kazak 2 (1913).

- CEKSENBEEVA,G. “Orıs-Kazak cene Otarlav Sayasatı”, Kazak Tarihi, 1. (1996), 53-56.
- COŞKUNARSLAN,Hakan. “Sultan Galiyev’in Dönüşü”, Emelimiz Kırım, 51. (2005), 13-18.
- CUMABAYEV,Mağcan. Tandamalı. Haz. B.DERİMBETOV. Almatı, 1992.
- . Şıgarmalar, I, Haz. M.BAZARBAY. Almatı,1996.
- . Şıgarmalar, II,III, Haz. M.BAZARBAY. Almatı,1996.
- CUREYEVA,Barçınay. “İsmail Gaspıralı ve Türkistan Ceditçi hareketi”, Türkler, XVIII. (2002), 632-632.
- CUSUPBEK, Basıgarin. “Orunbor”, Kazak , 211 (1916)
- CUSUPOĞLU,Ebulhayr, “Okutu Kakında Şerigat Ne Aytadı?” , Aykap,5 (1911)
- CUYAŞEV,Ş. “Birge Kozgalayık”, Aykap, 6 (1912)
- ÇAĞLA,Cengiz. Azerbaycan’da Milliyetçilik ve Politika. İstanbul,2002.
- ÇOKAY, Mustafa. “Hokand Muhtariyeti Hakkında”, Yeni Türkistan,7, (Aralık 1927), 7-11.
- . 1917. Yıl Hatıra Parçaları. Ankara, 1988.
- . “Kerensky ve Türkistan Milli hareketi, I”, Yaş Türkistan,9-10, (Ağustos-Eylül 1930) ,21-29.
- ÇOKAY, Mustafa ve Mariya ÇOKAY. Estelikter, İstanbul, 1997
- DENCAUSSE, Helenne Carrere. Tamamlanmamış Rusya, Çev.Reşat UZMEN. İstanbul, 2003.
- DEVLET,Nadir. 1917 Ekim ihtilali ve Türk Tatar Millet Meclisi. İstanbul, 1998.
- . “Rusya Türklerinde Milliyetçilik Şuurunun Gelişmesi”, Türk Dünyası Araştırmaları,14. (1981), 148-160.
- .Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi. Ankara, 1999.
- DEVLETŞİN, Timurbek. Sovyet Tataristanı. Ankara, 1981.
- DOSMANOV, Z.. “Kostanay vezinnen”, Aykap, 11 (1913)
- DÖNENTAYEV, Sabit. “Kerekti Ötünüş”, Kazak, 21 (1913)
- DULATOV, Mircakıp. “Şokan Şıngısulı Velihan”, Kazak Tarihi, 6 (1994),27-32.
- .Şıgarmaları, Haz. Marat ABSEMETOV ve Gülna DULATOVA. Almatı, 1991.
- . “Bakıtsız Camal”, Şıgarmaları, Haz. Marat ABSEMETOV ve Gülna DULATOVA. Almatı,1991.127-165.
- . “Balkiya”, Şıgarmaları, Haz. Marat ABSEMETOV ve Gülna DULATOVA. Almatı,1991.165-192.
- . “Cesir Dağvalar Hakında”, Şıgarmaları, Haz. Marat ABSEMETOV ve Gülnar DULATOVA. Almatı,1991. 50-55.
- . “Kazak Halkına Dini Bir Vagızı”, Şıgarmaları, Haz. Marat ABSEMETOV ve Gülnar DULATOVA. Almatı,1991. 34-36.
- . “Mugalimderge”, Şıgarmaları, Haz. Marat ABSEMETOV ve Gülnar DULATOVA. Almatı,1991.27-239.
- . “Nasihah Gumimiya”, Şıgarmaları, Haz. Marat ABSEMETOV ve Gülnar DULATOVA. Almatı,1991.58-75.

- .. “Söz Ahır”, Şıgarmaları, Haz. Marat ABSEMETOV ve Gülnar DULATOVA. Almatı,1991.75-77.
- .. “Til Kuralı”, Şıgarmaları, Haz. Marat ABSEMETOV ve Gülnar DULATOVA. Almatı,1991. 265-269.
- .. “Torgaydaki Müslümanşa Oku”, Şıgarmaları, Haz. Marat ABSEMETOV ve Gülnar DULATOVA. Almatı,1991.274-275.
- ..(Madiyar).“Tarihi Cıl” Kazak, 1917
- .. “Kazak Svezi”, Kazak, 252 (1917)
- .. “Cana Kitap”, Kazak,225 (1917)
- .. “G. Duma Hem Soldattık Meselesi”, Kazak,168 (1916)
- .. “Ebubekir Ahmetcanoğlu Libayev”, Kazak,155 (1915)
- .. “Torgay Oblusının Kazak’ının Militsiya Alu Tertibi” Kazak, 263 (1918)
- .. “Kazak Svezi”, Kazak,226 (1917)
- .. “Calpı Kazak Svezi” Kazak, 238 (1917)
- .. “Duma Hem Soldattık Meseli”, Kazak, 168 (1916)
- .. “Gosudarsvenneya Duma Hem Kazak”, Aykap, 5 (1911)
- DÜSENBAY,Esenbay. Bukar Cırav. Almatı 1993
- DÜYSEEKEV,R. ve C. Ağabeyşev. Kazakstan Tarihının Hrestomatiyası. Almatı, 1992.
- DOSIMBEKOVA,Elmira. “Ahmet Batursunov”, Kazak Tarihi, 2 (2004),122-125.
- EGAMBELİYEV, Mirzahan, Turkistanskiye Vedomosti gazetesine göre Türkistan’da Ruslaştırma Siyaseti. Ankara, 2002. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- ENGİN, Muhabay. Kazak ve Tatar Türkleri. İstanbul, 1976.
- ERGALİEVA,Cannat ve Nurhat ŞAKUZADAULI. Kazak Kültürü. Almatı,2000. MUSTAFİNA,Ravşan. “İslamın Kazakstanda Taralu Tarihinnan”, Kazak Tarihi, Nu.5, (2004).53-54.
- ERGUN,Metin. Kopız Sarını, Kazak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıravlar. 2002,Ankara.
- FRANK, J.Frank. Russian Muslim Institutions in Imperial Russia. Boston, 2001.
- .. “İslam and Ethnik Reletions in the Kazakh Inner Horde”, Muslim Culture in Russia and Central Asia, (Berlin,1998), 211-239.
- GABDULİNA, Bağış. “Tevke Tusındagı Kazak Handığı”, Kazak Tarihi ,6 (2004),3-6.
- GASPIRALI, İsmail. Seçilmiş Eserleri: Fikri Eserleri II, Haz. Yavuz AKPINAR. İstanbul, 2004.
- .. Seçilmiş Eserleri: Roman ve Hikayeleri I, Haz. Yavuz AKPINAR. İstanbul, 2003.
- GAYTKOCAULI,Galyasker. “Kökçetav Medresesi”, Aykap, 10(1911)
- GOSMANOV,M.G. ve R.F. MERDANOV. “Şura”, Jurnalının Bibliyografik Kursetkeçe. Kazan, 2000.
- GUMARULI,Velihan. “Birlik Tuvi Seriktiği”, Kazak, 232 (1917)

- GUSMANOV,G.. “Balalar Okutkan Moldalarımız Turasında Bir Eki Söz”, Aykap, 5 (1911)
- HABLEMİTOĞLU,Necip. Çarlık Rusyası’nda Türk Kongreleri(1905-1917). Ankara, 1997.
- HAGHAYEGHI, Mehrdad. Islam and Politics in Central Asia, New York, 1995.
- HALİULLAH, Bekmetov. “Dala Vilayeti Karkaralı”, Tercüman, 12 (12. April 1891) 24.
- HASENOV, Abdilkerim. “Kazak Handığı Kay Cılı Kuruldu”, Kazak Tarihi,1 (1993),38-41.
- HAYDAROV, Eskayrat. “ XX. Gasırdın Basındagı Castar Uyımdarı”, Kazak Tarihi, 6 (2004), 63-66.
- HAYİT, Baymirza. Türkistan Devletlerinin Milli Mücaleleri Tarihi. Ankara, 1995.
- HIDIRALİYEV,Darhan. Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri, ve Fikirleri. Ankara, 2001.
- ILGAR, İhsan. Rusya’da I. Müslüman Kongresi. Ankara, 1990.
- İMAMBAYEVA,Savle. “Abılayhanga Amalgan Keş”, Kazak Tarihi,1 (1996) 74-77.
- İSABEK,Barşagul. “Bukar Cırav Gıbrattarı” , Kazak Tarihi, 4 (2004),27-30.
- İSMAİL,Zeyneş. Kazak Türkleri. Ankara, 2002.
- KALKAN,İbrahim. “Kazak Siyasi Düşüncesinin Gelişimi ve Kazak gazetesi”, Türkler, XIX (2002), 369-387.
- KANİ, Muratkan. Kazaktın Köne Tarihi. Almatı,1993.
- KANLIDERE,Ahmet. Reform Within Islam The tacdid and jadid Movement Amongst The Kazan Tatars. İstanbul,1997.
- KARA,Abdolvahap. Türkistan Ateşi. İstanbul,2002.
- KARATAYEV Bakıtcı, LAPİN Seralı, SEYDALİN Cihanşa, AMANŞİN Dosan ve A. NARINBAYEV. “Kazaktardın Dini Hukuk Cer Hakındagı, Özara Kenetsinin Korutındısı”, Aykap, 14, (1914)
- KKASENOV, Kayırcan ve Emircan TÖREHANOV. Kızıl Kırgın, 37’-ge Apat Bolgandar. Almatı, 1994.
- KASIMBAYEV,Canuzak. “Congar-Kazak Tartısındagı Sayasi cene Askeri Meseleler”, 2, (1993) 24-27.
- KAYABALI,İsmail ve Cemender ARSLANOĞLU. Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu. Ankara, 1978.S
- Kazak SSR Tarihi, III, “Köne Zamannan Bu güнге deyin”, Almatı, 1982,
- Kazak SSR Tarihi, I, Almatı, 1957.
- Kazak SSR Tarihi, II, “Köne zamannan Bu güнге deyin”, Almatı, 1983.
- Kazakistan Tarihi , Oçerkter, Almatı, 1994
- KEKİŞEV, Tursınbek. Saken Seyfulin. Almatı, 1976.
- KEKİŞEV, Samırat. Ahan Turalı Akikat. Almatı, 1992.
- KENDİRBAYI,Gulnar. “Alaş”,Çev. N.Esim MERGEN Türkler, XVIII (2002),652-664.
- , “We are Children of Alash”, Central Asian Survey, XVIII, 1 (March 1999), 5-37.

- KESİCİ, A. Kayyum. "Bolşevik İhtilalinden Önce Kazak Türklerinde Eğitim, Kültür, ve Fikir hayatı", Türkler, XIX (2002), 438-447.
- . Kazakistan'ın Etnik Yapısı Bu Etnik Yapının Siyasal Örgütlenmelere Etkisi. İstanbul ,1999. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- KEŞİMOV,M. "Evliyaata", Aykap, 1(1913)
- KIRIMLI,Hakan. Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler. Ankara, 1996.
- KIRIMLI,Meryem. "Kazakistan'da Milliyetçilik", Türkler, XIX (2002), 364-368.
- Kıs, "Kala bolgan Kazaktar Cayınan", Kazak,10 (1913)
- KİSHİBEKOV,D. ve U. SUDUGOV. Philosophia. Almatı, 1994.
- KLYASHTORNY, S.G. ve I.T. SULTANOV. Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı. İstanbul, 2003.
- KOCAGULOV,Saylav. "Cetusu Ölkesinin, Cıravdık-Akındık Desturu", Kazak Tarihi,2 (2006),59-65.
- KOÇAOĞLU,Timur. "Mağcan'ın Şiirleirnde Güneş,Ateş ve Alev", Türk Edebiyatı Dergisi, (Ocak 1984),34-37.
- KOMATSU,Hısao, "Üç Ceditçi ve Değişen Dünya" ; Osman Hoca Anısına incelemeler, Haz. Timur KOÇAOĞLU, SOTA, (Harlem 2001) 300-313.
- KONIRATBAYEV,A.. Kazak Adebietinin Tarihi. Almatı, 1994.
- KONIRATBAYEV,Ordalı. Turar Riskılov Kogamdık Sayası cene Memlekettik Kızmeti. Almatı, 1994.
- KOVALSKAYA, Svetlana. "Kazakistan'da Ceditçilik", Çev. Hatice BABAVATAN, Türkler, XVIII (2002) 644-651.
- KOYGELDİYEY, Mambet. Alaş Kozgalışı. Almatı, 1996.
- KOZIBAYEV, Manaş. Cavdı Şaptım Tu Baylap. Almatı, 1996.
- KUDAYBERDİYEY,Şekerim. "Kazaktın Kanday Şıkkanı", Kazak Tarihi, 1, (1993),34-37.
- KUDAYBERDİYEY,Şekerim. İmanım. Haz.Beysembay BAYGALİYEY, Ermek KASEYİNOGLI. Almatı, 2000.
- KUDAYBERGAN, Huseyin. "Önegeli Mugalim", Kazak,103 (1914)
- KURAT,Akdes Nimet. "Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri (1917 Yılına kadar)" D.T.C.F, XXIII, 3-4, (1965), 95-194.
- . Rusya Tarihi. Ankara, 1993.
- KUTANOV,B. Otanımızdın Tarihi Turalı Siyasi Engime. Almatı, 1993.
- KUZEMBAYEV,A. Aykap, 5 (1914)
- LAZZERINI,J.Edward. "From Bakhchisarai to Bukhara in 1893 İsmail Bey Gasprinskii's Journey to Central Asia", Central Asian Survey, III,4 (1984), 77-88.
- MACİTOV, Ravili. "Cahanşa Dostmuhammetov", Kazak Tarihi, 5 (2004),96-100.
- MADANOV,M. ve Ç. Musin. Ulı Dala Tarihi. Almatı, 1994.
- MAGAVİN,Muhtar. Kazak Tarihının Alıppesi. Almatı, 1995.
- MAKSUDOV, Niyaz. "Medrese Muhammediye", Kazak, 25 (1913)
- ."Troçkide "Medrese-i Muhammediye Baskarması Tapınan", Kazak, 26 (1913)

- MALDIBAYEV,M. “Hayırlı Uğraş”, Aykap,6 (1911)
- MAMIRULI, Kömen. Kazak Tarihi. Almatı, 1995.
- MARAŞ,İbrahim. Türk Dünyasında Dini Yenileşme. İstanbul, 2002.
- MARTİNENKO,Nikolay. Alaş Orda Sbornik Dokumentov. Almatı, 1992.
- MASIMCANOV,A.. Kazak. Almatı, 1994.
- MAYMAKOVA,Kulderya. XX. Yüzyılın Başında Kazakistan’da Siyasi Durum ve Alaş Orda Hareketleri. Ankara, 2001. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- MCKENZİE, E.Kermit. “Chokan Velikhanov; Kazakh Princeling and Scholar”, Central Asian Survey, VIII,3 (May1989), 1-22.
- MENDİBEKOV, Bakıtcı. “Gazetalarımız”, Aykap, 6 (1912)
- MEŞİMBAYEV,Serik. Patşalık Reseydin Otarlık Sayasatı. Almatı, 1994.
- MINCAN, Niğmet. Kazaktın Kıskaç Tarihi. Almatı, 1994.
- MIRZAHMETOV, Mekemtas. Kazak kalay Orustandırıldı. Almatı, 1993.
- . Turkistan’da Tugan Oydar. Almatı, 1998.
- MUHAMMEDDİN,Rafael. Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi. İstanbul, 1998.
- MURATULI, Adilbay. “Kızılcar Vezinden”, Kazak, 1914,
- MUSA,G.. “Seyit Battal Maminov”, Aykap, 4 (1914)
- NISANOVA, Seniya. “ M. Seralin, Türki Halıktarı Turalı”, Kazak Tarihi, 5 (2004),69-72.
- NİSANBAYEV, Abdilmalik. “Kazakların Büyük Şairi M. Omarhanulı Avezov”, Avrasya Etütleri, III, 4 (1996),112-125.
- NUGALİYEYEV,R.N. Abay Ensiklopediya. Almatı, 1995.
- NURLİBEKOV,Kencebek. “Evliyeata Uyezdindegi Köterilister”,6 (2004),42-45.
- NURPEYİSOV,Kenes. Alaş hem Alaş Orda. Almatı, 1995.
- . ”Alaş cene Alaş Orda Tarihının Zertteveli Hakında”, Kazak Tarihi, 1 (1994), 7-17.
- .”Cetisulık Alaş Kayratkerleri”, Kazak Tarihi, 2 (2002),59-63.
- NURTAZİNA, Nazira. Reseydin Köpulttı Turkistanda Crgizgen Syasatı, Kazak Tarihi, 6 (1994), 37-44.
- OCANOVA,Canar. “Halal Gabbasov, Kazak Tarihi, 4(2004), 101-107.
- OLCOTT,Martha Brill. The Kazakhs. Stanford, 1987.
- OMİRZAKOV,Ocetbek. Reseyge Kosılğannan Ne Uttık ?. Almatı, 1999.
- ORALTAY, Hasan. “The Alash Movement in Turkestan”, Central Asian Survey, IV, 2 (1985),41-58.
- . Kazak Türkleri. İstanbul, 1976.
- .Alaş. İstanbul,1973.
- ORDAYEVA, Gulcahan. “Köşke Kemengerovtın Tarihi Enbekteri”, Kazak Tarihi, 1(1996), 43-47
- OTENİYAZOV,Samat. Şokan Öşken Orta. Almatı, 1995.
- OZGANBAY, Ö.. Resey Memlekettik Duması cene Kazakstan(1905-1917). Almatı,1999.
- MUHAMMETEV, Muhtar Kul. Alaş Ardageri. Almatı,1996.

- ÖTENİYAZOV,Samat. "Kazakıstanın 19. Gasırdagı Alevmettik Hal-Ahvalı", Kazak Tarihi, 1(1994), 39-45.
- ÖZDEMİR, Aşur. "Kazak Türklerinin Büyük Edibi Miryakup Dulatılı", Bilig, 3 (1996), 162-171.
- ÖZDEMİR, Emin."Sovyet Dönemi Tarih Araştırmaları ve Tarih Öğretiminde Kazakistan'ın Rusya'ya gönüllü Katılma Meselesi", Türk Kültürü, 453, (Ocak 2001),61-64.
- PIRMANOV,Adilcan ve Aycan KAPEYEVA. Kazak İntelighetsiyası. Almatı, 1997.
- PIERCE,A.Richard. Russian Central Asia 867-1917 A Study in Colonial Rule, Berkeley and Los Angeles, 1960.
- PİŞUŞİNA, Klavdiya. "Tarih-i Raşididin Tercimesi Turalı",Kazak Tarihi, Nu.4, (2004)
- PRİVRATSKY,G. Bruce. Muslim Turkistan,(Kazak Religion and Collective Memory). London, 2001.
- RADLOFF,W. Sbiryadan, Çev.Ahmet TEMİR. İstanbul,1956.
- RASHİD,Ahmet. The Resugence of Central Asia. London, 1994.
- RASULUYEV,Abdurahman."Medrese Resuliye", Kazak, 249 (1917)
- RAZANOV, A.. İsatay Taymanoğlu. Almatı, 1996.
- RİŞGALİ, Nurcan. Avezov cene Alaş. Almatı, 1997.
- RORLİCH,A.Azade. The Volga Tatars : A profile in National Resilience. California,1986.
- ROY, Oliver. Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edişi. İstanbul, 2000.
- RUSTEMOV,L. Ceti Cargı . Almatı, 1992.
- RUSTEMOV,Savlabek. "Orınbor Muftiligi cene Kazaktar", Kazak Tarihi, 4 (2004), 48-52.
- SABOL, Steven. "The Creation Of Soviet Central Asia; the 1924 National dalimitation", Cenral Asian Survey,14(2) (1995), 225-242.
- Russian Colonization and The Genesis of Kazak National Consciousness. New York,2003.
- SAKENOVA,Gulzhanat. Kazakistan'daki "Alaş" Milli Kurtuluş Hareketi ve Türkiye'deki Milli Kurtuluş Hareketi ile Mukayese (1917-1923. İstanbul, 2002. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- SALGARİN, Koyşıgara. "Anığına Cetip Akıkatin Aytayık", Kazak Tarihi, 1 (1993),41-46.
- SALKINBEK,Dosalı. " Tavelisizdikke Deyingi Kazak Baspasözü." Kazak Tarihi, 4 (2004),114-117.
- SARAY,Mehmet. Kazak Türkleri Tarihi. İstanbul, 1993.
- SARAY,Mehmet."Rusya'nın Asya'da Yayılması", Tarih Enstitüsü Dergisi, 279-302
- SERALİN,Muhammetcan. "Emle Meselesi", Aykap,.4 (1914)
- "Ornu Tolmastay Ölüm", Aykap, 17 (1914)
- "Kazak Kay Zamanda Rusyağa Karagan", Aykap,5 (911)
- "Kazak Kandastarımız", Aykap, 4(1911)
- "Marcani", Aykap, 14 (1914)
- "Baskarmadan", Aykap, 1 (1911)

- ". "Şafar Troyysk" Aykap, 1(1913)
 SATBEYEVA,Ş.K.. Şekerim Kudayberdiyev. Almatı,1990.
 SESEKEV,H. "Durustık Colu", Aykap, 8 (1914)
 SEYDALİN,Chanşa."Azıp Tozıp Ketpeske Ne Amal Bar?", Kazak,24 (1913)
 -----". "Bas Kosu", Aykap,16 (1913)
 SIMAGULEVA,Svetlana. " Karkaralı Petisiyası", Kazak Tarihi, 1(1996), 47-53.
 SİMİRNOV, E.T. Kenesarı cene Sızdık Sultandar. Almatı, 1992.
 SOKOL, Edward Dennis. The Revolt of 1916 in Russian Central Asia. Baltimore, 1953.
 SÖYLEMEZ, Orhan, "Bağımsızlığın 10. yılında Kazakistan Cumhuriyeti", Türkler,XIX (2002),345-363.
 SUBHANBERDİNA,Uşkiltay. "Kazak, Alaş, Sarıarka, Mazmundalğan Bibliyografyalık Körsetkiş. Almatı, 1993.
 -----". Dala Valayatı Gazeti. Almatı, 1996.
 -----". Kazak. Almatı,1998.
 SUBHANBERDİNA,U. ve S.DANİROV. Aykap. Almatı, 1995.
 SUBHANBERDİNA,U. ve S.DANİROV. Dala Valayatı Gazeti. Almatı, 1994.
 SUTUYEV, Ali Ekber Efendi, "Sbiry'a'da Karkaralı şehrinden", Tercüman, 16(30. April 1891), 31.
 ŞİLDEBAY, Sabit. Türkşılık cene Kazakistandagı Ult-azattık Kozgalıs. Almatı, 2002.
 ŞORMONOVA, Aygul. "Kazak Baspasözünün Tarihi Kalay Burmalagan", Kazak Tarihi, 2(2004), 92-95
 ŞONAYULI,Telcan. Yer Tağdırı El Tağdırı. Almatı, 1995.
 ŞUYAŞEV,C. "Birge Kozgalayık", Aykap, 6 (1912)
 TAMİR, Ferhat. "Ahmet Baydursunoğlu ve 1926 Bakü Türkoloji Kongresi" 1926 Bakü Türkoloji Konresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı. Ankara, 1999.115-119.
 TANEKEEV,Seydelit. 1916 Ereviltöbe Aserleri. Almatı, 1994.
 TAYMAS, A. Battal. Rus İhtilalinden Hatıralar. İstanbul, 1947.
 TELEYOVA,Almira. "Tevke HanTusındagı Kazak-Orıs Katınastarı", Kazak Tarihi, 1(1996), 33-37.
 TEMİR,Ahmet. Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri. Hayatı-İlmi Kişiliği-Eserleri. Ankara, 1991.
 TİLEYBERGENOV,C. "Kız Balalar Hakında Bir Eki Söz", Aykap,8 (1912)
 TİLŞİLERDEN.Büroga Kişi Civerü", Kazak,177 (1916)
 -----".Şekispey Bekispeydi", Kazak, 167 (1916)
 TOGAN, Zeki Velidi. Hatıralar. Ankara, 1999.
 -----". Bugünkü Türkili(Türkistan). İstanbul, 1981.
 TÜRİK BALASI. "Kazaktın Tarihi", Kazak 1 (1913)
 TÜRK,Vahit. "Kazak Aydınlanma Hareketi İçerisinde Ahmet Baytursun ve Çalışmaları" Türkler, XVIII(2002), 665-673.
 TÜRKÖĞLU,İsmail. Rızaeddin Fahreddin. İstanbul,2000.

- UYAMA,Tomohiko. "The Kazakh Intelligentsia at the Crossroads of Three Civilizations", *Türkistan'da Yenilik hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924 Osman Hoca anısına incelemeler*, Haz. Timur KOCAOĞLU SOTA, (Harlem 2001), 393-401.
- UZEL, Lokman. "1905 Yılında Kazakeli'nde Başlayan Alaş Orda Partisi ve Alaş Hareketi", Dr Baymirza Hayit Armağanı. İstanbul , 1999. 263-278.
- VELİULLA, Haliulla. "Til Saktavşılık", *Aykap*, 9 (1912)
- WHEELER, Geoffrey. *The History of Soviet Central Asia*. London, 1964.
- YALÇINKAYA,Alaadin. *Sömürgecilik ve Panslavizm Işığında Türkistan*. İstanbul, 1997.
- YALIN,Seyfullah. "Çarlık İdaresindeki Kazakistan'da Ticari Hayat", *Türkler*, XIX (2002), 398-407.
- YARKIN, İbrahim. "Türkistan'da Kazak Türklerinde Uyanış ve İlk Fikir Adamları" *Türk Kültürü*,135 (Ocak 1974) 200-203
- YEMELİANOVA,M.Galina. *Russia and Islam*. London,2002.
- YORULMAZ, Osman. "Aleksey İvanoviç (Kutlu Muhammet) Tevkelev, (Seceresi ve İdil-Yayık ve Kazak tarihindeki Rolü), *Bilig*,34 (2005), 125-132.
- ZENKOVSKIY,A.Serge. *Rusya'da Pantürkizm ve milliyetçilik*.Çev.İ.KANTEMİR. İstanbul, 1978.
- "7 Avgust Kenesinin Kavlısı", *Kazak*,192 (1916)
- "Ahbar-ı Dahiliye", *Tercüman*, 36 (9.Sentabır, 1897), 143.
- "Alaş Partiyasının Programasının Cobası", *Kazak*,251 (1917)
- "Alaş birliği", *Kazak*, 257 (1917)
- "Alaş Partiyası", *Kazak*, 250 (1917)
- "Aykap Toktalı", *Kazak*, 148 (1915)
- "Bastırışılar Sözü", *Aykap*, 11 (1911)
- "Birlik Tuvi", *Kazak*, 236 (1917)
- "Bizdin Caktan Br Cumus", *Dala Valayatı Gazetası*,48 (1888)
- "Büraga Kisi Civerü", *Kazak*,177 (1916)
- "Büroga İkinci Kisi Koyu Turalı", *Kazak*,210 (1916)
- "Calpı Kazak Svezi", *Kazak*, 237 (1917)
- "Calpı Kazak Svezinin Kavlısı", *Kazak*, 234 (1917)
- "Cana Açılğan Kavımdar", *Kazak*, 245 (1917)
- "Cana Kitap", *Dala Valayatı Gazetası*, 34 (1889)
- "Cana Okimettin Cıyılıstar hem Soyızda", *Kazak*, 228 (1917)
- "Cas Azamat", *Kazak*, 263 (1918)
- "Cigitterdin Amandık Habarları", *Kazak*, 249 (1916)
- "Cumuşşıları Kaytarı", *Kazak*, 228 (1917)
- "Dahili Haberler", *Tercüman*, 30 (29 İyun,1899), 125.
- "Deputat Hattı", *Kazak*, 191 (1916)
- "Erkin Dala" Kısabı, *Kazak*, 246 (1917)
- "Gubernatör Carlığı", *Kazak*, 188 (1916)
- "Kazak degen sözdün Kanday şıkkanı turalı" *Kazak Tarihi*, 1 (1993),16-17.
- "Kazak Svezi", *İşki Habarlar*, *Kazak*, 236 (1917)

- “Kazaktan Soldat Alu Meselesinde Nogay Gazetlerinin Pikiri”, Kazak, 154 (1915) “Kazaktan Soldat Alu”, Kazak, 153 (1915)
- “Kırdan Hat” Dala Valayati Gazetasi, 28(1892)
- “Köşpeli Hem Oturukşu Norma”, Kazak, 20 (1913)
- “Medrese Osmaniya”, Kazak, 265 (1916)
- “Medrese Galiya’dan Okup Şıkkın Şakirtterden Bir Ötünüş”- Kazak, 173 (1916)
- “Medrese-i Haseniye” Kazak, 265 (1918)
- “Medrese-i Omaniye Baskarmasının” Kazak, 191 (1916)
- “Medresenin 10 cıldık Toyi”, Kazak, 246 (1917)
- “Memleket Tilderi” Dala Valayati Gazetasi, 13 (1891)
- “Meyram Bolgan Kün”Dala Valayati Gazetasi, 44(1888)
- “Misal Boluga Cararlık Bir Mektep”, Aykap,12 (1913)
- “Musilman Fraksiyasının Hattı” Kazak,5 (1913)
- “Müftilik Cayınan”, Aykap, 15, (1914)
- “Nogaydarın Kır Cayında Turmuşu Kazak Halktarına Timiş Cönderi”, Dala Valayati Gazetasi, 12-13 (1901)
- “Onı-Bunı “ Dala Valayati Gazetasi, 26 (1891)
- “Orınbor 15 Iyun”, Kazak, 189 (1916)
- “Orınbor 8 Iyul”, Kazak, 188 (1916)
- “Orınbor 9 Yanvar”, Kazak, 45 (1914)
- “Orınbor 22 Iyul”, Kazak, 190 (1916)
- “Orınborda Kazak Cıyılısı”, Kazak, 191 (1916)
- “Resey, Angiliya Hem İran” Kazak, 155 (1915)
- “Rettenü Kerek”, Kazak, 222 (1917)
- “Sayasat Küyi”, Kazak, 213 (1917)
- “Semipalatinsk”, Tercüman, 7 (17.Febral 1897), 27.
- “Soğutsun Bet Alısı”, Aykap, 16(1914)
- “Sugıs Maydanında Kazak Cumuskerler” Kazak, 186 (1916)
- “Tagı Calpı Kazak Svezi”, Kazak, 234 (1917)
- “Torgay Oblusunda Irgız Yeri Hakkında”, Dala Valayati Gazetasi, 18 (1891)
- “Ucreditolneye Sobraniyeni Şakuru Cumustarı”, Kazak, 2227 (1917)
- “Ulgili El”, Kazak, 190 (1916)
- “Yedisu Vilayeti”, Tercüman, 11 (2.April 1891)

ÖZET

Orta Asya'nın geniş bozkırlarında yaşayan kazaklar Türklerin Kıpçak koluna dahildir. Kazaklar 15. yüzyılda Kerey ve Canibek Hanların önderliğinde Kazak Hanlığının kurarak tarih sahnesine çıktılar. Kasım han zamanında en güçlü devrini yaşayan Kazak hanlığı, daha sonra Moğol kavimlerinin saldırıları ve iç çekişmeler sonunda zayıflayarak cüzlere bölündü. 19. yüzyıldan itibaren ise Kazak topraklarına Rus saldırıları başladı. 19. yüzyılın ortalarında Rusya, Kazak topraklarını tamamen işgal etti. Rusya'nın Kazaklar üzerinde uyguladığı sömürü ve asimilasyon politikaları Kazakları sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan derinden etkiledi.

19. yüzyıl boyunca Kazaklar, göçebe kültürün , Tatarlar yoluyla İslam kültürünün ve Rus kültürünün etkisi altında kaldılar. Bu yüzyıl boyunca Tatarlar Rusya'nın da teşvikiyle Kazak kültürel hayatı üzerinde etkili oldular. Kazakistan'a gelen Tatar memur,tüccar ve din adamları Kazakistan'da İslam'ın gelişmesinde etkili oldular. İdil-Ural bölgesinde açılan medreselere eğitim amacıyla giden Kazak gençleri bu etkinin daha da artmasına sebep oldu. 19. yüzyıl boyunca Kazaklar üzerinde etkili olan Rusya'nın Kazakları Ruslaştırmak için uyguladığı asimilasyon politikaları Kazaklar üzerinde etkili oldu. Rus ve Tatar etkisinde gelişen Kazak kültürel hayatında 19. yüzyılda Kazak aydınları yetişmeye başladı. Bu aydınlar arasında Çokan Velihanov, İbrahim Altınsarı ve Abay Kunanbayev bulunmaktadır. Bu aydınlar Halkının kötü gidişini, ekonomik durumun ve eğitim seviyesinin yükseltilmesiyle, Rus ve Avrupa medeniyetinin benimsenmesiyle durdurulabileceğine inandılar.

19. yüzyıl boyunca gelişen Rus ve Tatar kültürel etkisi 20. yüzyılın başındaki Kazak aydınları üzerinde de etkili oldu. Bu dönemde Kazak düşünce hayatında iki etkili aydın sınıfı ortaya çıktı.

Bunlardan birincisi Ceditçi aydınlardır. Bu aydınların büyük kısmı İdil-Ural bölgesinde medreselerde eğitim aldıkları dönemde ceditçilik düşüncesinden etkilendiler. Kazakların kültürel kalkınmasını İslam'ın yol göstericiliğinde gerçekleştirmek isteyen bu aydınlar, Kazakların diğer Türklerle olan soy bağına da önem verdiler.

20. yüzyılın başında Kazakistan'da oluşan ikinci aydın grubu ise Batıcı aydınlardı. Bu aydınlar, Rus orta eğitim kurumları ve yüksek eğitim kurumlarında eğitim aldıkları dönemde Rusya'da ve Avrupa'da gelişen fikir akımlarından etkilendiler. Bu aydınların temel özelliği Kazaklar arsındaki yenileşme hareketlerini seküler bir gerçekleştirmek istemeleri ve Kazak milli kimliğine önem vermeleridir. Kazak düşünce hayatında gelişen fikirler siyasi düşüncesinin oluşmasında etkili oldu

ABSTRACT

Kazaks who live on the broad steppes of the Middle Asia are included in Kıpçak ancestry of Turks. They took their place at the stage of history in the 15. century, after founding The Kazak Khanate with their leaders; Kerey and Canibek Khan. The best times of the Kazak Khanate passed during the leadership of Kasım Khan but then owing to invasions of Mogol tribes and the quarrels inside it was separated into ordas (Cüz). The invasions of the Russians started in the 19. century and towards the middle of the 19. century Russians invaded the Kazak land completely. Exploitation and the assimilation policy of the Russian effected The Kazaks deeply in terms of social, cultural and economic aspects.

During the 19. century Kazaks were influenced by the nomadic culture, Islam culture through the Tatars and the Russian culture. Tatars with the support of Russian influenced the Kazak cultural life along the 19. century. Tatar officials, merchants and religious functionaries who came to Kazakhstan had a main role to spread the Islam in Kazakhstan. Kazak youths who went to medrese in the Idil-Ural region for education caused to faster this impact more. Assimilation policy of the Russians on the Kazaks throughout the 19. century reached its aim and effected the Kazaks. Kazak intellectuals started to grow in the Kazak cultural life which developed in the shade of Russians and Tatars; Çokan Velihanov, İbrahim Altınsoy and Abay Kunanbayev were among them. These intellectuals believed that improvement in the economic and education fields and adoption of Russian and European civilizations could end the bad situation of the people.

The influence of Russian and Tatar culture developed in the 19. century effected also the Kazak intellectuals of the 20 century. In this period two effective Kazak intellectual class appeared in the Kazak

philosophy. One of these two classes are Jadidist intellectuals. Majority of them were influenced by the Jadidizm thought during their education in the Kazak culture by the help of the guidance of Islam, gave importance to the race bond between the Kazaks and the other Turks.

Second of the intellectual clases appeared at the begining of the 20. centuryin Kazakstan were westernized intellectuals. They were influenced by the thought movements dveloped in Russia and Europe during their education years at the Russian middle schools and the collages. Main characteristics of these intellectuals were their desire to make real the innovation movements secularly and the sigfiance to Kazak national identity by them The opinions developed in the Kazak philosophy effected the political thought of it.